

Poznámky ke vztahu politické vědy a sociologie politiky

JAROSLAV KLOFÁČ
Vysoká škola politická, Praha
VOJTĚCH TLUSTÝ
Katedra DHM na FVL UK, Praha

Studujeme-li dnes již velmi rozsáhlou literaturu z politické vědy nebo sociologie politiky, je nápadné velmi nejasné rozlišování těchto oborů. Často se zdá, že předmět těchto disciplín odlišuje pouze název publikací, zatímco jejich obsah i pojetí jsou zcela totožné.

Má vůbec smysl rozlišovat politickou vědu a sociologii politiky? Nejsou to vlastně pouze dva názvy pro týž studijní obor? Domníváme se, že toto rozlišení je odůvodněné a má své oprávnění jak vzhledem k historickému vývoji, tak pro současný rozvoj sociologického bádání a rostoucí význam politiky v životě moderní společnosti, i vzhledem k specializaci věd. Předtím, nežli se pokusíme vyložit vlastní stanovisko, podáme výklad základních koncepcí soudobé západní sociologie. Tato stanoviska lze rozdělit do tří skupin:

1. Je jen politická věda, svou obecností se blíží sociologii, sociologie jí slouží jako pomocná věda.
2. Politická sociologie je sociologizovaná politická věda.
3. Předmětem sociologie politiky (která je vedle politické vědy zvláštní disciplínou) jsou vztahy mezi politickými institucemi navzájem a jejich vztahy k ostatním sociálním institucím.

Tato tři stanoviska jsou reprezentativní a jsou to zároveň tři pojetí, která (nebereme-li v úvahu drobné detaily nebo naprosté ignorování takového problému vůbec) jsou i teoreticky možná a mohou být proto východiskem pro zdůvodnění vlastní koncepce.

1. Je jen politická věda, svou obecností se blíží sociologii, sociologie jí slouží jako pomocná věda.

Jako reprezentanta této koncepce použijeme díla francouzského právníka a po-

litologa George Burdeaua,¹ především proto, že je to jeden z nejdůkladnějších pokusů o vymezení politické vědy, o určení jejího místa v systému společenských věd a jejího vztahu k jiným blízkým společenským vědám, včetně sociologie.

Burdeau rozlišuje dva významy termínu politická věda:

1. Pod označením politická věda, který je pak pouze překladem anglosaského *Political Science*, se rozumí obor, jehož cílem je poznání, jak jsou řízena politická společenství, především státy. Přes singulár jde ve skutečnosti o jednu z politických věd. Nezkoumá politické jevy v jejich celosti.
2. Je třeba odlišit politickou vědu od skupiny politických věd. Měla by být vědou o politickém, jež je zkoumáno jako podstata, vychází nad všechny konkrétní projevy ztělesňující pouze zvláštní úsek nebo zvláštní stránku politického. Nejde o postup abstrakce, jenž by si vůbec nevšímal konkrétního, ale jde o vyčerpávající zachycení této skutečnosti.

Pro ty, kteří se zabývají politickou vědou, užívá Burdeau názvu „politikolog“,² na rozdíl od anglosaského „political scientist“, jež označuje specialisty v určité oblasti politické vědy.

Úkolem systematické politické vědy je pochopit politické v jeho abstraktní a specifické celosti. Je to možné jen tím, že pomocí rozumu je zbaveno sociálního substrátu, v němž je ve skutečnosti vždy zahrnuto. Předmětem politické vědy pak bude vypracování pojmů, jejichž součástí jsou vzaty z analýzy skutečnosti, avšak tím, že jdou nad její rozmanitost, vy-

¹ G. Burdeau je profesorem veřejného práva na Faculté de Droit et des Sciences Economiques v Paříži. Je autorem především dvou rozsáhlých prací z politologie *Traité des Sciences Politiques* (Paris 1950) a *Méthode de la Science Politique par George Burdeau* (Paris 1959). Posledně jmenovaná vyšla též v německém překladu: *Einführung in die politische Wissenschaft*, Neuwied/Berlin 1964. Z jiných fran-

couzských autorů třeba ještě jmenovat: H. Duverger, *Méthodes de la Science Politique*, Paris 1959. ² Franc.: „politologue“. Burdeau považuje tento název za přesnější nežli politolog, protože řecké slovo *polis* značí občana a ne politiku. Proto je prý třeba brát řecký kořen *politicos* (což odpovídá státu) nebo *politica* (což se vztahuje na politické věci).

jadřují jednotu podstaty a základní strukturu politického univerza. Tak je politická věda zbavena nebezpečí, že svůj předmět rozšíří o jakýkoliv zvláštní obor.

Politická věda si klade za cíl zkoumat vztahy nadřazenosti a podřazenosti a jejich působení na chování člověka, aby tak získala souvislé a srozumitelné vysvětlení struktury a dynamiky politických společností. Prakticky jde o to, aby byla vytvořena systematická teorie skutečnosti, do níž tato skutečnost vchází zprostředkováním toho, co na každém jevu je politického.

Co je to politický jev? Čistá politická skutečnost, politický jev v surovém stavu neexistuje. Tím třeba rozumět, že určitá skutečnost nebo jev přijímají politické zabarvení jen do té míry, do níž je rozum nazírá jako hodnotu, dosah nebo následek politického druhu. Nazíráme skutečnost, jednání, událost, ale nic politického. Přesto se zdá, že jsou jevy, které samy o sobě mají politickou povahu nezávisle na každém hodnocení, které je vnášeno zvenčí. Toho druhu jsou například volby poslanců, rozhodnutí vlád a zcela obecně všechna jednání, jež jsou uskutečňována v rámci politických institucí určité země. Ve skutečnosti tyto příklady neoslábují zjištění, že neexistuje politický jev o sobě. Již skutečnost, že jsou vzaty z ústavně organizovaného politického života, dokazuje, že svou povahu berou z předpisů, způsobů jednání a tradic, na jejichž základě se realizují. Tato jednání dostávají svou politickou hodnotu tím, že jsou realizována v institucionálním rámci. Ale jsou to právě instituce, nebo přesněji řečeno jejich tvůrci, kteří rozhodují, co patří k politice a co nikoli.

Politické povahy je to, co je spojeno s každou skutečností, jednáním nebo stavem, který vyjadřuje poměry panství a poslušnosti, jež jsou stvořeny se zřetelem na společný cíl.

Jaký je podle Burdeaua vztah politické vědy k jiným společenským vědám? Každý sociální jev je celkem, druhem mikrokosmu, v němž se znovu objevují všechny vlastnosti společnosti, jimiž je tato skutečnost obklopena. Na tento celek vrhá každý z oborů sociálních věd určitý pohled. Zvláštnost každé společenské vědy je dána spíše tímto rozdílným úhlem po-

hledu nežli předmětem zkoumání. Z toho plyne, že může podat jen úlomkové poznání skutečnosti.

V jistém směru neuniká ani politická věda této slabosti. Také ona vyčleňuje jen určité hledisko: politické. A tak společenské vědy se navzájem doplňují. Pouze sociologie si může klást nárok zprostředkovat celkové poznání, ale tento nárok vyvolal již tolik omylů, že sociologie je dnes pouze pohodlným výrazem pro označení spojení a celosti specializovaných oborů.

Použijeme-li pojmu pomocná věda, pak všechny společenské vědy jsou pomocnými vědami politické vědy. Nejvyšším cílem sociologie, historie, politické ekonomie a právní vědy by mělo být dát přínos k poznání politickému. Vědy, jež se zabývají studiem různých stránek společenského života, se tak stávají různými nástroji jednotného poznání — poznání politického. Proč tomu tak je? Protože politické je základem všeho sociálního. Politické je sociální, jež dospělo ke zralosti, sociální, jež je si vědomo sebe sama, které organizuje a stalo se pánem sebe sama.

Politická věda není tedy již pouze jednou sociální vědou mezi ostatními, ale je jejich „sběrným bodem“, je syntézou společenských věd.

Politickou vědu nelze ve vztahu k sociologii chápat v podobné rovině, jako je tomu u speciálních sociologií (např. sociologie náboženství, sociologie průmyslu apod.). Ty se zabývají jen úsekem sociálního života. Politická věda naproti tomu vyjímá své jevy z celé společnosti. Tak stojí na stejné rovině jako obecná sociologie. Liší se však od ní svými cíli zkoumání, protože nechce dosáhnout poznání mnohotvárného sociálního v jeho konkrétní skutečnosti, nýbrž politického jako intelektuálního systému.

Sociologie zprostředkuje politické vědě předně poznání struktury skupin. Kde politikolog snadno vidí nediferencovaný celek (národ, stát), poukazuje sociolog na členitost politických společností. Pojem sociálního řádu, který je pro politikologa nezbytný, může být formulován jen pomocí výsledků zkoumání sociologa.

Sociologie chrání politickou vědu před dogmatismem. Politikolog zjišťuje, že po-

stoj různých skupin k povaze řádu je různý. Ve světle politické vědy je moc mohutným, majestátným proudem. Sociologie jí dává poznat prameny, z nichž vzniká.

Přínos sociologie politické vědě je proto tak velký, že se zajímá o sociální síly. Jejich dynamika oživuje privátní i veřejný život společnosti. Sociologie nás učí, z čeho sestává politika a kde bere své podněty. Politické jako struktura se projevuje, když se sociální síly krystalizují k určité rovnováze. Politika jako dynamika moci se ukazuje, když určité společenské účely se objeví jako cíl jednání vlády. A kde jinde nežli v sociologii je možno nalézt analýzu sil, z nichž vzniká rovnováha a mnohotvárný obsah cílů, které spolupůsobí v politických programech? Politické ve stavu zrodu je možno pochopit jen v úzkém spojení s výzkumy sociologů.

Ale sociologie poučuje politickou vědu nejen o vzniku a formách, nýbrž i o působení a vývoji. Společnost reaguje pod vlivem politického. Mění ústavní instituce, jež jsou stvořeny k tomu, aby ji řídily. Jestliže tvoří politikolog pojmové představy, které mají přispět k výstavbě systematické politické vědy, musí je utvářet dostatečně elasticky, aby zachytily vyvíjející se formy. Vše, co obsahuje pojem politického ve vztahu k citlivému řádu v pohybu, může být nazíráno a definováno jen s pomocí materiálu sociologa.

Kromě toho sociologie dává i jisté možnosti experimentování nebo přinejmenším přezkoušení. Zde je významným pomocníkem zvláště mikrosociologie. Určité jevy, které promýšlí politikolog, se odehrávají v politické sféře v příliš široké rovině, než aby mohl být sledován jejich mechanismus. Tyto pochody však mohou mít ekvivalenty uvnitř společnosti ve zmenšené velikosti (například pracovní skupiny v závodě, obyvatelé určité skupiny domů apod.). Tyto procesy může přezkoumat mikrosociologie.

Je jisté naprosto pozitivní snaha co nejvíce upřesnit předmět sociologie politiky a objasnit pojmy, které toto upřesnění předpokládají. Snaha vymezit, co rozumět politickým jevem, má zásadní význam pro pochopení povahy sociologie politiky. Zvláště důležité je zdůraznění

úlohy abstrakce k pochopení toho, co je politický jev, jež je namířeno proti jednostrannému empirismu. Je faktem, že politický jev nemusí být vždy zjevný, že k jeho zjištění nestačí pouze empirické pozorování. Je tomu tak jistě proto, že „čistý“ politický jev neexistuje, že téměř každý společenský jev se za určitých okolností může stát „politickým“. Toto zjištění je důležité zvláště dnes, kdy roste funkce a význam státu, politiky, politických zájmů, politického rozhodování, a kdy jevy, které v dřívější historii neměly politickou povahu, se stávají v současné době zároveň jevy politickými.

G. Burdeau správně vidí, že poznání různých společenských jevů nemůže být vyčerpáno jedinou společenskou vědou a že i politická věda vyjímá při svém poznávání pouze určitý aspekt, určitou stránku jevů. Chce řešit toto nebezpečí jednostrannosti tím, že politická věda má používat výsledků jiných společenských věd, jež jsou vůči ní v tomto smyslu pomocnými vědami, a že se tak stává jakousi syntézou společenských věd. Vychází ze stanoviska, že politický element je základem všeho sociálního. Uvědomuje si, že tím by vlastně politická věda musela nahradit obecnou sociologii, cítí sám hypotetičnost tohoto tvrzení, ale ve skutečnosti je přijímá.

Politická věda jistě není co do roviny obecnosti shodná s tzv. speciálními sociologickými disciplinami. Ovšem lze pouze proto soudit, že by musela stát na stejné rovině obecnosti jako obecná sociologie? To by předpokládalo, že všechny společenské jevy jsou zároveň jevy politickými, třeba i v tom smyslu, že by nutně měly určitý politický aspekt. To by bylo možné teoreticky přijmout jen v tom smyslu, že vše, co se ve společnosti děje, uskutečňuje se v rámci určitého politického systému, a je tedy zároveň povahou tohoto politického systému nějak poznamenáno. To je ovšem často vztah velmi zprostředkovaný a někdy naprosto bezvýznamný. V důsledcích by to muselo znamenat i ztotožnění sociálního a politického systému. Konečně sám Burdeau na jiném místě konstatuje, že přijetí názoru, že politické je základní daností společenského života, by znamenalo považovat politické za vlastní podstatu sociál-

ního a nikoli jen vlastnost určitých sociálních jevů.

Z celého díla Burdeaua a politologů, kteří zastávají podobnou koncepci, není jasné, proč se vyhýbají terminu sociologie politiky (resp. politická sociologie).³ Ve skutečnosti řada úkolů, které se tu přikládají sociologii jako pomocné vědě (nebo jako předpokladu politické vědy), může být předmětem sociologie politiky. Má-li být politická věda syntézou společenských věd, přejímá tím de facto úkol obecné sociologie. Tím ztrácí smysl i existence sociologie politiky, která by měla sloužit jako zprostředkující článek mezi politickou vědou a obecnou sociologií.

2. Politická sociologie je sociologizovaná politická věda.

Mezi poměrně řídké pokusy jasněji vymezit předmět sociologie politiky a odlišit ji od politické vědy patří práce západo-německého sociologa O. Stammera.⁴ O. Stammer si klade otázku, zda politická sociologie je základní nebo speciální disciplínou vědy o politice.

Dnes převládá názor, že různé jevy politického života mohou být zkoumány z různých vědeckých aspektů, takže na významu politického se podílejí různé vědy: filosofie, historická věda, státověda, sociologie, psychologie, antropologie, hospodářská věda, antropogeografie, geografie, statistika.

Jako integrační věda má politická věda využívat výsledků zkoumání všech speciálních disciplín, které mohou přispět k poznání politického jednání. Jde především o výsledky těchto věd: filosofie, historická věda, státověda, hospodářská věda, psychologie, mezinárodní vztahy.

Je problém, zda mohou být tyto vědní disciplíny nazvány souborně politickými vědami (political sciences), protože se nezaměřují výlučně k jevům politického života. O. Stammer považuje za správnější označit tyto nesociologické přístupy politické vědy za hraniční oblasti politické

sociologie. Politickovědně orientovaná filosofie, historiografie atd. umožňuje hlubší poznání společenských faktorů, vztahů, procesů ap. Tyto vědy de facto přesahují vlastní rámec, vnikají do oblasti sociologie, přičemž politická sociologie jako věda o skutečnosti se podílí na analýze určitých historicko-kulturních situací, na zkoumání společenských struktur a sociálního chování v jejich působení na politické jednání. Politická problematika má vždycky sociologický aspekt. Sociologický charakter politické problematiky je zřejmý už proto, že každé zkoumání politického chování a politických útvarů předpokládá výzkum souvislostí mezi společenským a politickým řádem.

Zdá se tedy, že v tomto pojetí je de facto politická sociologie sociologizovaná politická věda.

Vývoj šel od státovědy přes nauku o státě (chápáno často jako sociologie státu) k politické sociologii. Co je tedy předmětem poznání politické sociologie?

Politickou sociologii nelze chápat jako aplikovanou obecnou sociologii. Přesto je svázána s poznávacími zřeteli a teoretickým výzkumem obecné sociologie. Používá poznávacích prostředků, které jí obecná sociologie poskytuje. Avšak specifické kladení otázek, kategoriální výstavba, kterou rozvíjí spolu s politickovědními disciplínami, dávají jí povahu speciální sociologie.

Politická sociologie má zkoumat konkrétní politické způsoby chování, politické mocenské procesy, politické útvary a struktury se zřetelem na jejich funkční skloubení s různými elementy společenské struktury apod.

Politická sociologie má úzký vztah jak k obecné sociologii, tak k politické vědě. Politická věda ji dává podněty pro specifické kladení problémů, pro směr jejího vědeckého zájmu. Obecná sociologie jí dává možnost včlenění jejich výzkumů do teoretického rámce, event. rozvíjení „teorii středního dosahu“.

³ Výraz „politická sociologie“ je vcelku běžnější nežli „sociologie politiky“. Obsah obou pojmů je ovšem naprosto stejný, přestože přesně významově by „politická sociologie“ měla vlastně znamenat „politicky chápaná sociologie“ ve smyslu jejího politického významu, hodnocení z politického hlediska apod., zatímco názvu „sociologie politiky“ by spíše odpovídal faktický obsah této disciplíny, tj. sociologie „politických jevů“, „politických vztahů“ apod.

⁴ Viz zvláště *Gesellschaft und Politik*, v: Handbuch der Soziologie, ed. W. Ziegenfuss, Stuttgart 1956, str. 530–611. Dále *Die Wissenschaft von der Politik in unserer Zeit*, v: Kulturpolitik der Sozialdemokratie, Bonn 1953; *Herrschaftsordnung und Gesellschaftsstruktur, Erkenntnisobjekt und Aufgaben der politischen Soziologie*, in: Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft, 71 Jahrg., H3, Berlin 1951.

Politická sociologie se liší od politické vědy cílem poznání. Politická sociologie si v první řadě klade za úkol „objasnění oněch vztahů, které vycházejí z historicky specifického poměru mezi společenským a politickým řádem ve společensko-kulturním vývojovém procesu se zřetelem na celkový proces, jakož i na jednotlivé elementy této souvislosti struktury a působení (Struktur- und Wirkungszusammenhang)“.⁵

Za hlavní oblasti předmětu politické sociologie považuje O. Stammer: 1. Moc, 2. systémy panství, 3. totalitarismus, 4. demokracii, 5. politické strany, 6. společenské zájmové svazy, 7. parlament, 8. byrokracií.

O. Stammer vychází z názoru — který lze podle našeho mínění přijmout —, že politická problematika má vždy sociologický charakter. Tak je tomu konečně i u jiných oblastí společenského života zkoumaných speciálními sociologickými disciplínami, které se utvořily a utvářejí vedle již existujících společenských věd, aniž by je chtěly nahražovat. Je to bezpochyby i příčinou konstituování zvláštní vědní disciplíny sociologie politiky. Lze však tvrdit, že proto má být politická sociologie sociologizovanou politickou vědou? Bylo by tomu tak pouze tehdy, kdyby předměty obou věd byly zcela totožné, a rozdíl by byl pouze v tom, že sociologie politiky vnáší do politickovědní problematiky ještě další, tj. sociologické hledisko. Pak by ovšem politická věda sama byla velmi nedokonalá a předem odsouzená ke kritice jednostrannosti. Fakt je, že tu lze těžko hledat analogii s tzv. sociologickými disciplínami, protože politické jevy jsou vesměs všeobecnější povahy nežli ty, jež zkoumají speciální sociologické disciplíny. U nich jde vždy spíše o vydělení určité sociální skutečnosti z komplexu sociálních souvislostí, o určitou izolaci některého jevu, který má být zároveň danou sociologickou disciplínou znovu uveden do příslušných širších sociálních souvislostí. Naproti tomu u politické sociologie jde spíše o abstrahování určitého „aspektu“, stránky příslušných sociálních jevů. Proto lze souhlasit i se Stammerovým odmítnutím

považovat politickou sociologii za aplikovanou obecnou sociologii. Problematictější je, zdali ji lze považovat za „speciální sociologii“, pokud tím rozumíme analogii s ostatními tzv. sociologickými disciplínami. K tomu se ještě vrátíme v další části.

3. *Předmětem sociologie politiky jsou vztahy mezi politickými institucemi navzájem a jejich vztahy k ostatním sociálním institucím (Bendix-Lipset).*

Většina prací z oblasti, která se dnes běžně nazývá politickou vědou, měla donedávna — a myslíme, že pro mnohé to platí ještě stále — charakter studií o různých systémech vlády a byla celkem vhodně označována jako „Study of Comparative Government“. Vcelku pro ně platí, alespoň pokud jde o anglosaskou literaturu, která má kvantitativně mocnou převahu, že jde o popisy vládních systémů bez jednotlivých kritérií, bez soustavnějšího pojmového aparátu a bez podstatnějšího zkoumání faktorů, které by vysvětlovaly podobnosti nebo rozdíly politické struktury jednotlivých zemí. A také bez explicitního zdůvodnění, proč byly vybrány právě dané systémy a ne jiné, prostě bez kritérií významnosti a výběru. Typický tradiční přístup popisuje nejrůznější instituce a jak tyto instituce „po jednotlivých zemích“ fungují. Je to jistá „anatomie“, vcelku statická, bez možnosti objektivnějšího srovnání struktur, funkcí a procesů jednotlivých politických systémů. Co hlavně chybí, je solidní teoretický rámeček. Význam a užitečnost takových studií zůstávaly proto značně omezené, i když někdy přinášejí mnoho zajímavého materiálu.

Podobně jako se v sociologii po druhé světové válce došlo k poznání, že další vývoj nutně vyžaduje rozvoj teorie, začalo se ve čtyřicátých letech v oblasti politické vědy diskutovat o charakteru dosavadních srovnávacích studií a celkem všeobecně byla zdůrazněna nutnost nové orientace směrem k většímu teoretickému zaměření, které by dalo srovnávacím studiím reálnější základ. V souvislosti s tím se vynořila řada metodologických úvah a vznikly specifické směry.⁶

⁵ O. Stammer, tamtéž, str. 559.

⁶ Výbor American Political Science Association, který jednal o „problémech vývoje politické vědy“.

se shodl na tom, že studie typu „Comparative Government“ jsou anachronismus, a že nejdůležitější je teď systematická teoretická orientace. Viz K. Lo-

Pokusy o vypracování teoretického rámce politické vědy vedly mnoha směry, v nichž můžeme nalézt shodu v orientaci na jisté společné obecné kategorie, a to hlavně kategorie moci, autority, rozhodování, konfliktu apod. Skupinová teorie vychází z analýzy organizovaných skupin jako mocenských struktur.⁷ Teorie elit ukazuje, jak politická moc vzniká ve zvláštních skupinách, které mají privilegované postavení v procesech rozhodování.⁸ Marxistická teorie dokazuje vzájemnou závislost politické a třídní struktury, ekonomie a politiky. Durkheimovská tradice analyzuje politické systémy z hlediska diferenciace funkcí a dělby práce, na základě rostoucí složitosti struktur a specializace funkcí. Funkcionalistická škola a teorie rovnováhy postulují vzájemnou funkční závislost všech prvků politického systému a jejich působení směrem k dynamické rovnováze. Ve funkcionalistickém pojetí politika funguje jako určitý segment sociální činnosti, jako subsystém celkového sociálního systému. Určité funkce (rozhodování, řešení konfliktů, legitimování moci atd.) jsou považovány za nezbytné pro každý politický systém, jiné mohou být pro členy systému žádoucí (systém většiny, zastoupení menšin, ochrana jednotlivce apod.), rozlišují se zjevné a latentní funkce, disfunkce atd. Funkce, které nalézáme ve všech politických systémech (například hierarchická struktura moci), se mohou realizovat různým způsobem; jiné jsou specifické pro určité skupiny politických systémů (parlamentní instituce). Rozhodující je, že politická teorie se všeobecně shoduje v tom, že na politiku, politickou činnost, politické instituce je nutno pohlížet ze stanoviska celkového sociálního

systému a jeho funkcí — tedy se zdůrazněním sociologického přístupu, a politické formy jsou chápány jako strukturně a funkcionálně proměnné, které lze srovnávat pomocí sítě obecných kategorií politického systému.⁹

Srovnávací studium se pak soustřeďuje na hledání faktorů, které podmiňují, ale ne jednoznačně určují jednotlivé formy, a na ověření souvislostí mezi faktory empirickým výzkumem. Teorie politické vědy se tak vlastně spojuje se sociologií a navazuje na její odvětví konstituované jako sociologie politiky.¹⁰

Také jeden z předních amerických sociologů zabývajících se problémy politických systémů, S. M. Lipset, zdůrazňuje obrat politické vědy k teorii a k širším sociologickým aspektům, tendenci k vybudování vědy o politických procesech.¹¹

Úzká spolupráce mezi sociologií a politickou vědou vyšla ze snahy „behavioristicky“ zaměřené politické vědy analyzovat politické systémy a politické chování v širším rámci sociálních věd, a z rostoucího důrazu na srovnávací rozbory v sociologii.

V diskusi o vývoji politické vědy vystoupil také R. Dahrendorf.¹² Političtí vědci, zvláště v USA, jsou nespokojeni s rozmanitostí metod (filosofická spekulace, historický přístup, sociologická analýza, psychoanalýza atd.) a rádi by našli nějaký jediný samospasitelný přístup. Jeden čas se stal módou „behaviorismus“,¹³ ale podle názorů Dahrendorfových behavioristické studie nepřinesly našemu poznání politických problémů zhora nic. I když tento odsudek je jistě příliš příkrý, lze jistě s Dahrendorfem souhlasit v tom, že je možné rozvíjet tradiční disciplíny, které se pěstují v Evropě

wenstein, *Report on the Research Panel on Comparative Government*, American Political Science Review, 38 (June, 1944), str. 540–548; R. C. Maoridis – R. Cox, *Research in Comparative Politics*, tamtéž, 47 (September, 1953), str. 641–673.

⁷ Viz např. E. Lathan, *The Group Basis of Politics: Notes for a Theory*, American Political Science Review, 46 (June, 1952), str. 382–394.

⁸ H. Lasswell-D. Lerner, *The Comparative Study of Elites*, Stanford 1952.

⁹ D. Easton: *The Political System*, New York 1953; R. C. Maoridis: *The Study of Comparative Government*, 5. vyd., New York 1966, R. Snyder et al.: *Decision-making: An Approach to the Study of International Politics*, Princeton 1954.

¹⁰ Snad nejvýznamnějším moderním pokusem o vytvoření teoretického rámce pro funkcionální srovnávací analýzu různých politických systémů je práce G. Almond-J. S. Coleman, ed.: *The Politics*

of the Developing Areas, Princeton 1960. Pojednáme o ní podrobněji.

¹¹ S. M. Lipset: *Sociology and Political Science*, American Sociological Review, 29 (October 1964), str. 730–734. Viz též D. E. Apter: *A Comparative Method for the Study of Politics*, American Journal of Sociology, LXIV (November, 1958), str. 221–237; H. M. Brotz: *Social Stratification and the Political Order*, tamtéž, LXIV (May 1959), str. 571–578; A. Somit-J. Tanenhaus: *Trends in American Political Science*, American Political Science Review, 57 (1963), str. 933–947.

¹² R. Dahrendorf: *Three Symposia on Political Behavior*, American Sociological Review, 29 (October, 1964), str. 734–736.

¹³ Behaviorismus v politické vědě znamená orientaci na zkoumání jednání jednotlivců spíše než na rozbory institucí. Oblíbeným předmětem behavioristické školy jsou rozbory voleb. Dahrendorfovy výroky o behaviorismu se výslovně vztahují na uvečené práce Marvicka, Ranneye a Charleswortha.

— politickou teorii, politickou vědu, empirické studie a sociologické výzkumy: záleží na řešení problémů, a ne na původu a „národnosti“ teorií a metod.

R. Bendix—S. M. Lipset v práci *Political Sociology*¹⁴ vidí tento rozdíl mezi politickou vědou a politickou sociologií: Politická věda zkoumá institucionální určení pro rozdělení a výkon moci; politická sociologie je již předpokládá jako dané. V důsledku toho začíná politická věda státem a teprve pak zkoumá, jak působí na společnost, zatímco politická sociologie vychází ze společnosti, aby sledovala její působení na formální instituce pro rozdělení a výkon moci, event. podmínky politického panství dané v sociální struktuře.

V dalším rozvedení chápe S. M. Lipset předmět sociologie politiky (a soudí, že je to dnes celkem všeobecně přijímané stanovisko) takto: Vyjdeme-li z předpokladu, že politické instituce jsou jedním z mnoha shluků sociálních institucí, a že předmětem sociologie vůbec jsou vztahy mezi různými sociálními institucemi, pak předmětem sociologie politiky jsou vztahy mezi politickými institucemi navzájem a jejich vztahy ke konstantním sociálním institucím.

Toto vymezení ještě neurčuje, co jsou to „politické instituce“, ani přesně nevymezuje sféru sociologie politiky a politické vědy. Protože se však domníváme, že předmětem sociologie politiky jsou základní prvky politického systému a jejich vztahy k zvláštním strukturám, pokusíme se v další části v souvislosti s určením předmětu sociologie politiky přesněji definovat, co lze chápat jako „politický systém“, „politické vztahy“ atd.

Lipset ostatně jako řada jiných teoretiků považuje za ústřední úkol sociologie politiky analýzu sociálních podmínek demokracie. Ta je také ohniskem jeho zájmu. I v tom se projevuje zúžená koncepce sociologie politiky a ovšem i předsudky teoretiků „západní demokracie“.

Lipset se snaží ukázat, že sociologii politiky vyvolaly k životu krize reformace

a průmyslové revoluce, která také stojí na počátku moderní společnosti: poprvé se jasně projevil rozdíl mezi společností a státem. Problém, který vznikl, bychom mohli formulovat asi takto: Jak může společnost, ve které existují neustálé konflikty mezi jednotlivci a skupinami, zachovávat přesto sociální soudržnost a legitimnost autority státu? Poprvé dochází k otevřené krizi legitimnosti státu. Odkud vzít světový „konsenzus“, který by nahradil náboženství středověku a překlenul propast mezi státem a společností (Hobbes, Locke, Rousseau)? Devatenácté století přineslo dvojí krajní řešení. První prohlašuje, že základem a cílem je společnost; stát musí být omezován, kontrolován, zrušen (Proudhon, K. Marx). Druhé řešení (Hegel a následovníci) se snaží podříditi všechny konfliktní prvky absolutní suverenitě státu. Podle Lipseta byl omyl v tom, že společnost a stát se chápaly jako dva víceméně nezávislé organismy. Tento dualismus je dnes překonán systémovým hlediskem, které chápe stát jen jako jednu z mnoha politických institucí (a politický systém jako subsystém celkového sociálního systému).¹⁵

4. Poznámky k marxistickému pojetí sociologie politiky (Určení politického systému)

Nazvali jsme tuto kapitolu *Poznámky k marxistickému pojetí sociologie politiky* proto, že se domníváme, že přesnější vymezení marxistické sociologie politiky a především její odlišení od politické vědy může být teprve výsledkem diskusí a speciálních studií. Soustředíme se na obsahovou stránku a nikoli na určení rozsahu.

Všeobecně se konstatuje (a to i ve spisech západních autorů velmi kriticky zaměřených vůči marxismu), že dílo K. Marxe patří k největším přínosům moderní politické vědy. Ústřední zájem o politiku, politický boj tříd a zájmových skupin o moc, který jako odraz rozdílných ekonomických zájmů se promítá do nejrozličnějších sfér společenského života, dává

¹⁴ R. Bendix—S. M. Lipset: *Political Sociology in: Current Sociology*, H2, 1956.

¹⁵ Pro zajímavost uvedme, že větší Lipsetova práce (*Political Man* z r. 1960) byla některými levicovými kritiky charakterizována jako politicky konzervativní. Ale někteří teoretikové v ní vidí marxistické vlivy, např. Parsons, který mluví o „ne-dogmatickém marxistickém postoji“ a klade Lip-

setův přístup („marxistický“) do protikladu k weberovským tradicím (viz *The Point of View of the Author*, in M. Black, ed., *The Social Theories of Talcott Parsons*, Englewood Cliffs, 1961). A. L. Coase, sám představitel „teorie konfliktu“, vidí marxistický vliv jako trvalou složku americké sociální vědy. Lipset sám se považuje za příslušníka levice a soudí, že v USA převládají levicové hodnoty.

marxismu jako celku povahu politické teorie. Proto také v marxistické teorii se dlouho vůbec neuvažovalo o zvláštní politické vědě, a tím méně o sociologii politiky.¹⁶ Konečně dodnes i v dílech předních marxistických sociologů (například Z. Baumana) nalézáme velmi široké pojetí marxistické politikologie a sociologie politiky. Tento přístup má svou pravdu v tom smyslu, že politickými momenty je prosycen téměř celý společenský život. Vztahy mezi jednotlivci, skupinami, třídami a národy jsou většinou podmíněny vztahy politickými. Společenské instituce, a to často i svou funkci dosti vzdálené bezprostředním politickým zájmům, jsou podřízeny institucím politickým. Vememe-li například problematiku sociologie, jistěže málokterá její oblast se může při analýze svého objektu zkoumání vyhnout politickým zřetelům. Problémy sociální stratifikace jsou jistě zároveň výrazem politické diferenciacie společenských skupin a tříd. Podobně je tomu u výzkumů sociálně ekologických, výzkumů rodinných vztahů, sociálně psychologických jevů, kultury apod.

Z tohoto hlediska by de facto sociologie politiky byla integrující disciplínou speciálních sociologických disciplín a umožňovala jim teprve podat syntetický obraz oblastí, které zkoumají. Rozsah sociologie politiky (co do výčtu příslušných oblastí zkoumání) by pak byl téměř totožný s rozsahem tzv. speciálních sociologických disciplín a jejich nadstavbou by byla politická věda. To je, jak jsme viděli, pojetí některých západních politologů. V marxistické teorii tak tomu do jisté míry také bylo, což konečně potvrzuje i přehled vývoje politické sociologie ve východní Evropě, podaný J. Wiatrem.¹⁷

Základní otázka tedy je, zda lze vyčlenit určitou část společenské skutečnosti, jež by se mohla stát předmětem zvláštní vědy politikologie (politické vědy), a zda vedle ní má ještě místo speciální oblast sociologie politiky.

Nezli se pokusíme odpovědět na tuto otázku, jednu poznámku obecnější povahy: Rostoucí význam politiky, politického

řízení v moderní době, potřeba vědecky řídit složité společenské a státní organizmy, rozmanitost vedle sebe existujících politických systémů si vynucují tvoření nových vědních odvětví, jež by umožňovala vědecky řídit různé oblasti společenského života a politiky. Mezi ně patří politická věda jako zvláštní vědní disciplína, která v určitém smyslu integruje a zároveň racionalizuje ty aspekty poznání společenské skutečnosti, které v minulosti byly předmětem izolovaného zkoumání různých disciplín, jež si zároveň všímaly politických momentů svých předmětů. Navazuje na dlouhou prehistorii filosofie politiky, státovědných studií, politických teorií a ideologií apod., chce však být exaktní vědou s přesně vymezeným předmětem i cíli.

Konstituování této vědy, jež dnes ještě není ukončeno, je zároveň provázáno další tendencí dnešní komplikované společnosti: snahou nahlížet různé izolované společenské jevy z širších sociálních souvislostí, snahou, která se konkrétně projevuje v sociologizování různých společenských věd a ve vytváření tzv. speciálních sociologických disciplín. Speciální sociologické disciplíny zkoumají určité dílčí úseky společenského života, které lze alespoň do jisté míry izolovat (viz např. sociologie rodiny, venkova, města, mládeže apod.). Ve sféře politiky je situace komplikovanější. Jistě i ona vyžaduje komplexnějšího, širšího, sociologického pohledu. Nelze ji však izolovat podobně, jak to činí se svými předměty speciální sociologické disciplíny. Politika prolíná téměř všemi oblastmi společenského života a proto musí téměř všechny speciální sociologické disciplíny respektovat tento politický aspekt. V tom zůstává zachována povaha marxismu a marxistické sociologie (jako celku) jako zároveň politické teorie. Nelze proto považovat sociologii politiky za jednu ze speciálních sociologických disciplín. Lze však pro ni určit zvláštní předmět.

Co je tedy předmětem sociologie politiky? Domníváme se, že sociologie politiky má zkoumat základní prvky politického

¹⁶ Tento stav byl do jisté míry příčinou snah konstituovat v některých socialistických zemích v rámci marxismu zvláštní disciplínu „vědecký komunismus“, který, obecně řečeno, se měl soustřeďovat na politické (v širším slova smyslu) problémy vý-

stavby komunistické společnosti a měl de facto suplovat marxistickou politickou vědu.

¹⁷ J. J. Wiatr: *Political Sociology in Eastern Europe*, Current Sociology, Oxford 1966.

systému a jejich vztahy k zvláštním strukturám. Abychom toto určení vysvětlili a ukázali na vztah sociologie politiky k politické vědě, musíme nejprve objasnit, co rozumíme politickým systémem.

V reálných procesech společenského života politika, politická činnost, politické vztahy tvoří komplexní konkrétní celek sociálních vztahů a procesů se všemi ostatními činnostmi a vztahy — ekonomickými, kulturními atd., a jsou tak empiricky jedním aspektem společenského dění. V procesu vědecké abstrakce můžeme politické vztahy, instituce atd. analyticky oddělit od ostatních a chápat je jako zvláštní systém, který pak bude subsystémem celkového sociálního systému. Podobně vytváříme například v biologii koncepci nervového systému, dýchacího systému, zažívacího systému apod. Systém je abstraktní soubor jednotek, prvků, jejichž vztahy jsou nějak uspořádány, takže vytvářejí určitý celek, a které jsou spjaty vztahy vzájemného působení.

Každý systém musí mít definovatelné hranice, které jej odlišují od jiných systémů. Z širšího hlediska je součástí nějakého obsáhlejšího systému (jeho subsystému) a je sám vnitřně strukturován, jeho prvky mohou být chápány jako subsystémy. V celkové struktuře společnosti je pak politický systém představen jako struktura, která je subsystémem celkového sociálního systému. Mezi jednotlivými subsystémy celkového systému existuje vzájemné působení, změna, výměna, které můžeme abstraktně chápat jako vstup a výstup odehrávající se na hranicích systémů. (Tak například politický systém musí dostávat část svých zdrojů z ekonomického systému, ale sám ovlivňuje strukturu a fungování ekonomického systému stanovením cílů výroby, meze tržních mechanismů apod.).

Struktury, prvky politického systému jsou politické role (vzorce chování v situacích, které mají určitou stabilitu a trvalost), instituce a organizace různého druhu (až po organizaci vlády a státu). Vzájemné působení prvků systémů představuje vykonávání různých více méně specializovaných funkcí, z nichž některé jsou nezbytné pro existenci systému. Politický systém je proměnlivý, existuje v něm změna, i když předpokladem jeho

stability a relativní trvalosti je určitá rovnováha, která může být chápána jako proměnlivá, dynamická rovnováha. Procesy, které k rovnováze přispívají a které ji narušují, mohou vyústit buď v dílčí změny struktury systému anebo v celkovou podstatnou změnu struktury a funkci (změna celkového společenského řádu). Proto musíme politický systém, stejně jako všechny sociální systémy, chápat ne jako absolutně rovnovážný a harmonický, ale jako rozporný celek s konfliktními strukturami, s funkcemi, a analyzovat jej také z hlediska jeho pohybu a vývoje, dílčí i celkové proměnlivosti. Tak jsou sociální systémy chápány jako historické struktury.

Konečně se můžeme dále ptát, jaké je postavení daného systému v hierarchii všech systémů a zda se toto postavení mění a jak, a můžeme hledat určité zákonitosti změny. Důležitým prvkem procesů a změny je diferenciací struktur a funkcí, která vede k větší komplexnosti a ke specializaci. (Tato specializace je u moderních politických systémů patrná na první pohled: například zájmové organizace, politické strany, parlament, soudy jsou specializované struktury, které mají zvláštní funkce. Ale může být méně patrná ve společnostech málo diferencovaných, i když i tam vždy v nějakém stupni existuje, jako je tomu u primitivních společností).

Diferenciací struktur a funkcí, která vede ke vzniku nových nebo k oddělení existujících, znamená novou relativní autonomii nových struktur komplexnějších systémů (a pochopitelně i s tím spjaté nové problémy integrace jejich činnosti). Je důležité, abychom pochopili, že právě specializace, která přispívá k vyšší schopnosti adaptace systému vůči prostředí (přírodnímu i sociálnímu) a k jeho vyšší výkonnosti, je spjata s touto autonomií subsystémů; jinak nemohou dobře fungovat.

Budeme tedy přistupovat k analýze politických systémů společnosti z hlediska rozboru jejich funkcí, struktur, procesů, změny, vývoje a rozporů pro daný systém charakteristických. Ještě jsme však neurčili celkovou specifičnost politického systému a jeho hranice.

O definici politického systému se snad pokusil každý významnější myslitel v této

oblasti. U všech přitom hraje významnou roli pojem moci a autority. Už u Aristotela politické vztahy zahrnují moc, autoritu, vládu. Max Weber chápe systém jako politický potud, pokud znamená soustavné a trvalé vynucování určitého pořádku po celém daném území pod hrozbou použití nebo použitím fyzické síly a násilí ze strany administrativní struktury. B. Russel tvrdí, že „fundamentálním pojmem společenské vědy je moc ve stejném smyslu, jako energie je fundamentálním pojmem fyziky“.¹⁸

Jakými cestami se došlo k tomu, že politika se považuje za vědu o moci? Za prvé proto, že politika má co činit se státem a podstatou státu je moc. Moc je tedy hlavním předmětem politiky. Dále se k tomuto závěru dospívá prostým postupem definice. Tak činí francouzský politolog M. Duverger: „Pro jedny je politická věda vědou o moci, pro druhé vědou o státu, pro opět jiné něčím uprostřed mezi oběma. Ve skutečnosti mají všechny definice politické vědy společný bod: točí se kolem pojmu moci.“¹⁹ Konečně se operuje tvrzením, že tomu tak vždycky bylo. „Je stále uznáváno — píše F. M. Watkins —, že fenomén moci je fundamentálním problémem politiky. Důsledkem toho je, že vlastním účelem politické vědy není studium státu ani jiných speciálních institucí, nýbrž zkoumání všech sdružení, pokud na nich může být shledán problém moci.“²⁰

Tímto směrem jde i vývoj politické vědy v USA. D. Easton poukazuje na to, že zvláštní zájem politické vědy o moc vznikl proto, že se zabývala jevem, jímž je politika prováděna.²¹ Moc se tak označuje za instrument a prostředek pro politiku. Pro Harolda Lasswella, jednoho z předních soudobých politických vědců, je studium politiky studiem vytváření a sdílení moci. Také O. K. Flechtheim poznamenává, že moc je bezpochyby významným elementem politiky, takže „například v Americe se politická věda de-

finuje často prostě jen jako věda o moci“.²²

Konečně i marxisté považují sféru moci za centrum politické vědy i sociologie politiky (viz například Wiatr v uvedené stati).²³

Soudobá politická analýza se celkem příklání k široké definici asi v tom smyslu, že politický systém zahrnuje každý relativně trvalý vzorec vztahů, v němž významně vystupují vztahy moci, autority a vlády. To znamená, že řada institucí a organizací, které běžně nejsou považovány za „politické“, mohou být chápány jako politický systém. Politický systém je tak rozsáhlým aspektem celé sociální struktury.

Takové určení je značně abstraktní. Můžeme je dále konkretizovat. Tak je jasné, že politický systém je takový systém struktur a procesů, jejichž primární funkcí je integrace celkového společenského pořádku, udržování pořádku, stanovení celospolečenských cílů, rozhodování a řízení procesů, jimiž mohou být dosahovány; sladění individuálních a skupinových zájmů a kontrola a řízení konfliktů; zachování integrity systému vůči ostatním politickým systémům a celková adaptace vůči prostředí; celková integrace velkých subsystémů — ekonomického, kulturního, stratifikace atd.

U politických systémů můžeme studovat jejich funkce, struktury a procesy, klást si otázku, které jsou všeobecné (tj. nalézáme je u všech politických systémů v různé vyvinuté formě — to jsou všechny zobrazené funkce; struktury jsou ve schématu dány jen jako příklad). I když takový postup je velmi důležitý, docela uspokojivý rozhodně není.

Soudíme, že marxistický přístup se musí soustřeďovat na obsahovou stránku funkcí politického systému, tj. na obsah, kvalitu, konkrétní tvářnost cílů a předmětů střetávání zájmů. Ale díváme-li se na věc z vývojové perspektivy, pak hlavní cíl, který musí politický systém sledovat, chce-li se vyhnout vážným poru-

¹⁸ B. Russel: *Macht. Eine sozialkritische Studie*, Zürich 1947, str. 10.

¹⁹ M. Duverger: *Méthodes de la Science Politique*, Paris 1959.

²⁰ F. M. Watkins: *The State as a Concept of Political Science*, New York-London 1934, str. 83.

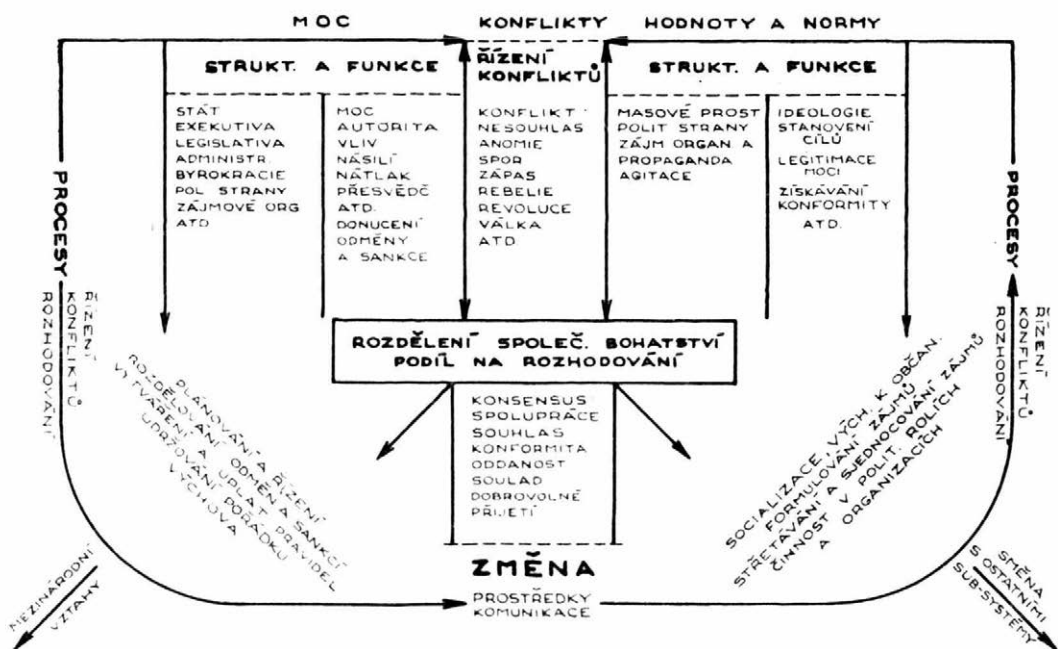
²¹ D. Easton: *The Political System*, New York 1953, str. 144.

²² G. K. Flechtheim: *Grundlegung der politischen*

Wissenschaft, Meisenheim am Glan 1966, str. 68.

²³ Obvykle se uvádí definice politiky z *Velké sovětské encyklopedie*: „Politika je oblast boje tříd o panování, o státní moc, o ovládnutí společnosti, jakož i o účast v činnosti státu a jeho řízení. Hlavním úkolem politiky je problém dosažení, udržení a využití státní moci danou společenskou třídou.“ (Bolšaja Sovětskaja enciklopedija, 2. vyd., sv. 33).

POLITICKÝ SYSTÉM

chám, je zachování, rozmnožení a neustálý růst životní úrovně členů sociálního systému, protože to je „přirozený“ zájem všech občanů.

Proto se nám jeví jako věc prvořadé důležitosti zkoumání toho, jaká rozhodnutí politický systém dělá o ekonomické politice. Tím se nám otevírá problém, který je po staletí v ohnisku sociálních konfliktů, problém rovnosti, spravedlivé odměny a sociálního zabezpečení. Zdá se nám, že tyto otázky jsou prvořadé. Proto je třeba věnovat pozornost tomu, jaké hlavní cíle má dosahovat politický systém moderní společnosti, a jakými cestami. Není náhodou, že problémy rovnosti, spravedlnosti, blahobytu a sociálního zabezpečení se objevují jako cíle obou nejmodernějších politických systémů — SSSR, USA, i když jsou pojaty různě a dosahovány různými prostředky: na jedné straně koncepce komunistické společnosti, na druhém pólu snaha o koncepci „velké společnosti“. Proto jsme tento problém umístili do středu schématu.

I z tohoto velmi zjednodušeného schématu vidíme, jak složité vztahy v politickém systému existují. Lze proto snadno pochopit, že mohou být a jsou předmětem mnoha disciplín. Co je představitelem těchto jednotlivých disciplín a pře-

devším politické vědy a sociologie politiky? Předem je třeba zdůraznit, že nemůže jít o žádné absolutní nebo „přesné“ vymezení, protože různé disciplíny se tu budou ve svých zájmech překrývat, spolupracovat, doplňovat se. (Tak je tomu konečně i v jiných případech.) To však neznamená, že by nebylo vůbec možné vést mezi nimi nějakou hranici.

Domníváme se, že politická věda se bude především zabývat analýzou a srovnáváním mocenské struktury, bude zkoumat procesy řízení a rozhodování, a bude tak teoretickým základem praktické politiky. Bude v tomto směru spolupracovat s obecnou teorií řízení. Jedním z předních úkolů politické vědy by mělo být studium a srovnávání různých konkrétních politických systémů. Procesy formulování názorů a vytváření zájmů, politické účasti atd. by měly být primárně předmětem studia veřejného mínění. Vnější vztahy politického systému patří především do oblasti studia mezinárodní politiky. Svoje zájmy bude sledovat řada dalších disciplín, jako je teorie a sociologie práva, sociologie organizace, sociální psychologie atd. — vesměs už ustavené speciální disciplíny.

Sociologie politiky má podle naší koncepce zkoumat prvky politického systému

a jejich vztahy k zvláštním strukturám. To znamená, že hlavními oblastmi sociologie politiky jsou: 1. Formy politické moci. 2. Formy a struktury konfliktů a konsenzu. 3. Hodnotová a normativní struktura, zde především ideologie jako význačný faktor hodnotové a normativní struktury, konsenzu, stanovení cílů a legitimace moci. 4. Problémy rovnosti, spravedlivé odměny a podílu na rozhodování (vzhledem k prvořadosti ekonomické politiky jako cíle politického systému). Tyto oblasti obsahují řadu dalších specifických problémů, jejichž vypočtení nemůže být úplné, a proto i rozsah sociologie politiky musí zůstat otevřený a

jeho upřesňování bude věcí speciálních studií (například problém byrokracie, politických stran, sociologické aspekty formování politicky činného člověka, problémy demokratické politické struktury apod.).

Je pochopitelné, že sociologie politiky se nebude omezovat jen na makrosociologické struktury, ale bude vyžadovat i mikrosociologické studie, které budou přinášet poznatky o dílčích strukturách a aspektech politického systému (např. výzkum mocenských elit v malých společnostech, formování politického vědomí u jednotlivých společenských vrstev apod.).

Sociální změny, které naše společnost zažila v minulých dvaceti letech, způsob řízení, jehož potřeby si začínáme v posledních letech intenzivně uvědomovat, nastávající změny ve státním hospodaření a další podobné důvody vedou k stále rostoucím požadavkům rozvoje empirických výzkumů.

V této situaci se pochopitelně rozhlížíme také po zkušenostech již nabytých. Protože vlastní empirická sociologie se zrodila v USA a protože její problémy a vývojové tendence jsou reprezentativní pro současnou empirickou sociologii, věnoval jsem tyto poznámky empirické sociologii americké.

*

Vývoj sociologie v USA se uskutečnil ve třech dosti odlišných obdobích:

1. Období, které můžeme chronologicky vymezit koncem 19. století a rokem 1918.
2. Období mezi dvěma světovými válkami.
3. Období od skončení druhé světové války do současnosti.

1. Období od konce 19. století do roku 1918

První období vývoje americké sociologie ponecháváme v této stati stranou našeho zájmu. Je to doba, v níž se v americké sociologii uplatují dvě hlavní linie.

1. Převažuje vliv evropské sociologie s jejím spekulativním a oficiálně školským rázem a s důrazem na vytváření obecných sociálních teorií. Nejeden z amerických sociologů studoval tehdy v Evropě a tento vliv byl proto často bezprostřední.

2. Pro vývoj americké společnosti byly charakteristické výrazné sociální změny.

Spojené státy se svou dříve nevídanou industrializací a urbanizací, s tím, že byly po desetiletí útočištěm uprchlíků z celého světa, se svými problémy asimilace a

adaptace, s výraznými změnami ve způsobu života a se změnami standardů chování, morálních hodnot apod. byly výjimečnou laboratoří pro studium sociální změny. Tyto podmínky spojené s tradiční americkou „praktičností“ vedly ke snaze aplikovat co nejrychleji a neefektivněji poznatky o sociální skutečnosti v praxi. Tato snaha se stává pro americkou sociologii typickou, zejména v pozdějších stadiích jejího vývoje.

Další vývoj americké sociologie šel směrem posilování a narůstání zmíněných empirických tendencí a oslabování snah o vytvoření obecné sociální teorie. Přicházíme tak k období vlastního ustavení a rozvoje empirické sociologie.

2. Období ustavení, rozvoje a převládnutí empirické sociologie časově spadající do let mezi dvěma světovými válkami

Všichni autoři, kteří uvažují o vývoji americké sociologie, pokládají léta mezi dvěma světovými válkami za zřejmý obrat oproti předválečným způsobům pěstování sociologie. Obvykle uvádějí příčiny, kterými tento obrat vysvětlují. Zmíním se o nejzávažnějších:

a) *Vnitřní sociálně ekonomické změny.* První světová válka přinesla Americe konjunkturu a s ní rychlý rozvoj mechanizace průmyslu, a další urbanizaci. Zvláště charakteristický byl růst velkoměst, např. Chicaga. Vznikala určitá potřeba zachytit nějak tyto změny, které měly řadu sociálních důsledků. V sociologii se to odráží snahou zachytit tyto změny novými způsoby. Výzkumným prostředím pro sociologa se proto stávají ulice velkoměsta, domy, pracoviště, místa, kde lidé tráví volný čas, policejní stanice, věznice, redakce časopisů atd.

b) *Celosvětové sociální změny.* Válka odhalila krizi stávajícího sociálního i ekonomického systému a v důsledku toho i krizi hodnot. Ukázala iluzornost představ o pokojném evolučním pokroku spo-

lečnosti. Kromě toho Velká říjnová socialistická revoluce zkomplikovala tyto představy tím, že vytvořila druhé centrum společenských změn, a to změn jiného charakteru. Ukázalo se, že západní civilizace nemusí nutně být jedinou možnou nositelkou pokroku. V sociologii se to odráží tak, že dochází ke značné diskreditaci obecných teorií sociální evoluce, které se ukazují jako spekulativní, a zvedá se vlna odporu proti jakýmkoli obecným teoriím o vývoji společnosti. Hlavní tendenci, která převládá a určuje vývoj americké sociologie, se stává snaha zkoumat empiricky dosažitelné a verifikovatelné sociální jevy. Pozornost se proto obrací k menším sociálním celkům, ke skupinám, lokalitám atd.

c) *Technické požadavky empirického výzkumu.* Tato příčina bývá při vysvětlování (zejména v naší literatuře) často opomíjena. Uvádí se, že tematická atomizace, izolování jevů, užívání operačních definicí atd. jsou negativní rysy empirických prací, vyplývající z jejich „plochosti“ a nedostatku teoretičnosti. Je však známo, že některé z těchto postupů jsou nutnými postupy jakéhokoliv empirického výzkumu. Množství informací, s kterými se i nejjednodušší výzkum setká, nelze v žádném případě zpracovat a interpretovat bez určité redukce. Je zřejmé, že je možné se dopustit tak radikální redukce, že dojde ke skutečné izolaci jevu od obecnějšího kontextu sociálních souvislostí, což je jistě na škodu věci. Je však nemožné se vyhnout jistému omezení, izolování, redukci vůbec.

V důsledku působení těchto vlivů, a pochopitelně celého komplexu dalších, již však méně významných, nalézáme v sociologii dvacátých let převládající snahu zkoumat menší sociální celky, zkoumat odděleně, analyticky, nejjednodušší sociální jevy nebo jejich jednotlivé stránky a hlavním kritériem verifikace učinit empirická pozorování. Mnoho autorů pojí tento obrat, který jsme nyní obecně charakterizovali, s určitými sociologickými pracemi. Všichni se však shodují na práci, která tvoří skutečný předěl mezi etapami vývoje americké sociologie. Je to práce

W. I. Thomase a F. Znanieckého.¹ *The Polish Peasant in Europe and America.* Práce vyšla v pěti svazcích v letech 1918–1920 (1927 2. vydání).

Thomas a Znaniecki shromáždili množství materiálu, na kterém se pokusili dokumentovat sociální změny v životě polských přistěhovalců do Ameriky. Materiál tvořilo 754 dopisů psaných do USA i z USA, emigrantské časopisy, církevní zprávy, doklady emigrantských podpůrných společností, policejní a soudní výkazy a životopisy (life histories).

Význam práce nespočívá v jejím věcném zaměření a zpracování, ale v podrobně formulovaných obecně metodických principech sociologického výzkumu. Jsou to v sociologii proslulé formulace, které ještě desítky let později vzbuzovaly diskuse, v kterých se střetávali obhájci i odpůrci. Autoři se nejprve zabývají rozбором „idolů“ poznávacího procesu sociální skutečnosti a potom se pokoušejí formulovat vlastní metodologické zásady.

Za nejběžnější falešnou domněnku považují obecně rozšířenou představu, že „když žijí ve společnosti, musím jí automaticky rozumět“. Charakterizují takové jednání jako snahu porozumět sociálním jevům v termínech příčin a kontrolovat jevy manipulacemi příčin. Upozorňují na to, že ve skutečnosti je praktická možnost individua porozumět sociálním jevům značně omezena rozsahem jeho individuálních zkušeností a znalostí. Za další iluzi považují zakořeněný praktikismus (tj. ovlivnění praktickými cíli sociálních reforem), předpokládající apriorní hodnocení, tj. předem přijatá schémata toho, co by mělo být, a toho, co by nemělo být. Za jedinou cestu považují zbavení se jakýchkoliv apriorních normativních závazků. Jinou iluzí je podle autorů představa, že lze izolovat jakoukoliv skupinu sociálních faktů, dále důvěra v to, že různá individua reagují identicky v identických situacích, v to, že zlepšením materiálních podmínek lidé automaticky získávají, atd.

V části, kde se autoři pokoušejí o formulování vlastního metodologického programu, uvažují přibližně tímto způsobem:

¹ Znaniecki, profesor sociologie v Polsku, odešel do USA na počátku první světové války, kde se po nějaké době seznámil s Thomase, který studoval a graduoval na universitě v Chicagu u prof.

W. A. Smalla. Thomas po studích cestoval nějaký čas po evropských universitách, ale nakonec se vrátil zpět do Chicaga.

bem: Sociologie má podávat verifikovatelné generalizace lidského chování. Sociální jev však není možno zkoumat sám o sobě, ale jako kombinaci mnoha dalších sociálních a individuálních jevů. Navíc je lidské chování v různých situacích různé. Je proto nutné analyzovat sociální situace, ve kterých toto jednání probíhá. Taková analýza by měla zahrnovat:

a) Objektivní podmínky, za kterých individuum ve společnosti jedná (autoři tento aspekt nazývají „sociálními hodnotami“, přičemž sociální hodnotou rozumějí jakýkoli objekt, který se může stát předmětem aktivity člena sociální skupiny).

b) Předchozí chování, jež tvoří rámec pro nynější jednání (autoři tento aspekt nazývají „chováním“, přičemž chováním rozumějí proces individuálního vědomí, které určuje skutečnou nebo možnou činnost člověka ve společnosti).

c) Definice situace (tj. více nebo méně vědomé pochopení podmínek a uvědomění si chování).

Aby výzkumník porozuměl, proč člověk určitým způsobem v určitých situacích jedná, musí studovat dokumenty chování. Čím komplexnější soubor takových dokumentů dokáže shromáždit, tím objektivnějšího obrazu dosáhne. Za dokumenty zmíněného typu považovali autoři dokumenty, s kterými pracovali, tj. dopisy, biografie (life histories, lékařské, soudní, policejní zprávy, diáře, časopisecké články apod.).

V roce 1938 se konala konference s cílem zhodnotit tuto klasickou práci, zejména její metodologickou problematiku. Na této konferenci vystupoval aktivně Herbert Blumer, sociolog inklinující k novopozitivismu, který podrobil práci kritice v tomto smyslu:

1. Užité materiálu není úplný a není dostatečně spolehlivý.

2. „Dokumenty chování“ nejsou validní pro teorii jakéhokoli druhu. Zvláště výběr materiálů je nevhodný.

3. Materiál, který autoři použili, je spíše vhodný pro explorativní výzkum, ale nehodí se pro testování hypotéz. Vyžaduje spíše subtilní interpretaci než rigorózní analýzu.

Tato kritika je jednak charakteristická pro metodologické požadavky novopozitivistů, jednak je svědectvím určitého přesunu zájmu v empirické sociologii od

obecně metodologických problémů k rozpracování přesných, matematicky hodnotitelných metod. Věcně je tato kritika správná, ale uniká jí teoretický význam, který práce měla.

Práce je vystavena i kritice marxistů. Z. Bauman ve své *Sociologii* srovnává přístup Znanieckého s přístupem Marxe a Engelse, kteří od sociální vědy žádali spíše zkoumání materiálních podmínek života individuí než pohnutky lidského jednání a snažili se sledovat dějinné síly, které se v hlavách lidí přetvářely v takové pohnutky. Bauman označuje postup Znanieckého za opačný a považuje jej za idealistický.

Domnívám se, že jde o nedorozumění. Empiričtí sociologové ve své většině sledovali ty faktory, které mají bezprostřední vliv na jednání lidí. A to nejen na masy, šlo jim o určení reprezentativních sociálních situací, v kterých budou skupiny lidí nebo jednotlivci určitým sociálně podmíněným způsobem jednat. Marx analyzoval objektivní rysy sociálních událostí, vztah ideologií, myšlenkových proudů, k sociálně ekonomickým procesům, k jednání velkých skupin lidí, tříd a zdůrazňoval, že nelze zkoumat člověka jen jako subjekt dějin, jako autonomního tvůrce dějin a opomíjet objektivní sociální vztahy, které ho také utvářejí. Znanieckému šlo naopak o to, že člověk nemůže být zkoumán jen jako objekt, ale také jako subjekt, který určitým způsobem chápe sociální situaci, ve které jedná, a tato jeho subjektivní definice bezprostředně ovlivňuje jeho jednání. Tato stanoviska nejsou sporná, ale doplňují se.

Je pochopitelné, že sama tato vlastnost definovat situaci opět není vyslovené autonomní kvalitou člověka, ale že je výsledkem mnoha různých vlivů. Hodnotový systém individua, jeho postoje, mínění, jeho definice sociálních situací nejsou jedinými rozhodujícími činiteli, ale spíše prostředkovávají působení mnoha dalších sociálních, ekonomických, ideologických a jiných faktorů. Někteří sociologové, a dalo by se to pravděpodobně prokázat v jednotlivých formulacích i u Znanieckého, docházeli často k extrémním výrokům a formulacím, které mohou být označeny za idealistický přístup, ale zmíněný metodologický princip sám v žád-

ném případě nelze za takový považovat. Je to naopak plodný a užitečný princip, který se dnes v sociologii obecně s úspěchem uplatňuje. Řada jednotlivých formulací a myšlenek vyslovených v práci Thomase a Znanieckého je dnes překonána vývojem sociologie, ale jejich základní metodologický princip, který se stal podnětem k vytváření teoretických modelů jednání, je nepochybně jejich významným přínosem k rozvoji sociální vědy dvacátého století.

Všimněme si však dalších prací, které vytvářely charakteristické rysy empirické sociologie v tomto období. Ve dvacátých a třicátých letech se stává centrem empirických výzkumů oblast Chicaga. Tato metropole se pro svůj překotný růst, který má řadu pozorovatelných sociálních důsledků, stává nejvhodnějším objektem studií velkoměstského života.

V USA jsou tři velká sociologická pracoviště s vysokou prestiží a tradicí. Je to „The Bureau of Applied Social Research of Columbia University“, dále „University of California at Berkeley“, a konečně „University of Chicago“. Katedra sociologie v Chicagu je z těchto pracovišť nejstarší. Byla založena již v roce 1892. Jejím vedoucím se stal první vydavatel časopisu *American Journal of Sociology* profesor A. W. Small. Ve dvacátých a třicátých letech byla „chicagská škola“ sociologů nejpočetnější a nejvýznamnější. Ve zmíněném dvacetiletí zde vyšlo dvanáct rozsáhlých studií zabývajících se sociální ekologií. V březnu 1916 vyšel v časopise *American Journal of Sociology* článek nazvaný *The City: Suggestions for Investigation of Human Behavior in the Urban Environment*, jehož autorem byl klasik školy, Ezra Park. V článku byl naznačen program, který potom sociologové této školy svými výzkumy realizovali. Začali systematicky zkoumat různé aspekty sociálních jevů souvisejících s velkoměstským životem. Studovali organizaci dopravy, mobilitu obyvatel z hlediska rasy, sociální třídy, pohlaví apod., jaké proporce obyvatelstva tvoří kočovníci, tuláci, cikáni, kolik lidí bydlí v hotelu, jací jsou to lidé, vznikají studie o zaměstnání s typologií prodavačky, nočního hlídače, strážníka, ale nejvíce pozornosti vzbudily studie města jako celku, jeho expanze, jeho strukturálních přeměn.

V roce 1929 vyšla práce H. W. Zorbaugh *The Gold Coast and the Slum*, která je klasickou ukázkou tehdejšího zaměření výzkumu. Sociální struktura města, jak ukázaly výzkumy, se obrátila v jeho prostorové skladbě. Vznikaly lokality, zóny, s výraznou sociální skladbou a činností obyvatel, známé čtvrti boháčů a chudiny, místa s akumulovanou zločinností, prostitucí, lokalitami, kde se vyskytoval nejvyšší počet sebevražd atd. Parkova škola, jejímž organizátorem (a pokračovatelem Parkovým) byl známý sociolog E. W. Burgess, se primárně zajímala o sociální charakteristiku lidí žijících ve velkoměstském prostředí. První generace této školy to činila ještě s jistou nostalgií ze ztráty venkovského životního prostředí, další však již přistupovala k problematice věcně.

Výzkumy byly prováděny s velikou důkladností a shromažďovaly množství materiálů. Např. F. M. Thrasher k práci *The Gang* (1927) připravoval materiál sedm let. Čerpal asi ze 270 pramenů, prozkoumal 1313 gangů, provedl 130 interviewů se sociálními pracovníky, policisty, politiky atd., sestavil 21 typických životních osudů (life histories). V té době, a na výzkumech podobného typu, byly rozvíjeny a poprvé jasně formulovány a vymezovány také metody výzkumů. Např. v řadě těchto výzkumů byla používána metoda tzv. zúčastněného pozorování, jehož průkopníkem byl Nels Anderson, který žil jako tulák (hobo), aby dosáhl bezprostřední možnosti přímého pozorování. V této době se formulují otázky, které potom provázejí empirickou sociologii po desetiletí. Je to problematika, kterou je možno lapidárně vyjádřit otázkou „Zeptat se nebo pozorovat?“ Jedni, např. ve formulaci G. W. Allporta, odpovídají: „Chceme-li vědět, jak lidé cítí, co si myslí, chceme-li znát důvody toho, proč jednají tak, jak jednají — proč se jich nezeptat?“ Přívrženci tohoto postupu tvrdí, že je to v podstatě otázka pochopení užitečnosti rozhovoru a otázka uvědomění si toho, co od takových metod chceme a můžeme získat. Naopak druzí, např. ve formulaci E. C. Lindemana, namítají: „Člověk odpovídá v termínech svých a ne v termínech objektivních věcí, které se reálně

dějí — proto, chceš-li vědět co člověk dělá, pozoruj ho!“

Přicházejí však další a další zajímavé práce. Jednou z nich je kniha manželů Lyndových: *Middletown*, která vychází v roce 1929. Robert S. Lynd se ve svých dřívějších pracích zabýval náboženskými zvyklostmi a antropologií. Jeho práce je zajímavá ne nějakými novými metodami, ale celkovým pojetím. Zatímco dosavadní postup byl takový, že se studovalo město rozložené na zóny, oblasti, jednotlivá prostředí, vybrali si Lyndovi typické americké střední město Muncie ve stáě Indiana (38 000 obyv.) a pokusili se sledovat jeho život vcelku. Lyndovi spolu s dvěma asistenty pracovali osmnáct měsíců. Provedli tradiční klasifikaci kulturní činnosti (obživa, vytváření domova, náboženské zvyklosti, využití volného času, společenské zvyklosti) a klasifikaci zaměstnání (lidé, kteří zacházejí s věcmi a lidé, kteří zacházejí s lidmi) a podle ní začali město studovat. Používali jak metod zúčastněného pozorování, tak různého dokumentačního materiálu jako výročních zpráv různých organizací, novin, různých statistických údajů (mzdy, členství v klubech, v církvi atd.) náhodných a plánovaných rozhovorů a dotazníků k tomu, aby osvětlili vnitřní život města a jeho pozadí z hlediska vztahu jeho jednotlivých složek k celku. Lyndovi se zhruba po deseti letech do Muncie vrátili, aby zjistili, jaké změny se mezitím odehrály. Výsledkem tohoto návratu byla kniha *Middletown in Transition*, která vyšla v roce 1937. Kromě změn věcných a sociálních (monopolizace) konstatovali změny ve způsobu života, v postojích obyvatel. Vzrostla např. tolerance vůči náboženstvím, vůči sexuální volnosti, vzdělaným ženám apod., ale klesla tolerance politická, vůči odborovým organizacím a sociálním hnutím. Poklesla sociální aktivita a bezpečí bylo oceňováno více než nové zkušenosti.

Jedním z nejvýznamnějších směrů empirické sociologie se však v té době stávají výzkumy, které bývají shrnovány pod pojem „průmyslová sociologie“. Americký průmysl se stal složitou organizací, která zaujímala stále více místa v záležitostech státních i soukromých. Podnik pohltil většinu lidského času a měl výrazný vliv i na mentalitu člověka, na

jeho pracovní i mimopracovní vztahy k ostatním apod. Vlastní výzkumy navazovaly na tradici zkoumání činitelů ovlivňujících fyzickou únavu při práci. V průběhu těchto výzkumů se ověřovalo působení řady faktorů, které mohly mít vliv na výkon. Jeden směr výzkumu vedl k pokusům o maximální racionalizaci pracovního procesu v tom smyslu, že stanovil na vědeckém základě optimální organizaci práce, metody, vhodný výběr pracovníků a vhodný pobídkový systém. Nejznámější jméno tohoto směru, který je nazýván „Human Engineering“, je F. V. Taylor. Tzv. „Taylorův systém“ je charakteristický svým důrazem na zmíněné prvky organizace pracovního procesu a tím, že nebere příliš v potaz sociální vztahy v podniku a v pracovní skupině.

Opačné hledisko zastává směr výzkumu, který bývá označován „Human Relations“ a který se stal v průmyslové sociologii nejvýznamnějším. Škola sociologů, která si kladla za cíl zkoumat mezilidské vztahy v podniku, v pracovní skupině, se soustředila kolem známého sociologa Eltona Mayo. Začínají pracovat ve dvacátých letech, ale známými a významnými se stávají svými pracemi v letech třicátých. V roce 1935 vychází Mayova kniha *The Human Problems of an Industrial Civilization* a v roce 1939 jedna ze základních prací jeho spolupracovníků F. J. Roethlisberga a W. J. Dicksona *Management and the Worker*. Mayo a ostatní organizují známé hawthornské výzkumy, které začínají sérií pokusů v „laboratorních“ podmínkách (Bank Wiring Observation Room) a pokoušejí se ověřovat tyto hypotézy: Na výkon mohou působit a) materiální podmínky a metody práce, b) kumulace únavy, c) monotónnost práce, d) mzdové podněty, e) sociální vztahy. O rozsáhlosti výzkumů svědčí, že v jejich průběhu bylo realizováno 1 600 interviewů o 10 300 bodech a bylo vypracováno na 80 000 komentářů. Výzkumy se postupně stále více zaměřovaly na analýzy sociálních vztahů, na výzkumy atmosféry podniku, komunikací mezi nadřízenými a dělníky atd. Byla odlišována tzv. formální a neformální organizace a studován jejich vzájemný vztah, zejména pak působení neformální organizace na výkon. Formální

struktura (organizace) byla v podstatě chápána jako systém pravomocí a autority vyplývající z dělby a organizace práce, kdežto neformální struktura jako systém autority vyplývající z osobních vztahů mezi členy sociální jednotky. Jedním z nejdůležitějších způsobů zjišťování této neformální struktury a v jistém smyslu i teoretickým principem byla známá sociometrická metoda, jejímž autorem byl neméně známý J. L. Moreno (*Who Shall Survive* — 1934). Sociometrickou analýzou odhalovali různé přátelské skupiny, kliky, subkliky, které tvořily neformální strukturu, a zkoumali jejich vliv na výkon, na komunikaci mezi nadřízenými a podřízenými složkami atd. E. Mayo se pokoušel dokázat, že cílem takových analýz nemá být snaha o likvidaci neformální struktury, ale pokus o její využití, snaha o odstranění konfliktů mezi jednotlivými složkami sociální jednotky, o zlepšení komunikace mezi nimi. I když byl za tyto závěry kritizován — a v jistém smyslu jsou skutečně naivní a nedomyšlené —, zůstává faktem, že se jeho škola významným způsobem zasloužila o vybudování průmyslové sociologie nejen bohatými metodologickými a experimentálními zkušenostmi, ale i tím, že orientovala směr výzkumů k analýze sociálních vztahů.

Nakupení velkého množství výzkumů a nahromadění nesmírné zásoby různých empirických poznatků vedlo k tomu, že začala být pocíkována potřeba nějakého zobecnění, způsobu explikace, prostě potřeba obecnějšího teoretického stanoviska. Prvním směrem, který přišel s ucelenými návrhy na teorii empirického výzkumu ještě před druhou světovou válkou, byl novopozitivismus. V sociologii to byli např. G. A. Lundberg (*Foundations of Sociology* — 1937) a S. C. Dodd (*Dimension of Society* — 1942).

Novopozitivisté přišli s požadavkem zredukovat různost subjektivních postojů, mínění a chování na kvantitativní určené jednotky tak, aby bylo dosaženo standardnosti a srovnatelnosti operací. Pozornost soustředili především na techniky výzkumu, protože zde viděli možnost důslednou formalizaci dosáhnout úspěchů ve formulaci obecných zákonů. Jejich požadavky by bylo možno stručně formulovat asi takto:

1. Sociální jevy jsou podřízeny obecným zákonitostem přírody a proto může existovat jen jedna věda a jen jedna metoda.
2. Subjektivní aspekty sociálních jevů mohou být vědecky zkoumány pouze na základě jejich zjevného objektivního projevu, tj. jsou-li přístupné smyslovému vnímání.
3. Úkolem sociologie je formulovat obecné souvislosti, posloupnosti v sociálních jevech, obecné zákony, a na jejich základě předpovídat zvláště pomocí matematických metod.

Tento pokus vybudovat obecnou teorii na zmíněných základech však zklamal, a to zejména z těchto dvou důvodů:

A. Neopozitivisté spojovali vybudování obecné teorie se zavedením metod a pojmů přírodních věd a s kvantifikací a matematizací sociologie. Za jediné vhodné pojmy považovali pojmy a postupy matematiky. Tento požadavek sám o sobě není možno označit za nesprávný, ale povaha sociálních jevů je taková, že některé jejich stránky lze kvantifikovat jen velmi obtížně, zvláště když v mnohých oblastech není ještě ani dnes vybudována jednotná typologie ani systematická teorie, a nejsou standardizovány pojmy a postupy, což je předpokladem kvantifikace. Proto snaha provést to za každou cenu vedla k zjednodušování, k zkracování, k ještě větším nepřesnostem než dosud. Náзор-ným příkladem může být třeba Doddova S — teorie. Pokud se pokusy o zpřesnění děly zaváděním přírodovědeckých pojmů, např. „sociální masa“, „sociální teplota“ atd., nedocházelo často k předpokládanému odstranění mnohovýznamnosti pojmů, ale k ještě větším nejasnostem a někdy i ke komolení a nesrozumitelnosti.

B. Tím, že novopozitivisté radikálně odmítali užívat takových pojmů jako hodnota, motiv, cíl apod. a prohlašovali je za mystiku, narazili na rozhodný odpor silné opozice zastánců teorie motivace, která měla v americké sociologii tradici. Poválečná teoretická sociologie se naopak čím dále tím více soustřeďovala na analýzu této problematiky a v současnosti počítá většina obecných sociologických teorií s těmito pojmy jako s centrálními.

U nás jsme zvyklí novopozitivismus paušálně kritizovat pro některé jeho evidentně extrémní formulace a málo si uvědomujeme, že tyto extrémní postupy byly

většinou opuštěny a že řada sociologů novopozitivistické školy, např. G. Lundberg, Nicholas Rashevsky, P. F. Lazarsfeld, S. A. Stouffer, jsou významnými osobami v současné sociologii, protože ji obohatili o řadu kvantitativních technik, o aplikaci matematických postupů, o některé operacionalistické přístupy a podněty k teorii lidského jednání.

Přes všechny své náběhy k řešení teoretických problémů zůstává sociologie v této době vědou převážně empirickou. Avšak její empirismus, který měl ve své radikální podobě řadu negativních důsledků (např. koncentrace nesystematicky a nestandardně získávaných poznatků idiografického charakteru, které bylo obtížné nebo nemožné srovnávat a zobecňovat a které byly často vyvolávány náhodnými bezprostředními požadavky praxe, odpor k teorii atd.), měl také některé pozitivní rysy. Např. přísný požadavek souhlasu teorie s fakty, požadavek průkaznosti postupů a zdůraznění nutnosti kontrolního pozorování a plánování jako neoddelitelné součásti výzkumu vedlo k diskreditaci aprioristických spekulativních systémů v sociologii. A uvažujeme-li o výsledcích empirické sociologie vcelku, nemůžeme ji upřít, že nahromadila množství cenných dílčích poznatků o společnosti, o sociálních aspektech lidského jednání.

V příštích letech se však začínají objevovat problémy a požadavky, které přináší druhá světová válka. Půjde nám proto nyní o charakteristiku tohoto rušného období vývoje empirické sociologie, které zahrnuje časový úsek od druhé světové války po dnešek.

3. Období od druhé světové války do současnosti

Během války bylo realizováno několik významných výzkumů. Jakýmsi pokračováním a rozvíjením problematiky chicagské školy v nových podmínkách byla práce, kterou v roce 1943 publikoval ekonom W. F. Whyte a kterou nazval *Street Corner Society*. Je zajímavá metodou, protože užil také — jako Nels Anderson — zúčastněného pozorování. Ve vydání z roku 1955 připojil dlouhý dodatek po-

jednávající právě o výzkumné proceduře.

Jednou z nejrozsáhlejších prací tohoto období byla publikace *An American Dilemma*, která vyšla v roce 1944 a která řešila problematiku rasových konfliktů Ameriky, tj. vztahy mezi černochoy a bělochy. Jako nezainteresovaná osoba byl k organizování výzkumu pozván švédský profesor sociální ekonomie Gunnar Myrdal. Byl pozván do USA v roce 1938 a organizoval rozsáhlý výzkum, jehož projekt posuzovalo asi padesát expertů a na němž spolupracovala řada sociologů i jiných specialistů.

Přibližně ve stejné době probíhal také výzkum sexuálního chování, který s několika spolupracovníky (Pomeroy, Martin) prováděl dr. Kinsey. Výsledky byly publikovány až po válce, a sice: v roce 1948 první díl, *Sexual Behavior in the Human Male*, a v roce 1953 díl druhý, *Sexual Behavior in the Human Female*. Ve výzkumu bylo realizováno na 12 000 interviewů (původně zamýšlel dr. Kinsey obsáhnout během dvaceti let vzorek 100 000 osob). V práci je podrobně popsán způsob, jakým byl prováděn rozhovor. Obsahoval 521 otázek, které vedoucí rozhovoru znal z paměti a na zvláštním zařízení prováděl jednoduchý kódovaný záznam. Kinsey zaujal a dodržoval teoretický i metodologický požadavek, aby bylo sexuální chování interpretováno bez jakýchkoli morálních a jiných předsudků. Ukazoval však, že i když je toto chování zdánlivě nejintimnější a nejindividuálnější záležitostí a odehrává se zcela v soukromí, je společností značně regulováno, a to vice, než by se dalo ospravedlnit veřejným zájmem.

Současně se však objevují práce reagující bezprostředně na problémy, které přinesla druhá světová válka. Jednou z takových je kniha *The Authoritarian Personality*, která vyšla také až po válce v roce 1950. Skupinu sociologů, kteří na tomto výzkumu spolupracovali, vedl a řídil T. W. Adorno. Výzkum byl realizován koncem války z podnětu Židovské společnosti v Americe.²

Výzkum si kladl za cíl studovat zejména antisemitské předsudky. Adorno vycházel z předpokladu, že antidemokratické

² Byli jmenováni dva ředitelé studie, T. W. Adorno a Nevitt Sanford, kteří výzkum organizovali. Vedoucí osobností byl Adorno.

chování má zdroje v hluboko zasutých vlastnostech osobnosti, které se ve vhodných podmínkách projevují. Teoreticky zřejmě čerpal spíše podněty z psychoanalýzy a z tradic americké psychologie než ze sociologických teorií. Práce však byla zajímavá použitím postojových škál, které byly sestaveny k měření zmíněného chování. Byly zkonstruovány A—S škála měřící antisemitské postoje, E škála, která byla nazvána etnocentrickou škálou, PEC škála měřící politicko-ekonomický konzervatismus a konečně F škála měřící fašistické postoje. Kniha byla později kritizována z metodických hledisek (Richard Christie-Marie Jahoda: *Studies in the Scope and Method of „The Authoritarian Personality“*) zejména pro chyby ve výběru vzorku a v analýze dosažených výsledků. Pozitivní význam práce však není jen v rozboru různých předsudků, ale autoři se pokoušeli i o obecnější formulace, např. o postižení mechanismů, kterými se předsudky konstituují, jako submisivnosti vůči autoritám, konvencionality, emocionálního chladu, identifikace s mocí atd.

Zřejmě nejrozsáhlejší a nejvýznamnější prací z tohoto období byl výzkum v americké armádě. Byl shrnut ve studii: *Studies in Social Psychology in World War II* a vyšel ve čtyřech dílech v letech 1949—1950. V roce 1950 vyšel dodatek nazvaný *Continuities in Social Research: Studies in the Scope and Method of „The American Soldier“*. Výzkumy organizovala skupina sociologů, kteří pracovali jako civilní poradci, a byla mezi nimi řada známých jmen, např. S. A. Stouffer, R. Likert, R. K. Merton, P. Lazarsfeld, L. Guttman, J. Cantlil, L. Cottrell a jiní. Oficiálním cílem výzkumu byly informace a výchova v armádě. Vlastní program však byl obecnější, tj. zabýval se chováním speciálních jednotek (leteců), jednotek bojujících ve speciálních podmínkách, problémy vzdálených oddílů (Trinidad), postojů vojáků k důstojníkům, k černochům, k civilistům, k válce atd. Kromě některých zajímavých zjištění v oblasti skupinového chování byl hlavní význam práce v metodologických postupech. H. Speier v článku *The American Soldier and the Sociology of Military Organization* vytýká právě to, že se autoři nezabývali problematikou armády vcelku, že naprosto igno-

rovali rozsáhlou literaturu o sociologii armády, ale že kniha je tříští různých studií, v kterých se pozornost soustřeďuje na metodologické problémy. V této oblasti je to ovšem práce, která se stala nadlouho jednou ze základních pomůcek toho, kdo se zabýval metodami sociologického výzkumu. Podrobně jsou rozpracovány metody plánovaného experimentu v sociologii s použitím kontrolních skupin (A. S. Stouffer) a zvláště pak technika škálování (Likert, Guttman, Lazarsfeld). Zejména Guttmanova technika skalogramové analýzy je tu rozpracovaná v instruktivním výkladu i s aplikacemi. Její rozdíl proti dosud užívaným škálám, které určovaly polohu jedince v postojovém kontinuu pomocí skóre, spočívá v tom, že skalogram je systém ukazatelů uspořádaný tak, aby bylo možno s určením polohy jednoho určit přesně i ostatní, a známe-li skóre osoby, aby bylo možno z něho určit všechny ukazatele.

Zkoumání postojů a mínění dochází v této době velké obliby. Nejen pro teoretickou a metodologickou zajímavost tématu, ale také pro jeho praktickou užitečnost. Sociologie se čím dále tím více začíná prosazovat jako prakticky aplikovatelná věda. Nerozvíjí se však jen bezprostředně aplikovatelné směry výzkumu postojů jako např. výzkumy trhu, ale i oblast tzv. veřejného mínění. Zde se setkáváme se jménem sociologa, který je i u nás známý — tj. G. H. Gallup. Jím založený a vedený ústav se stal všeobecně známým svými předpověďmi volebních výsledků (tzv. „Gallupovy volby“). Techniky pokusných voleb bylo použito již v 19. století, ale zde byla rozvinuta k dokonalosti. Za deset let existence předpovědi ústavu byly volby předpověděny devětkrát správně a jednou (v roce 1948 nesprávně), s celkovou průměrnou chybou v odhadu 3,3 %. Gallupův přínos je i v rozpracování techniky vzorkování. V roce 1940 vydal spolu s S. Raem knihu *The Pulse of Society*, v níž se autoři zabývali touto problematikou. Jejich postupy jsou založeny na předpokladu, že na základě počtu pravděpodobnosti lze bezpečně přejít od vzorku (tj. části) výběru z nějaké obecné populace, kterou zkoumáme, k této populaci jako celku. Rozpracoval také různé typy vzorků, např. náhodný, stratifikovaný, kvótní vzorek atd.

Veřejnému mínění je věnována stále větší pozornost. Výzkumy se soustřeďují na problémy vlivu prostředků masové komunikace. Počínají později známé výzkumy posluchačů radia, televize, výzkumy filmových diváků, zkoumá se působení tisku. V roce 1944 se uskutečňuje symposium s tématem *Radio Research* a v roce 1949 *Communication Research*, které shrnují problematiku. Na programu jsou otázky jako: Jaký je efekt působení těchto prostředků, kdo píše, kdo mluví, kdo poslouchá, kdo kontroluje prostředky masové komunikace, co se říká, v jakém vztahu atd.

V souvislosti s těmito výzkumy, zejména s výzkumy tisku, byla rozvinuta metoda obsahové analýzy. Lasswell, Berelson, Lazarsfeld, Lowenthal jsou autoři, kteří užívali této metody k rozboru obsahu masové komunikace, zejména propagandy. Za války bylo této metody použito ke zkoumání válečného zpravodajství, k studiu propagandy, k studiu cizí výzvědné služby atd.

V padesátých letech se centrum zájmu přesouvá k oblasti skupinového chování lidí. Někteří sociologové začínají dokonce považovat proces seskupování individuí do sociálních skupin, procesy uvnitř skupin a vztahy mezi skupinami za centrální problémy sociologie. Není to ovšem problém nový. Vzpomeňme, že se požadavek studia skupin vyskytoval již v programu E. Parka, tvořil významnou část prací Thomase a Znanieckého, ale hlavně se realizoval ve výzkumech školy E. Mayovy a v pracích Morenových. Kdybychom chtěli, mohli bychom tuto tradici sledovat ještě dále. V roce 1909 vyšla kniha Ch. H. Cooley: *Social Organization*, která se zabývá problémem malých, „primárních“ sociálních skupin a která bývá z tohoto hlediska označována za práci klasickou. Vedle toho však můžeme zjišťovat, že skupiny byly předmětem zájmu i jiných vědních disciplín, např. sociální psychologie, psychologie, psychiatrie (skupinová psychoterapie) antropologie, pedagogiky atd. Nám však nejde o historii problému. Stačí nám konstatování, že vlastní kvantitativní i kvalitativní rozvoj této problematiky v sociologii se výrazně urychluje a narůstá v poválečných letech, zejména pak v letech padesátých a šedesátých. V roce 1953 vychází bibliografie (Strodtveck-Hare), která zahrnuje období

1900—1953 a uvádí 1 400 titulů. Ve své pozdější souhrnné práci a výzkumech malých skupin z roku 1962 uvádí A. P. Hare historický přehled, z něhož vyplývá, že zatímco v desetiletí 1890—1900 vyšlo pět titulů, které se týkaly této problematiky, bylo v desetiletí 1910—1920 publikováno 112 prací. V padesátých a šedesátých letech se již publikuje na 160 titulů ročně. Zájem sociologů se koncentruje na problémy jednání individua ve skupině, na vlivy interakcí ve skupině, na velikost skupiny, na její soudržnost a přitažlivost pro členy, na strukturu skupiny, na typy vedení, na typy a funkce vůdců skupiny, atd. Začínají se diferencovat i různé přístupy ke studiu malých skupin. Významní jsou autoři, jejichž pracovištěm je Harvardská universita. Patří sem především R. F. Bales (*Interaction Process Analysis: A Method for the Study of Small Groups* — 1950), dále pak G. C. Homans, Strodtveck, Mills a ostatní. Jinou linií ve výzkumu je známá skupina pracovníků kolem sociologa německého původu Kurta Lewina, který zemřel v roce 1947 a v jehož intencích pokračovali D. Cartwright, R. Lippit, L. Festinger, H. H. Kelley a jiní. Lewin se pokoušel o formalizaci (často geometrickou) vztahů ve skupině a o zachycení dynamiky skupinových procesů a interakcí.

Teoretická analýza i nahromadění velkého množství empirických dat však často trpí tím, že chápe skupinu jako autonomní jednotku a individua jako „čisté“ elementy takto chápáné jednotky. Je zanedbáváno studium faktu, že nejsme ve svém sociálním životě členy pouhé jedné skupiny, ale několika najednou, že musíme předpokládat nějaký vliv makrostruktury, atd.

V posledních letech se výzkumy rozrůstají do nepřehlednosti. Sociologie se prudkým tempem institucionalizuje, vzniká množství vědeckých i profesionálních ústavů a výzkumy se organizují po stovkách. Seskupují se podle jednotlivých oblastí sociálního života, kterými se zabývají, a některá odvětví se stávají speciálními disciplínami skutečně, jiná spíše formálně. Mluví se potom například o sociologii rodiny, o sociologii volného času atd. Bibliografický přehled z roku 1957 uvádí tyto hlavní oblasti: Populacionistika, osobnost a sociální struktura, kolek-

tivní chování, město, venkov, sociální stratifikace a mobilita, instituce a dobrovolné organizace, průmysl, rodina, malé skupiny, rasy a kultura, zločinnost, výchova, politika, náboženství, umění. V dnešní situaci by se tato odvětví musela značně rozšířit např. jen o výzkumy v nejdůležitějších oblastech masových komunikací, veřejného mínění, rekreace, organizace, uvádí se běžně sociologie medicíny, atd. Není proto možné referovat o jednotlivých výzkumech, ale musíme se pokusit o celkovou charakteristiku poválečné empirické sociologie. Budeme-li vycházet z předpokladu, že její nynější stav je výslednicí zmíněných historicky formovaných směrů výzkumu a tendencí tematických i metodických, které byly podníceny buď přímo sociálními změnami nebo obecnějšími proudy ve vědě samé, musíme navíc zdůraznit některé vlivy současné.

1. Za prvé tu značně působí změny, které se odehrály po druhé světové válce, jejichž zdroj se obvykle vidí v tzv. druhé průmyslové revoluci, tj. v automatizačních procesech v technice a ve změnách v organizaci práce. Důsledkem těchto změn jsou změny v sociální struktuře, v kvalifikaci, v oblasti volného času atd. Vystupují do popředí takové sociální potřeby, jako např. centralizované a decentralizované plánování, problémy řízení apod. Tyto nové sociální potřeby zastiňují sociologii ve zcela jiném postavení než po první světové válce. Je zde nyní pevná síť institucí, ústavů, které mají dostatek zkušeností, fondů i profesionálně vzdělaných pracovníků, aby mohly tyto potřeby uspokojovat. Empirická sociologie si získala za uplynulá léta dostatečnou prestiž jak u oficiálních institucí, tak ve veřejném mínění. Společenská poptávka po sociologii je tak silná, že dochází v této době k dalšímu prudkému růstu sociologických institucí. Těsně po válce obdrželo v jednom roce různé vědecké hodnosti z oboru sociologie asi 6 700 osob, ale v roce 1964/5 již 11 570 osob. Udává se, že dnes je v USA činná asi 6 500 sociologů v různých odvětvích, jako například ve školství, ve zdravotnictví a sociální péči, v obchodě a průmyslu, ve federálních institucích apod.

2. Za druhé pokračuje proces formalizace a matematizace sociologie. Dnes již

vůbec nejsou charakteristické spory o to, zda lze či nelze kvantifikovat sociální jevy. Obě diskutující strany, tj. jak zastánci, tak odpůrci kvantifikace, se v podstatě dohodly na některých výchozích principech, jejichž přijetím se problematika dostává na jinou úroveň. Tyto principy je možno ve stručnosti formulovat takto:

a) V sociologii existovala a existuje latentní kvantifikace vyjadřovaná výrazy menší, větší, rostoucí atd. Navíc existuje bezprostřední logická souvislost mezi systematickým kvalitativním a kvantitativním sledováním.

b) Kvantitativně mohou být analyzována jen ta fakta, která je možno jednotně teoreticky formulovat, protože kvantitativní metoda je přesným a důvěryhodným způsobem, jak měřit kvality mající teoretický význam.

c) Statistické testy, které zamítají neplatné hypotézy, mohou s určitou pravděpodobností jen napovídat interpretaci.

Kromě dosažených výsledků se dají konstatovat poměrně zřetelné tendence a směry, kterými matematizace sociologie pokračuje. Nejtradičnější a nejrozpracovanější jsou specifické statistické operace užívané v sociologii, např. testy významnosti, neparametrické míry závislosti, výběrová šetření, vztahová a faktorová analýza. Mnoho práce bylo též uděláno v oblasti experimentu. Kromě precizace technik klasického experimentu, který je běžný v přírodních vědách, byla rozvinuta metodika, která vychází z předpokladu, že je možno při zachování logiky experimentu dosáhnout kontroly pomocí pozorování a statistických metod místo bezprostřední manipulace proměnnými. Jsou dále rozpracovávány techniky měření. Kromě již zmíněných Likertových škál a Guttmanovy skalogramové analýzy byl vyvinut poměrně složitý matematický model tzv. latentní struktury, jehož autorem je Lazarsfeld. V roce 1955 vyšlo druhé přepracované vydání zajímavého sborníku, který redigoval P. F. Lazarsfeld a který má název *Mathematical Thinking in Social Science*. Ve sborníku publikovali kromě Lazarsfelda významní matematikové a sociologové zabývající se touto problematikou, jako L. Guttman, J. Marschal, T. W. Anderson, N. Rashevsky, J. S. Coleman. Jsou v něm části věnované pro-

blematicke matematického modelu lidského jednání. V současné době je to problematika nejvíce rozpracovávána a přisuzuje se jí velká budoucnost. Jde o analýzu jednání, která využívá některých principů rozhodovacích funkcí vypracovaných v teorii her a procesů stochastického charakteru, tj. takového, kde se sledují změny pravděpodobnosti nějakého jevu v čase, s pokusy o predikci. Užívá se také výsledků dosažených v oblasti teorie informací a kybernetiky.

3. Třetí a nejvýznamnější vliv má výrazná změna v postoji k teorii. Ukázalo se, že radikálně empirický přístup je neefektivní, neumožňuje jednoznačné interpretace, vede k málo užitečnému prakticismu. Obrát k teorii, který ovšem není zcela nový, který měl své předchůdce jednak v novopozitivistech a jednak de facto začal již koncem třicátých a v průběhu čtyřicátých let, se nyní stal obecnou tendencí v empirické sociologii a v sociologii vůbec. Dnes se již nediskutuje o tom, zda je empirickému výzkumu teorie užitečná nebo ne, ale je běžné přijímáno stanovisko, že bez teorie je výzkum nemožný. V diskusi jde spíše o proporce teorie a empirie ve výzkumu, o jejich vzájemný vztah. Objevuje se požadavek vybudování teorií středního dosahu (rozsahu), který formuloval již před válkou R. K. Merton. Je to požadavek budování takových teorií, kterých by bylo možno použít v omezených oblastech sociálního života, např. teorie sociálních tříd, teorie mobility apod. Některým sociologům se zdají např. Parsonsovy teorie jednání nebo teorie sociálního systému příliš obecné a z toho důvodu málo použitelné. Požadují na teorii, aby vedle svých vnitřních logických imanentních kritérií uplatňovala také kritéria vnější, tj. kritéria empirické povahy. Často ovšem ještě doznívají opatrnické postoje k teorii, zdůvodňované obavami z apriorismu, spekulací, ideologie atd.

H. W. Odum (*American Sociology* — 1951) se pokouší charakterizovat období obnovení zájmu o teorii:

- a) druhotným probuzením zájmu o systematickou teorii v Evropě,
- b) rozpracováním sociologické teorie v učebnicích a speciálních pracích,
- c) pokusy rozpracovat systematickou teorii na základě empirického bádání.

Zvolna narůstající zájem o evropské sociologické teorie lze pozorovat v Americe již od třicátých let (1932—33 byla přeložena díla Leopolda von Wiese a F. Tönniese). Hlavní proud se však rozvíjí ve válce a v letech padesátých. V té době jsou překládány práce Maxe Webera a G. Simmela, a co je nejdůležitější, USA zasahuje proud evropských, zejména německých sociologů, emigrantů. Do Ameriky např. přichází ředitel Frankfurtského institutu pro sociální výzkum M. Horkheimer, jenž spolupracuje s dalšími, kteří se později stávají známými v americké empirické i teoretické sociologii. Jsou to např. Leo Lowenthal, P. F. Lazarsfeld, F. L. Neuman, H. Marcuse, Kurt Lewin, E. Fromm a další.

Zájem o evropskou sociologii se však neprojevuje jen jejím oceňováním a překlady, ale také kritickým postojem. Často slouží spíše jako podnět k rozvíjení teoretických koncepcí než jako jediný zdroj. Je to proto, že v USA již delší dobu dozrávala potřeba obecné teorie. K evropským sociologickým teoriím se Američané obracejí většinou jako k pramenům inspirace, k podnětům, ale teoretické koncepce, které vznikají, nejsou pouze převzaté nebo upravené. Jsou logickým dovršením cesty, kterou připravila americká empirická sociologie. Řada teoretických principů zřetelně pramení zvláště z metodologické problematiky, kterou řešila empirická sociologie.

Hodnotíme-li závěrem současnou empirickou sociologii vcelku, musíme především konstatovat, že se její obraz proti předválečnému stavu podstatně změnil. Nehledě k tomu, že se objevily a zaujaly významné místo systematické obecné teorie, je jiná i samotná empirická sociologie. Jejím současným ideálem je sociální praktik, tj. pracovník, který užívá empiricky ověřené teorie, který teorii ovládá.

Kromě toho se pod zmíněnými vlivy změnila i představa o teoretikovi. Není to již katedrový učenec, jehož prostředím by byla výhradně pracovní, ale je to osoba, která má znát více výsledků empirických výzkumů než specializovaný praktik, a pro kterou jsou tyto výzkumy často podnětem k rozvíjení teorie.

Vláda radikálního empirismu, která byla nejčastějším terčem našich kritik,

skončila. Empirická sociologie se změnila zejména v těchto směrech:

1. V postoji k teorii, a to v tom smyslu, že hledá obecný konceptuální kontext, v kterém by mohla realizovat empirická sledování.
2. V pojmovém aparátě a v používaných metodách — v tom smyslu, že se pokouší uplatňovat nejen čistě empirické, ale také myšlenkové a matematické modely.
3. V plánování výzkumu, tj. v dodržování logiky experimentální metody v striktně logickém, systematickém projektu, který stanoví, z čeho se vychází, co se sleduje, jaká je hodnověrnost údajů, jaká fakta a k čemu sbírat, atd.

4. V tom, že má k dispozici více přesnějších technik.

V zájmu nestrannosti a přesnosti je třeba říci, že empirickou sociologii lze stěží přes zmíněné pozitivní tendence, které jsem se snažil zdůraznit, označit za konstituovanou vědu. Její vývoj byl a zůstává i nadále nerovnoměrný, je ve stadiu hledání, krystalizace. Netvoří celistvý systém ani co do teorie, ani co do metodologie. Je diferencovaná na tolik speciálních odvětví, že celek je velmi nesnadno přehledný.

Zmíněné tendence jsou spíše budoucími možnostmi, kolem kterých se sociologie bude konstituovat jako věda.

**Tendence k reverzibilitě faktorů
začleňování pracovníka do sociálního
systému průmyslového závodu
(Z výsledků výzkumu pořádaného
výzkumným týmem Sociologického
ústavu ČSAV)**

DRAGOSLAV SLEJŠKA

Sociologický ústav ČSAV

Problém: Jaká je závislost mezi extenzitou výskytu (početností) pozitivních (P) a negativních (N) postojů vůči různým faktorům podmínek a života v průmyslovém závodě a intenzitou působení těchto faktorů na míru satisfakce se závodem (S) u těch pracovníků, kteří mají vůči daným faktorům pozitivní postoj, resp. na míru dissatisfakce (D) u těch, kteří mají vůči nim negativní postoj? Převládá spíše tendence, podle které s růstem P roste i S a klesá D a analogicky s růstem N roste D a klesá S (tj. faktory, s nimiž je spokojena větší část osazenstva, ovlivňují tuto větší část příznivěji než faktory, s nimiž je spokojena menší část osazenstva, ovlivňují tuto menší část)? Anebo převládá opačná tendence, podle které s růstem P klesá S a roste D a analogicky s růstem N klesá D a roste S (tj. faktory, s nimiž je spokojena jen menší část osazenstva, ovlivňují tuto menší část příznivěji než faktory, s nimiž je spokojena větší část osazenstva, ovlivňují tuto větší část)?

Způsob řešení: Při výzkumu, který zahrnul celé osazenstvo velké cementárny, byli dělníci dotazováni, zda jsou spokojeni či nespokojeni s faktory, které se týkaly společenských vztahů při práci (1. družnost spolupracovníků, 2. jednání mistra, 3. vyřizování kritických připomínek), organizačně ekonomického postavení pracovních sil (4. výdělek, 5. organizace práce, 6. směnnost, 7. dojíždění do práce), charakteru práce (8. využití kvalifikace, 9. míra rozmanitosti práce, 10. únava, 11. technický provoz) a fyzikálních pracovních podmínek (12. bezpečnost, 13. hygiena, 14. mikroklima, 15. hluchost, 16. ovzduší).

U techniků a úředníků byly vypuštěny faktory 12., 13. a 15. a navíc zařazeny faktory: 17. samostatnost rozhodování a 18. vyhlídky na lepší pracovní zařazení.

Současné bylo zjišťováno uspokojení pracovníků závodem jakožto sociálním

systémem, a to podle kritérií ochoty k obětavé práci pro závod, celkové spokojenosti na závodě, ochoty setrvat na závodě a ochoty doporučit svému dítěti práci na závodě. Pro skupinu pracovníků, spokojených a nespokojených s daným faktorem, byly poté vypočteny hodnoty kombinovaného indexu identifikace, a to jako součty vážených průměrů odpovědí na otázky podle všech čtyř kritérií. Tato hodnota u spokojených představovala S daného faktoru, u nespokojených jeho D. Faktory byly pak seřazeny do stupnic podle hodnot P, N, S a D. Mezi jednotlivými řadami byly vypočteny koeficienty pořadové korelace ρ .

Metodiku výzkumu v tomto stručném pojednání podrobněji neanalyzujeme. Připravujeme však do metodologické rubriky SČ speciální stať vysvětlující způsob zjišťování postojů vůči jednotlivým faktorům, výpočet hodnoty kombinovaného indexu identifikace atd.

Výsledek:

Koeficienty	Celý soubor	Dělníci	Technici a úředníci
$\rho(P, S)$	-- 0,462	-- 0,735	+ 0,354
$\rho(P, D)$	+ 0,555	+ 0,684	+ 0,054
$\rho(N, D)$	-- 0,489	-- 0,796	-- 0,054
$\rho(N, S)$	+ 0,654	+ 0,827	+ 0,013

Skupina techniků a úředníků byla málo početná (163) a též mnohem heterogennější než skupina dělníků (jichž bylo 586). Proto výsledky u dělníků jsou nejsignifikantnější. Ukázaly velmi významné korelační závislosti, podle kterých silně převládá druhá z uvedených tendencí; s růstem P (počtu pozitivních postojů k faktoru) v zásadě klesá S (míra satisfakce se závodem u pracovníků zaujímajících pozitivní postoj) a roste D (míra dissatisfakce se závodem u pracovníků zaujímajících k faktoru negativní postoj), a analogicky s růstem N (počtu negativ-

ních postojů k faktoru) klesá D a roste S. U techniků a úředníků nebyly zjištěny žádné korelační závislosti s výjimkou málo významné pozitivní korelace mezi P a S. Ta hovoří na rozdíl od korelací ve skupině dělníků spíše ve prospěch první z uvedených tendencí. Údaje o technících a úřednících ovlivnily také nižší hodnotu korelačních koeficientů celého souboru ve srovnání s dělníky.

Pokus o interpretaci: Jev, který byl zjištěn u dělníků, nazýváme tendenci k reverzibilitě faktorů začleňování pracovníka do sociálního systému závodu. Tuto tendenci snad lze vysvětlit tím, že ty faktory, které jsou nejčastějším předmětem stížností, působí sice na dělníky nejtíživěji, ale současně patří k nejvšeobecnějším a dlouhodobějším podmínkám, na které si dělníci ve svém průměru spíše zvykli, k jejichž rychlému překonání nevidí reálné možnosti a které patří proto nevystupují jako dostatečný důvod k celkové aktuální dissatisfakci se závodem. Naproti tomu faktory, které se jako negativní vyskytnou spíše výjimečně (jen na určitých pracovištích, nebo teprve nedávno), takže mohou být v současnosti anebo v ještě živých vzpomínkách účastníků srovnávány se svými pozitivními protějšky, roztrpčují ty, které zasahují, daleko více a jsou hlavním zdrojem dissatisfakčnosti se závodem. Jestliže se tyto souvislosti potvrdí dalšími výzkumy, mohli bychom je formulovat jako *tendenci vzrůstající intenzity dissatisfakčního působení směrem od návykově negativních k výjimečně negativním faktorům*. Rozhodující úlohu hraje pravděpodobně moment přesvědčení, že daný faktor je či není spíše odstranitelný a v jaké míře lze či nelze jeho setrvávání připisovat na vrub odpovědnosti společenského systému daného závodu.

Analogicky ty faktory, které jsou nejčastějším předmětem pozitivního hodnocení, působí na dělníky nejpříjemněji, ale současně patří k nejvšeobecnějším podmínkám považovaným za navyklo samozřejmost. Proto patří nevystupují jako dostatečný důvod k celkové satisfakci se závodem. Naproti tomu faktory, které se jako pozitivní vyskytnou spíše výjimečně

a mohou být bezprostředně srovnávány se svými negativními protějšky, rozrůstají ty, které zasahují, daleko více a jsou hlavním zdrojem satisfakčnosti se závodem. V případě prověření dalšími výzkumy by bylo lze tyto souvislosti formulovat jako *tendenci vzrůstající intenzity satisfakčního působení směrem od návykově pozitivních k výjimečně pozitivním faktorům*. Rozhodující úlohu hraje pravděpodobně moment přesvědčení, že daný faktor je či není samozřejmý a v jaké míře je jeho existence výhradní nebo téměř výhradní zásluhou daného společenského systému.

Pokud jde o techniky, bude třeba speciálních výzkumů a analýz. V každém případě z výsledků plyne metodický závěr, že nelze o působení toho či jiného faktoru na začleňování pracovníků (resp. na fluktuaci) hovořit globálně, ale že je třeba odlišovat extenzitu výskytu pozitivních či negativních postojů osazenstva vůči danému faktoru od intenzity satisfakčního či dissatisfakčního působení daného faktoru na osazenstvo.

Tato nutnost se ukázala nejvýrazněji při analýze faktoru „jednání mistra“. Tento faktor byl u dělníků na prvním místě podle ukazatele P, na posledním podle ukazatele N. Měl tedy podle extenzity nejpriznivější postavení a při povrchném rozboru by se zdálo, že je s ním vše v pořádku. Avšak podle ukazatele D byl na prvním místě, měl nejméně příznivý index s velkým odstupem od dalších faktorů. Podle ukazatele S měl naopak hodnotu velmi nízkou, byl na pátém místě od konce. Vysoká extenzita příznivých postojů vůči mistrovi je spojena s minimální intenzitou satisfakčního působení tohoto vztahu na ty dělníky, kteří se o mistrovi vyslovili příznivě. Nízká extenzita nepříznivých postojů je zase spojena s maximální intenzitou dissatisfakčního působení tohoto vztahu na ten poměrně velmi nízký počet (8,5 %) dotázaných dělníků, kteří se o mistrovi vyslovili nepříznivě. Faktor „jednání mistra“ prokázal též daleko nejvyšší diferenci mezi ukazateli S a D, což svědčí o jeho mimořádném významu pro proces začleňování pracovníka do závodu jako sociálního systému.

Podstata, předpoklady, funkce, metody a další otázky společenského řízení vyžadují systematické teoretické zpracování, které by vyvrcholilo stanovením obecně platných a vědecky podložených zásad řízení. Důvodů pro tento požadavek je několik. Patří k nim například mnění se společenské, hospodářské, technické a politické skutečnosti; vznik nových společenských potřeb; nedostatky, které se v řízení projevují; neujasněné, nepřesné a mylné názory spojené např. se zdůrazňováním jednostranného prakticismu, s výlučným spoléháním na všemocnost intuíce a improvizace, s přeceňováním (nebo naopak s podceňováním) možností řízení.

Zájem o teorii společenského řízení byl v posledních letech podnícen i rozvojem kybernetiky. Tato vědní disciplína vychází z poznatků nejruznějších věd (jako je fyzika, matematika, elektronika, biologie, fyziologie, psychologie, sociologie, antropologie) a hledá aspekty (momenty, zákonitosti), které jsou společné pro řízení biologických organismů, společenských skupin i mechanických výtvorů (strojů, mechanismů). Její závěry o řízení představují proto vyšší stupeň abstrakce a generalizace, než kterého dosahují ostatní vědy, které se sice také zabývají otázkami řízení, ale pouze v určité přesně vymezené oblasti. Tyto vědy se tudíž budou muset při zkoumání problematiky řízení opírat o poznatky kybernetiky, ale současně budou muset zkoumat a vymezit ty aspekty řízení, které jsou specifické pouze pro onu oblast jevů, která je předmětem bádání té které vědy.

Studium otázek řízení (a to nejen společenského) vyžaduje však rovněž vyjasnění a upřesnění pojmové i terminologické. Nesmí se zapomínat, že místo termínu „řízení“ se používá v češtině často a do značné míry libovolně ve stejném nebo podobném smyslu mnoha termínů dalších, jako např. vedení, velení, dirigování, disponování, ovládání, regulování, usměrňování, příkazování, komanďování, administrování, spravování, správa. Na druhé straně se používá termínu „řízení“ pro označení činností, které nejsou pojmově totožné co do obsahu i rozsahu, a více či méně se navzájem odchylují, liší a případně i vylučují: mluví se o řízení státu, hospodářství, podniku, armády; o řízení auta, lokomotivy, letadla; o řízení pouliční dopravy; o řízení orchestru či divadelního představení; o řízení chemických procesů a nukleárních reakcí, ale též o soudním řízení a dokonce o božím řízení atd. Tyto problémy nejsou ovšem omezeny toliko na češtinu, ale existují i v jiných jazycích; tak v ruštině

vedle v nejruznějších souvislostech používaného termínu „upravení“ se vyskytují termíny komandování, napravení, regulování, regulovka, regulace, rukovodstvo, vedění, zavedování aj.

Vliv kybernetiky na druhé vědní disciplíny se projevuje nejen v tom, že tyto disciplíny postupně přejímají její poznatky z oboru řízení, ale také v tom, že přejímají její pojmový a terminologický aparát, který ovšem musí začlenit do svého dosud používaného „tradičního“ pojmového a terminologického aparátu. Přitom však nesmějí zapomínat, že kybernetika musí vytvářet a operovat pojmy, kterých lze použít pro jevy živé i neživé, neboť všechny tyto jevy představují (ovšem toliko z hlediska řízení) předmět jejího zájmu. Budou tudíž musit tyto vědní disciplíny v každém případě jednoznačně stanovit, kdy používají ve stejném smyslu termínů shodných s kybernetikou, kdy sice používají termínů shodných s kybernetikou, ale přikládají jim jiný smysl, a konečně kdy pro označení téhož pojmu používají odlišných termínů než kybernetika.

Tyto aspekty studia otázek řízení mohou být považovány některými čtenáři za zbytečné, jinými za samozřejmé. Nelze je však přehlížet a opomíjet. Musíme totiž mít neustále na paměti, že společenský subjekt (ať jedinec či skupina), který je konfrontován s určitým termínem, je nakloněn pojímat tímto termínem označenou situaci (skutečnost, jev) podle pojmu, který spojuje s použitým termínem, a to bez ohledu na to, zda tímto termínem označená situace (skutečnost, jev) odpovídá pojmu, který s tímto termínem spojuje, resp. zda on (tj. adresát) a uživatel termínu spojují tento termín se stejným pojmem či nikoli. A pojmový jazyk, který spojuje jednotlivé termíny (slovní symboly, znaky) s určitými pojmy, směřuje — jak správně podtrhuje sémantika — k určení lidského vnímání, myšlení a chování.

Rízení společenských organizací

V následujících odstavcích se budeme zabývat některými otázkami společenského řízení [1], tj. řízení formálně organizovaných skupin (anglicky např. „formal organizations“ nebo „formal associations“), které budeme nadále nazývat společenskými organizacemi, resp. jen organizacemi [2]. Naproti tomu u neformálních

skupin a u neorganizovaných seskupení lidí nelze mluvit o řízení ve smyslu níže vymezeném.

Každá společenská organizace [3] je relativně trvalým souborem (soustavou, systémem) společenských a kulturních (tj. materiálně technických, normativních, ideologických aj.) jevů či prvků a je v podstatě charakterizována 1. specifickým, vědomě stanoveným účelem a cílem, a 2. vědomě upravenými vztahy mezi výslovně určenými příslušníky, z nichž každý má vědomě vymezený okruh činností s odpovídajícími povinnostmi, právy a odpovědností — nebo, řečeno jinými slovy, vědomě vytvořenou strukturou vzájemně závislých rolí. Tyto organizace se vyskytují v nějaké podobě v každé historické společnosti a na všech stadiích jejího vývoje, takže jsou univerzálním historicko-spoolečenským jevem. Současně se však navzájem liší po mnoha stránkách, jako je velikost organizace, její struktura, její účel (který může být např. politický, hospodářský, vojenský, náboženský, výchovný, vědecký), používané prostředky, zastávané hodnoty, vztah k druhým skupinám, postavení v širší skupině atd.

Protože společenské řízení je nezbytným aspektem každé společenské organizace, plyne z toho, že *společenské řízení na jedné straně je univerzálním historicko-spoolečenským jevem, a jako takové má po formální stránce vždy určité společné (obecné) rysy, na druhé straně však současně vždy vykazuje určité specifické rysy, které plynou z konkrétních podmínek (v kterých se děje) a z konkrétní problematiky (kterou má řešit)*. Společenské řízení samo o sobě (jako abstraktum) je tudíž bezobsažné a mravně neutrální. O obsahu a mravní relevantnosti společenského řízení lze mluvit teprve u konkrétních případů společenského řízení, které jsou spojeny s konkrétní organizací (např. s konkrétním průmyslovým podnikem, výzkumným ústavem, školou, nemocnicí, lázeňským ústavem, církví, věznicí), s konkrétním cílem, s konkrétními prostředky a s konkrétními výsledky a jejich konkrétním použitím a rozdělením, jakož i s konkrétními předpoklady (podmínkami) a následky.

Příslušníky společenské organizace mohou být jak jedinci, tak užší kolektivy (podskupiny). Vztahy mezi příslušníky

organizace zahrnují tedy vzájemné vztahy mezi jedinci, mezi začleněnými užšími kolektivy a mezi jedinci a kolektivy. Vytvořené vztahy mohou být vztahy nadřízenosti a podřízenosti nebo vztahy rovnosti. Vztahy nadřízenosti a podřízenosti jsou uspořádány do hierarchie s menším nebo větším počtem vzájemně nadřízených a podřízených stupňů; řízení v organizaci se tudíž děje na různých stupních, přičemž je více nebo méně centralizováno resp. decentralizováno podle toho, jak je soustředěno do jednoho centra nebo rozptýleno na více míst. Vztahy rovnosti vzájemné řízení vylučují a umožňují nanejvýš vzájemnou dohodu; účastníci vztahu rovnosti mohou být ovšem podřízeni společnému nadřízenému a jím řízení.

Vedle formálních vztahů se vytvářejí a existují v každé společenské organizaci vztahy neformální, které nejsou vědomě upraveny a vyjádřeny formálními normami (předpisy, směrnice apod.). Vznikají spontánně ze zájmů, potřeb, citů a postojů příslušníků organizace. Mohou se týkat různých záležitostí interních i externích, věcných i osobních, kolektivních i individuálních, veřejných i soukromých. Prolínají formální vztahy, přičemž někdy je doplňují, upevňují, urychlují a usnadňují (protože např. formální vztahy jsou upraveny nedostatečně, rámcově, nevhodně či složitě), jindy jsou s nimi v rozporu, brzdi je a příp. je i podřívají a rozkládají, v dalších případech jsou pro ně irelevantní.

Formální i neformální vztahy ve společenské organizaci mohou mít povahu kooperace nebo konfliktu. Kooperace je základní činností v organizaci a je nezbytná pro její existenci i pro dosažení jejích cílů. Musí převyšovat konflikt, nemá-li dojít k rozkladu organizace. Může však zahrnovat i konflikt a může být motivována nejen totožnými, ale také rozdílnými zájmy, potřebami, city a hodnotami. Naopak konflikt může zahrnovat i kooperaci a může být motivován nejen rozdílnými, ale také totožnými zájmy, potřebami, přístupy, city a hodnotami. Může být rozdělovacím faktorem a vytvářet svou nesmířitelností nestálou a nejistou situaci, ale může též přispívat k dosažení cílů organizace a k jejímu rozvoji. Může se projevovat různými formami (jako jsou např. polemika, spory, soutě-

žení, násilí, boj), které závisejí na druhu organizace a konkrétních společenských podmínkách.

Společenské řízení musí na jedné straně vytvářet, vyvolávat, podněcovat a posilovat v organizaci takové podmínky, vztahy, procesy a reakce, které přispívají k zachování, integraci a stabilitě organizace a k dosažení jejích cílů. Na druhé straně musí současně v organizaci předcházet a zabránit takovým podmínkám, vztahům, procesům a reakcím, které vedou k dezorganizaci a dezintegraci organizace, k porušení její stability, a které ji brání v dosažení stanovených cílů. Tyto podněty musí utlumovat, potlačovat a odstraňovat. Přitom musí brát v úvahu i vnější podmínky, které působí na organizaci a dění v ní, ale které organizace sama nemůže řídit, i když na ně může různým způsobem zpětně působit.

Dosud jsme mluvili o vztazích a řízení uvnitř společenské organizace. Společenská organizace však může upravovat též externí činnost svých příslušníků, tudíž rovněž jejich vztahy k externím subjektům, a to i v soukromých záležitostech. A dále, k řízení dochází také mezi společenskými organizacemi. Podobně jako mezi příslušníky organizace, vytvářejí se i mezi organizacemi vztahy nadřízenosti a podřízenosti a vztahy rovnosti, vztahy formální a neformální, vztahy kooperace a konfliktu. O řízení mezi organizacemi, kdy jedna organizace je řízena druhou organizací, tedy zvnějšku (heteronorně), možno mluvit pouze tam, kde tyto organizace jsou ve vztahu nadřízenosti a podřízenosti, nikoli tam, kde organizace jsou ve vztahu rovnosti. Také mezi organizacemi se děje řízení na různých stupních, protože i mezi organizacemi mohou být vztahy nadřízenosti a podřízenosti uspořádány do hierarchie s menším nebo větším počtem vzájemně nadřízených a podřízených stupňů. A také zde je řízení více nebo méně centralizováno nebo decentralizováno podle toho, jaký stupeň autonomie ponechává řízeným organizacím a jaký stupeň závislosti jim určuje.

Vztahy, které se vytvářejí mezi příslušníky společenské organizace i mezi jednotlivými společenskými organizacemi, jsou vztahy společenské, i když nepředstavují a nezahrnují veškeré existující společenské vztahy, jejich komplexnost a

složitost. To znamená, že řízení se týká společenských vztahů a samo také je společenským vztahem. Z toho pak plyne důležitý, byť často opomíjený a přehlížený závěr, že totiž společenské řízení není jen problémem řídicí techniky (ve smyslu prostředků a metod, kterými řídicí subjekt působí na řízené subjekty [4]), ale také problémem sociologickým a psychologickým.

K rozvoji teorie řízení společenských (zejména hospodářských) organizací dochází teprve poměrně nedávno, přičemž k podnětům tohoto rozvoje patří např. světová hospodářská krize z třicátých let, druhá světová válka a události poválečného období. To však neznamená, že dříve nebyla otázkám řízení věnována po teoretické stránce vůbec žádná pozornost. Ale dřívější úvahy a názory o řízení — které lze stopovat od vzniku prvních státních organizací ve starověkém Egyptě, Mezopotámii a Číně — byly převážně nesoustavné, neucelené a nepropracované; byly většinou soustředěny jen na specifické, úzce vymezené, konkrétní a aktuální stránky řízení, přičemž zájem o problémy řízení jednotlivých druhů organizací se měnil podle konkrétních historicko-společenských podmínek [5]; nebyly postaveny na vědeckém základě, i když se někdy opíraly o získané praktické zkušenosti, a nedosahovaly vyššího stupně generalizace. Naproti tomu moderní přístup ke studiu řízení společenských organizací usiluje o vědecké zkoumání a zpracování této problematiky a o vytvoření ucelené a obecně platné (a tudíž i obecně aplikovatelné) teorie společenského řízení, která by byla logicky konzistentní a empiricky zdůvodněná. Za tím účelem je nutno kromě jiného analyzovat jednak praxi řízení jednotlivých druhů i jednotlivých konkrétních případů společenských organizací (politických, vojenských, náboženských, hospodářských aj.) v různých historicko-společenských podmínkách, jakož i předpoklady, zásady, prostředky, následky a změny této praxe, jednak dřívější úvahy a názory o řízení a jejich spojení s konkrétními historicko-společenskými podmínkami.

Podstata společenského řízení

Podstata společenského řízení, tzn. podstata řízení společenských organizací, vy-

plývá z povahy těchto organizací. Jak bylo řečeno výše, každá společenská organizace je v podstatě charakterizována specifickým, vědomě stanoveným cílem a vědomě upravenými vzájemnými vztahy mezi jejími příslušníky. Proto je možno *společenské řízení* [6] definovat jako *koordinaci lidského úsilí k dosažení stanoveného kolektivního cíle*. Tato koordinace není nikdy ukončena, nýbrž je neustálým procesem přizpůsobování a změny, a proto také společenské řízení je dynamickým, nikoli statickým jevem.

Uvedenou definici, která vymezuje obecné rysy společenského řízení (tj. rysy společného řízení kterékoli organizace a na kterémkoli organizačním stupni), je ovšem nutno rozvést a upřesnit, právě tak jako je nutno výslovně uvést základní předpoklady, které jsou v ní implicitně obsaženy, a závěry, které z ní plynou. Bude tak možno si blíže ujasnit problematiku společenského řízení a současně se vyhnout nedorozuměním, která mohou být způsobena například rozdílnými názory, nejednotnou terminologií a pojmovou ne přesností.

Za prvé, společenské řízení je procesem rozhodování, což však opačně neznamena, že každé rozhodování je společenským řízením. Rozhodování [7] je psychologickým jevem, ovšem společensky podmíněným, a v případech kolektivního rozhodování je současně i společenským jevem. Od rozhodování (tj. od vědomé volby mezi dvěma nebo více alternativami — chtěnými, možnými, vynucovanými, nutnými) je nutno odlišovat rozhodnutí (tj. výsledek rozhodování) a realizaci rozhodnutí. Toto rozlišování je nutné, protože 1. řídicí subjekt v situacích, které umožňují nebo vyžadují rozhodnutí (a ve kterých má, může nebo smí rozhodnutí učinit), se může rozhodovat a posléze se též rozhodne, že předmětné rozhodnutí neučiní (zřekne se ho), nebo že se ho dočasně zdrží (odloží je), nebo že je přenechá druhému, a protože 2. každé učiněné rozhodnutí nemusí být realizováno („může zůstat na papíře“).

Za druhé, společenské řízení je nejen procesem rozhodování, ale také nezbytně komunikačním procesem, což však ani zde neznamena, že každý komunikační proces je společenským řízením. Komunikační proces [8] zahrnuje získávání

(sběr), přenos, uschování, zpracování a využívání informací. Společenské řízení současně vyžaduje, aby komunikační proces probíhal v obou směrech, tedy nejen od řídicího subjektu k podřízenému subjektu, ale také opačně (tzv. zpětná vazba).

Za třetí, společenské řízení spočívá na autoritě, tj. na právu (oprávnění) řídicího subjektu ukládat podřízeným subjektům úkoly a požadovat jejich plnění určitým (tj. přesně určeným, povoleným nebo podřízeným subjektem samostatně zvoleným) způsobem a ve stanovené lhůtě. Tato formální autorita, plynoucí z formálního postavení řídicího subjektu v organizaci, může být dále posílena osobní autoritou řídicího subjektu (nebo naopak oslabena jejím nedostatkem), která plyne z jeho uznávaných (skutečných nebo přisuzovaných, kladně nebo záporně hodnocených) osobních vlastností a schopností.

Je-li řídicí subjekt podřízen vyššímu nadřízenému, je v pojmu autority obsaženo i jeho právo požadovat od nadřízeného orgánu zajištění takových podmínek, které umožňují jím řízenému útvaru (skupině) plnit ve stanovených lhůtách určitým způsobem uložené úkoly.

Uplatňování poskytnuté autority (ve vztahu k podřízeným i nadřízeným), která je základem odpovědnosti řídicího subjektu za výsledek činnosti podřízeného útvaru (skupiny), je současně jeho povinností.

Za čtvrté, autorita — která je společenským jevem, ovšem s nezbytnou psychologickou stránkou — je nutná ke koordinaci činnosti podřízených subjektů po stránce věcné, časové a prostorové, a to v podmínkách dělby práce a vzhledem k stanoveným kolektivním cílům. O koordinaci jako podstatném a nedílném rysu společenského řízení však lze mluvit pouze tehdy, jde-li o koordinaci vědomou, protože společenské řízení je vědomou činností. Proto nelze mluvit o koordinaci ve smyslu společenského řízení v případech, kdy lidská činnost se děje na základě společenských zvyků, mravů a tradice — což ovšem nevylučuje, aby řídicí subjekt nebral při rozhodování tyto faktory v úvahu a případně jich nevyužíval.

Koordinace prvků a činností (procesů) existuje ovšem i v biologických organismech a mechanických souborech. Prvým je vrozena, do druhých vložena. V obou

případech není vědomá a nemá společenskou povahu. Proto také nejde o koordinaci v uvedeném smyslu, i když všechny tyto případy koordinace prvků a činností (procesů) v různých systémech mají určité společné rysy; o těch se zmíníme ještě později.

Za páté, stanovené kolektivní cíle jsou jednak globální, pokud se vztahují na příslušnou organizaci jako celek, jednak dílčí, které jsou odvozeny z globálních cílů, platí pro začleněné útvary (skupiny) a mají přispívat k uskutečnění globálních cílů. Podle toho se také dělí řízení v organizaci na řízení globální, které se týká všech činností v organizaci, a na řízení dílčí, které je omezeno na činnosti jednotlivých útvarů (skupin) v organizaci. Od kolektivních cílů pak nutno odlišovat soukromé cíle příslušníků organizace, které mohou mít pro stanovené kolektivní cíle kladné, záporné nebo irelevantní následky.

Stanovení cíle zahrnuje zaměření na budoucnost, tj. vymezení budoucího chtěného stavu. Cíle mohou usilovat o zachování statu quo nebo naopak o změnu statu quo. V prvním případě jsou statické, ve druhém dynamické. Vždy však jsou ve vztahu k vývoji, a proto také společenské řízení vždy znamená usměrňování vývoje organizace.

Cíle organizace mohou být stanoveny zevnitřku (tzn. autonomně příslušnou organizací) nebo zevnějšku (tzn. heteronomně jinou organizací), nebo mohou být dány tradicí. U heteronomně stanovených cílů — a podobně u tradičních cílů — je pak řízení omezeno pouze na zajištění úkonů potřebných k jejich dosažení.

Při stanovení a uskutečňování cílů je nutno vzít v úvahu vnitřní i vnější podmínky organizace, protože mezi stanovenými i uskutečňovanými cíli a mezi vnitřními i vnějšími podmínkami existuje vztah vzájemného působení, závislosti a podmíněnosti: stanovené cíle, jejich uskutečňování a uskutečnění může vést ke změnám vnitřních i vnějších podmínek; a naopak vnitřní i vnější podmínky působí na povahu stanovených cílů, jejich uskutečňování a uskutečnění.

Také u biologických organismů a mechanických souborů možno mluvit o cílech, ovšem pouze v přeneseném smyslu. Na rozdíl od společenských organizací si

totiž nemohou tyto soustavy stanovit cíle samy a vědomě. Jejich cíle jsou jim — jako v případě koordinace — vrozeny, resp. jsou do nich vloženy.

Za šesté, vymezení společenského řízení jako koordinace lidského úsilí k dosažení stanoveného kolektivního cíle neznamena opominutí či vynechání materiálních prvků. Hmotné předměty jsou nedílnou součástí každé společenské organizace (i když samy o sobě společenskou organizaci nevytvářejí), a podle svého postavení (účelu) v pracovním procesu mají povahu pracovních předmětů, pracovních (byť nikoli vždy výrobních) prostředků a výsledných produktů. Lidské vztahy v organizaci mají tedy dva vzájemně se prolínající aspekty: jednak jde přímo o společenské vztahy příslušníků organizace mezi sebou (které se ovšem mohou dít pomocí hmotných předmětů), a jednak o společensky podmíněné vztahy příslušníků organizace k zahrnutým hmotným předmětům. Řízení se týká obou těchto aspektů lidských vztahů a pojem řízení zahrnuje proto nezbytně i disponování hmotnými předměty [9]. Ale řídicí subjekt jako takový nedisponuje těmito předměty přímo, nýbrž jen prostřednictvím podřízených subjektů.

Rídicí činnosti

Rídicí činnosti (nazývané též funkcemi či fázemi řízení) jsou specifické činnosti, které společenské řízení charakterizují a vytvářejí a kterými se společenské řízení projevuje. Pouze tam, kde jsou všechny tyto činnosti vykonávány určitým subjektem, lze mluvit o společenském řízení a o řídicím subjektu. Výkon těchto činností odlišuje tedy společenské řízení od činností neřídicích, které ovšem mohou být vysoce kvalifikované a pro dotýčnou organizaci nepostradatelné.

Jednotliví autoři, kteří se zabývají problematikou řízení teoreticky, uvádějí nestejný výčet řídicích činností [10]. Shodují se v tom, že k řídicím činnostem patří plánování, organizování a kontrolování. Vedle toho udávají další řídicí činnosti, jako je koordinování, motivování, disponování kádry (anglicky „staffing“), vedení (anglicky „direction“ resp. „directing“), avšak tyto rozdíly ve výčtu řídicích činností plynou do značné míry jednak z rozdílu terminologických, jednak

z rozdílů daných odlišným seskupováním těchto dílčích úkonů pod uvedené jednotlivé řídicí činnosti; nejde tudíž vždy o rozdíly podstatné, jde spíše o rozdíly formální.

Při určení řídicích činností nutno vycházet — právě tak jako při vymezení podstaty společenského řízení — z povahy společenských organizací. Připomeňme proto znovu, že každá společenská organizace je společenskou skupinou, která sleduje vědomě stanovené cíle, upravuje vědomě vztahy mezi svými příslušníky a vymezuje vědomě každému z nich okruh činností s odpovídajícími povinnostmi, právy a odpovědností. Z toho lze dovodit, že k řídicím činnostem patří plánování, organizování, disponování kádry, vedení a kontrolování. Posledně uvedená činnost není sice (na rozdíl od ostatních) zřejmá na první pohled, je však imanentně obsažena v pojmu společenského řízení. Bez kontroly by totiž ztratilo společenské řízení povahu řízení, protože by zůstalo na úrovni pouhých nezávazných, nevynucovaných předpisů či doporučení a ponechalo by společenským dějům a procesům volný (ve smyslu vědomě neřízený) průběh.

Z uvedených řídicích činností jsou první tři — tj. plánování, organizování a disponování kádry — činnosti přípravné. Vedení uvádí učiněná rozhodnutí v život tím, že se vztahuje a je zaměřeno na bezprostřední práci s kádry při plnění jejich úkolů. Konečně kontrola sleduje skutečně probíhající procesy, činí preventivní opatření k zamezení vzniku odchylek od normovaných procesů a odstraňuje vzniklé odchylky.

Tyto činnosti se vzájemně doplňují a podmiňují (například kontrola není možná bez předchozího plánování a naopak realizace plánů vyžaduje kontrolu). Nejsou tedy od sebe odděleny. Musí být rovněž vykonávány souběžně, systematicky a neustále, má-li být řízení účinné a dosáhnout stanovených cílů, i když v různých podmínkách a okamžicích může být na některou (některé) z nich kladen větší důraz než na jinou (jiné).

Řídicí subjekt (ať je jím např. v hospodářské organizaci ředitel, vedoucí funkčního útvaru či mistr) nemusí ovšem vykonávat všechny řídicí činnosti sám. Může je podle potřeby vykonávat za po-

moci a prostřednictvím určených podřízených subjektů, kteří však sami nemohou činit závazná rozhodnutí a provádějí toliko jeho direktivy. Na druhé straně nemusí řídicí subjekt vykonávat jen činnosti řídicí, ale též činnosti neřídicí, zvláště na nižších organizačních stupních [11]. Také rozsah, v jakém jednotliví řídicí pracovníci vykonávají řídicí činnosti, je různý a závisí jednak na organizačním stupni, kterého se řízení týká, jednak na rozsahu přiznané autority.

Zaměříme nyní pozornost na jednotlivé řídicí činnosti a proberme je podrobněji, byť zdaleka nikoli vyčerpávajícím způsobem, protože každá z nich vyžaduje samostatné monografické zpracování.

Plánování

Plánování znamená vědomě stanovení budoucí činnosti, která má vést k žádaným výsledkům. Spočívá a) ve stanovení kvalitativně a případně i kvantitativně vymezeného cíle, kterého má být dosaženo; b) v určení potřebných, nutných a odpovídajících prostředků a ve způsobu jejich použití — neboli v určení, čím a jak má být stanoveného cíle dosaženo; c) v určení časovém (vyjádřeném buď jako určitý budoucí okamžik nebo jako časová sekvence) a prostorovém — neboli v určení, kdy a kde má být cíle dosaženo a prostředků použito.

Stanoveným cílem mohou být nejrůznější jevy, tedy nejen jevy přírodní, technické a hospodářské, ale také vědecké, umělecké, výchovné aj. Podle toho, do které oblasti patří zvolený cíl, rozlišují se pak jednotlivé druhy plánování a plánů. V této souvislosti nutno ještě výslovně připomenout, že plánování se může vztahovat i na ostatní řídicí činnosti, které tudíž mohou být rovněž plánovány a vykonávány podle plánu — např. plánování a plány organizační (které se týkají tvorby, změny či likvidace společenské organizace), výchovu kádrů, kontrolu.

K prostředkům, kterými má být dosaženo stanovených cílů, patří nejen lidské, hmotné a finanční zdroje, ale také poznatky a normy (např. zásady, postupy a pravidla činnosti; přijaté plány, rozpočty a bilance). Pro prostředky je charakteristické, že podle stupně své univerzálnosti, resp. specifčnosti může být téhož prostředku použito v různých podmínkách, různým způsobem a k různým cílům. Pokud jde speciálně o normy, upravují a usměrňují i řízení a jednotlivé řídicí činnosti, tedy také volbu cílů a prostředků, přičemž po dobu platnosti určité normy je jí vázán nejen podřízený subjekt, ale také řídicí subjekt, který ji vydal.

Plány organizace mohou být z hlediska rozsahu globální nebo dílčí; společně vytvářejí hierarchii plánů v organizaci. Globální plán je pro každou organizaci v daném okamžiku jen jeden. Vychází z globálního

cíle vyjadřujícího základní zaměření organizace a určuje souhrnné činnosti organizace jako celku. Může se ovšem skládat z několika částí, z nichž každá zpracovává určitý aspekt činnosti organizace — např. v hospodářské organizaci stránku výrobní, odbytovou, finanční, stránku materiálně technického zásobování a další. Dílčí plány určují činnost jednotlivých začleněných útvarů (skupin). Jsou přímo nebo nepřímo odvozeny z globálního plánu, a protože mají přispívat k jeho uskutečnění, musí na něj věčně i časově navazovat a nesmí s ním být v rozporu. Podle stupně centralizace, resp. decentralizace organizace je pak příslušným útvarům ponechána menší nebo větší možnost, aby v přiznaných mezích sestavovaly pro oblast svého působení plány samy. Globální i dílčí plány mohou zahrnovat různě dlouhá časová období (perspektivní versus operační neboli prováděcí plány), mohou upravovat plánované procesy s větší nebo menší detailností a mohou vykazovat větší nebo menší stupeň pružnosti resp. rigidnosti, přičemž v zásadě čím nižší je stupeň řízení, tím kratší je plánovací období a s tím větší detailností může být plán sestaven.

Plánování je nutno odlišovat od uskutečňování plánů a od skutečných výsledků plánů. Při sestavování a uskutečňování plánů nutno brát v úvahu všechny postžitelné relevantní vnitřní i vnější podmínky organizace. V průběhu uskutečňování plánu mohou změny původních podmínek vést k modifikaci plánu, k jeho dočasnému přerušení nebo trvalému anulování. Výsledky plánu nemusí tudíž odpovídat původnímu plánu a mohou se od něho více nebo méně odchylovat; působí zde úplnost, přesnost, spolehlivost, pravdivost a správná interpretace relevantního poznání skutečnosti, dále způsob, jakým řídicí subjekt dovede tyto informace používat, jakož i způsob, jakým je plnění plánu zajištěno; nelze však úplně vyloučit ani vliv nepředvídaných událostí (náhod).

Organizování

Organizování ve společenských organizacích [12] zahrnuje a) určení, specifikování, rozřazení a seskupení činností nutných k dosažení stanovených kolektivních cílů; b) vymezení povinností, odpovědností a práv příslušníků organizace (jedinců i útvarů); c) určení vzájemných horizontálních a vertikálních vztahů mezi příslušníky organizace. Jako řídicí činnost je tedy organizování zaměřeno bezprostředně na lidské zdroje a týká se všech lidských činností v organizaci. Vedle toho se však organizování vztahuje rovněž na hmotné předměty, vztahy mezi nimi a na technologické procesy; ale organizování těchto prvků ve společenské organizaci zajišťuje řídicí subjekt jako takový prostřednictvím podřízených subjektů, nikoli sám.

Výsledkem organizování jako jedné z řídicích činností je organizace ve smyslu vzájemného uspořádání jednotlivých prvků souboru, zvaného společenská organizace. Orga-

nizace v tomto smyslu je tudíž jedním z podstatných rysů každé společenské organizace, není s ní však totožná; plyne to ze skutečnosti, že organizování může vést nejen k tvorbě nových společenských organizací, ale také k změnám dosavadního organizačního uspořádání v rámci stávající společenské organizace. Na druhé straně není organizace ve smyslu uspořádání omezena pouze na společenské organizace, ale je nezbytným rysem každého souboru vůbec, tedy i biologických organismů a mechanických souborů, kde však jde — podobně jako je tomu v případě koordinace a cílů — o organizaci vrozenou, resp. vloženou.

Opakem organizace ve smyslu uspořádání (relativně pevného řádu, pořádku) je dezorganizace (neuspořádanost, nepořádek, chaos, libovůle). Dezorganizace oslabuje sice společenskou organizaci (jako ostatně každý soubor), nemusí však bezpodmínečně vést k její dezintegraci. Společenské organizace i ostatní soubory vykazují různý a proměnlivý stupeň uspořádání, resp. dezorganizace, který může být vyvolán vnitřními i vnějšími podmínkami souboru.

Disponování kádry

Disponování kádry obsahuje a) získávání a přijímání příslušníků organizace, b) výběr a dosazování pracovníků na jednotlivá místa neboli funkce, c) výchovu pracovníků, d) přefazování pracovníků, e) uvolňování příslušníků organizace.

Získávání a přijímání nových příslušníků je spojeno vedle jiného s otázkou tzv. otevřených a uzavřených skupin, společenské mobility a růstu, stagnace a zániku organizací následkem doplňování novými příslušníky na straně jedné a stárnutím, odchodem a úmrtím dosavadních příslušníků na straně druhé. Společenské organizace mohou přijímat nové příslušníky v neomezeném či omezeném počtu, nebo nemusí (přechodně či trvale) nové příslušníky přijímat vůbec. Mohou nové příslušníky samy aktivně hledat nebo mohou pasivně čekat, až se zájemci (uchazeči) přihlásí. Přijetí nového příslušníka může být vázáno na splnění určitých podmínek na straně kandidáta a příp. i na straně dotyčné organizace; může mu předcházet prověření kandidáta a přijímací zkouška a může být zakončeno přijímacím obřadem. K přijetí může dojít dobrovolně na základě vzájemné dohody (smlouvy) nebo z donucení (např. únosem, násilím, soudním rozhodnutím, automatickým splněním určitých stanovených a na vůli jedince nezávislých podmínek).

Obsazování jednotlivých funkcí se děje podle kritérií platných v organizaci, jako je např. spolehlivost, oddanost, věrnost, poslušnost, přesnost, pružnost, iniciativa, výkonnost, kvalifikace, zkušenost, fyzická zdatnost, věk, doba příslušnosti k organizaci, pohlaví, rodinný stav. Pro jednotlivé funkce mohou být uplatňována jak různá kritéria, tak nesterýlný počet kritérií. Při obsazování určité funkce se obvykle přihlíží k tomu,

který z uvažovaných kandidátů svými vlastnostmi a schopnostmi nejvíce splňuje požadavky kladené na tuto funkci, resp. u koho je možno předpokládat, že tyto vlastnosti a schopnosti v průběhu zastávané funkce do určité doby získá. Vedle toho by se však mělo při obsazování funkce (a právě tak při přeřazování) přihlížet i k subjektivní stránce, jako jsou kandidátovy zájmy, postoje, hodnoty a názory, a zda jeho přidělením do určité funkce nedojde u něho např. k nespokojenosti či ke vzniku neurozy. Obsazení uprázdněné funkce může pak být provedeno nejen zevnitř (tj. ze stávajících příslušníků organizace), ale také zvnějšku (tj. získáním nového příslušníka organizace), přičemž každý z těchto způsobů má své klady i zápory.

Výchova pracovníků je zaměřena na zvyšování jejich kvalifikace, a to jak vzhledem k současně zastávané funkci, tak vzhledem k budoucí náročnější a odpovědnější funkci (tvoření tzv. kádrových rezerv). Týká se funkcí řídicích i neřídicích, přičemž každá funkce vyžaduje jiný způsob a jiné zaměření výchovy, jakož i jiný poměr mezi teoretickým vzděláním a praktickými zkušenostmi. Například u pracovníků určených pro řídicí funkce nutno vytvářet široký rozhled, univerzální přístup, schopnost analýzy a syntézy, schopnost předvídat následky a rychle se rozhodovat, atd. Na druhé straně nelze zapomínat ani při výchově pracovníků určených pro neřídicí funkce, že i každá praktická neřídicí činnost, nemá-li zůstat na úrovni pouhých mechanických, šablonovitých návyků, musí být spojena jednak s určitou (a to v současnosti stále stoupající) teoretickou průpravou, která zahrnuje i schopnost abstrakce a generalizace, jednak se schopností záměrně, plánovitě a systematicky používat teoretických poznatků k řešení praktických úkolů a tak omezovat — případně vůbec vyloučit — v podstatě neracionální a nehopodárnou metodu pokusu a omylu.

Přeřazení může znamenat převedení do vyšší nebo nižší funkce. Při přeřazování nutno mít na paměti, že pracovník, který se neosvědčil v jedné funkci, se může osvědčit v jiné, i vyšší — a naopak. Je to spojeno se skutečností, že jak teoretické vzdělání a praktické zkušenosti, tak každá práce a každé pracovní zařazení působí na pracovní styl jedince, jakož i na jeho myšlení, hodnocení a rozhodování, na jeho pohled na společnost a přírodu, na jeho postoje a přístup k řešení problémů; dochází k určitému psychickému omezení a ke zmenšení přizpůsobivosti, takže jedinec při přechodu do jiné funkce vykazuje tendenci řešit nové úkoly způsobem, který odpovídá jeho předchozímu vzdělání a dřívějším zkušenostem, nikoli však potřebám současně zastávané funkce.

Uvolňování příslušníků organizace je zde pojímáno jako zánik příslušnosti jedince k organizaci. Jednotlivé organizace se liší — podle své povahy, svých zájmů a potřeb — postojem, jaký k odchodu svých příslušníků zaujímají; způsobem, jakým je v nich odchod upraven; možnostmi, jakou k odchodu poskytují. Mohou vůbec vylučovat či alespoň ztěžovat a omezovat dobrovolný odchod, nebo

jej mohou umožňovat a případně i usnadňovat a podporovat, nebo mohou dokonce odchod vynucovat. K odchodu může dojít na základě jednostranného rozhodnutí organizace (propuštění, vyloučení), příslušníka organizace (např. výpověď, výstup, útek) nebo kompetentní nadřízené organizace (např. soudy); nebo na základě vzájemné dohody, přičemž však — právě tak jako v některých předchozích případech — může být zánik příslušnosti vázán na uplynutí určité doby nebo na splnění, resp. vznik či nesplnění, resp. zánik určitých podmínek, a to na straně organizace nebo odcházejícího příslušníka; ale též automaticky, tzn. splněním, resp. vznikem či nesplněním, resp. zánikem určitých, předem stanovených podmínek nebo následkem nepředvídaných událostí (např. úmrtím příslušníka, zánikem organizace).

Disponování kádry je řídicí činností, pokud vykazuje rysy, které charakterizují společenské řízení. Kádrové změny (např. přijímání, povyšování, uvolňování) mohou však být rovněž upraveny společenskými zvyky, mravy, tradicí či jinými společenskými normami. Neponechávají-li tyto společenské standardy řídicímu subjektu možnost rozhodování, nelze mluvit v rozsahu, ve kterém rozhodování vylučují, o společenském řízení.

Vedení

Vedení spočívá v usměrňování podřízených subjektů a v dohledu nad nimi. Vztahuje se i na řídicí subjekty na nižších stupních řízení [13] s výjimkou nejvyššího řídicího orgánu v samostatné organizaci (nazývaného anglicky „top management“). Je zaměřeno na bezprostřední práci s kádry při plnění jejich úkolů a plyne z toho, že řídicí subjekt dává provádět učiněná rozhodnutí podřízenými subjekty.

Vedení jako usměrňování a dohled zahrnuje zejména tyto dílčí úkony: a) seznamování podřízených subjektů s vymezeným okruhem činnosti (s přidělenou funkcí) a s jejich povinnostmi, právy a odpovědností; s úkoly, začleněním a vztahy kolektivu, do kterého jsou bezprostředně začleněni; s cíli, organizací, zásadami a výsledky společenské organizace, jejímiž jsou příslušníky, a to v rozsahu, který je nutný pro výkon přidělené funkce a který závisí především na postavení podřízeného subjektu v organizaci a na povaze příslušné organizace; b) ukládání podřízeným subjektům jasných, přesných a případně termínovaných úkolů; c) poskytování podřízeným subjektům metodických, odborných i jiných rad a pokynů, jakož i informací, podkladů a směrnic, které potřebují pro plnění svých úkolů; d) dohled nad podřízenými subjekty co do plnění uložených úkolů a dodržování platných norem, jakož i předcházení možným nedostatkům a odchylkám a odstraňování zjištěných nedostatků a odchylek; e) motivování, tj. vytváření, vyvolávání a podněcování žádoucích reakcí u podřízených subjektů a utlumování, potlačování, odstraňování, zabrahování a předcházení nežádoucím reakcím.

Podnětem k vyvolání kladných reakcí mohou být nejrůznější faktory, a to nejen ekonomické (např. způsob odměňování a výše odměny), ale také morální (např. pojem cti či oddanosti), pracovní (např. soustavná, klidná a nerušená práce a možnost soustředit se na jednu věc), rekreační (např. příležitost ke sportu po pracovní době, pořádání večírků), sociální (např. péče o tělesné i duševní zdraví příslušníků organizace, o nemocné, o matky s malými dětmi, o bývalé příslušníky na odpočinku), výchovné (např. umožnění dalšího vzdělání), citové (např. pocit nepostradatelnosti) aj. Tytéž faktory mohou ovšem rovněž vést k zamezení, omezení nebo odstranění negativních reakcí. K tomu nutno dodat, že na jedné straně mohou být negativní reakce vyvolány např. únavou, přetížením, neschopností řešit uložené úkoly, vzájemnou antipatií, konfliktními situacemi, osobností řídícího pracovníka, nevhodným pracovním prostředím (např. hlukem, neodpovídajícím osvětlením) a neurotizací (která je ve spojení s uvedenými i dalšími faktory): na druhé straně mohou však tyto jevy samy vyplývat z nedostatků v řízení.

Tato řídicí činnost klade nárok nejen na odborné znalosti a zkušenosti řídicího subjektu, ale také na jeho schopnosti psychologické a pedagogické, i když využití psychologie a pedagogiky při vedení závisí do značné míry na stupni a rozšíření praktického a teoretického poznání v těchto oblastech a na povaze organizace [14]. Rozsah (detailnost), intenzita a způsob vedení mají být upraveny tak, aby řídicí subjekt zajistil a udržel potřebnou výkonnost, spolupráci, disciplínu a morálku příslušníků podřízeného kolektivu, za jehož činnost a výsledky odpovídá. Přitom musí brát v úvahu povahu činností, které jeho podřízení vykonávají (např. práce tvůrčí nebo mechanická) a povahu přidělených úkolů; stupeň odbornosti, samostatnosti, sebekritičnosti a sebekázně podřízených subjektů; postavení podřízených subjektů v organizaci; existenci neformálních vztahů, jejich rozsah, zaměření a význam; existující, resp. potenciální konflikty mezi příslušníky podřízeného kolektivu, jakož i mezi kolektivními cíli organizace a soukromými cíli příslušníků organizace, atd.

Kontrolování

Kontrolování jako řídicí činnost a) sleduje skutečně probíhající procesy a jejich následky (včetně dosažených výsledků) a porovnává je s normovanými cíli a procesy, tj. s plány, zásadami, směrnici, metodami, postupy apod.; b) činí preventivní opatření k zamezení vzniku odchylek od normovaných procesů; c) odstraňuje odchylky, vznikající a zjištěné v průběhu procesů, jakož i odchylky odhalené dodatečně.

Takto pojímaná kontrola je sice prováděna v přítomnosti, je však zaměřena nejen na přítomnost, ale také — podobně jako plánování — na budoucnost. Bere tedy v úvahu i předpokládané budoucí procesy a jejich

předpokládané budoucí následky. Naproti tomu se netýká minulosti, i když může používat ke svým účelům údaje o minulosti.

Od kontroly se požaduje, aby byla účinná a hospodárná. Účinností se rozumí neprodlené a přesné signalizování možných i vzniklých odchylek (jde o problém tzv. zpětné vazby), pružnost a neprodlené zajištění nápravných opatření. Hospodárnost se posuzuje nejen ve vztahu k vynaloženým nákladům, ale také ve vztahu k dosaženým výsledkům, tj. ve vztahu k účinnosti kontroly. Tyto požadavky však neznamenají, že kontrola v každé organizaci je skutečně účinná a hospodárná, nebo že určitá organizace vědomě neobětuje požadavek hospodárnosti požadavkům jiným.

Hlavním předpokladem kontroly jsou normy (standardy), které umožňují hodnotit skutečnost a usměrňovat ji. Normy musí zahrnovat všechny jevy v organizaci, které mají být kontrolovány. Účinnost kontroly vyžaduje, aby normy byly jasné (tj. srozumitelné), přesné (tj. vztahovaly se na vymezené jevy ve stanovených podmínkách), jednoznačné (tj. neumožňovaly dvojí výklad a nevyvolávaly pochybnosti), důsledné (tj. vzájemně si neodporovaly a nevylučovaly se), výlučné (tj. neumožňovaly použití dvou nebo více norem na týž jev ve stejných podmínkách) a univerzální (tj. aplikovatelné na všechny případy téhož druhu); k tomu ještě přistupuje požadavek známosti norem, a to jak kontrolujícímu, tak kontrolovanému subjektu. Každá norma nesplňuje ovšem všechny tyto požadavky, právě tak jako normy, které existují v organizaci, nemusí tvořit ucelený logický systém. Souvisí to i s tím, že stanovení norem je někdy obtížné, zvláště není-li je možno vyjádřit kvantitativně a pro určité přesné vymezené podmínky. Ze stejných důvodů bývá obtížná jejich aplikace, především umožňuje-li a vyžaduje-li volbu mezi několika alternativami, tedy rozhodování. Vedle norem (standardů) je pak dalším předpokladem účinné kontroly její důsledné, systematické a kontinuální provádění, jakož i její přizpůsobení k povaze a struktuře organizace, k jejím potřebám a zájmům a k povaze kontrolovaných procesů.

Předmětem kontroly mohou být jednak činnosti a vztahy uvnitř organizace (interní), jednak činnosti a vztahy vně organizace (externí). Kontrola externích činností a vztahů se může týkat externích vztahů rovnosti (např. u hospodářských organizací vztahů dodavatelských a odběratelských), činností a vztahů podřízených externích organizací (jde-li o organizaci nadřízenou) a konečně činností a vztahů jejich příslušníků (pokud je organizace upravuje).

Kontrola může být prováděna s různým stupněm detailnosti, který závisí např. na povaze organizace, její struktuře, velikosti a územní soustředěnosti nebo rozptýlenosti, povaze kontrolovaných procesů, povaze a množství platných norem, stupni řízení, vzdálenosti mezi kontrolujícím subjektem a kontrolovanými procesy, sdělovací technice a nákladnosti kontroly. Účinnost kontroly není přímo úměrná její detailnosti. Naopak příliš

detailní kontrola může být neúčinná, tzn. pomalá, nepřesná, těžkopádná a formální, právě tak jako může podvazovat iniciativu a snižovat výkon kontrolovaných subjektů. Neúčinná kontrola je pak současně vždy ne hospodárná a formální kontrola ve skutečnosti vůbec kontrolou není. Kromě toho není vždy možno kontrolovat všechny procesy v organizaci, zvláště jde-li o procesy složitě. Naproti tomu bývá často účinnější taková kontrola, která kontroluje pouze či především jen ústřední, rozhodující jevy, která tudíž používá metody hlavního článku (v angličtině se mluví o „selection of strategic control points“). Konečně nutno mít na paměti i skutečnost, že v některých organizacích může být kontrola omezena toliko na vlastní činnosti, nemusí se však již zabývat porovnáváním dosažených výsledků se stanovenými cíli.

Prostředky kontroly mohou být rozmanité a jsou podmíněny např. povahou organizace, její strukturou, velikostí a územní soustředěností nebo rozptýleností, povahou kontrolovaných procesů, stupněm řízení, vzdáleností mezi kontrolujícím subjektem a kontrolovanými procesy, rozsahem (detailností) i intenzitou kontroly, stupněm vědeckých poznatků a technického vývoje. V hospodářských organizacích k nim patří např. účetní evidence, statistika, operativně technická evidence, rozborů [15], pravidelná i nepravidelná orientační hlášení a zprávy, osobní styk a osobní pozorování, technické pomůcky a zařízení (jako dispečerské zařízení, průmyslová televize aj.).

Posléze ještě poznámka o následcích kontroly. Jak již bylo řečeno, mohou se skutečně probíhající procesy a jejich následky více či méně odchýlovat od stanovených cílů a normovaných procesů. Úkolem kontroly je zajistit dosažení stanovených cílů a dodržování normovaných procesů, a kontrola také v některých případech opravdu vede uplatněním vhodných a potřebných nápravných opatření k odstranění odchylek a tím k uvedení do žádaného stavu. V jiných případech může však vést k tolerování určitých odchylek, pokud nepřekročí určitou hranici. A konečně, v dalších případech může vést dokonce ke změně plánu a/nebo zásad, postupů a pravidel činnosti, přičemž někdy mohou tyto změny znamenat pouhé pasivní přizpůsobení (tzn. přizpůsobení cestou nejmenšího odporu) cílů, prostředků, metod, programů apod. stávajícím podmínkám.

Z uvedeného vymezení kontroly vyplývá, že pojem kontroly jako řídicí činnosti není totožný s pojmem, který bývá u nás obvykle kontrole přisuzován. Běžně pojímána, odpovídá kontrola spíše pojmu revize, tzn. následné, dodatečné prověrce (přezkoušení, zhodnocení) určitých minulých činností, výsledků a údajů o nich, přičemž revidující subjekt nemá možnost bezprostředně zasahovat do probíhajících procesů, a současně mu také chybí odpovědnost za tyto procesy. Naproti tomu kontrola jako řídicí činnost není zaměřena na minulost, nýbrž na přítomnost a budoucnost (tzn. průběžná a předběžná kontrola), a nekonstatuje toliko pro-

bíhající procesy a vzniklé odchylky, ale také vzniklé odchylky skutečně odstraňuje, možným odchylkám předchází nebo opačně vede ke změně norem (standardů), případně i cílů. Jinými slovy, kontrola jako řídicí činnost aktivně usměrňuje lidské reakce (kterými se rozumí jak činnosti, tak nečinnosti), a to tím, že jednak sleduje, zda jsou dodržovány platné normy, které určité lidské reakce přikazují, preferují či povolují, nebo naopak nedoporučují či zakazují, jednak tím, že podněcuje, odměňuje a případně i vynucuje dodržování platných norem a utlumuje a trestá jejich nedodržování. Revize je pouze jedním z prostředků kontroly jako řídicí činnosti (jde o tzv. následnou kontrolu), která pro svou účinnost předpokládá, aby z jejích závěrů byly vyvozeny patřičné důsledky.

Takto pojímána, zahrnuje kontrola i regulování (regulaci) [16]. V tomto širším smyslu je také používán v angličtině termín „control“. Protože však čeština je zvyklá na užší pojem kontroly, který regulování nezahrnuje, bývá u nás tato řídicí činnost v poslední době nazývána „kontrola a regulace“.

Otázkou kontroly jsme skončili stručný rozbor jednotlivých řídicích činností, jakož i společenského řízení. Nyní se zmíníme ještě o některých základních otázkách, které se týkají nejen společenského řízení, ale řízení vůbec.

Podstata řízení

V tomto odstavci se budeme zabývat podstatou řízení vůbec, nikoli pouze podstatou společenského řízení. Jde o *stanovení obecných rysů řízení, tj. rysů, které jsou společné řízení ve všech souborech*, ať jde o biologické organismy, společenské skupiny či mechanické soubory. Jde tedy o vyšší stupeň abstrakce a generalizace, kterým má být vymezena podstata řízení jako univerzálního jevu. Z toho plyne, že řízení musí být vymezeno takovým způsobem, aby vyjadřovalo tuto univerzálnost: vymezení řízení jako univerzálního jevu musí obsáhnout všechny druhy, úpravy a případy řízení v jakýchkoli (tj. ve všech) podmínkách, místech a dobách. Řečeno jinými slovy: každý druh, každá úprava a každý konkrétní případ řízení — i když není, jako např. společenské řízení, univerzálním jevem, protože je toliko univerzálním historicko-společenským jevem — musí nezbytně vždy a všude, za jakýchkoli podmínek vykazovat ty trvalé charakteristické znaky, které kvalifikují řízení, aby bylo řízením; vedle toho vykazují ovšem jednotlivé druhy, úpravy a případy řízení další specifické znaky, kterými se navzájem odlišují.

Biologické organismy a mechanické soubory neplánují a neorganizují svou činnost a své procesy. Právě tak nelze u nich mluvit o disponování kádry a vedení. Vykonávají však některé úkony, které byly výše označeny jako kontrola (a regulace). Z toho je možno dovodit, že *podstata řízení jako univerzálního jevu je omezena na některé procesy, které jsou zahrnuty pod pojmem kontrola (v širším smyslu)*. Nutno však zdůraznit, že obecné rysy řízení jako univerzálního jevu nejsou v plném rozsahu totožny s úkony, které jsou obsaženy v kontrole jako řídicí činnosti. A dále nutno zdůraznit, že řízení jako univerzální jev není výhradně vědomou činností, nýbrž že jde ve značné míře o procesy nevědomé (tj. automatické, spontánní, instinktivní, zvykové apod.).

Podstata řízení jako univerzálního jevu je charakterizována těmito obecnými rysy: a) porovnává skutečnost (skutečně probíhající procesy) s programovaným stavem; b) zaznamenává odchylky (deviace), vzniklé vnějšími i vnitřními rušivými vlivy; c) vyrovnává (odstraňuje) vzniklé odchylky ve směru programovaného stavu za účelem jeho opětného dosažení. Souhrnně a stručně možno říci, že *podstata řízení jako univerzálního jevu spočívá ve vyrovnávání odchylek od programovaného stavu*.

K tomuto vymezení řízení jako univerzálního jevu nutno přičinit několik poznámek, z nichž některé ovšem toliko shrnují, resp. jinými slovy vyjadřují to, co již bylo řečeno dříve:

1. Řízení jako univerzální jev probíhá pouze v hotových (daných, existujících, vytvořených) souborech; opačně to znamená, že řízení jako univerzální jev neplánuje (nestaví cíle, neurčuje prostředky atd.), neorganizuje, nekoordinuje, nevytváří nové soubory.

2. Řízení jako univerzální jev probíhá toliko v přítomnosti; na rozdíl od společenského řízení se netýká minulosti a není zaměřeno na budoucnost. Některé soubory (a to nejen biologické a společenské, ale také mechanické) se ovšem mohou učit z minulosti, a to v rozsahu, který je omezen podmínkami (povahou) toho souboru, v němž se proces učení uskutečňuje. Tím mohou měnit své úkony, což znamená, že se mohou přizpůsobovat novým požadavkům (podmínkám,

potřebám) a tak dosahovat nového programovaného stavu na jiné, odlišné úrovni. Protože na rozdíl od společenského řízení však tento proces se vyskytuje pouze u některých souborů, nikoli však u všech, není možno jej počítat k obecným rysům řízení jako univerzálního jevu.

3. Programovaným (též normálním) stavem se rozumí ve všech souborech ty vztahy, procesy a činnosti, které jsou nezbytné k zachování, integritě, stabilitě a nerušenému fungování dotyčného souboru. Tento stav je u biologických organismů vrozen, resp. v průběhu jejich vývoje získán, u mechanických souborů vložen zvenčí, u neformálních skupin spontánně vyvinut a u společenských organizací vědomě určen. Programovaný stav — někdy též nazývaný model — nemusí však být neměnný (statický); soubory, které se mohou učit a přizpůsobovat, mohou svůj původně daný, předem určený normální stav měnit na základě získaných zkušeností a pod vlivem nových požadavků (podmínek, potřeb), a to v rozsahu, který je dán jejich schopností učit se a přizpůsobovat.

4. Řízení jako univerzální jev zahrnuje volbu [17], je tedy procesem rozhodování; rozsah a složitost rozhodování, které může konkrétní soubor provádět, závisí však na povaze souboru: nejjednodušší soubory rozhodují toliko mezi dvěma specificky určenými alternativami (variantami), které bývají označovány jako ano — ne, vlevo — vpravo, vpřed — vzad, stát — pohybovat se, vzruch (podráždění) — útlum, apod.

5. Řízení jako univerzální jev zahrnuje dále komunikační proces a tzv. zpětnou vazbu. Při zpětné vazbě jde o takový vztah mezi řídicím prvkem (orgánem) a řízeným (výkonným) prvkem neboli efekto-rem v souboru, při němž řídicí prvek nejen přenáší informace (tj. ovládá, řídí), ale také zpětně získává informace o minulé činnosti souboru (o provedených úkonech a jejich důsledcích) a o odchylkách skutečných procesů od programovaného stavu, a řídí na základě skutečných, nikoli očekávaných (modelovaných) procesů, a to ve směru programovaného stavu. Zpětná vazba je procesem učení, pokud může informace o minulé činnosti daného souboru změnit obecný postup a způsob jeho činnosti [18].

Uvedené vymezení řízení jako univerzálního jevu představuje z logického hlediska nejvyšší stupeň abstrakce a generalizace, kterého lze při vymezení podstaty řízení dosáhnout, a proto má nejvyšší obsah a nejšířší (v tomto případě univerzální) rozsah. Pojem řízení se však postupně obsahově rozšiřuje a rozsahově zužuje tím, jak k obecným rysům řízení přistupují další znaky, které jsou charakteristické jen pro některé druhy řízení a které plynou z povahy zahrnutých souborů. Jedním případem tohoto nižšího stupně abstrakce a generalizace — a to společenským řízením — jsme se podrobněji zabývali v této studii.

Uvedené vymezení řízení jako univerzálního jevu se týká řízení uvnitř souborů [19]. Pokud jde o řízení mezi různými hotovými soubory (např. mezi jedinci, mezi společenskými skupinami, mezi člověkem a strojem, mezi stroji), vykazuje i zde řízení ony obecné rysy, které charakterizují řízení jako univerzální jev. Ale také zde přistupují k těmto obecným rysům další znaky, které závisí na povaze zúčastněných souborů — a to jak řídicího (regulujícího, regulátoru), tak řízeného (regulovaného) a na povaze vztahů, existujících mezi nimi. Tak např. ve vztazích mezi člověkem a strojem může být řízení stroje člověkem omezeno jen na vyrovnání odchylek od programovaného stavu, tedy na řízení ve smyslu kontroly; ale člověk může též stroj projektovat, plánovat a organizovat jeho sestavení, vložit mu cíl a vložený cíl měnit, koordinovat jeho činnost s činností jiných strojů. Opačně stroj může řídit (tj. kontrolovat) člověka, např. v případě tzv. vyučovacích strojů nebo při automatickém řízení městské dopravy pomocí signálních světél na křižovatkách. Ve vztazích mezi člověkem a biologickým organismem může člověk do určité míry usměrňovat procesy a vývoj biologického organismu k cíli, který tomuto organismu stanovil, tzn. neomezovat se pouze na kontrolu. Podobně je tomu i ve vztazích mezi některými stroji, kde řídicí stroj může nejen kontrolovat činnost stroje řízeného, ale také v určitém rozsahu usměrňovat jeho procesy [20].

Závěr

Společenské řízení je spojeno s problémy sociologickými, psychologickými, ekonomickými, pedagogickými, fyziologickými, technickými, matematickými, kybernetickými aj. Proto může být zkoumáno z různých hledisek a různými vědními disciplínami. Toto zkoumání — má-li být komplexní a vyčerpávající — však vyžaduje nikoli izolovaný přístup jednotlivých disciplín, ale interdisciplinární přístup, tj. spolupráci všech relevantních disciplín.

Různé aspekty společenského řízení musí mít na zřeteli i vědecká teorie společenského řízení jako samostatný vědní obor. Má-li podat systematický, ucelený a obecně platný výklad společenského řízení, který by byl nejen logicky konzistentní, ale také empiricky zdůvodněný, musí se opírat o poznatky a výsledky druhých vědních disciplín, pokud mají vztah k problematice společenského řízení. Současně je však rovněž nutno vymezit hranice teorie společenského řízení jako samostatné vědy a její vztah k druhým vědním disciplínám, především společenským, jako jsou jednotlivé speciální sociologie (např. sociologie podniku, ale též sociologie organizace) a dílčí, odvětvové ekonomiky (např. ekonomika průmyslu); právě tak je nutné vypracovat a prohlubovat její metodiku.

Společenské řízení musí být ovšem detailně a systematicky zkoumáno nejen jako univerzální historicko-spoolečenský jev, tedy na abstraktní úrovni, ale také (a to především) z hlediska socialistické ekonomiky a socialistické společnosti, aby se jednotliví řídicí pracovníci mohli ve své každodenní činnosti opírat o vědecké poznatky a mohli je aplikovat při řešení konkrétních úkolů a problémů, před které jsou postaveni.

Poznámky

- [1] K problematice společenského řízení viz též *Obsah a systematická vědeckých základů organizace řízení výroby*. Podniková organizace, svazek 20 (1966), č. 1, str. 5–7. Jde o zkrácený a upravený výťah z prozatímních tezí o obsahu a systematické vědecké teorie řízení, které napsal J. O. Ljubovič a vydal Moskevský inženýrsko-ekonomický institut S. Ordžonikidzeho.
- [2] Termín „organizace“ je zde používán v jednom z několika různých významů, které jsou mu v teorii i praxi — nezdá se bez přesného vymezení — přisuzovány. Uvedme alespoň tyto:
 1. Někdy se organizace pojímá jako organizování, tj. jako organizační činnost.
 2. Jindy se organizací rozumí vzájemné uspořádání jednotlivých prvků určitého souboru.
 3. V některých případech se organizace chápe jako soubor organizačních norem.

4. V praxi bývá nezřídka organizace ztotožňována s organizačním schématem (např. výrobní podnik), v běžné mluvě nazývaném „pavoukem“, který vyjadřuje základní, formálně upravené vertikální i horizontální vztahy mezi jednotlivými příslušníky formálně organizované skupiny (tedy stránku statickou), nikoli však normované a skutečně probíhající procesy (tedy stránku dynamickou).
5. Anglosaská kulturní a sociální antropologie používá termín „společenská organizace“ (anglicky „social organization“) v širším smyslu a rozumí ji celkové uspořádání společenských vztahů ve společnosti a počítá k ní nejen formální organizace, ale také neformální skupiny (např. rodinu, rod. kmen, národ, vesnici, město) a skupiny bez určité organizace (např. třídu, kastu, stav, dav).
- [3] K sociologii organizace viz např. Robert Dubin, *Human Relations in Administration. The Sociology of Organization with Readings and Cases*. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N. J. First printing 1951, sixth printing 1957. — *Modern Organization Theory. A Symposium of the Foundation for Research on Human Behavior*. Edited by Mason Haire. New York-London 1959. — *Organizational Behavior and Administration. Cases. Concepts, and Research Findings*. Homewood, Illinois. First Printing 1961, Second Printing 1962. — Renate Mayntzová, *Soziologie der Organisation*. Rowohlt 1963. — Friedrich Fürstenberg, *Grundfragen der Betriebssoziologie*. Westdeutscher Verlag Köln und Opladen. 1964.
- [4] Od „řídící techniky“ ve smyslu zde použitým nutno odlišovat „techniku řízení“, tj. technické prostředky, které zpracovávají informace pro řízení a usnadňují rozhodování. (O technice řízení viz např. Karel Štětko, *Podstata a směry techniky řízení*. Podniková organizace, roč. 1964, č. 4, str. 179-181).
- [5] Vcelku možno říci, že divější úvahy o společenském řízení se týkaly hlavně řízení politických a vojenských organizací. Zabývaly se rovněž řízením hospodářských organizací (a hospodářské činnosti vůbec) státem. Ponechávaly však stranou řízení v hospodářských organizacích, a to vlastně až do počátku 20. století.
- [6] V angličtině je pro řízení společenských organizací jednoznačně používán termín „management“, který má ovšem vedle toho ještě další významy. Pro různý výklad tohoto termínu v amerických autorů viz např. Erich Gutenberg, *Unternehmensführung. Organisation und Entscheidung*. Wiesbaden 1962. Str. 20-25. V němčině se mluví o „Führung“, „Leitung“, a „Lenkung“, přičemž významu anglického termínu „management“ se nejvíce přibližuje termín „Führung“. Srv. např. Fritz Nordsieck, *Betriebsorganisation. Lehre und Technik*. Textband. Stuttgart 1961. Str. 42-44. Tento autor však současně připomíná, že tento význam termínu „Führung“ se nekryje s jeho významem sociologickým.
- [7] O rozhodování viz např. Orville G. Brim, Jr. — David C. Glass — David E. Lavin — Norman Goodman, *Personality and Decision Processes. Studies in the Social Psychology of Thinking*. Stanford University Press, Stanford, California, 1962. Kap. 1. — O družích rozhodování a vlivu samočinných počítačů na řízení a organizaci viz např. Melvin Anshen, *Organization Structure and the New Decision-Making Technology*. In: *Management: Organization and Planning*. Edited by Donald M. Bowman and Francis M. Fillierup. New York 1963. Str. 17-40. Též Herbert A. Simon, *The Corporation: Will It be Managed by Machines?* In: *Management of Human Resources*. Reading in Personnel Administration. Edited by Paul Pigors-Charles Myers-F. T. Malm. New York 1964. Str. 87-101.
- [8] O některých problémech řízení a informace viz např. Jiří Rezníček a kolektiv, *Vědecká organizace řídící práce. Vybrané kapitoly*. Druhé, přepracované a rozšířené vydání. Praha 1965. Kapitola třetí. — Bedřich Weiner, *K některým problémům informace a zpětné vazby ve výrobních kolektivech*. Sociologický časopis. Roč. 1, 1965. Čís. 2, str. 124-134. — Zdeněk Schenk, *Organizační modely — nový přístup k řešení organizačních úkolů v podnicích*. Podniková organizace. Svazek 19 (1965), č. 8, str. 352-356; č. 9, str. 396-399; č. 10, str. 455-460.
- [9] Někdy se rozlišují tyto aspekty i terminologicky. Tak např. řídící činnosti vztažené pouze na lidského činitele se mohou označovat jako „vedení“, řídící činnosti vztažené na hmotné činitele pak jako „správa“. Viz *Organizační řád. I. Všeobecná část*. Vydal n. p. Kancelářské stroje, červen 1964, Str. 2.
- [10] Porovnej k tomu např. Harold Koontz-Cyril O'Donnell, *Principles of Management. An Analysis of Managerial Functions*. New York-Toronto-London, 1959 (Second Edition). — Louis A. Allen, *Management and Organization*. New York-Toronto-London, 1958 — Erich Gutenberg, *Unternehmensführung. Organisation und Entscheidung*. Wiesbaden 1962. Str. 61-75. — Erich Kosiol, *Organisation der Unternehmung*. Wiesbaden 1962. Str. 122-124. — Herman Böhrs, *Organisation des Industriebetriebes*. Wiesbaden 1963. Str. 37-41. — František Brabec-Jaromír Stolpart, *Ekonomika, organizace a plánování strojírenské a elektrotechnické výroby*. I. díl, Praha 1963. Str. 30. — *Unternehmungsorganisation. Aufgaben- und Abteilungsgliederung in der industriellen Unternehmung*. Verfasser Arbeitskreis Dr. Krähe der Schmalenbach-Gesellschaft. 4., überarbeitete Auflage. Köln und Opladen 1963. Str. 34-35. Stanislaw Smola, *Jak chápat řízení a organizaci*. Podniková organizace. Roč. 1964, č. 4, str. 169-173. — Robert C. Sampson, *Managing the Managers. A Realistic Approach to Applying the Behavioral Sciences*. New York-San Francisco-Toronto-London-Sydney, 1965. Str. 144-145. — Frederic Harbison-Charles A. Myers, *The Logic of Management Development*. In: *Management of Human Resources*. Readings in Personnel Administration. Edited by Paul Pigors-Charles A. Myers-F. T. Malm. New York 1964. Str. 21.
- [11] Pro označení veškerých (tj. řídících i neřídících) činností, které řídící subjekt vykonává, bývá v angličtině někdy souhrnně používán termín „administration“.
- [12] K problému organizování v průmyslových podnicích viz též Ernst Gerwig, *Organisation und Führung industrieller Unternehmungen*. Zürich 1959. 3., durchgesehene Auflage. — Fritz Nordsieck, *Betriebsorganisation. Betriebsaufbau und Betriebsablauf*. Stuttgart 1961. — Hermann Böhrs, *Organisation des Industriebetriebes*. Wiesbaden 1963. — Karl Lotz, *Ungenutzte Chancen in der Unternehmensführung. Ein Brevier zur rationalen Organisation im Unternehmen unter Mitwirkung von Eckardt Janowski und Wolfgang Lotz*. Düsseldorf-Wien, 1964.
- [13] V anglosaské literatuře se mluví o problému „How to manage the managers“, podobně jako se dříve mluvílo o problému „How to plan the planners“.
- [14] O psychologických a pedagogických problémech v řídící práci v socialistickém hospodářství viz např. J. Rezníček a kolektiv, *Vědecká organizace řídící práce. Vybrané kapitoly*. Druhé, přepracované a rozšířené vydání. Praha 1965. Kapitola devátá.
- [15] O komplexních rozbořech jako prostředku kontroly v socialistickém hospodářství viz např. Vojtěch Chalupa-Miroslav Peroutka, *Komplexné rozbořby hospodářské činnosti*. Práce — Bratislava 1963.
- [16] O vedení a regulaci z psychologického hlediska viz např. Paul Thomas Young, *Motivation and Emotion. A Survey of the Determinants of Human and Animal Activity*. New York-London 1961. Kap. 7 a 8.
- [17] Porovnej k tomu např. L. Těplov, který říká: „Základem řízení je volba. Jestliže nějaký proces probíhá podle určitého zákona, který stanoví, co se má stát v kterémkoli budoucím okamžiku, pak není možno tento proces řídit. Probíhá-li proces jiným způsobem, potom je možno jej řídit: to znamená, že vůle toho, kdo řídí, nebo samo automatické zařízení v příhodný okamžik zasahuje, vydávají příslušný signál, a tím usměrňují průběh procesu. Cím je větší počet možností, jímž se proces může dále rozvíjet, tím je signál složitější. Nejjednodušší, „normální“ signál se vyskytuje v tom případě, kdy je nutno zvolit jednu z dvou možných variant: vlevo nebo vpravo. Vpřed nebo vzad, stát nebo pohybovat se.“ (*Rozprawy o kybernetice*. Praha 1962, str. 26.)

- [18] O zpětné vazbě z psychologického hlediska viz např. Paul Thomas Young, *Motivation and Emotion. A Survey of the Determinants of Human and Animal Activity*. New York-London 1961. Str. 287-294, 254-255.
- [19] Řízení v mechanických souborech a biologických organismech bez vnějšího zásahu (např. ze strany člověka) se nazývá autoregulace; řízení ve společenských skupinách se nazývá v anglosaské literatuře „social control“, přičemž se rozlišují různé druhy sociální kontroly.
- [20] Příkladem řízení mezi stroji je tzv. *automatická regulace*. Samočinný počítač zde jak automaticky ovládá proces (např. výrobní), tak automaticky měří (kontroluje výsledky). Počítač v tomto případě úplně zastupuje člověka a ponechává mu pouze kontrolu chodu celého zařízení.

Naproti tomu při *automatickém ovládní* počítač pouze ovládá proces a měření provádí člověk, který podle průběhu operace může zasáhnout do programu stroje; takové uspořádání mají programově řízené obráběcí stroje. O řízení procesu počítačem zde nelze mluvit (i když termín „řízení“ je v této souvislosti nesprávně používán), protože okruh zpětné vazby je vytvářen teprve účastí člověka.

Podobně je tomu u *automatického měření*, kde počítač nemá přímý vliv na proces; toliko zpracovává, hodnotí a vybírá měření informace a předává je člověku, který na základě podkladů od počítače řídí prostřednictvím regulátorů proces. Porovnej k tomu např. J. Gecsei-J. Klir-P. Pelikán, *Matematické stroje*. Praha 1964. Str. 204 ad.

O průzkumu čtenářských zájmů mládeže, který koncipovala, organizovala a zpracovala autorka této stati, pracovnice katedry sociologie a psychologie VŠE, pro nakladatelství Mladá fronta, jsme přinesli první informaci v Sociologickém časopise 1965/5. Byla to informace o přípravě a provedení průzkumu. Tato druhá část přináší stručné zhodnocení statistického výběru a některé výsledky průzkumu, který byl realizován v dubnu 1965.

Zhodnocení výběru

Jak již bylo vyloženo v první části naší informace, v průzkumu jsme uplatnili dotazník (který jsme již uveřejnili), interview s elitními čtenáři, s knihovníky a pracovníky prodejen Knihy, n. p., a studium objektivního materiálu. Základní technikou, dotazníkem, bylo zkoumáno celkem 5 623 mladých lidí v Čechách a na Moravě ve věku od 15 do 30 let. Z toho bylo 2 763 studujících — včetně učňů, 2 587 zaměstnaných mladých lidí a 273 vojáků základní služby. Průzkum byl realizován v 99 školách (tj. učňovských, středních odborných a odborných, středních všeobecně vzdělávacích a vysokých) a v 156 podnicích a institucích. Zatímco zásady náhodného oblastního dvoustupňového výběru, který jsme uplatnili v souboru studující mládeže, byly vcelku dodrženy, zásady záměrného oblastního dvoustupňového výběru v souboru zaměstnané mládeže byly narušeny některými nepříznivými okolnostmi. Především to byly nedokonalé seznamy podniků v některých hospodářských oblastech, z nichž jsme vycházeli (reorganizacemi byly některé hospodářské jednotky likvidovány, přemístěny apod.), dále to byla rozptýlenost pracovišť některých závodů a provozů (zejména v zemědělství, stavebnictví, dopravě, lesnictví, ale i v průmyslu), ztížená přístupnost některých provozů (doly), nepříznivá věková struktura některých podniků aj. Problémem

na některých pracovištích bylo také seskupování vybraných mladých pracovníků do skupin pro průzkum. Zatímco školy se ukázaly být velmi vhodnými výzkumnými jednotkami — i když jsme většinou nezkoumali třídy jako celky, ale vybírali žáky různých tříd —, při zajišťování průzkumu v podnicích se objevily značné obtíže právě při shromažďování respondentů do skupin. Asi z jedné třetiny musel být dotazník předáván jiným způsobem, než jak bylo stanoveno, musel být předán se stručným vysvětlením individuálně a potom zase individuálně odevzdán. V několika podnicích byli získáni pomocníci, kteří podle stanovených zásad dotazníky předali, pak získali zpět a odeslali.

Vinou všech zmíněných okolností byl vzorek zaměstnaných mladých lidí ochuzen. Zatímco v projektu jsme předpokládali, že bude vybráno 3 700 respondentů ze souboru zaměstnaných mladých lidí (plus 300 vojáků základní služby), podařilo se získat dotazníky pouze od 2 587 zaměstnaných mladých lidí a od 273 vojáků. Pokud jde o sociálně profesionální strukturu vzorku pracujících, lze stěží posoudit, nakolik odpovídá struktuře zvoleného základního souboru, protože podklady pro taková třídění naší populace nebyly a nejsou k dispozici. Nutno přiznat, že zmíněné okolnosti zajišťování průzkumu způsobily, že došlo k určitým disproporcím mezi počty nekvalifikovaných a níže kvalifikovaných na jedné straně a výše kvalifikovaných pracovníků na straně druhé. Velmi ochuzen byl vzorek mladých zemědělců (rozuměj fyzicky pracujících), jejichž soustředění pro průzkum bylo v daných termínech mnohde neuskutečnitelné. Značný podíl ve vzorku má skupina středně odborných pracovníků, mezi něž jsme ovšem počítali i kvalifikované úředníce, mistry v závodech, středně kvalifikované techniky apod. (kontrolním kritériem pro zařazení res-

pondenta do příslušné sociálně profesio-
nální kategorie byl dosažený stupeň
vzdělání). Tato skupina má ovšem patrně
disproporci i pokud jde o členění mezi
pohlavími.

vatel — 619 respondentů, z obcí nad
50 000 obyvatel — 1 001 respondentů.

Pokud jde o věkové složení studujících,
bylo dáno typem školy. Věkové složení
zaměstnaných mladých lidí bylo toto: 15

Tabulka 1

Základní údaje o výběrovém vzorku

Sociálně profesio- nální postavení	Počet studujících			Počet pracujících			
	Celkem	z toho		v %	z toho		celkem v %
		muži	ženy		muži	ženy	
Uční	1609	1004	605	100	52,9	47,1	58,3
Žáci OŠ, SOŠ	550	165	385	100	30,0	70,0	19,9
Žáci SVVŠ	335	127	208	100	37,9	62,1	12,1
Studující vys. škol	269	153	116	100	56,9	43,1	9,7
Celkem	2763	1449	1314	100	52,4	47,6	100,0
Dělníci a zaměstnanci nekvalifikovaní	506	168	338	100	33,2	66,8	19,2
Zemědělci	63	28	35	100	44,4	55,5	2,4
Kvalifikovaní dělníci	499	317	182	100	63,5	36,5	19,3
Stř. odb. pracovníci	1241	383	858	100	30,9	69,1	48,0
Příslušníci inteligence	278	185	93	100	66,5	33,5	10,7
Celkem	2587	1081	1506	100	41,8	58,2	100,0

Složení vzorku vojáků bylo toto: 60
dělníků a zaměstnanců nekvalifikovaných,
11 zemědělců, 142 kvalifikovaných dělní-
ků, 53 středně odborných pracovníků,
7 příslušníků inteligence.

Složení respondentů-studujících podle
velikosti obce, v níž žijí převážnou část
týdne, bylo toto: z obcí do 5 000 obyvatel
— 752 respondentů, z obcí od 5 001 do
10 000 obyvatel — 413 respondentů, z obcí
od 10 001 do 50 000 obyvatel — 656 res-
pondentů, z obcí nad 50 000 obyvatel —
935 respondentů.

Složení zaměstnaných respondentů po-
dle velikosti obce, v níž žijí převážnou
část týdne, bylo toto: z obcí do 5 000
obyvatel — 646 respondentů, z obcí od
5 001 do 10 000 obyvatel — 413 respon-
dentů, z obcí od 10 001 do 50 000 oby-

vatel — 275 respondentů, 19 až 21
let — 842 respondentů, 22 až 25 let —
923 respondentů, 26 až 30 let — 547 res-
pondentů.

Ve vzorku vojáků byly zastoupeny jen
dvě naše věkové skupiny. Převážně byla
zastoupena 2. věková skupina.

Z uvedených důvodů můžeme vzorek
zaměstnaných mladých lidí považovat za
reprezentativní jen ve vnitřních skupinách
sociálně profesio-nálních skupin. Z výsled-
ků celých socioprofesionálních skupin
můžeme dělat závěry pouze o tendencích
v základních znacích. Vzorek studujících
můžeme považovat za reprezentativní
v základních skupinách a znacích.

*

V této stati můžeme zveřejnit jen malou část z velkého množství výsledků průzkumu. Pokusíme se především odpovědět na některé hlavní otázky, které jsme položili našemu zkoumání v projektu.

Co čte mládež, jaké druhy literatury čte mládež a její skupiny?

Nejen výpis odpovědí z interview zainteresovaných čtenářů, ale i sociografický snímek oblíbené četby respondentů základních vzorků (tj. mládeže vůbec a jejich skupin) svědčí o značné oblibě nově vydávané literatury. Zdá se, že je zbytečná často vyslovovaná obava, že velká část mládeže žije literárně z nejrušnějších „konzerv“ prapodivného obsahu. I když se ve snímku objevují jako oblíbené knihy z poslední doby i tituly typu červené knihovny či různé „krváky“, není jejich výskyt častý. Převládá rozhodně literatura nově vydávaná, umělecky hodnotná. Jen u učňů a nekvalifikovaných dělníků se tituly staré nehodnotné literatury objevují častěji, a častěji se ozývá kritický tón na adresu beletrie ze současnosti či vůbec novější beletrie. Tito mladí lidé si velmi často stěžují, že v beletrii ze současnosti „se pořád mluví jenom o práci“, že „všechno je nalakováno na růžovo“, že „to začíná neuvědomelostí a končí to uvědomelostí“, apod. Řada takovýchto výroků svědčí o opoždění hodnotících kulturních informací, a zde především literárně kritických informací přejatých většinou z mikroprostředí rodiny, pracovní skupiny, party apod.

Vcelku je ale obliba beletrie ze současnosti značná; zvláště často jsou citována díla pojednávající o životě dnešních mladých lidí. Z těchto hledisek nutno ocenit např. *Neobyčejnou třídu* od H. Šmahelové, *Jako zabít ptáčka* od H. Leeové, *Divky tepané ze stříbra* od M. Majerové, novely I. Kříže, J. Procházky, V. Mináče, J. D. Salinger, W. Saroyana aj. Mládež v těchto knihách hledá a nachází rezonanci svých vlastních prožitků, postojů a názorů, nachází odpovědi „na velké i malé životní otázky“. Přitom je nutno konstatovat, že takových knih pro mládež je stále citelný nedostatek, který jen brzdí získávání a vývin mladých čtenářů, omezuje působení krásné literatury na mládež v širokém sociálně etickém a so-

ciálně estetickém slova smyslu. Ukazuje se, že „lafka“ náročnosti umělecké literatury vydávané v nakladatelství zaměřeném na mládež (MF) leží z hlediska široce diferencovaných čtenářských potřeb příliš vysoko. Leží zhruba na úrovni četby vysokoškoláků, u nichž se projevy potřeby velmi náročné. Toto konstatování nemůže jistě znamenat snížení požadavků na umělecký profil nakladatelství, mělo by ovšem znamenat navíc vnesení nových sociologických zřetelů do ediční politiky.

Z mnoha výpovědí je patrné, že mládež, zejména její 1. věková skupina, potřebuje nacházet v literatuře určité citové, morální a estetické vzorce chování a jednání. Potřebuje literaturu se zřejmými povahovými rysy a životními záměry. Proto se tak často objevovaly ve výpovědích silné literární postavy typu Meresjeva, Fučíka, Vinnetoua, Goldringa aj.

U studující mládeže byly oblíbené literární postavy uváděny v pořadí četnosti uvedeném v tabulce 2.

Obliba románově zpracovaných životopisů M. Curie, V. Gogha, J. Londona aj., zjištěná průzkumem, potvrzuje závěr, k němuž dospěl již O. Chaloupka po průzkumu četby v redakci MY 64; totiž závěr o potřebě literatury „non fiction“ u našich mladých čtenářů, to znamená literatury faktu, v níž není nic vymyšleno, zidealizováno. Často mladí čtenáři oceňovali, že „autor to napsal tak, jak se to skutečně stalo“. Zdá se, že tato literatura může být účinným lékem proti předčasné a jednostranné skepsi ve vědomí mládeže.

Návyk nacházet v beletrii vzorce jednání s sebou ovšem nese nebezpečí vzorového, návodového přístupu i k postavám a dějům moderního románu či novely, jejichž bezprostředně, vzorově pojetá normotvorná hodnota může mít negativní účín. Nejen výroky k dílům moderní experimentující literatury, ale i výroky ke klasické beletrii svědčí o velmi závažných mezerách v literární výchově mládeže ve školách, setrvávající často jen na popisu děje, postav a nepožadující postihu hlubšího smyslu postavy, děje a potom celkového díla. Nejde přitom jen o následky čtenářské nevyspělosti, jde i o celkovou nevyspělost lidskou, o nedostatečnou vybavenost pro emocionální, racionální a etickou orientaci v životě dnešní společnosti.

U učňů	Celkem 1609	U středoškoláků	Celkem 885	U vysokoškoláků	Celkem 269
Vinnetou (May: <i>Vinnetou</i>)	165	Vinnetou	38	Švejk (Hašek)	19
A. Meresjev (Polevoj: <i>Příběh opravdového člověka</i>)	77	J. Fučík	34	Atka (Rolland: <i>Okouzlená duše</i>)	17
J. Fučík (Fučík: <i>Reportáž</i>)	74	A. Sokolov	32	M. Curie (životopisy)	16
Tarzan	32	M. Curie (životopisy)	31	P. Korčagin (Ostrovskij: <i>Jak se kalila ocel</i>)	15
Manon Lescaut (Nezval)	28	d'Artagnan (Dumas: <i>Tři mušketýři</i>)	28	Roby a Pat (Remarque: <i>Tři kamarádi</i>)	14
A. Sokolov (Šolochov: <i>Osud člověka</i>)	21	Goldring-Komarov (Dold-Michajlyk: <i>Velká hra</i>)	27	J. London (<i>Námočník na koni</i>)	11
Helenka (Pujmanová-trilogie)	19	Old Shatterhand	24	Yossarián (Heller: <i>Hlava XXII</i>)	9
Lenka (Majerová: <i>Nejkrásnější svět</i>)	17	Pavel, Ester (Otčenášek: <i>Romeo, Julie a tma</i>)	21		
d'Artagnan (Dumas: <i>Tři mušketýři</i>)	16	Oleg Koševoj (Koševaja: <i>Můj syn</i>)	19		
Olda (Kříž: <i>Úsek častých nehod</i>)	15	Cyrano z Bergeracu (Rostand)	18		

Jak ukazuje tabulka pořadí oblíbených autorů z čtyř v poslední době (tj. na jaře r. 1965), nejvyššího stupně oblíbenosti dosahuje z našich současných autorů Ladislav Mňačko, ze zahraničních pak Erich Maria Remarque.

Zatímco mezi studujícími vyšší oblíbenosti dosáhl román *Smrt si říká Engelchen* a zprostředkoval dnešní mladé generaci velmi působivý obraz boje našich národů proti fašismu, ve čtenářském podvědomí zaměstnaných mladých lidí (starších věkových skupin) se Mňačko zapsal především *Opožděnými reportážemi*, které bezesporu sehrály významnou sociálně gnoseologickou roli v odhalování deformujících jevů kultury osobnosti. Četní mladí čtenáři Mňačkových reportáží oceňují občanskou zainteresovanost a statečnost, s jakou autor zobrazil sociálně psychické a etické důsledky „kultu“ v době, „kdy zdaleka ne

vše bylo objasněno a otevřeně řečeno“. Z těchto hledisek sehrály Mňačkovy reportáže velmi pozitivní úlohu. Jiná část výpovědi svědčí ovšem i o tom, že na část mladých lidí, zejména v prvních dvou věkových skupinách, zapůsobila kniha jako „otřes“, jako rozčarování z iluzí v bezkonfliktní verzi předkládaných a vytvářených zejména na školách. Pro tu mládež, která ve svém sociálním postavení má velmi omezené možnosti konfrontace takových iluzí s rozporuplnou praxí, byla zřejmě literatura tohoto typu zdrojem ideové skepse. To ovšem navozuje dost těžko zodpověditelnou otázku, zda takovýto „otřes“, zprostředkovaný dobrým uměleckým dílem, není lehčí a méně zranitelný než otřes nezprostředkovaný, náraz samotné konfliktní skutečnosti.

Oblibu „favorita“ současné zahraniční prózy, E. M. Remarquea, dostatečně vy-

Oblíbení autoři studující mládeže								Oblíbení autoři zaměstnané mládeže (nediferencované) – jen jako celku	
U učňů	Celkem respondentů 1609	U žáků SOŠ, OŠ	Celkem respondentů 550	U žáků SVVŠ	Celkem respondentů 335	U vysokoškolačů	Celkem respondentů 269	U zaměstnané mládeže	Celkem respondentů 2587
May (Vinnetou)	202	Mňačko (Smrt si říká Engelchen)	38	Feuchtwanger, Remarque	27	Remarque	24	Remarque	180
Verne	47	Remarque	31	Mňačko (Smrt si říká Engelchen)	26	Škvorecký	14	Feuchtwanger	174
Dumas	38	Otčenášek (Kulhavý Orfeus)	27	May, Dumas	10	Mňačko (Smrt si říká Engelchen)	12	Mňačko (Opožděné reportáže)	152
Mňačko (Smrt si říká Engelchen)	22	May	22	Hugo, Sienkiewicz, Škvorecký	8	Hrabal	11	Dold-Michajlyk	92
Otčenášek	22	Pluhař	15	Moravia, Šmahelová	7	Steinbeck	10	Procházka	78
Remarque	17	Feuchtwanger	15	Procházka, Kříž, Otčenášek, Hrabal, Stone, Hemingway Steinbeck	6	Stone	8	Otčenášek	56
London	15	Jirásek	13	Tolstoj, Balzac, Čapek, Dickens, Trioletová, Rolland, Kafka, Curie	5	Leeová, Heller	7	May	44
Dold Michajlyk	14	Mitchelová	12	Mitchelová, Jánský, Weiss, Holub, Cooper, Dold-Michajlyk	4	Schulz	7	Jánský	33
Čapek	13	Rolland	11	Heyerdahl, Zhoř, Pujmanová, Gardner, Hašek, Prus	4	Feuchtwanger, Weiss, Otčenášek, Čapek, Hemingway	6	Dumas	30
Kříž	13	Dumas	10	—	—	Kafka, Procházka, Holub, Salinger, Tolstoj	5	Thürk	30
—	—	—	—	—	—	Jeffers, London, Jánský, Curie	4	Hrabal, Steinbeck, Škvorecký	30—27

světluje dlouhá řada celkem shodných a obdivných výroků. Přitom většina čtenářů preferuje román *Tři kamarádi*, který

literární kritikou nebývá hodnocen jako jeho nejzdařilejší. Mladí čtenáři oceňují v tomto románě především vzácné lidské

vztahy, nezištné přátelství, fascinuje je čistá a hluboká láska Roberta a Patricie. Zdá se, že tak spontánní obliba tohoto románu je výrazem kompenzace nějakého nedostatku, něčeho, co mladí lidé v současných lidských vztazích nenacházejí a co postrádají.

Přehled o oblíbě autorů podává tabulka 3.

Podivuhodná je u mládeže obliba beletrie s válečnou tematikou, zejména té, jejíž tematika je viděna s odstupem doby, prismatickým chápáním dneška. Velmi často byla citována díla: L. Mňáčka *Smrt si říká Engelchen*, M. Šolochova *Osud člověka*, J. Otčenáška *Kulhavý Orfeus*, Dold-Michajlyka *Velká hra*, J. Škvoreckého *Zbábělci*, F. Janského *Nebeští jezdci*, J. Weisse *Dům o tisíci patrech* aj. Čtené výpovědi mladých čtenářů dosvědčují, že potřeba generační a kulturně historické kontinuity je jejich subjektivní potřebou; svědčí o silné potřebě poznat, z čeho vyrostl dnešní svět, co mu předcházelo, „jak to vlastně bylo“, poznat to vše dávno minulé nejen ve formě suše, učebnicově tradovaných událostí a procesů, ale ve formě živoucí, umělecké, emocionálně působivé informace; svědčí o potřebě konfrontovat vlastnosti lidí a hodnoty dřívějších dob s vlastnostmi dnešních lidí. Jen málokterí respondenti vyjadřovali nechuf k literatuře s válečnou tematikou.

Přestože mládež (zejména některé její skupiny) se těžko dobírá pochopení starší literatury, je stupeň obliby klasické beletrie poměrně vysoký; velké oblíbě se těší i některá díla historické literatury (Feuchtwanger, Sienkiewicz aj.). Značnou zásluhu o pěstování této záliby mají bezesporu čtenářské kluby, zejména klub Máj.

Nikoliv převahu, ale velikou část tvoří ve výpovědích k otevřené otázce K. (viz dotazník) dobrodružná literatura, zejména *Vinnetou* a pak detektivky západních autorů (A. Gardnera aj.). Velmi početné hromadné vyjádření pro dobrodružnou literaturu svědčí o potřebě vzrušivé četby, která zpravidla splňuje jak požadavek „návodovosti“ líčením kritických konfliktních situací, tak požadavek zobrazení postav se zřejmými povahovými rysy. Mladí čtenáři velmi často oceňují takové vlastnosti a schopnosti jako „vědět si rady“,

být čestný, statečný, pomáhat těm, kteří to potřebují apod.

Ovládnutí světa mladých čtenářů fenoménem *Vinnetou*, a to nejen čtenářů předpubertálního, pubertálního a adolescentního období, ale i mnohem starších, je jednak důsledkem dlouhé časové mezery ve vydávání tohoto druhu dobrodružné literatury (mezery, která pak může způsobit značnou věkovou retardaci v konzumpci literárních děl), jednak je ovšem bezesporu projevem potřeby kompenzace určitých hodnot, které jako by se vytrácely ze života moderní civilizované společnosti: volnost života v přírodě a v okruhu blízkých spřízněných lidí, možnost samostatného rozhodování ve velkých osudových otázkách, neanonymita lidské statečnosti, hrdinství a čestnosti, bezprostřední a upřímné lidské vztahy aj.

Mnozí čtenáři dobrodružné literatury, zejména učňové a mladí dělníci, však poskytovali často jen kusé a stejné výpovědi v otázce k důvodu obliby zmíněné knihy. Ukazuje se, že značná část mladých čtenářů dobrodružné literatury patří k povrchnějším čtenářům, kteří sledují při četbě jenom děj, nejsou schopni se nad knihou hlouběji zamyslet, ani pak zážitek z knihy vyjádřit. Často odpovídali respondenti na otázku „proč je uvedená kniha zaujala, proč se jim líbila“ jen popisem děje.

Ve výpovědích jsou poměrně zřídka kdy uváděny knihy poezie. Jak tomu nasvědčuje řada jiných skutečností, zjištěných průzkumem, je četba poezie záležitostí natolik intimní, že velká část čtenářů neuvádla knihy básní v otevřených otázkách dotazníku. Jestliže ovšem respondenti uvedli knihu básní a zdůvodnili její oblibu, byly to výpovědi většinou velmi zajímavé a cenné. Např.: „Wolker byl mladý člověk a psal srozumitelně. Jeho básně jsem četl v nějakém zvláštním duševním rozpoložení, když jsem přemýšlel o něčem nehmotném (nemohu říci o čem) a zatoužil jsem přechít si něco krásného. Sáhл jsem po Wolkerovi a zalíbilo se mi to.“

Poměrně zřídka kdy se také vyskytovala citace populárně naučné a odborné literatury. Domníváme se, že jedním z důvodů je fakt, že zatímco pod pojmem četba rozumí většina respondentů četbu beletrie, básní ap., četbu populárně nauč-

Tabulka 4

Pořadí oblíbených druhů literatury u studující mládeže

Poř. č.	Studující celkově		Učni		Žáci SOŠ a OŠ		Žáci SVVŠ		Studující vysokých škol	
1.	detektivky	1966 28,0	detektivky	1252 31,9	detektivky	387 25,4	detektivky	229 25,4	povídky a romány ze současnosti	173 23,8
2.	rodokapsy, „červená knihovna“	1061 15,0	rodokapsy, „červená knihovna“	878 22,3	povídky a romány ze současnosti	260 17,5	povídky a romány ze současnosti	173 19,2	povídky a romány dřívějších autorů	137 18,8
3.	povídky a romány ze současnosti	945 13,4	historické romány a povídky	357 9,1	povídky a romány dřívějších autorů	207 14,0	povídky a romány dřívějších autorů	125 13,9	detektivky	107 14,7
4.	povídky a romány dřívějších autorů	803 11,4	povídky a romány ze současnosti	339 8,6	rodokapsy, „červená knihovna“	126 8,5	historické romány a povídky	77 8,5	básně	82 11,3
5.	historické romány a povídky	603 8,6	povídky a romány dřívějších autorů	334 8,5	historické romány a povídky	124 8,3	životopisy cestopisy	68 7,6	životopisy cestopisy	58 8,0
6.	životopisy cestopisy	437 6,2	vědecko-fantastická literatura	246 6,3	životopisy cestopisy	123 8,2	básně	68 7,6	odborná literatura	51 6,9
7.	básně	422 5,9	životopisy cestopisy	188 4,8	básně	120 8,0	vědecko-fantastická literatura	54 6,0	historické romány a povídky	45 6,1
8.	vědecko-fantastická literatura	407 5,8	básně	152 3,9	vědecko-fantastická literatura	80 5,6	rodokapsy, „červená knihovna“	48 5,3	populární naučná literatura	37 5,1
9.	odborná literatura	209 3,0	odborná literatura	96 2,5	odborná literatura	34 2,2	populární naučná literatura	30 3,3	vědecko-fantastická literatura	27 3,7
10.	populární naučná literatura	137 2,0	populární naučná literatura	45 1,2	populární naučná literatura	25 1,7	odborná literatura	28 3,1	rodokapsy, „červená knihovna“	9 1,2

Poř. č.	Pracující celkově		Dělníci a zaměstnanci nekvalifikovaní		Zemědělci		Kvalifikovaní dělníci		Středně odborní pracovníci		Příslušníci inteligence	
1.	detektivky	1675 24,8	detektivky	314 26,4	rodokapsy, „červená knihovna“	26 26,6	detektivky	363 28,0	detektivky	820 24,4	detektivky	159 21,2
2.	povídky a romány dřívějších autorů	1114 16,5	rodokapsy, „červená knihovna“	194 16,3	povídky a romány ze současnosti	21 19,1	povídky a romány ze současnosti	166 12,8	povídky a romány dřívějších autorů	558 19,4	povídky a romány ze současnosti	155 20,6
3.	povídky a romány ze současnosti	1060 15,7	povídky a romány ze současnosti	148 12,4	detektivky	19 17,3	povídky a romány dřívějších autorů	162 12,5	povídky a romány ze současnosti	570 16,8	povídky a romány dřívějších autorů	134 17,8
4.	historické romány a povídky	669 9,9	povídky a romány dřívějších autorů	146 12,3	povídky a romány dřívějších autorů	14 12,7	historické romány a povídky	140 10,8	historické romány a povídky	348 10,3	odborná literatura	87 11,5
5.	životopisy	653 9,7	historické romány a povídky	127 10,7	historické romány a povídky	11 10,0	životopisy	126 9,7	životopisy	343 10,1	životopisy	68 9,1
6.	rodokapsy, „červená knihovna“	427 4,1	životopisy	106 8,9	životopisy	10 9,2	rodokapsy, „červená knihovna“	112 8,6	básně	230 6,8	básně	49 6,5
7.	básně	416 6,2	básně	76 6,4	populární naučná literatura	3 2,7	vědecko-fantastická literatura	70 5,4	vědecko-fantastická literatura	127 3,7	historické romány a povídky	43 5,7
8.	odborná literatura	278 4,1	vědecko-fantastická literatura	37 3,1	básně	3 2,7	odborná literatura	60 4,6	odborná literatura	109 3,2	vědecko-fantastická literatura	29 3,8
9.	vědecko-fantastická literatura	276 3,9	populární naučná literatura	22 1,8	odborná literatura	1 0,9	básně	58 4,5	rodokapsy, „červená knihovna“	92 2,7	populární naučná literatura	25 3,3
10.	populární naučná literatura	149 2,2	odborná literatura	19 1,6	vědecko-fantastická literatura	1 0,9	populární naučná literatura	27 2,1	populární naučná literatura	72 2,1	rodokapsy, „červená knihovna“	3 0,4

né a odborné literatury váže spíše k pojmu studia. Častěji byly tituly naučné literatury uváděny u výše kvalifikovaných skupin zaměstnané mládeže.

Z mnoha výpovědí mladých lidí i z výsledků uzavřených otázek je patrné, že četba knih hraje v našich podmínkách i při mnohosti atraktivních kulturních prostředků významnou roli při emocionální a morální kultivaci mládeže a že je velmi žádoucí podporovat rozvíjení jejich čtenářských zájmů; to ovšem znamená dát plnou podporu všem účinným prostředníkům mezi knihou a mladým čtenářem, které má naše civilizovaná společnost k dispozici.

Kvalitativní stránku četby jsme zjišťovali i uzavřenou otázkou k preferenci druhů literatury. Z výsledných tabulek jsme sestavili pořadí uvedené v tab. 4 a 5.

Prvenství detektivek a jiné dobrodružné literatury téměř ve všech sociálně profesionálních skupinách studující i zaměstnané mládeže potvrzuje závěr analýzy otevřených výpovědí o silné potřebě dějově vzrušivé četby u mladých lidí. Výjimku tvoří pouze studující vysokých škol, u nichž před detektivkami na prvním místě pořadí figurují povídky a romány ze současnosti a povídky a romány dřívějších autorů. Druhou výjimkou jsou zemědělci, u nichž na prvním místě dominují rodokapsy a červená knihovna. Poměrně vysoké údaje u rodokapsů-červené knihovny v některých skupinách korigují poněkud náš závěr ze snímku oblíbené četby.

Zajímavá je pozice povídek a románů ze současnosti. Z tabulek je patrné, že její vysoká obliba je především záležitostí kvalifikovaných mladých lidí a těch, kteří se na kvalifikované povolání připravují. I u ostatních skupin je ovšem postavení této literatury vysoké. Například u mladých zemědělců zaujímají povídky a romány ze současnosti druhé místo, u dělníků a zaměstnanců třetí místo. Třetí místo zaujímá tato literatura rovněž u učňů. Vysoká je i obliba beletrie dřívějších autorů (druhé až čtvrté místo). Při významovém ohraničení této alternativy docházelo k určitým nejasnostem. Výzkumníci byli poučeni o zařazování různých děl do té či oné alternativy.

Historické povídky a romány zaujímají většinou rovněž významná postavení,

u studujících vysokých škol a příslušníků inteligence zaujímají však až sedmé místo.

Zajímavá je výrazně vzestupná křivka pozic básní u studující mládeže podle námi zvoleného pořadí typů škol. U pracujících je pozice básní v prvních třech skupinách nízká; podstatně nižší údaje k oblibě básní u kvalifikovaných dělníků na rozdíl od první skupiny dělníků lze vysvětlit věkovou strukturou těchto skupin a strukturou podle pohlaví. (Viz převaha 1. věkové skupiny a žen v 1. sociálně profesionální skupině pracujících.)

Poměrně nízké údaje byly zjištěny u populárně naučné a odborné literatury, zejména u skupin, jež podle jiného zjištění převážně nejsou zainteresované na dalším vzdělávání a zvyšování kvalifikace. Domníváme se, že k tomuto umístění zmíněných druhů došlo zejména v důsledku nadměrné přitažlivosti jiných, emocionálně působivějších druhů.

V další etapě výzkumu bude nezbytné prověřit skutečné postavení druhů literatury dalšími otázkami, např. osvědčenou otázkou — pořadím fiktivních titulů.

Životopisy a cestopisy zaujímají význačnější postavení u žáků SVVŠ a studujících vysokých škol, a potom u středně odborných pracovníků a příslušníků inteligence. Můžeme-li přijmout závěr hodnocení sociografického snímku o významnosti tohoto literárního druhu pro životně názorovou orientaci, můžeme dodat, že pravděpodobně právě v těchto skupinách se zmíněná potřeba projevuje nejbezprostředněji a nejnaléhavěji.

Pohled na druhovou strukturu četby z hlediska socioprofesionálních skupin je ovšem velmi globálním pohledem. Mnohem plastičtější obraz vyplyne z vnitřního členění podle pohlaví a pak podle věkových skupin. Tak existují např. značné rozdíly v četbě poezie u mužů a žen. Ve všech sociálně profesionálních skupinách jsou ženy častějšími čtenářkami poezie než muži. Totéž platí o četbě prózy ze současnosti a prózy dřívějších autorů. Obrácený je ale poměr u odborné literatury a u detektivek; ovšem zatímco rozdíl procentních podílů jsou u odborné literatury mezi muži a ženami značné, u detektivek nejsou tak markantní. Ženy, zejména zaměstnané, jsou poměrně častými čtenářkami detektivek. (V I. skupině m. 28,7 — ž. 25,7; ve III. skup. m. 28,2 — ž. 27,6 ap.)

Jak mnoho a jak často mladí lidé čtou,

tedy kvantitativní stránku četby, jsme zkoumali otázkami k četosti a rozsahu četby, které byly částečně otázkami kontrolními. Otázka k četosti četby zněla: „Lidé mají dnes většinou málo času na své záliby, někteří se jen zřídka dostávají k četbě knihy. Jak často se Vy dostáváte k četbě knihy (zábavné, odborné aj. literatury)?“ Následovaly tyto alternativy: 1. často (tj. jednou až dvakrát týdně), 2. někdy (tj. asi jednou za 2 týdny), 3. zřídka (tj. asi jednou za měsíc či za 2 měsíce), 4. nečtu knihy. Výsledky otázky znázorňuje tabulka 6.

Údaje tabulky svědčí o poměrně vysoké četosti četby naší studující mládeže. Přesto vysoké číslo zřídka čtoucíh (mezi něž mohla „spadnout“ i určitá část nečtenářů), totiž číslo 499, není malé. Korespon-

duje s údajem 415 učňů, kteří se projeví jako nezainteresovaní čtenáři v otevřené otázce k oblíbenosti knih. Zejména u učňů je podíl zřídka čtoucíh poměrně vysoký. Je to 22,9 %, zatímco například mezi žáky SVVŠ je to 10,0 %, mezi vysokoškoláky 8,9 %. Tyto výsledky svědčí o značných rozdílech v kvantitě četby a čtenářského zájmu podle profesionálních skupin. Výrazně odlišné podíly má zvláště skupina učňů; nevyznávají příznivě pro hodnocení situace v četbě knih této skupiny a nutí k zamyšlení nad zlepšením hmotných i duchovních podmínek motivace a pěstování čtenářského zájmu mezi učiteli.

Jaká je četost četby u pracujících mladých lidí? I zde se prokázala vysoká závislost na kvalifikační úrovni respondentů. Nejvyšší podíly častých čtenářů má skupina příslušníků inteligence, za ní ná-

Tabulka 6

Četost četby

Sociálně profesionální postavení	Počet a procento studujících čtoucíh											
	často		někdy		zřídka		nečtu		neuvedli		celkem	%
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%		
Učni	620	38,5	572	35,5	368	22,9	47	3,0	2	0,1	1609	100
Žáci SOŠ, OŠ	281	51,1	198	36,0	71	12,9	—	—	—	—	550	100
Žáci SVVŠ	186	56,0	112	34,0	36	10,0	1	—	—	—	335	100
Studenti vysokých škol	180	67,0	63	23,4	24	8,9	2	0,7	—	—	269	100
Celkem	1267	46,0	945	34,1	499	18,1	50	1,8	2	—	2763	100

	Počet a procento pracujících čtoucíh											
	často		někdy		zřídka		nečtu		neuvedli		celkem	%
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%		
Dělníci a zaměstnanci nekvalifikovaní	159	31,4	160	31,6	136	26,9	48	9,5	3	0,6	506	100
Zemědělci	10	15,8	18	28,6	28	44,5	7	11,1	—	—	63	100
Kvalifikovaní dělníci	207	41,5	164	32,9	121	24,2	7	1,4	—	—	499	100
Středně odborní pracovníci	683	55,0	364	29,3	188	15,2	6	0,5	—	—	1241	100
Příslušníci inteligence	171	61,5	77	27,7	29	10,4	1	0,4	—	—	278	100
Celkem	1230	47,5	783	30,3	502	19,4	69	2,7	3	0,1	25	

sledují středně odborní pracovníci, pak kvalifikovaní dělníci, nekvalifikovaní dělníci a zaměstnanci, nejnižší podíl mají zemědělci. Podobně je tomu — ovšem obráceně — v údajích nečtoucích. Nejvyšší procento nečtoucích je mezi zemědělci.

Větší podíl častých čtenářů v celkovém vzorku zaměstnaných tvoří ženy (ženy 50,5 % — muži 43,4 %); ženy mají procentuálně převahu mezi častými čtenáři 1., 4. a 5. socioprofesionální skupiny. Nečtoucích žen je všude výrazně méně než nečtoucích mužů. Ženy se ukázaly být častějšími a zainteresovanějšími čtenáři oproti mužům. Tyto závěry se shodují s výsledky některých jiných našich výzkumů, například výzkumů profesora A. Jurovského (viz A. Jurovský: *Kulturní vývin mládeže*, Bratislava 1965).

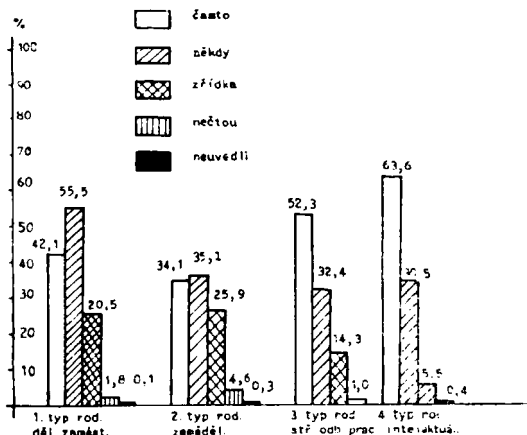
Častost četby studujících jsme zkoumali také z hlediska velikosti obce. Závislost se podle chí-kvadrát testu ukázala být významná na 1 % hladině významnosti.

Předpokládali jsme, že četbě jako poměrně individuálnímu či „komornímu“ kulturnímu zájmu jsou prospěšnější podmínky venkova, tedy menších obcí, „nehrožovaných“ přemírou kulturních vlivů a možností ke kulturně zájmovému trávení volného času. Výzkum prokázal pravý opak. Křivka častých čtenářů v našich tabulkách má směrem od malých obcí k velkým městům výrazně vzestupnou tendenci a v posledních dvou — záporných — rubrikách jsou křivky téměř jednoznačně sestupné. Můžeme tedy vyvodit závěr, že velká města jsou v současné době i při mnohosti kulturních vlivů a stimulů relativně příznivým prostředím pro četbu knih studující mládeže, zatímco v menších obcích zbývá mnoho udělat pro propagaci dobré knihy, pro získávání a výchovu mladých čtenářů, pro rozšíření a zkvalitnění prodeje i půjčování knih. Při tom ovšem nelze pustit ze zřetele vazby mezi velikostí obce a typem vzdělání. Tabulka těchto dvou faktorů prokazuje významnou přímou závislost velikosti obce a „výšky“ vzdělání.

Srovnání frekvence četby knih studujících mladých lidí podle typů rodiny nasvědčuje, že byla do značné míry oprávněná naše domněnka o vlivu kulturnosti rodiny a kvalifikační úrovně jejích dospělých členů na četbu knih u mladých lidí. Svědčí o tom graf 1, na němž je pa-

trná výrazně sestupná křivka častosti četby u studujících z rodin příslušníků inteligence a vysoká hodnota prvního stupně častosti.

Graf 1

Naši hypotézu potvrzuje i srovnání hodnot častých čtenářů mezi jednotlivými typy rodiny.

Tabulka 7

Často čtoucí	Rodina			
	dělnicko-zaměstnanecká	zemědělsko-dělnická	středně odborného pracovníka (ú)	příslušníka (ú) inteligence
v %	42,1	34,1	52,3	63,6

Poznámka: Typizaci rodiny jsme provedli na základě kombinací sociálně profesionálního postavení rodičů, a to takto: do 1. typu jsme zahrnuli rodiny dělníků a zaměstnanců nekvalifikovaných i vyučených, do 2. typu — rodiny s oběma rodiči zemědělci či rodiny s jedním rodičem zemědělcem a jedním dělníkem nebo zaměstnancem, do 3. typu byly zahrnuty rodiny, v nichž oba rodiče jsou středně odborní pracovníci či jeden z nich je středně odborný pracovník, do 4. typu byly zahrnuty rodiny s oběma rodiči intelektuály či s jedním rodičem intelektuálem. Při zařazování do 3. a 4. typu mělo přednost hledisko kvalifikace před hlediskem zaměstnání v zemědělství.

Rovněž test chí-kvadrát dokázal vysokou závislost v této a dalších souvislostech kvantity četby a typu rodiny. — Kvantitu četby jsme zkoumali také otázkou k rozsahu četby, která zněla: „Kolik

knih jste přečetl(a) v posledních čtyřech týdnech?" Takto formulovaná otázka přinášela nutné zkreslení pro tak konkrétní stanovení poměrně krátkého časového úseku. Odstraňovala však nebezpečí zprůměrnování, při němž respondenti zpravidla tendují k vyšším číslům. Odlišení naprostých nečtenářů a nečtenářů vymezeného časového úseku jsme zajistili dvojí negativní alternativou.

Jak je patrné z výsledků vzorků studujících, velmi dobře z našeho zjišťování vycházejí žáci SVVŠ, u nichž křivka rozsahu četby od jedné knihy ke třem roste, zatímco u všech ostatních klesá či kolísá. Hodnotná je křivka rozsahu četby i u žáků SOŠ a učňů, i když v údajích o četbě čtyř knih už dosti prudce klesá. Velmi odlišnou křivku má tendence rozsahu četby u vysokoškoláků. Poměrně rovnoměrně klesá ke čtyřem knihám, u kategorie „pět a více knih“ ale prudce stoupá. Mezi vysokoškoláky je 22,3 % těch, kteří čtou pět a více knih měsíčně. Podíl dočasných nečtenářů je nejvyšší u učňů, poměrně vysoký je ale i u vysokoškoláků (předzkouškové období), nejnižší je u středoškoláků. Nejvíce naprostých nečtenářů je mezi učiteli.

Z tabulky rozsahu četby pracujících, tj. zaměstnaných mladých lidí, vysvítá opět přímá závislost na sociálně profesionálním postavení. Nejvyšší podíl ve sloupci čtenářů pěti a více knih mají příslušníci inteligence; následují: středně odborní pracovníci, kvalifikovaní dělníci, nekvalifikovaní dělníci a zaměstnanci a nejnižší podíl mají zemědělci. Dočasných nečtenářů je výrazně nejvíce mezi zemědělci, pak — již méně — mezi nekvalifikovanými dělníky a zaměstnanci a mezi kvalifikovanými dělníky. Nejnižší údaje mají příslušníci inteligence. Čtenářů jedné knihy za období čtyř týdnů je relativně hodně mezi příslušníky inteligence a kvalifiko-

vanými dělníky. Nečtoucími je nejvíce mezi zemědělci, nejméně nečtenářů je mezi příslušníky inteligence (0,4 %).

Detailněji nás zajímalo i srovnání rozsahu četby učňů z hlediska jejich základních způsobů bydlení (rodíče, internát). Tabulka 8 prozrazuje, že rozdíl není velký, je však přesto markantní. Téměř ve všech kladných rubrikách jsou vyšší čísla u učňů bydlících u rodičů, v negativních rubrikách jsou u této části učňů nižší.

Rovněž test chí-kvadrát prokázal v tomto případě závislost, a to na 5⁰,0 hladině významnosti.

Uvedené srovnání dokazuje, že v učňovských zařízeních je nutno vytvářet příznivější hmotné a lidské podmínky pro četbu knih, pro rozvíjení čtenářských zájmů učňů, pro jejich individuální výchovu jako čtenářů odborné, ale i krásné literatury. (Podle našeho názoru dobrá a vhodně vybraná četba kultivuje vnitřně mladého člověka daleko spíše než řada jiných činností, jež jsou zatím preferovány nejenom učiteli, ale i jejich vychovateli.)

Pokusili jsme se také zjistit závislost mezi navštěvováním kina a rozsahem četby. Z výsledků našich dvou základních celků nelze vyvodit závěr, že by vysoká návštěvnost kina s sebou nesla nízký rozsah četby. Tabulky naznačují, že kino pravděpodobně značně ovlivňuje četbu knih a naopak.

Jaké důvody nízké četosti četby knih uváděli mladí lidé nejčastěji?

Velmi často byl uváděn nedostatek oblíbeného druhu knih, markantně vystupující zejména u učňů. U zaměstnaných mladých lidí ve všech sociálně profesionálních skupinách dominuje nedostatek času. U 1., 3. a 4. skupiny je na druhém místě nedostatek oblíbeného druhu knih, u 2. skupiny — bezradnost při výběru, u 5. skupiny — nedostatek vhodného pro-

Tabulka 8

Způsob bydlení učňů	1		2		3		4		5		6		Nečtenáři		Neučedli		Celkem	
U ro- dičů	271	29,0	223	23,8	153	16,3	96	10,2	105	11,2	77	8,1	10	1,1	3	0,3	938	100 %
V in- terná- tě	157	23,8	181	27,4	102	15,5	64	9,7	66	10,0	71	10,7	17	2,6	2	0,3	660	100 %

Tabulka 9

Pořadí zdrojů informací o knihách

Poř. č.	Studující celkem		Uční		Žáci SOŠ, OŠ		Žáci SVVŠ		Studující vysokých škol	
1.	od přátel, známých	39,0	od přátel, známých	40,0	od přátel, známých	39,0	od přátel, známých	35,7	od přátel, známých	37,5
2.	od rodičů, příbuzných	12,6	od rodičů, příbuzných	13,3	od rodičů, příbuzných	12,4	z novin, časopisů	15,7	z novin, časopisů	25,8
3.	z novin, časopisů	10,9	od chlapce, dívky	9,9	z novin, časopisů	10,8	od rodičů, příbuzných	14,1	z propagačních materiálů, knižních novinek	13,8
4.	od chlapce, dívky	8,1	v knihovně	8,0	z rozhlasu	9,1	z rozhlasu	7,6	od rodičů, příbuzných	7,0
5.	z rozhlasu	7,5	z rozhlasu	7,4	v knihovně	8,2	v knihovně	6,8	od chlapce, dívky	5,4
6.	v knihovně	7,3	z novin, časopisů	7,2	od chlapce, dívky	6,9	z propagačních materiálů, knižních novinek	5,7	z rozhlasu	4,3
7.	z propagačních materiálů, knižních novinek	4,7	z televize	6,3	z propagačních materiálů, knižních novinek	4,8	v prodejně	5,2	v prodejně	3,7

(Pokrač. na str. 298)

(Pokračování tabulky 9)

Poř. č.	Pracující celkem		Dělníci, zaměstnanci nekvalifikovaní		Zemědělci		Kvalifikovaní dělníci		Středně odborní pracovníci		Příslušníci inteligence	
1.	od přátel, známých	32,8	od přátel, známých	35,4	od přátel, známých	25,3	od přátel, známých	33,1	od přátel, známých	32,7	od přátel, známých	28,6
2.	z novin, časopisů	14,9	od rodičů, příbuzných	11,7	od chlapce, dívky, manžela (ky)	13,3	z rozhlasu	12,1	z novin, časopisů	16,4	z novin, časopisů	22,0
3.	z propagačních materiálů, knižních novinek	12,2	od chlapce, dívky, manžela (ky)	11,4	z novin, časopisů	12,1	z novin, časopisů	11,3	z propagačních materiálů, knižních novinek	14,6	z propagačních materiálů, knižních novinek	20,6
4.	od chlapce, dívky, manžela (ky)	9,8	z rozhlasu	10,1	v prodejně	7,2	od chlapce, dívky, manžela (ky)	11,2	od chlapce, dívky, manžela (ky)	9,3	od chlapce, dívky, manžela (ky)	7,3
5.	z rozhlasu	8,9	z novin, časopisů	9,6	od rodičů, příbuzných	6,0	od rodičů, příbuzných	8,2	z rozhlasu	7,3	v prodejně	6,7
6.	od rodičů, příbuzných	7,1	z televize	6,3	z televize	4,8	z propagačních materiálů, knižních novinek	7,5	od rodičů, příbuzných	6,3	z rozhlasu	5,6
7.	v prodejně	6,1	v prodejně	5,4	z propagačních materiálů, knižních novinek	3,6	v prodejně	7,0	v prodejně	5,9	od rodičů, příbuzných	3,1

Poř.	Studující celkově		Učni		Žáci SOŠ, OŠ		Žáci SVVŠ		Studující vysokých škol	
1.	sport	1394 17,5	sport	905 19,3	čtení	241 15,4	sport	178 18,2	čtení	158 20,5
2.	čtení	953 11,9	schůzka s přáteli, s dívkou, s chlapcem	561 12,0	sport	232 14,9	čtení	140 14,4	kulturní podniky	113 14,7
3.	schůzky s přáteli, s dívkou, s chlapcem	855 10,7	čtení	414 8,8	kulturní podniky	193 12,4	kulturní podniky	117 12,0	studium	92 12,0
4.	kulturní podniky	827 10,4	kulturní podniky	404 8,6	schůzky s přáteli, s dívkou, s chlapcem	152 9,7	schůzky s přáteli, s dívkou, s chlapcem	70 7,2	sport	79 10,3
5.	společenský tanec	527 6,6	společenský tanec	374 8,0	poslech hudby	90 5,8	studium	69 7,1	schůzky s přáteli, s dívkou, s chlapcem	72 9,3
6.	poslech televize	444 5,6	poslech televize	304 6,5	společenský tanec	87 5,6	společenský tanec	60 6,2	posezení v restauraci	38 4,9
7.	poslech hudby	381 4,8	motorismus	293 6,3	studium	84 5,4	poslech televize	56 5,7	odpočinek	34 4,4
8.	turistika	371 4,6	turistika	225 4,8	poslech rozhlasu	80 5,1	poslech rozhlasu	45 4,6	poslech hudby	32 4,2
9.	motorismus	366 4,5	poslech hudby	215 4,6	turistika	78 5,0	poslech hudby	44 4,5	turistika	31 4,0
10.	poslech rozhlasu	353 4,4	poslech rozhlasu	205 4,4	poslech televize	68 4,3	umělecké záliby	44 4,5	poslech rozhlasu	23 3,0
11.	studium	346 4,3	posezení v restauraci	146 3,1	umělecké záliby	62 4,0	turistika	37 3,8	umělecké záliby	22 2,9
12.	posezení v restauraci	230 2,6	odpočinek	119 2,5	motorismus	41 2,6	práce	24 2,5	poslech televize	16 2,1

(Pokračování tabulky 10)

13.	umělecké záliby	220 2,7	studium	101 2,2	práce	36 2,3	sběratelství	23 2,4	motorismus	15 2,0
14.	odpočinek	191 2,4	umělecké záliby	92 2,0	posezení restauraci	35 2,2	motorismus	17 1,7	sběratelství	9 1,2
15.	sběratelství	149 1,9	sběratelství	89 1,9	sběratelství	28 1,8	odpočinek	16 1,6	práce	8 1,0
16.	práce	136 1,7	práce	68 1,4	odpočinek	22 1,4	zájmové kroužky	12 1,2	společenský tanec, veřejná činnost	6 0,8
17.	zájmové kroužky	93 1,2	stolní hry	65 1,4	zájmové kroužky	17 1,1	posezení v restauraci	11 1,1	stolní hry	4 0,5
18.	stolní hry	76 0,9	zájmové kroužky	61 1,3	veřejná činnost	7 0,5	stolní hry	4 0,4	zájmové kroužky	3 0,4
19.	veřejná činnost	37 0,5	veřejná činnost	22 0,5	stolní hry	3 0,2	veřejná činnost	2 0,2	—	—

Poř. č.	Pracující celkově		Dělníci, zaměstnanci nekvalifikovaní		Zemědělci		Kvalifikovaní dělníci		Středně odborní pracovníci		Příslušníci inteligence	
1.	četba	1045 13,8	schůzky s přáteli, s dívkou, s chlapcem	169 11,8	poslech televize	24 14,2	schůzky s přáteli, s dívkou, s chlapcem	163 11,2	četba	619 16,8	četba	144 17,7
2.	kulturní podniky	867 11,5	poslech televize, kulturní podniky	140 9,8	motorismus	19 11,3	sport	153 10,5	kulturní podniky	492 13,4	kulturní podniky	98 12,1
3.	poslech televize	706 9,3	společenský tanec	136 9,5	četba	17 10,0	četba	141 9,6	poslech televize	376 10,3	studium	85 10,5
4.	sport	699 9,2	sport	130 9,1	poslech rozhlasu	16 9,5	kulturní podniky	123 8,4	sport	332 9,0	sport	80 9,9
5.	schůzky s přáteli, s dívkou, s chlapcem	631 8,3	četba	124 8,7	kulturní podniky, odpočinek	14 8,3	poslech televize	115 7,8	schůzky s přáteli, s dívkou, s chlapcem	248 6,8	poslech televize	51 6,3
6.	turistika	411 5,4	motorismus	90 6,3	společenský tanec, schůzky s přáteli	12 7,1	motorismus	103 7,0	práce	227 6,2	turistika	50 6,1
7.	společenský tanec	408 5,4	odpočinek	82 5,7	práce, poslech hudby	8 4,7	společenský tanec	94 6,4	turistika	222 6,0	schůzky s přáteli, s dívkou, s chlapcem, práce	39 4,8
8.	motorismus	401 5,3	poslech rozhlasu	76 5,3	posezení v restauraci	7 4,1	posezení v restauraci	82 5,6	studium	193 5,2	motorismus	35 4,3
9.	studium	392 5,2	posezení v restauraci	74 5,2	turistika	5 3,0	studium	75 5,1	motorismus	154 4,2	poslech hudby	33 4,1
10.	práce	382 5,1	turistika	64 4,4	sport	4 2,4	poslech rozhlasu, poslech hudby	71 4,9	společenský tanec	150 4,1	odpočinek	28 3,5

(Pokračování tabulky 11)

11.	odpočinek	317 4,2	práce	59 4,1	sběratelství	3 1,8	turistika	70 4,8	odpočinek	139 3,8	veřejná činnost	26 3,2
12.	poslech rozhlasu	302 4,0	poslech hudby	51 3,5	stolní hry, veřejná činnost	2 1,2	odpočinek	54 3,7	poslech hudby	128 3,5	umělecké záliby	24 3,0
13.	poslech hudby	291 3,9	studium	38 2,6	studium, umělecké záliby	1 0,6	práce	49 3,3	poslech rozhlasu	120 3,2	poslech rozhlasu	19 2,3
14.	posezení v restauraci	241 3,2	sběratelství	17 1,2	—		sběratelství, veřejná činnost	24 1,6	umělecké záliby	78 2,6	společenský tanec	16 2,0
15.	umělecké záliby	128 1,7	zájmové krouž- ky, veřejná činnost	12 0,9	—		zájmové kroužky	22 1,5	posezení v restauraci	66 1,8	sběratelství	14 1,7
16.	veřejná činnost	115 1,5	umělecké záliby	10 0,7	—		umělecké záliby	15 1,3	veřejná činnost	51 1,4	posezení v restauraci	12 1,5
17.	sběratelství	93 1,2	stolní hry	6 0,4	—		stolní hry	7 0,5	sběratelství	35 0,9	zájmové kroužky	6 0,7
18.	zájmové kroužky	64 0,8	—		—		—		zájmové kroužky	24 0,6	stolní hry	4 0,5
19.	stolní hry	36 0,5	—		—		—		stolní hry	17 0,5	—	

středí. U žen všude výrazněji vystupuje nedostatek času. Z poměrně vysokých údajů u alternativ „nedostatek oblíbeného druhu literatury“ vyplývají nové otázky k strukturování ediční politiky i k vybavování knihoven.

Zdroje informací o knihách

Jak je patrné z uvedeného pořadí (tabulka 9), ve všech sociálně profesionálních skupinách našich vzorků dominují jednoznačně přátelé, kamarádi a známí jako nejčastější zdroje informací o knihách. Tato priorita svědčí o značném vlivu bezprostředních přátelských kontaktů v četbě knih, v dovádání se o nich.

U sociálně profesionálních skupin, v nichž převažují nižší věkové skupiny a jež ve svém celku nejsou cílevědomě zaměřeny na četbu knih, obsazuje 2. místo alternativa „od rodičů, příbuzných“. U skupin pravděpodobně cílevědoměji zaměřených na četbu knih a usilujících o to, mít přehled o vydávaných knihách, zaujímají významné postavení alternativy „z novin a časopisů“ a „z propagačního materiálu, knižních novinek“. Tyto způsoby patrně představují cílevědomé způsoby informace. Významnou roli hrají i milostní partneři a manželé(ky). Značnou roli hraje rozhlas. Knihovny zaujímají nejvýznamnější postavení u žáků odborných a středně odborných škol. Nikoliv nevýznamnou roli hrají i u učňů, jejichž podíl je 13,4 %. Nízké postavení zaujímají knihovny jako zdroje informací

o knihách u vysokoškoláků. Celkově hrají knihovny podstatně nižší úlohu u zaměstnaných mladých lidí než u studujících. (Jak je patrné z pořadí, mezi sedmi hlavními zdroji se neobjevují ani v jedné skupině.)

Tendence v trávení volného času

Strukturu tendencí v trávení volného času jsme zjišťovali první otázkou dotazníku, v níž respondenti volili tři činnosti, jimž se věnují nejraději.

Z výsledných tabulek jsme sestavili pořadí oblíbených činností (viz tabulky 10, 11). Uvádíme je pouze jako základní informaci.

U našeho vzorku vojáků figuruje na 1. místě sport (u celku i u skupin), na 2. místě — schůzky s přáteli, s dívkou, na 3. místě — posezení v restauraci, na 4. místě poslech televize, na 5. místě motorismus.

Pořadí oblíbených činností ve volném čase, zejména pak ovšem vnitřní závislosti jejich četností podle pohlaví, věku ap., závislosti struktury tendencí ve volném čase na některých znacích četby (například na četosti četby) poskytují mnoho podkladů a podnětů k přemýšlení a hlubšímu zkoumání.

Přesvědčují, že sociologický výzkum není jen akce, ale proces; proces nejen stále hlubšího pronikání k zvolenému předmětu či výseku reality, ale i proces osvojování nástrojů a způsobů poznávání.

V čísle 3/65 Sociologického časopisu byla recenze M. Marušiaka o knize polské autorky B. Lobodzińskiej *Manowce małżeństwa i rodziny*. Autorka probírá téma v širokém rozsahu a zabývá se také předmanželským výběrem partnerů. Její zkušenosti z polského prostředí se velmi podstatně shodují s našimi.

V Seznamovací službě v Brně byl proveden výzkum 350 žen ve věku od 18 do 67 let a výzkum 255 mužů ve věku od 20 do 76 let. Věkové rozložení bylo takové:

Ženy:

do 25 roků — 60
do 30 roků — 65
do 35 roků — 57
do 40 roků — 53
do 45 roků — 55
do 50 roků — 17
do 55 roků — 20
do 60 roků — 14
do 67 roků — 9

Muži:

do 25 roků — 23
do 30 roků — 36
do 35 roků — 36
do 40 roků — 43
do 45 roků — 37
do 50 roků — 20
do 55 roků — 24
do 60 roků — 10
do 65 roků — 13
do 76 roků — 13

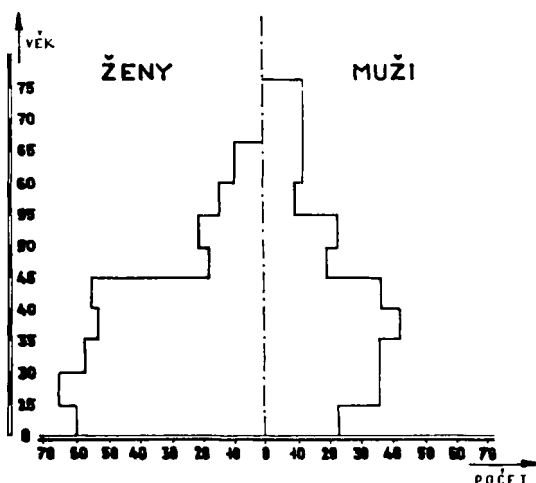
Každý zájemce uvedl své požadavky na partnera, s kterým chce být seznámen. Lobodzińská věnuje pozornost požadavkům hlavně z hlediska věku, vzdělání (základní, střední, vysokoškolské) a stavu (svobodný, vdovec, rozvedený). Jejich rozbor souhlasí výrazně s našimi výsledky, které se — stejně jak uvádí Lobodzińská — mění s věkem, vzděláním a sociálním postavením.

1. 90 % žen do 30 let souhlasí s tím, aby muž byl starší o 10 let, $\frac{1}{5}$ připouští rozdíl i patnácti let. Do 25 let považují ženy za vhodné, aby partner byl starší nejméně o 5 let. Ve 40 letech jsou ženy již méně ochotné mít partnera o 10 let staršího a výrazný zlom nastává v 55 letech, kdy si přejí muže mladšího, stejně starého a připouštějí nejvyšší věkový rozdíl 5 let.

U mužů jsou výsledky právě opačné. Muži do 25 let si přejí dívky stejně staré i starší. Muži od 35 do 45 let jsou sice

Graf 1

Věkové rozložení:

rádi, jsou-li jejich partnerky o hodně mladší, ale netrvají na věkovém rozdílu. Partnerky mladší o 10 a více let si výslovně přejí muži starší než 60 let, ze tří mužů nad 70 let si dva dokonce přáli partnerku mladší o 15 let. Tyto tendence je možno pozorovat hlavně u mužů s vysokoškolským a středním vzděláním, a neobjevují se tak výrazně u mužů se vzděláním základním. I jinak jsou věkové požadavky vázány na osobní situaci (například vdovec s dětmi nikdy nehledá partnerku s velkým věkovým rozdílem).

U mužů a žen se tedy projevuje protichůdná tendence ve věkovém výběru.

2. Plně lze potvrdit výsledky Lobodzińské o požadavcích na vzdělání partnera. Ženy s vysokoškolským vzděláním hledají opět partnera s vysokoškolským vzděláním, výjimečně se vzděláním středním. Ženy se středním vzděláním požadují opět střední nebo vysokoškolské vzdělání u muže, výjimečně připouštějí vzdělání základní. Ženy se základním vzděláním považují za úspěch, je-li jejich partnerem muž se středním vzděláním. Ženy kladou

na inteligenci u muže velký důraz a obvykle stavějí tento požadavek na první místo. Dá se předpokládat, že je zde skrytá tendence po zabezpečení sociálního postavení, ale jistě zde rozhoduje i skutečnost, že žena těžko navazuje vztah k muži, který by nebyl alespoň na stejné inteligenční úrovni — někdy výslovně požaduje úroveň vyšší (častá formulace: „chytřejší než já“).

U mužů je situace poněkud rozdílná. Vysokoškolák netrvá u své partnerky na vysokoškolském vzdělání, někdy výslovně zdůrazňuje, že si přeje ženu se vzděláním středním. Jeden 25letý mládenec to formuloval těmito slovy: „... nemusí být vysokoškolačka. Já bych si nepřál dívku s příliš vyhraněnými zájmy, aby se mohla spíše přizpůsobit mně.“

Muži se středním vzděláním hledají opět partnerku se středním vzděláním, ale připouštějí i vzdělání základní. U ženy s vysokoškolským vzděláním se obávají toho, že by se mohli cítit níže postaveni než ona. Tendence mužů je zde v souladu s přáním žen — muž rád cítí, že je inteligentnější, „chytřejší“ než žena a nesnáší opak.

I u nás platí zkušenosti Lobodzińské, že muži s jakýmkoli vzděláním a v každém věku (rozhodně již od 25 let) zdůrazňují funkci ženy v domácnosti — u vysokoškolaček bývá vyslovována obava, že neumějí vařit.

Určitý rozdíl je patrný u mužů se základním vzděláním. Volí partnerku se stejným vzděláním, ale rádi přijímají i střední vzdělání u ženy. (Pravděpodobně zdůraznění pocitů společenské rovnosti — tyto důvody by bylo třeba blíže zkoumat.)

3. Ze stavu (svobodný, vdovec, rozvedený) je všeobecně příznivě přijímán stav vdovský. Proti rozvedeným jsou u nás stejné výhrady (snad ne tak časté) jako v Polsku: obava z finančních závazků, existence bývalé manželky, nedůvěra, nezavinil-li partner rozvod sám a výjimečně (hlavně na venkově) i důvody náboženské.

Ve středním a vyšším věku bývá někdy i nedůvěra ke svobodným — obava, zda partner nezůstal sám pro nějakou osobní vadu a někdy také strach, bude-li se umět přizpůsobit životu v manželství. Je zajímavé, že tyto výhrady mají někdy i ti,

kterí jsou sami svobodní. Jsou však také případy, kdy starší svobodní lidé chtějí opět jen partnera svobodného (rovnost zkušeností).

Tyto poznatky Lobodzińské můžeme doplnit ještě některými charakteristickými poznatky z našeho výzkumu:

Různý je postoj mužů a žen k dětem. Z 225 žen nad 30 let (73,3 %) 165 uvádí, že partner může mít dítě, pouze 60 (36,3 %) trvalo na tom, aby byl partner bezdětný. U mužů je situace opačná: ze 196 mužů (nad 30 let) (55,1 %) 108 si přálo ženu bezdětnou a ze zbývajících 88 (44,9 %) většina připouštěla jen jedno dítě. Mnohem přirozenější vztah k dětem i jejich počtu mají muži se základním vzděláním. Vysokoškoláci, a zde tato skutečnost platí i pro ženy, chtějí obvykle partnera bezdětného.

Souhrnně je možno říci, že ženy kladou u muže na první místo inteligenci a potom charakterové vlastnosti (upřímný, pravdomluvný, věrný, pozorný). Většinou si přejí muže průbojný, aktivní. Ze vzhledových vlastností zdůrazňují ženy hlavně výšku. Obavy z alkoholu se objevují nejčastěji u žen se základním vzděláním (viz též Lobodzińská). Požadavky materiální bývají otevřeně přiznány jen zřídka.

Muži zdůrazňují mnohem více zjev ženy (postava, barva vlasů). Volí častěji tmavou barvu vlasů než světlou. Ženy, pokud barvu vlasů uvádějí (hlavně v mladším věku), tedy výhradně tmavou.

Všeobecně zdůrazňují muži u žen smysl pro rodinný život. Muži i ženy se středním nebo vysokoškolským vzděláním zdůrazňují přibuznost zájmů — ženy častěji než muži. Velmi často jsou názory na budoucího partnera neujasněné nebo je zájemci nedovedou vyjádřit.

Rozdělení žen a mužů podle vzdělání:

	Ženy	%	Muži	%
Vzdělání základní:	98	28,0	133	52,2
Vzdělání střední	198	56,5	88	34,5
Vzdělání vysokoškolské	54	15,5	34	13,3

Musíme uvážit, že u mužů je v naší republice vysokoškolské vzdělání častější než u žen, a že do základního vzdělání

žen jsou počítány i ženy nad 50 let, u kterých vyšší školní vzdělání bylo výjimkou. Je tedy zřejmé, že ženy s vysokoškolským a středním vzděláním si hledají hůře partnera než ženy se vzděláním základním, a u mužů je tomu naopak. (Ženy s vysokoškolským vzděláním mají zúženou možnost výběru a vyšší požadavky na muže a tím vytvářejí kolem sebe atmosféru určité nepřístupnosti, která opět odrazuje aktivitu mužů).

Mužů z Brna bylo 117, mimobrněnských 138, žen z Brna 200, mimobrněnských 155. Z mimobrněnských bylo z venkova více mužů než žen.

To jsou některé výsledky z výzkumu předmanželské volby partnerů. Tyto poznatky je ovšem nutno rozšířit ještě o další hlediska, rozvést na širší základně a doplnit zkušenostmi z jiného prostředí.

Téměř čtyři roky po projednání námětu dostává se naši veřejnosti v edici Malé moderní encyklopedie práce Simony Beauvoirové *Druhé pohlaví*.¹

Od původního francouzského vydání této práce uplynulo letos osmnáct let, a přesto první ohlasy čtenářů a zejména čtenářek svědčí o mimořádné působivosti publikace v našich podmínkách ještě dnes: dychtivé přejímání hodnot rozličného řádu, které dočasně setrvaly mimo naši kulturní atmosféru — tento proces stěží může být prost určitých rysů překotnosti, módnosti, neorganičnosti k vlastním tradicím a situaci — nikterak zatím neotupilo smysl pro díla svého druhu základní. Pohříchu zůstává nadále v naší překladatelské a ediční bilanci řada takových bílých míst prvořadého významu, z toho nyní patrně větší počet v oblasti společenských věd a filosofie než v oblasti krásného písemnictví.

Knihou *Druhé pohlaví* se Simone de Beauvoir vlastně teprve představuje československé veřejnosti s opožděním dosti paradoxním. Nejen že jde o autorku, která už dosáhla svého akmé — Beauvoirová, která napřesrok dovrší šedesátku, se po boku J. P. Sartra výrazně podílela na tvářnosti a odezvě francouzského existencialismu, zejména v prvním poválečném období, a její práce začaly vycházet v zahraničí už od počátku 50. let — nýbrž i o osobnost, která se celým trendem svého usilování přibližovala marxistickým pozicím a mnohdy i praktickým postojům zastávaným komunistickou stranou. Do problematiky a duchovního ovzduší francouzského existencialismu uvádí čtenáře zasvěcený doslov Jana Patočky, který rovněž rekapituluje literární a filosofický vývoj Beauvoirové a s vzácným vhledem nejen vymezuje její místo v tomto proudu vůbec, nýbrž všímá si i subtilních přesunů v jednotlivých fázích vzájemného

ovlivňování obou mimořádných partnerů; poprvé tak vymezuje a vyzvedá samostatný přínos, který práce a podněty Beauvoirové znamenaly pro dílo Sartrovo. Zbývá tedy zabývat se knihou samou. Na rozdíl od některých jiných autorů, například Fromma, vstupuje k nám Beauvoirová po létech opomíjení alespoň prací teoreticky nejzávažnější a nejzralejší; nicméně už jen téměř dvacetiletý odstup od napsání *Druhé pohlaví* vybízí k akceptaci, která by brala v úvahu i další pohyby skutečnosti i poznatků o ní, případně jiné její vidění.

*

Pro většinu současného lidstva vystupuje ještě ženská otázka nejvýš jako problém rovnoprávnosti, ať už hospodářské, právní, politické či kulturní, ať už v kritice dosavadního stavu, programu společenské změny či reformních pokusech; na rozsáhlých prostorách prodlírá se dokonce nereflektované ženské vědomí teprve k tušení emancipačních možností. Příkré rozdíly a rozpory, charakteristické pro naši dobu, vyznačují i v této oblasti vztah rozvojových a vyspělých zemí: v předních metropolích se zdokonalují překladové stroje, zatímco početné procento spoluobytel země je negramotné, první kosmonautka se pohybuje nad útvary, kde je muž absolutním pánem nad fyzickým bytím a nebytím svých žen. Ani uvnitř nejvyspělejších společností není vývoj nikterak rovnoměrný, neboť budoucí svobodná průmyslová společnost se připravuje svým způsobem na obou soudobých pólech: výsledky úsilí, s nímž se v socialistických zemích vytvářely předpoklady pro rovnost ženy s mužem v právech a povinnostech a emancipační postuláty se prosazovaly do každodennosti, se deformují o nedostatečnost techniky, služeb, organizace, o důsledky podceňování společenských funkcí a osobnostních významů, spjatých

¹ Simone Beauvoirová: *Druhé pohlaví*, Orbis 1966, str. 415.

s manželstvím a mateřstvím; příznivé technické podmínky, které pro emancipaci ženy vznikly ve Spojených státech v období dostatku pro většinu — od mechanizace domácích prací přes pružnost obchodu a některých služeb po přírůstek volného času — jsou provázány kuriózní renezancí „mystického ženství“, omezeného a uzavřeného do rodinného kruhu předměstského domku. Avšak rozpory obojího typu, které sledujeme v nejvyšších člancích soudobé společnosti, při tom jednak rozčleňují a konkretizují půdorys „ženské otázky“ — půdorys možno říci po výtce sociologický — tak, jak se jeví v měřítku celého světa, jednak přesahují už do jiné vrstvy problematiky, která se začíná odkrývat za realizaci sociálně pojaté rovnoprávnosti a rovnocennosti i pro pohled zvenku: zejména v zemích, které v tomto směru pokročily nejdále, se svým způsobem z různých stran začíná klást otázka ženského bytí ve světě jako otázka *specifičnosti ženského člověka*. Tedy otázka především filosofická, i když přímo filosoficky bývá formulována vzácně — spíše prosvitá pod speciálními analýzami (konflikty společenských rolí pracovnice v povolání — milenky — manželky — matky) — a i když se odlišné její složky uplatňují v společnostech různého typu (ani možnost rovnocenného pracovního uplatnění sama nezaručuje ženě seberealizaci, manželství a rodina nemožou pro ženu zastoupit samostatné vyrovnání se světem a přitom se ani mimo nátlak vnějšího nedostatku volný čas neorientuje k tvořivé činnosti); v obou případech vystupuje do popředí vnitřní problematičnost soudobého manželství vzhledem k ženskému údělu (nároky na individualizovaný partnerský vztah v rozporu se společenskými funkcemi svazku, celková, v tom i vzdělanostní emancipace ženy v rozporu s tradiční strukturou manželských rolí, všeobecně postupující sexuální liberalizace v rozporu s uzavřeností manželské instituce, fixace bezprostředních, emocionálních, „pravých“ vztahů do rodinného kruhu v rozporu se vzájemným ohrožováním a srážkami těchto únikových vazeb, atd.), a v obou případech se „ženská otázka“ ostřeji vyhrocuje u žen, které se zabývají nebo by se chtěly zabývat tvořivou prací.

V záplavě literatury o ženské otázce je

Druhé pohlaví Simony Beauvoirové dílem ojedinělým, mezi pracemi o ženách, psanými ženami, je dílem raritním. Pochopitelně nikoliv pro zřetel tematické, nýbrž pro pojetí tématu, pro prozkoumání rozsáhlé látky, přezkoumání tradičních interpretací a nové, ucelené její zvládnutí. Nepopíratelná velkolepost autorčina záměru záleží v tom, že začíná tam, kde sociálně emancipační a feministická literatura končí: Beauvoirová se samozřejmě nestaví ani mimo, natož pak proti analýzám a emancipačním požadavkům tohoto druhu, naopak jejich skutečnost a oprávněnost organicky *předpokládá*. Jde ji o mnohem víc: o totální diagnózu lidskosti, deformované v ženách dosavadní historií, o strukturu ženské existence, situované do světa, který je výtvozem muže a k jeho obrazu funguje. Vzrušuje-li dnes, po téměř dvou desetiletích, *Druhé pohlaví* našeho čtenáře, činí-li mu naráž viditelnou a přehlédnutelnou jednu ze základních oblastí jeho každodenní zkušenosti, nepůsobí-li práce jako celek zastaralé a některé její pasáže dokonce nabyly na naléhavosti vzhledem k posunům společenské reality a tím i optiky účastníka a pozorovatele, je to právě díky objevu, kterým se Beauvoirová zařadila nad úroveň předchozí literatury. Novátorské koncepci odpovídala i metoda zpracování: totální diagnóza se nemůže omezit nálezy té či oné speciální vědy, analýza ženského bytí musí z jednotného úhlu zkonfrontovat dimenze jednotlivých věd, i když se na ně neredukuje. Obecně filosofický přístup měl svůj rodokmen a opory, v prostoru látky samé byly zato záchytné body vzácné — proto tolik detailní pozornosti krásné literatuře, proto nápadná exploatace bezprostředních i zprostředkovaných osobních zkušeností. Neziskávají se nikdy snadno, a per intentionem už vůbec ne: pravděpodobně by Beauvoirová nebyla napsala *Druhé pohlaví*, jak je známe, kdyby svoboda ženské existence nepředstavovala hluboký, stále znovu řešený „leitmotiv“ celého jejího usilování. Sugestivnost *Druhé pohlaví* vděčí v neposlední řadě míře, v níž autorka do práce vtělila pravdu vlastní existence.

*

Humanizace je podle existencialistů pohyb k existenci, k tvůrčí individualizované bytosti, svobodné, nebo přesněji,

uvědoměle svobodné. Svoboda je vycházení z uzavřenosti, nehybnosti, setrvačnosti, tedy stále sebepřesahování, sebepřekračování — transcendence. „Každý subjekt se konkrétně uplatňuje ve svých rozvrzích jako transcendence; naplňuje svou svobodu ustavičným přesahováním a překračováním k dalším svobodám; není jiné ospravedlnění přítomné existence kromě rozpinání do nekonečně a neurčitě otevřené budoucnosti. Pokaždé, kdy transcendence upadne do imanence, je to znehodnocení existence v jakési bytí o sobě, znehodnocení svobody ve faktičnost. Tento pád je mravní poklesek, když k němu subjekt dává svůj souhlas; je-li subjektu vnucen, bere na sebe podobu újmy nebo útlaaku. V obou případech je to naprosté zlo“ (str. 23). Člověk se odpoutává od bezprostředního, vitálního bytí zvířete tím, že život riskuje, že volí, tvoří, bojuje, tedy neustále proráží meze svého faktického bytí: „... člověk dosahuje skutečně mravního postoje, když se vzdá svého bytí, aby vzal na sebe svou existenci... ale tento zvrát, jímž se dosahuje opravdové moudrosti, není nikdy ukončen, je nutno v něm stále pokračovat, vyžaduje ustavičné napětí“ (str. 69). Proti-kladem existence je věc — uzavřená, nehybná, setrvačná. Snaha každého individua klást se jako subjekt je nejen tendence, ale uvědomělé rozhodnutí, postulát, morální imperativ, vedle této tendence je však v jednotlivci také stále „pokusení uniknout vlastní svobodě a učinit ze sebe věc“, tedy tendence k uzavřenosti, nehybnosti, setrvačnosti — k imanenci. Nakolik se individuum klade jako subjekt, je nepřátelské vůči všemu ostatnímu světu, který vystupuje jako prostředek a materiál rozvrhu subjektu: „subjekt se klade pouze proti kladenému: snaží se klást sebe jako to, co je podstatné a ostatní jako nepodstatné, jako objekt“ (str. 12). Styk s ostatními je tedy vždy srážkou navzájem si cizích subjektů, z nichž každý se snaží přeměnit všechny ostatní v objekt, provést svůj rozvrh na jejich úkor; „druzi“ vždy směřují proti nám a ohrožují naši vlastní transcendenci a svobodu.

Druhé pohlaví není pouze název práce, nýbrž také trest odpovědi Simony Beauvoirové na otázku „kdo je to žena“, rozumí se žena v připomenutém existen-

cialistickém půdorysu člověka a jeho světa. Žena není prostě jeden mezi ostatními zápasícími subjekty, vztah muže a ženy není v tomto smyslu reciproční: žena je jediný subjekt, který předem a spontánně klade sama sebe za nepodstatný, definuje se teprve ve vztahu k muži a v odvození od muže, není subjektem ve vlastním slova smyslu. Bytost, která transcenduje, dává život v sázku, tvoří, je muž, zatímco žena život pouze dává. Je tedy žena situována do světa vytvořeného a vytvářeného mužem a přejímá jeho vidění světa i definici svého postavení v něm. „Lidství je něco mužského a muž definuje ženu nikoli samu o sobě, nýbrž v poměru k sobě; nepovažuje ji za autonomní bytost“ (str. 10). Žena je tedy „druhé pohlaví“ a dokonce se sama jako „druhé pohlaví“ klade: v tom je podstata deformace lidství v ženském bytí, proto se žena nemůže realizovat jako člověk. Tyto meze, v nichž se odvíjí ženský život, jsou společenské povahy, původ specificky ženského odcizení je historický a odcizení tedy může být přechodné: „Opakuji tedy ještě jednou: abychom vysvětlili meze ženy, musíme přihlížet k její situaci, nikoli dovolávat se nějaké záhadné podstaty: budoucnost pak zůstává dokořán otevřena“ (str. 387).

Samostatný přínos Beauvoirové není jen ve filosofickém stanovení svébytné povahy ženského odcizení: celá rozsáhlá práce více méně soustavně přezkoumává množství materiálu a literatury, který detailně — s různou mírou reprezentativnosti, přesvědčivosti a původnosti — argumentuje hlavní tézi; tyto jednotlivé analýzy, sestupující do velmi subtilních biologických, psychologických a sociálně psychologických vrstev života, jsou nezřídka neméně objevné, možná i originálnější než ústřední myšlenka sama.

Subjekt, který se snaží klást svou vlastní existenci, se stává sám sebou teprve prostřednictvím skutečnosti, která není on; proto je život člověka stálý nedostatek, neklid, zápas. Příroda, již muž vtiskuje své rozvrhy, jej nemůže naplnit, protože před ním stojí jako čistě abstraktní protiklad nebo se zcela pasívně poddává, a klid nepřináší ani styk s ostatními subjekty, neboť každý z nich usiluje o vlastní realizaci a tím i o zotročení druhých. Z této rovnice mužské existence vyplývá

právě povaha ženy jako „Druhé pohlaví“: stručně řečeno, žena kompenzuje nedostatkovost mužského bytí. Žena je zdánlivě také subjekt — na rozdíl od odporující cizosti nebo trpné poddajnosti přírody —, který však v souřadnicích mužského života funguje jako objekt, tedy odlišně od jiných mužských subjektů; tím vystupuje vůči muži jako plnost bytí, poskytuje mu potvrzení jeho svobody podrobením svobody její. Nakolik se však muž domnívá dospět k sobě samému takovýmto prostřednictvím ženy, zvětňuje se ve skutečnosti sám, a samozřejmě se zvětňuje žena, která rezignovala na svou existenci. „Drama ženy je konflikt mezi základním požadavkem každého subjektu, který se vždycky pokládá za podstatný, a požadavky situace, která z ní vytváří bytost nepodstatnou“ (str. 23) — to je formule, jíž Beauvoirová vyjadřuje podstatu historického zotročení ženy a k níž vztahuje všechny dílčí důkazy a rozbory.

V průzkumu pochodů, v nichž je žena nejen nucena a vedena, nýbrž sama spontánně a aktivně usiluje stát se „tou Druhou“, v analýzách tvarů, kterými komplexní deformace zcižuje ženě lidství, vychází Beauvoirová pochopitelně především z poměrů a zkušeností své společnosti. S přibývajícím individualizací vyžaduje muž také od ženy odpovídající, rafinovanější formy svého sebestvrzení: „Ideálem průměrného západního muže je žena, která se podrobuje jeho nadvládě svobodně, která nepřijímá jeho myšlenky bez diskuse, ale ustupuje před jeho důvody, která mu rozumně odporuje, ale nakonec se přece dá přesvědčit“ (str. 117). Od mládí je dívka všemi prostředky usměrňována a podněcována k tomu, aby se orientovala nikoli podle sebe, podle svých zájmů, schopností, představ, ideálů, nýbrž podle toho, jakou ji chce mít muž. Učí se přetvářce a pokrytectví všeho druhu, učí se popírat samu sebe a přisvojit si cizí podobu, která ji postupně pohltí, neboť dříve či později si vštípí, že „dívka nenabude ceny v očích mužů tím, že bude zvyšovat svou lidskou hodnotu, získá ji, když se bude utvářet podle jejich snů“ (str. 150). Orientace na ohlas a odezvu v mužském světě ji ovšem zároveň staví proti ostatním dívkám, soupeřivost, řevnivost, zlomyslnost ji izoluje a dále oslabuje možnosti obrany proti

údelu „té Druhé“. Všechny tyto rysy se stupňují v procesech získávání a udržování manžela, protože manželství má i dnes zcela jiný význam pro muže než pro ženu: pro muže je to otázka způsobu života, pro ženu osud sám. Výsledkem je obojetnost ženy ve vztahu k muži — jako doplněk jeho světa, zdánlivě stvrzující mužovu svobodu, může v tomto rámci právě prostředky „té Druhé“ užívat muže ke svým záměrům, „udělat si s ním, co chce“ a tato obojetnost přistupu, postojů a citů prostupuje poměr ženy k sobě samé a ke světu.

Pokouší-li se žena navzdor základní situaci, do níž vstupuje, o svobodnou existenci, nevyhnutelně upadá do nekoherentního řetězu napětí a konfliktů, stěží, i za cenu ústupků, obětí a akrobacie dosahuje nějaké rovnováhy mezi nároky ženskosti a požadavky lidské samostatnosti. „Žena, která se snaží žít, je tedy rozpolcenější a rozvrácenější než ta, která svou vůli a tužby předem pohřbila“ (str. 359). Nepopíratelná skutečnost, že ženám zatím vděčíme za velmi málo tvůrčích výkonů, zvláště v některých oblastech, je proto pro Beauvoirovou ještě zásadnější záležitostí, než jsou otázky kvalifikace, zaměstnanosti, časové struktury dne vdané ženy a matky, konfliktu rolí nebo i vlivu povahy práce při zajišťování domácnosti (ačkoliv právě její analýzy charakteru práce v domácnosti, produkce prostředků, obstarávání a udržitelnosti a všech jejich existenciálních důsledků jsou velmi sugestivní): za všemi či pod všemi těmito a dalšími faktory může setrvat základní rozdíl v celkovém přístupu ke světu, v němž žena je „ta Druhá“, zvětněná, zcizená. Aby mohla jakkoli vyjádřit svou lidskou zkušenost světa, musí překročit hranice situace „té Druhé“, oprostit se ode všeho nánosů, který jí stojí v cestě — musí „zabít anděla domova“, jak to výstižně vyjádřila Virginia Woolfová. S velkým porozuměním se Beauvoirová dotýká jevů, které zatím provázejí pokusy o samostatnou tvořivou aktivitu žen a které vystupují navenek jako kolísavost, nedůslednost, ctižádost, konformismus. Ženy v literatuře často vynikají v pozorování toho, co je dáno, neboť jsou ještě nadšeny a okouzleny, že získaly povolení zkoumat tento svět, a dělají v něm inventuru, aniž se

snaží odhalit jeho smysl, vysvětluje Beauvoirová. Chybí-li obvykle jejich dílům metafyzický dosah a černý humor, je to proto, že dosud nedávají svět do závorek: „Nepopírají lidský úděl, protože ony jej teprve začínají úplně na sebe brát“ (str. 384).

Původní verze *Druhého pohlaví* byla pro české vydání zkrácena téměř na polovinu, takže co do rozsahu představuje jakýsi kompromis mezi textem autorčiným a kapesním vydáním Rowohltoým; v rámci stanovených limitů byl náš výbor pořízen J. Patočkou velmi citlivě jak k původní verzi — a to i co do volby obsahové i co do systému výběru, který uchovává ucelené partie originálu —, tak k našim podmínkám. Snad by bylo možné uvážít pro příští české vydání ještě zařazení alespoň některých stránek z páteho oddílu druhého dílu, a to z kapitol o matce a o přechodu od zralého věku k stáří — z první pro důležitost analýz mateřství a vztahu matky a dítěte vzhledem k existenci, z druhé pro prudce stoupající význam této problematiky v moderní společnosti.

*

Druhé pohlaví Simony Beauvoirové je dílo do té míry koncepční, že diskutovat jednotlivé analýzy a dílčí závěry by mělo smysl především z tohoto zřetel, a to by téměř předpokládalo další studii; některé konkrétní partie přitom zastaraly i pro příliš úzkou podmíněnost dobou, zemí a společenskou vrstvou. Také úvahy o tom, co všechno z autorčiných rozborů může vyplývat pro praktické řešení ženské otázky a jeho různé stránky a stupně se sice jeví jako velmi důležité zejména pro aspekty, kterým se zatím u nás téměř nevěnovala pozornost, nieméně druhořadé vzhledem k problematice diagnózy samé.

V závěru své práce (není v českém znění) Beauvoirová vyslovuje ideu ženského člověka, tedy lidské bytosti specificky ženské, jako trend vývoje i postulát. Hlavní slabinou *Druhého pohlaví* podle mého soudu je, že tato myšlenka zůstává vůči celé práci více méně abstraktní tezí: autorka se tak rozhodně fixovala na jeden z pólů ženského určení — lidství —, že téměř pominula otázky specificky ženského bytí. Toto omezení — které jí ovšem právě v této jednostrannosti umožnilo odhalit netušené průzory

v pojetí tematiky — prostupuje autorčiny rozboru a úvahy a je i na různých místech výslovně vyjádřeno ve formulacích základního významu: „Ženou se člověk nerodí, nýbrž spíše stává“ (počátek úvodní kapitoly druhého dílu, věnované dětství; není součástí českého vydání). Tímto přístupem se Beauvoirová dosti jednoznačně vřazuje do sociologizujících interpretací, které začaly pronikat do názorů na poměr obou pohlaví po první světové válce, a to zaostře s rysy extrémní reakce na interpretace dřívější. Po dlouhou dobu se totiž odlišnost ženského a mužského způsobu bytí chápala jako totální, fyziologicky a duchovně podmíněná, a jako absolutní, platná provždy a pro všechny společenské poměry: nerovnost pohlaví se jevila stejně přirozená jako nerovnost stavů nebo ras. Průlom do těchto představ znamenaly myšlenky některých ideologů buržoazních společenských přeměn, kteří poukazovali na společenské příčiny ženské méněcennosti (Diderot, J. S. Mill) a požadovali pro ženu uznání rovnoprávnosti a rovnocennosti s předpokladem, že přirozené rozdíly obou pohlaví setrvají. Od přelomu století relativizují se tyto názory dále: zprvu psychologie osobnosti posunuje sexuální polaritu do jednotlivcov nitra bez ohledu na pohlaví, později energicky přichází se svými nálezy sociologie a kulturní antropologie. „Neexistuje jedna jediná mužská vlastnost, která by v jiném národě, v jiné společnosti nebyla označována za ženskou. Rozdíly pohlaví nejsou v širším smyslu nic jiného než osobní výraz mocenských poměrů“, tvrdí radikální práce Vaertingových z roku 1923, a závěry etnologů Benedictové, Goldenweiser, Malinowského, Meadové vyznívají zcela obdobně, i když ve formulacích méně striktních: to, co se chápe jako mužské a ženské, se liší společnost od společnosti tak, že se to zdá být stanoveno téměř libovolně. Závěry kulturní antropologie vystupují zatím jako neproblematické: otázka, zda a jak zjištěná historická fakticita ženského bytí odpovídala jeho možnostem, zůstává zcela mimo zřetel. Nekonečnou plastičnost člověka bez ohledu na pohlaví utvrzuje jako implicitní předpoklad také sociální psychologie, která v pracných výzkumech povahových rysů obou pohlaví nachází

konec konců jen odraz společenské struktury a dělby práce; i když se jiní psychologové ohrazují proti takovémuto generalizacím umírněnějším stanoviskem, že historické a společenské faktory mohou rozličným způsobem utvářet přirozený a neměnný základ, začíná se „věčné žensství“ klást s velkým otazníkem: povaha ženy, kdysi nekriticky vyvozovaná pouze z tělesnosti, uvažuje se teď vůbec mimo fyzický substrát, teoretické koncepte se sblíží s praktickou omezeností feminismu.

Subtilní rozvíjení sociální diferenciace pohlaví vyvolává ovšem už svou jednostranností protiváhu v obnově koncepcí o podstatné rozdílnosti pohlaví: pro některé filosofy a zčásti i psychology vystupuje opět žensství jako absolutní, trvající bytí svého druhu, s vlastní tematikou a specifickými přístupy ke světu. Po Ph. Lerschovi vydává F. J. J. Buytendijk monografii, jednoznačně založenou na tezi, že „žena je totálně jiná než muž“; opřela-li Beauvoirová své filosofické zpracování na sociologizujících řešeních speciálních disciplín, je nasnadě, že práce Buytendijkova, která časově už následovala po studii Beauvoirové, představuje základní polemiku s její koncepcí, a to v bodě nejslabším: Práce Beauvoirové je výborná a nejlepší práce o ženě z těch, které jsou k dispozici, uznává Buytendijk, ale mylí se v základním: „nevidí tajemství lidské tělesnosti“ (*Die Frau*, str. 33). Lidské bytí je vždy tělesné přebývání ve světě, žena odhaluje smysl své tělesnosti teprve v oněch rozhodujících setkáních, která jsou možná výlučně prostřednictvím její tělesnosti, v setkání s druhým pohlavím a dítětem — to je východisko Buytendijkova pojetí ženského údělu ve světě a žensky svébytné úlohy vedle muže. Zanedbání této skutečnosti se zdá být opravdu hlavním důvodem, proč idea „ženského člověka“ zůstává u Beauvoirové vnější a abstraktní: cesta zpět od destrukce odcizeného ženského bytí, kterou autorka provedla tak úplně a objevně, k nalezení souřadnic specificky ženské seberealizace, je pravděpodobně možná jen přes prozkoumání situace, do níž žena ve světě vstupuje svou zvláštní tělesností. Selhání Beauvoirové v tomto směru se vrací v dílech analýzách: tak autorka vidí velmi ostře a výstižně různé formy úniků, kte-

řící žena uhýbá před nároky existence a odcizuje se možnostem svého lidského bytí — vzdání se subjektivitě muže, lesbismus, mystika atd. — avšak nevšímá si téměř opačné krajnosti, kdy snaha po emancipaci vyúsťuje v pomužšťování — krajnosti, jejíž nebezpečí pro ženu i společnost důvěrně znají ti, kdo přicházejí nějak do styku s terapií neuróz. Své rozborů ženské povahy váže Beauvoirová jednoznačně na situaci ženy v sociálním světě; nestaví si proto ani otázku, jsou-li tu spolu či v propletení rysy odcizeného bytí a rysy specificky ženské, tedy nejen nepravé, ale možná i pravé, její povaha ženy v konfrontaci s povahou muže vyznívá pro soudobou společnost čistě negativně — redukuje vlastně problém ženské specifičnosti na otázku, čím a proč je žena vzhledem k muži méněcennější. Tak vlastní problém uniká, a Beauvoirová tu spíš jen reprezentuje protipól názorů, které v specificky ženských rysech naopak shledávají nadřazenost ženského pohlaví mužskému (S. Montague).

Beauvoirové se vytýkáva, nikoli neprávem, že její pohled je subjektivně zabarvený, žensky angažovaný pohled, který málo respektuje druhou stranu a její situaci — muže. Zdá se mi, že jde o záležitost i metodologicky hlubší, a že autorka z příliš sociologizované základny poněkud zjednodušuje vztah obou pohlaví vůbec i ženskou úlohu v něm. V koncentraci na odcizenou podobu ženského bytí shledává totiž mezi mužem a ženou pouze napětí, konflikt, boj, a tento vztah absolutizuje jako prapůvodní a určující; pokud se zabývá momenty jednoty, jde o jednotu falešnou, o kompenzační roli ženy v mužském světě, o náhražkové stvrzování mužovy subjektivity skrze ženu, která touto funkcí rezignuje na vlastní existenci. Zůstává ovšem otázka jak přiměřenosti této redukce i v poměrech moderní společnosti, tak pouze sociální determinace vazby protikladů: rozdělení lidstva na pohlaví je rozdělení přirozené a odvěké, patří k substrátu dějin, a fakt ženského a mužského člověka opravňuje uvažovat strukturu vzájemných vztahů jak v rozlišenosti a protikladnosti, tak v totožnosti partnerů. Nelze upřít určitou oprávněnost filosofickým kritikám, které proti Beauvoirové v tomto směru polemizují; naneštěstí trpí ale při tom samy ab-

solutizací opačnou, zbavují vztahy pohlaví dějinného rozměru, ve vylučném zdůraznění jednoty přitakávají i jednotě falešné, pro obě strany únikové, a apologetizují tak poměry nerovnosti, utlačení a zcizení. Uvádí-li Buytendijk proti Beauvoirové, že její ideál ženského člověka se redukuje na homo faber, zdá se přes přílišnou tvrdost formulace tato kritika na místě: z koncepce *Druhého pohlaví* lze vnitřní logikou dojít pouze k závěru, že nynější konflikty ženy a muže, které jsou převážně formou zápasu utlačovaného s utlačujícím, se v budoucnosti mohou změnit v pravé nebo pravější konflikty dvou samostatných existencí, homo faber v mužském a ženském vydání. Kde však Buytendijk dospívá k vlastním charakteristikám dvou základních forem lidské existence — mužské, intencionální, světsky tvořivé, odehrávající se ve světě práce, objektivitě, věčnosti, racionálně empirického poznání, a ženské, zakotvené v bytí, starání se, prodlévání s věcmi a lidmi, v péči o svět jako svět hodnot, který péčí tuto svou hodnotu ještě zvýší, tedy existence světsky netvořivé a tím svět zásadně transcendující a opravdově tvůrčí — stávají se jeho vývody diskusní. Když pak dále vymezuje ženin vztah k muži právě a pouze jako sympatizující spolubytí, Wirheit, kterému je ex definitione odepřena možnost kritického pohledu a přístupu (*Die Frau* str. 190), do- stává se přes veškerý subtilní vzhled na úroveň mýtů, přesvědčivě odhalovaných Beauvoirovou jako racionalizace, na úroveň glorifikace přetvářky a pokrytectví, kterými jsou dnešní vztahy pohlaví prostoupeny. Takovéto traktování „tajemství ženy“, které ve snaze o globální postižení entity kriticky nerozlišuje vrstvy skutečných vztahů, odporuje zjištěním společenských věd, nepřihlíží k praktickému vývinu ženského osvobodování a znevažuje tak některé své hluboké a dnes nepříliš populární postřehy a podněty — vtělením par excellence těchto stránek Buytendijkových úvah by mohla dobře být ideologie soudobého amerického manželství —, a k detronizaci jeho nároků podle mého soudu dobře stačí jediná poznámka Virginie Woolfové: že totiž žena po staletí sloužila muži jako zrcadlo „nadané čarou a cennou mocí odrážet jeho podobu v dvojnásobném zvětšení“.

Zdá se, že otázky specificky ženského bytí a struktury vztahů muže a ženy patří dnes k oněm, kde filosofie a komplex věd o člověku nemohou nadále se zdarem pokračovat izolovaně a úspěšně. Proti jednostrannosti sociologie a sociální psychologie — jednostrannosti specializovaného pohledu i metodologického omezení — stojí podněty psychologie, která se dá méně přinutit k sociologizující redukci. H. Deutschová dochází například k závěrům o určitých odlišnostech ženské a mužské transcendence, přičemž ženská podoba se váže na fakt mateřství jako praktické a zároveň nejvyšší osobní zkušenosti, zprostředkující smysl „pro polaritu života a smrti, stvoření a zániku, pro věčnost i pro omezenost individuálního bytí“ (H. Deutschová, *Psychologie der Frau*, II, str. 7). K předpokladům určitých rozdílných kvalit ženského a mužského nadání, ženského a mužského přístupu ke světu — při jejich plnohodnotnosti a rovnocennosti jako právě specificky lidských — se nakonec jinými cestami dostává i kulturní antropologie: M. Meadová spatřuje perspektivy osvobození a obohacení kultury i společnosti v uznání a kultivaci schopností, kterými jedno pohlaví vyniká nad druhým (pěstovat intuitivní nadání, v němž žena předčí muže, a vhodnými formami je prostředkovat ostatním — *Male and Female*, závěr). Kritické konfrontace takto opřené vydělí nepochybně některá oprávněná zjištění z tezí filosofické antropologie Buytendijkova typu a vymezí platnost jiných, zatímco určité předpoklady Beauvoirové projdou patrně korekcí i ze strany společenských analýz, které rovněž opomíjejí specifiku ženského a mužského bytí: tendenci k úniku do svazku muže a ženy „na základě konformity“ zjistila sociálně kriticky orientovaná psychiatrie jako jeden z projevů útěku před společenskou skutečností i vlastním já, tedy jako realitu ještě jiného řádu „než je situace „Prvního“ a „Druhého“. Frommovy analýzy deformace lásky jako dvojspolku proti světu, sobectví à deux a proti němu idea spojení dvou individuí na základě uchování jejich celosti, komunikace „z centra existence“, otvírají významnou problematiku vymykající se Beauvoirové a Buytendijkovi, totiž problematiku struktury spolubytí a vzájemného půso-

bení, sympatizujících a kritických postojů v osobním vztahu vůbec a vztahu muže a ženy zvlášť. Beauvoirová při vši historičnosti a sociálnosti svého výcho- diska dosti přehlíží souvislosti ostatních společenských vztahů se situací ženy a muže: kupodivu neuvažuje ani vztahy jiných forem odcizeného života k formě, kterou se zabývá, ani vztahy pospolitosti a svobodného svazku ženy a muže, které znepokojují všechny sociální kritiky a k nimž se kdysi vyjadřovala Kollontajová. Při tom otázka ženského člověka sama nepochybně přesahuje mužsko-ženskou problematiku ve vlastním slova smyslu, a míří k otázkám perspektiv společenského soužití vůbec: popření jakékoli specifiky ženského člověka ohrožuje totiž opačné pozice, než kterou zastává Buyten- dijk, nejen seberealizaci ženy a vztahy ženy a muže, nýbrž i budoucí tvářnost naší civilizace. Prostá duplikace homo faber v ženském vydání by nikterak nezměnila mužský svět, svět v podstatě mužských výtvorů a hodnot, který je dnes údělem obou pohlaví a jehož jedno- stranně mocenskou povahu Beauvoirová prokázala způsobem svrchovaným. Lze konečně připustit, že mužský odpor k „pomůžštění ženy“ může být v urči- tých případech nesen i touhou po světě plně zlidštěném i participací a tvořivou aktivitou obou rovných a přece různých pohlaví, stejně jako Rilkova idea ženského člověka nejen vycházela vstříc tuž- bám svobodných a o svobodnou existenci usilujících ženských bytostí, nýbrž i re- flektovala mužovu potřebu jiného typu ženy a jiných vztahů muže a ženy, než které mohla nabídnout postava „té Dru- hé“.

Uvedená úskalí koncepce *Druhého po- hlaví* mají však ještě základnější filoso- fickou vrstvu: pojetí ženy jako osvobo- zujícího se a k osvobození povinnova- ného člověka je u Beauvoirové odvozeno z pojetí lidské existence vůbec, a toto po- jetí samo není bez problémů. Existence je pro autorku totožná s transcendencí, pro muže i pro ženy bez rozdílu: ženám jde v podstatě o to, „aby v ženách sa- mých i v celém lidstvu transcendence zvítězila nad imanencí“ (str. 63). Jedině transcendence ospravedlňuje existenci a dává jí smysl, pád do imanence je „na- prosté zlo“. Skutečný život je tedy stále

napětí, usilování, boj: „Proto život člo- věka není nikdy naplnění a klid, je to stálý nedostatek a pohyb, je to zápas“ (str. 68). Nikde nekyne spočinutí, neboť skutečnost, která není subjekt, vstupuje do jeho rozvrhu pouze jako prostředek, materiál, odpor, cizota, nepřátelství, a to ať jako příroda, ať jako druhý člověk. V hranicích tohoto pojetí Beauvoirová řeší jak odcizené ženské bytí a deforma- vané vztahy obou pohlaví, tak perspekti- vy emancipované ženské existence a osvo- bozených vztahů mezi mužem a ženou. Kritika různého druhu značně zrelativizo- vala tento existencialistický výměr exi- stence: vztahy k přírodě i druhým jsou nejen vztahy cizoty, ale i sourodosti, člo- věk je nejen sebepřesahující, ale také do skutečnosti vklíněná bytost, jeho vztahy k bytí se nevyčerpávají intencionalitou, pohybem, činností, přetvářením, ale ob- sahují také spolubytí, spočinutí, prodle- ní, existence je nejen nedostatek, nepo- koj, transcendence, nýbrž také naplnění, klid, imanence. Lze říci, že existencialis- tický pohled na člověka je v tomto mys- lu vyhraněnou variantou aktivismu a principu výkonu, který charakterizuje zejména moderní západní civilizaci; ne- postihuje ale právě jejím prizmatem jen určité stránky i tohoto historického bytí? Neexistují kultury, které ve skutečnosti a o to víc v ideji zdůrazňují jiná určení lidské existence a její situace ve světě? Není myslitelná svobodná průmyslová společnost, pohybující se v dimenzích od- lišných od soudobých typů, v níž by mohl člověk rozvíjet všechna určení své exi- stence, jak se v tomto směru domnívá M. Marcuse?

Vezmeme-li v úvahu jen tyto námítky, platí sice nadále, že „ta Druhá“ činí mu- žovu osamělost ve světě vůbec snesitel- nou a především kompenzuje nároky jeho svobody, nicméně sama mužova po- zice se jeví jako nepravá nejen pro fakt zotročení ženy v „tu Druhou“ a odcizu- jící povahu společenských poměrů, do nichž je včleněn, nýbrž i pro úsilí jedno- stranně stvrzovat svou existenci. Platí sice nadále, že jako „ta Druhá“ žena zů- stává v kruhu nepravého, falešného, zci- zeného bytí, věc, prostředek, funkce v rovnici deformovaného mužova života, strhávána nejrůznějšími prostředky k to- muto úniku i o něj sama usilujíc, neboť

potřeby a hodnoty „Prvního“ přijala už vnitřně za své, avšak perspektivy její svobody nesměřují jen k překonání situace a typu „té Druhé“ a k započetí samostatné existence obdobné existenci mužské — byť i na osvobozené společenské základně —, nýbrž také k hledání *svého způsobu existence*, svébytné vazby transcendence a imanence, a to za poměrů relativizujících v konfrontaci soudobých civilizací naše západní pojetí muže, tedy člověka v tomto směru. Emancipace ženy jeví se tak mnohem víc a bytostněji záležitostí žen samých, než má za to Beauvoirová — která obdobně jako u jiných utlačených společenských skupin prohlašuje ženský problém za problém v podstatě mužský — a její celo-

společenský dosah naopak nabývá nového rozměru: dialektika soudobých dějin nabízí své horizonty pro pochopení přirozeného a lidského, a tedy i pro pochopení vztahů muže a ženy jako „*nejpřirozenějšího vztahu člověka k člověku*“ (Marx).

*

Není-li *Druhé pohlaví* totální diagnózou ženské otázky, představuje nesporně její základní kámen. Proto je pro naše současné poměry důležité dokonce i svými mezemi: provokuje totiž k jejich teoretické a praktické korekci díky novým aspektům, v nichž se nám tato problematika na základě dosavadního vývoje a usilování jeví.

Teorie frustrace

MARTIN MARUŠIAK

Filosofická fakulta KU, Praha

Dříve nebo později každý člověk naráží na situaci, v níž jeho získané vědomosti, vrozená inteligence nebo nabyté zkušenosti se ukáží jako nedostatečné a člověk dočasně, nebo také trvale, nedosahuje žádoucích výsledků. Jestliže člověk touží po dosažení určitého cíle, ale setkává se na své cestě s překážkami subjektivního nebo objektivního charakteru, může se vytvořit určitý specifický emocionální stav, vyvolaný u jedince zmařením možnosti realizovat určitý cíl, stav, kterému se říká *frustrace* (z lat. frustra — marně). V nové ztížené situaci se potom chování jedince mění. Dosavadní způsoby reagování bývají nahrazeny novými reakcemi, reakcemi tvůrčí povahy. Jedinec se snaží náležitě přizpůsobit své jednání možnostem řešení dané otázky. Je to tzv. přizpůsobené chování pro řešení dané situace („solving behaviour“). Když však jedinec z té nebo oné příčiny nemůže problém rozřešit a cíle nedosahuje, mohou u něho vzniknout jisté formy reakce, které mají vliv na jeho normální chování. Nastává ve větším nebo menším stupni frustrace. Když nedosažený cíl je pro jedince málo významný, člověk se může zcela smířit se situací, která nastala. Když kuřák nedostane oblíbený druh cigaret, spokojí se s druhem, který je k dostání. Stav frustrace vznikají pravděpodobněji v situaci, kdy překážkou se stal jiný člověk, než když překážkou se stal nějaký předmět.

Mnohem složitější je situace, v níž se člověk s určitým cílem ztotožňuje, realizace cíle má pro něho mimořádný význam a motivy jednání jsou tak silné, že ho emocionálně vážou na daný cíl. V této situaci se začíná zvětšovat námaha a praktická činnost začíná nabývat jiný směr.

Stupeň vzniklé frustrace závisí na mnoha okolnostech, na znalostech člověka, na sociální pozici a s ní spojené roli, kterou zastává, na jeho schopnosti správně

nebo nesprávně se orientovat v situaci, ve které jedná. Někteří jedinci jsou mnohem přístupnější vlivům frustrace než jiní. V značné míře i zkušenosti v dětství rozhodují o tom, jaké situace vyvolají stavy frustrace. Mnohé frustrační stavy plynou z konfliktu člověka s jeho okolím, ale příčina může spočívat také v člověku samotném. Rozporné touhy a konflikty motivů mohou stejně snadno vést k stavům frustrace jako konflikty s obklopujícím prostředím. Například nespokojenost může zápasit s ambicí, nenávist může být spojená s láskou k téže osobě, a touha po spokojeném životě v rámci rodiny s touhou dosáhnout úspěchů v práci. Člověk může mít také vyšší aspirace než jsou výsledky, kterých dosahuje.

Způsoby reakce na frustraci jsou rozmanité — závislé jak na vnějších okolnostech, tak na osobních vlastnostech jedince. Avšak i při této rozmanitosti jsou jisté typy reakcí, které můžeme označit jako všeobecné, a jejich rozeznávání je důležitou věcí při analýze jednání člověka nebo skupiny lidí. Z celkového počtu reakcí jsou nejdůležitější čtyři vlastnosti nebo způsoby reakcí, které charakterizují chování člověka ve stavu frustrace. Tyto reakce lze snadno pozorovat v každodenním styku s lidmi a lze je i experimentálně vytvořit v laboratorních podmínkách. Zařazujeme k nim agresivitu, rezignaci, regresi a fixaci.

1. *Agresivita*. O agresivitě se mluví nejednou tak, jako by to byla zvláštní touha člověka po ukrutnosti, zájem způsobovat bol jiným lidem nebo destrukci vnějších předmětů. Sociální psychologové, navazující na tradici Freuda, se domnívají, že touhy tohoto druhu jsou projevy primárních instinktů člověka a že jsou člověku vrozeny. Lidé jako by byli od přírody sadističtí a ukrutní a jenom díky potlačujícímu vlivu civilizace mohou být v některých případech tyto prvotní pudy ovládnuty.

Z psychologického hlediska agresivita není, jak připouštěl Freud, pudem jedince po usmrcení a ničení, ale ve svém prvotním významu je jedním z projevů potřeby udržet se při životě, poněvadž život vyžaduje stejně přiblížení ke zdroji uspokojení potřeb, jako i únik nebo překonání překážek stojících v cestě realizaci cíle.

Frustrace může vyvolat dva druhy emocionálních stavů — hněv a strach. To, co nazýváme hněvem nebo nenávistí, je sice jistý druh agresivity, ale v jiném významu toho slova. Je to důsledek frustrace, vzniklý ve snaze člověka překonat těžkosti. Agresivita u Freuda má násilnou formu, je spojená se sadismem. Sadismus však není identický s hněvem nebo nenávistí, je to spíše patologické spojení agresivity se sexualitou.

Jak lze vysvětlit hněv? Organismus je neustále povzbuzován potřebou udržet se v situacích, v nichž buď má možnost získat předměty, které pokládá za žádoucí, nebo uniká od toho, co pokládá za nepříjemné nebo škodlivé. Dosáhne-li člověk cíle, nastává stav uspokojení, „nahromážděná energie je tímto úsilím využita“ a jedinec se vrací do normálního stavu. Jestliže však existují překážky na cestě k realizaci cíle, „energie se hromadí dále“, jako by se soustřeďovala na překonání těchto překážek a člověk tak získává pocit hněvu nebo nenávisti. Ovšem jsou situace, kdy projevít hněv by bylo velmi nebezpečné pro člověka, znamenalo by to ohrožení jeho rovnováhy a stability: proto se člověk brání takovýmto situacím a snaží se jim uniknout. Cit hněvu se proto může mísit s pocitem strachu nebo neklidu.

Hněv, jak bylo řečeno, je jedním z nejčastějších projevů frustrace. Může se však projevit nejrozmanitějším způsobem. Nejčastěji může být usměrněn proti osobě nebo předmětu, o nichž je známo, že jsou příčinou frustrace. Jako příklad lze uvést rozhněvaného dělníka, který uhodí mistra. Ovšem hněv se může projevit v podobě značně zamaskované. Dělník může podrývat autoritu vedoucího, když o něm rozšiřuje zlé řeči. Velmi často se však vyskytuje situace, kdy není známa osoba, která frustraci způsobila. V tomto případě bezprostřední útok není možný. Příčinou frustrace může být také osoba,

kteřá vzbuzuje strach. Může to být zlý mistr nebo nadřízený v úřadě. V těchto podmínkách se uplatňuje zvláštní mechanismus, který se nazývá přenosem. Jestliže se hněv setká se silným odporem, může se obrátit nikoliv proti adresátu, nýbrž proti jiné osobě, která je méně nebezpečná. Uražený dělník se může pohádat se ženou, může si vylít zlost na dětech, bit psa, anebo také vyjádřit nepříjemné pocity způsobem méně škodlivým, může sekat dříví, provádět rychlé cvičení nebo se účastnit nějaké nevazné zábavy. Ve skupinách podléhajících frustraci krouží obrovské množství zlých klevet, často vznikají hádky a zájem o věci celku se snižuje. Dělník, který podlehl frustraci, se může stát typem člověka, který rozeštěvává, narušuje dobrou atmosféru na pracovišti. Někdy se stává, že v zájmu klidu uvnitř skupiny se agresivita přesouvá na venek.

Frustrace ovlivňuje chování členů skupiny. Frustrační situace může vytvořit takový typ jednání, že všichni členové jistě organizace se stavějí na odpor všemu, co přichází ze strany, která tuto frustraci způsobila. Podřízení jsou náchylní k podezřavosti, nedůvěřují ničemu, co přichází i v dobrém úmyslu ze strany vedoucích. Jsou ovšem situace, kdy frustrace může přinést i pozitivní výsledky. Jestliže frustrace není zvlášť hluboká a dotýká se jenom dílčích stránek činnosti skupiny, může vést k aktivitě tvůrčího charakteru, dělníci nebo zaměstnanci se mohou obrátit proti zdroji křivdy a odstranit ji. V situacích, kdy frustrace se dotýká velkého počtu lidí a je zvlášť hluboká, mohou být důsledky velmi nebezpečné nejen pro lidi, kteří ji způsobili, ale pro lidi zcela nevinné. V takovýchto případech požadavky nabývají všeobecného a často až iracionálního charakteru. Vzniká nadměrná kritika správy, absence, klevety, drobné křivdy se zvětčují. Správa, aby takové atmosféře zabránila, volá na poplach, dožaduje se přísné disciplíny, kritizuje podřízené. Ale takový neodborný zásah může vést k ještě silnější frustraci, všeobecně se zhoršuje situace. Zastrášení dělníci žijí v sobě ještě větší nenávist a zlá pracovní atmosféra může na dlouhý čas zastřít vztahy mezi vedením a podřízenými.

2. *Rezignace nebo apatie* bývá také vel-

mi častou reakcí na frustrační situaci. Když člověk nemůže realizovat určité potřeby po několikrát, zanechá vůbec pokusu cíl realizovat. Dochází k tzv. procesu introjekce. V tomto procesu nenávidí nebo hněv z různých příčin nenačází vnějšího uplatnění a obrací se proti člověku samotnému, u něhož způsobuje depresi nebo apatii. Rezignace může být výsledkem tří druhů situací:

a) Všechna vnější východiska z dané situace jsou uzavřena. Jedinec se nemůže osvobodit od úrazu, který utrpěl, a proto se „smaží ve vlastní šťávě“.

b) Osoba (nebo také kolektiv), která frustraci způsobila, nemůže být napadána, neboť je současně i předmětem lásky a úcty. Je to spojením lásky a nenávisti, tj. — jak říkají psychologové — cit ambivalentní.

c) Jistí lidé byli vychováni v přesvědčení, že každá agresivita je zlá, nebo se obávají, že se na jejich akci odpoví protiakcí. Obava před agresivitou vůči vlastní osobě může vést k introjekci, a potom k hluboké depresi. S výjimkou mírných stavů jsou takové situace patologické. Člověk, který byl považován za dobrého pracovníka závodu, může po marné snaze prosadit dobrou věc časem zcela rezignovat na úsilí o realizaci cíle, odmítá se dožadovat správných požadavků. Ironie života spočívá v tom, že uvedené podmínky zasahují právě lidi nesmírně svědomité, lidi těžko pracující, lidi, které nedostatky trápí. Když jsou frustrační stavy nashromážděné po celá léta, může přijít také doba, kdy velká část zaměstnanců ztrácí jakoukoliv důvěru. Tento nenormální stav může způsobit psychickou depresi u jedinců, psychické nemoci nebo dokonce i pokusy o sebevraždu. V době nezaměstnanosti se například stávalo, že lidé propuštění z práce a po marném úsilí práci novou nalézt se vůbec přestali starat o svou práci a zcela rezignovali i na své oblíbené zájmy.

3. *Regrese*. V situaci, kdy některá tužba zůstala nerealizována, se člověk vrací na nižší stupeň svého vývoje a vykonává úkoly značně nižší, než odpovídá jeho schopnostem. Dembová a Lewin experimentálně potvrdili, že mírná frustrace u dětí brzdí jejich duševní vývoj o dva i více roků. Zábavy i způsob chování takových

dětí připomínají hry i způsoby jednání dětí podstatně mladších.

Lidé ve stavu frustrace jsou náchylní k řešení svých problémů způsobem, který připomíná návrat k primitivnímu dětinskému způsobu chování. Příkladem takové regresivní reakce na frustraci je člověk toužící po automobilu, ale bez finančních prostředků. Když si sám nemůže dovolit automobil koupit, začíná ho ničit jiným. V situaci regrese je člověk méně kritický k názorům, které jsou mu dostupné, je náchylný k sugesci. Snadno uvěří všemu, co se mu předkládá, samozřejmě s podmínkou, že předkládaný názor se shoduje s tím, v co touží věřit. Lidé v této situaci jako by neměli dostatek rozvahy. Minulost se jim zdá tím nejlepším, co prožili, obávají se proto budoucnosti a touží po starých zlatých časech.

V organizaci může být hlavním projevem regrese malá schopnost ovládat emoce, přecitlivělost na klevety, slepá oddanost jistým lidem, jakož i naprostá nedůvěra k lidem jiným. Ze strany vedení podniku může být důsledkem regrese snaha po nadměrné koncentraci moci, nezáměr předat část kompetence nižším složkám, snížená schopnost rozlišování mezi požadavky rozumnými a falešnými, nesprávné generalizace týkající se jak pracovních, tak politických otázek.

4. *Fixace* (nebo také obsese) je strnulý, úporný, málo elastický způsob jednání. Opakování týchž forem činnosti, které za daných okolností nevedly k žádoucím výsledkům. Obsesivní reakce na frustraci vede člověka k tomu, že projevuje naprostou neschopnost osvojit si nové způsoby reakce, reakce realističtější, vedoucí k cíli. Člověk v této situaci je ovládán fixní ideou. Na rozdíl od čisté regrese je člověk ovládán jistým strnulým názorem, fikcí, má všechny znaky normálního jednání, ale není schopen vidět věci v nahé podobě. Jednání takového člověka je podobné jednání dítěte, které i přes přísný trest za vykonání určitého činu jej vykoná jakoby v zaslepenosti někdy i několikrát za sebou. Taková reakce na frustraci se může vyskytovat i mezi vedoucími. Mnoho lidí propadá fixní ideí, myslí si například, že lidi je třeba „držet zkrátka“, že do té nebo oné věci nemají co mluvit atd. Takovou fixní ideu lze při-

rovnat k pohledu z tunelu, anebo lidově k pohledu „s klapkami na očích“. Takový člověk, v případě že se zaútočí na jeho názory, je schopen obhajovat své přesvědčení za každou cenu. Jeho soudnost se snižuje a strnule se drží svých vžitých názorů. V takové situaci není člověk schopen objektivního a nestranného hodnocení, ale naopak ještě více propadá jednostranností a omylům.

Kromě těchto forem jednání, o kterých jsme mluvili, se vyskytuje řada dalších. Jedinec vědomě pozoruje a hodnotí situaci, modifikuje způsoby jednání, aby se vyhnul negativním důsledkům silných emocionálních stavů. Je to tzv. *proces projekce, potlačení a sublimace*. *Projekce* se zakládá na tom, že jedinec promítá své vlastní vlastnosti na okolí, připisuje mu vlastní neschopnosti. V případě *potlačení* se jedinec snaží vytlačit ze svého vědomí skutečné příčiny svého jednání, o kterých ví, že by byly negativně hodnoceny okolím a vynalézá jiné, speciálně zdůvodněné, shodné s normami vládnoucími ve skupině. Připisuje své činy jiným motivům, než ve skutečnosti měl, unikaje tak frustračním stavům.

Když člověk dosahuje v určité oblasti stále nějakých neúspěchů, snaží se změnit své zájmy, pokouší se o úspěch na jiné půdě, nehledá skutečné příčiny svých nízkých výsledků, anebo si namlouvá, že je ho třeba v jiné oblasti. *Sublimaci* rozumíme přenesení činnosti i citů z jedné oblasti do jiné, ve které by se tak neprojevily vlastní vady a kde by byly zároveň kompenzovány neúspěchy.

Chování jedince ve frustračních situacích je však mnohem rozmanitější a uvedené modely jsou jen nejtypičtější.

Frustrace u mládeže

Frustrační prožitky se u mládeže vyskytují velmi často. Mládež už svým charakterem je ve smyslu morálním převážně idealisticky orientována. A tento její idealistický charakter ji předurčuje k prožívání rozčarování a zklamání, vyskytnou-li se překážky na cestě k cíli. Když dospívající osoba pozná, že její úsilí o zlepšení něčeho, její zájem vykonat něco prospěšného pro skupinu, jsou nedoceňovány anebo dokonce bagatelizovány, tehdy její postoj vůči skupině i společnosti se přetváří v postoj, který lze vyjádřit slovy: „dejte mi svatý pokoj“,

„já s tím nechci mít nic společného“ atd.

Frustrační prožitky u dospívající generace jsou proto tak časté, že se vyskytuje mnoho takových situací, ve kterých mladý člověk neví, zda se od něho ještě očekává, aby se zachoval jako dítě nebo už jako dospělý, a proto se u něho nejednou objevují početné symptomy pocitu nejistoty a nerozhodnosti. Role, které nejsou přesně určené, velmi často způsobují frustrační stavy. Ne všem těmto frustračním prožitkům odpovídají projevy agrese (nebo hněvu), ale převážná jejich část je spojena s podrážděním. Když dítě prožije frustraci, reaguje na ni zpravidla výbuchem zlosti. Mládež se v mnoha případech může zachovat podobně, ale je mnohem pravděpodobnější, že bude maskovat výbuchy zlosti jinými společensky vhodnějšími formami jednání.

Americký psycholog R. G. Kuhlén klasifikoval všechny frustrační okolnosti do čtyř skupin:

a) Psychofyzické vady — rozumí tím jak vady fyzické, tak duševní neschopnost. Tyto okolnosti jsou proto zvláště důležité, že aspirace jedince často převyšují jeho skutečné schopnosti a dovednosti.

b) Nedostatečně rozvinutá obratnost nebo neodpovídající návyky. Může to být i nedostatečná schopnost ovládat se v emocionálních projevech. Adolescence je obdobím vstupu do nových životních situací, v nichž se jedinec pro nedostatek zkušenosti nedovede správně orientovat.

c) Překážky spočívající v prostředí. Tyto překážky mohou být jak materiální, tak sociální povahy. Zdrojem frustračních prožitků u mládeže může být jak nedostatek hmotných prostředků, tak v některých případech i samostatnost v jejich používání. Mladý člověk si nemůže koupit to, co si kupují jiní, navštěvovat divadla, která navštěvují ostatní atd. Příkazy a zákazy ve škole nebo také v rodině ostře kolidují s tím, po čem člověk touží a co mohou dělat jiní kolegové, kteří už do školy nechodí, nebo se osvobodili od rodiny.

d) Konflikty mezi rozpornými motivy nebo mezi těmi motivy, které se nedají sladit. Jsou to konflikty vystupující mezi různými skupinami, mezi různými konformismy a normami jednání, které ostře kolidují. Když jsou rozporné motivy stej-

ně silné anebo se jen velmi málo liší svou intenzitou, tehdy frustrační prožitky zesilují.

Podle E. B. Hurlockové lze frustrační reakce rozdělit na reakce agresivní ve vztahu k jiným (reakce obviňující jiné), nebo ve vztahu k sobě (reakce obviňující sebe), a na reakce, v nichž člověk přijímá danou situaci jaká je a nestaví se jí na odpor (neobviňující reakce). V tomto třetím případě, kdy člověk nemohl realizovat jistou potřebu, snaží se uniknout nepříjemnosti vyvolané tímto faktem a namlouvá si, že mu vůbec na tom nezáleží, že to pro něho nehrálo vážnou roli.

Frustrační situace mohou vést v mnoha případech ke konstruktivnímu jednání, člověk se může se zvýšeným úsilím snažit o odstranění překážky, hledá nové způsoby jak realizovat ten cíl, který je pro něho důležitý, anebo hledá cíle náhradní. Je to v těch případech, když překážka není odstranitelná. Ale většina reakcí na frustraci, anebo obrana před ní, nedovoluje normální činnost a plný rozvoj jedince. Důležitým úkolem sociální psychologie je zkoumání cest a způsobů činnosti, které mají vést k neutralizaci negativních následků frustrace. Psycholog Stratton ukazoval na negativní důsledky frustrace zejména ve školním prostředí. Čím je jedinec méně náchylný k výbuchům zlosti a strachu, tím je pravděpodobnější, že bude dosahovat lepších výsledků ve škole. V jeho výzkumech dosahovaly přecitlivělé a bázlivé osoby slabších výsledků ve škole, než osoby, u kterých tyto emocionální stavy nebyly tak intenzivní. I když korelace mezi citlivostí a inteligencí nebyla potvrzená, větší náchylnost k podrážděnosti a strachu byla vždy bezprostřední příčinou snížení výsledků ve škole, mnohem více než nižší stupeň inteligence. Emocionalita ničila vždy mnoho energie žáků.

Biotechnickou zásadou, která zmírňuje negativní frustrační reakce, je vnitřní kontrola nad emocemi. Tato kontrola samozřejmě neznamená odstranění emocí, ale spíše schopnost racionálního zvládnutí situace, když člověk reaguje rozumovým a ne citovým způsobem. Frustrační prožitky mohou být do značné míry zvládnutelné, jestliže jedinec zná příčiny svého neúspěchu a zároveň je schopen kriticky ocenit hranice svých schopností. V tomto

případě má jedinec větší pocit jistoty a bezpečnosti, poněvadž také získává lepší ocenění u druhých lidí. Velký význam pro eliminaci některých druhů jednání, které vedou k frustraci, má rovněž postoj dospělých k mládeži. Když dospělí rozumí mládeži, chápou její potřeby a zájmy, zmenšují svým chováním negativní důsledky frustrace.

Mnohé výzkumy delikvence mládeže ukázaly, že žáci opouštějící školu s velkou nenávistí ničili cizí majetek, který jim stál v cestě. Ukázalo se, že důvodem této agrese byla frustrace získaná ve škole. Škola na jedné straně chrání mnoho mladých lidí před přestupky díky stabilnímu vlivu školní rutiny, na straně druhé však může u jiných jedinců způsobovat frustrační prožitky, únik od školy. Zejména žáci, kteří chodili za školu, všeobecně trpěli vnitřním neklidem, nejistotou v sebe, neměli odpovídající návyky pro plnění školních povinností, byli proto značně zpožděni za celkovou úroveň třídy, a aby unikli prostředí, které jim způsobovalo velkou frustraci, vyhledávali jiné prostředí za školou, v němž se mohli svých negativních pocitů zbavit.

*

Frustrační situace různého druhu, různorodé konflikty vnější i vnitřní, které u člověka vznikají, nepopulárnost v sociální skupině, neúspěch v životě i činnosti, odmítnutí blízkými osobami nebo strach před nimi vyvolávají u dětí i u dospělých silné, citově nepříjemné pocity. Tyto stavy se nejčastěji projevují více nebo méně v agresivních reakcích; jiné formy jednání: fixace, regrese nebo rezignace se projevují teprve tehdy, když se stavy emocionálního napětí prohlubují a trvají delší dobu. Agresivní formy jednání, když se stanou trvalými, se mohou stát příčinou nových konfliktů jedince s okolím, ztěžovat jeho sociální kontakty a způsobovat nové neúspěchy, narušovat jeho rovnováhu. Stavy frustrace nelze podceňovat, a je třeba studovat příčiny, které ji vyvolávají. Samozřejmě, že teorie frustrace má své meze a nelze jejím prostřednictvím individualizovat nebo psychologizovat společenské jevy, které jsou mnohem komplikovanější. Bylo by naivní redukovat všechny sociální konflikty na prostý vztah neúspěšného jednání a reakce na ně. Taková zjednodušená verze sotva pomůže

objasnit makrosociologické problémy, jako je analýza příčin válečných konfliktů, jako je objasnění národně osvobozenického hnutí nebo konfliktů nacionálních a třídních. Tato okolnost však nic nemění na potřebě studovat formy jednání, které způsobují neúspěch, jakož i vážně analyzovat důsledky, k nimž může vést.

Literatura:

Barker R., Dembo T., Lewin K.: *Frustration and Regression*, Iowa 1941.
Brown J. A. C.: *Spoleczna psychologia przemyslu*, Varšava 1962. Překlad z angličtiny — *The Social Psychology of Industry*.

Dollard J., Dobb L. W., Miller N. E., Mowrer O. H., Sears R. R.: *Frustration and Aggression*, New Haven 1964.

Hofstätter P. R.: *Sozialpsychologie*, Berlin 1964.

Hurlocková E. B.: *Adolescent Development*, New York 1955.

Klineberg O.: *Social Psychology*, Holt, New York 1954.

Maier N. R. F.: *Frustration, A Study of Behavior without Goal*, New York 1949.

Murphy G., Murphy L. B. and Newcomb T. M.: *Experimental Social Psychology*, Harper, New York 1937.

Newcomb T. M.: *Social Psychology*, The Dryden Press, New York 1950.

Parsonsovy sociologické eseje

Talcott Parsons: *Beiträge zur soziologischen Theorie*.

Ed. D. Rüschmeyer. Soziologische Texte, Luchterhand Verlag Neuwied 1964, 314 str.

První německý výbor z rozsáhlého díla vlivného amerického sociologa (který ostatně načerpal důležité motivy svého myšlení za svých heidelberských studií) vcelku odpovídá americkému vydání jeho esejí z roku 1954. Obsahuje studie a články většinou ze 40. let, kdy Parsons (nar. 1902) jednak zpřesňoval a rozvíjel svou nedávno formulovanou strukturálně funkcionální teorii (*The Structure of Social Action*, 1937), jednak ji empiricky podpíral a prozkoušel. Jeho úvahy se soustřeďují kolem několika uzlových bodů, jako jsou — vedle otázek vlastní sociologické teorie — zejména problémy rodinné struktury ve vztahu k ostatním společenským institucím, motivy ekonomického jednání, otázky sociální stratifikace a konečně konfliktu ve společenském systému (agresivita, třídní boj).

Sociologická *teorie* je z Parsonsova díla zřejmě známa nejlépe, takže se — v recenzi, která si klade za cíl informovat — mohou omezit na nejnútnejší. Základní rysy Parsonsovy teorie shrnuje abstraktní první studie o *systematické teorii v sociologii* (1945). Typický je v ní důraz na nutnost neustálé návaznosti každého problému na celkový stav systému (proti v USA převažující empirické praxi, ale i proti teorii izolovaných „činitelů“). Zajímavá je také jeho teze o relativnosti kategorií „struktura“ a „proces“, z čehož jinými slovy vyplývá, že pojem struktury je u Parsonse pouze technicko-analytickým nástrojem k postžení určité rovnoměrnosti zkoumaných procesů. Ve světle toho se nabízí otázka, vystihuje-li kritika (např. Dahrendorfova) základní intenci Parsonsovy metody, vytýká-li jí konzervativnost a staticitost; není-li zde heuristický princip, *ideálně typický* model, který má umožnit analýzu, zaměřován za věcnou výpověď.

Parsons v této stati dále definuje některé své základní pojmy jako referenční rámec, funkce, role, instituce: podstatným aspektem sociální struktury je soustava „vzorů očekávaného chování“, které jsou konec konců ztotožňovány s institucemi, čili s mechanismy, které pomocí sankcí apod. „definují role jednáčích“ a začleňují rozmanitě lidské motivace do jednotného, integrovaného systému (např. str. 56). Základním problémem Parsonsovým přitom zůstává interdependen-
ce institucí, neboli otázka, jak na sebe různé instituce, popřípadě struktury (např. psycho-

logická motivace personální struktury a sociální systém) navazují.

Této problematice jsou konec konců věnovány všechny ostatní stati výboru. Ještě relativně nejméně se teoretický problém projevuje v druhé — na Parsonse velice empirické — studii *Věk a pohlaví ve společenské struktuře USA* (1942). V jejím centru stojí otázka tzv. mládežnické kultury, která je v Americe charakterizována zejména vzory akcentované nezodpovědnosti (v protikladu k záležitostem dospělých), zájmu o sport a druhé pohlaví: vymezena je jednak proti statusové jistotě závislého dětství, jednak vůči rolím povolání a domácnosti, které tvoří status dospělých. Typické je přitom pronikání prvků „mládežnické kultury“ (např. „Glamor pattern“) do kultury dospělých, recepce „romantických“ vzorů, která má ventilovat mužskou přespecializovanost a nedostačnou funkční vyplněnost ženy v domácnosti. Parsons vyslovuje hypotézu, že mládežnická kultura má pozitivní funkci zvládnout napětí přechodu k statusu dospělosti (str. 80n., 100 aj.).

Ke zkoumání *příbuzenského systému v USA* (1943) se Parsons vrací ve více státech. Co je podle Parsonse pro americkou rodinnou strukturu (správněji: pro strukturu městských středostavovských rodin) podstatné, je typická redukce na „nukleární rodinu“, které obvykle chybí solidarita — zvláště ekonomická — s rodinami předků a odrostlých potomků. Pripustíme-li, že kontinuita statusu v USA je menší, než jsme nakloněni předpokládat, pak ovšem musíme vzít na vědomí i některé zajímavé momenty, které jsou s tím spjaté — (např. převahu afektivní spontaneity při volbě partnera, citovou vázanost dětí k poměrně malému okruhu, obtížnost náhlého přechodu do statusu manželství a povolání, oddělení rolí povolání a příbuzenského statusu atd. Zvláště tento poslední znak má značný dosah pro celý sociální systém, neboť (na rozdíl od solidárních širších příbuzenských systémů spjatých s ekonomickými funkcemi, viz patriarchální velkorodina nebo ještě dědičný selský dvůr) umožňuje založit systém povolání na osobním výkonu, na technické kompetenci a racionálních normách — tedy na „afektivní neutralitě“, bez ohledů na příbuzenské motivace a solidaritu.

K některým motivům této studie se ještě vrátíme v souvislosti s dalšími statemi. Je zajímavé, že článek časově nejmladší, *Incestní tabu a sociální struktura* (1954), také nejvíce ohráží Parsonsovo zavádění psychoanalytických metod do sociologie, které rovněž

patří k často kritizovaným bodům Parsonsova díla. Je tu podtržena úloha (předgenitální, latenční) erotiky při socializaci dítěte; zvláště je to difúzní erotický vztah k matce, který umožňuje např. učební proces, na druhé straně však i pozdější reaktivaci regresivních vrstev osobnostní soustavy. Zákaz incestu tak znamená strukturaci erotických motivací, např. sociální kontrolu regresivních tendencí u matky, které by zabrzdíly vývoj dítěte a zabránily jeho odchodu z rodiny, a tak znemožnily, aby individuum přebíralo odpovědnosti a funkce v nadrodinných strukturách sociální interakce (133).

Stať o *motivaci ekonomické činnosti* (1940) reprezentuje další skupinu analýz, které se zároveň silněji orientují na Parsonsův teoretický systém. Základem jeho argumentace je tvrzení, že neexistuje „ekonomická motivace“ ve vlastním smyslu, neboli že záleží plně na sociálním institučním rámci, který teprve „definici určitého očekávání“ umožňuje kanalizaci motivů ve směru racionální kalkulace, pokládající věci a lidi za emotivně neutrální prostředky k ekonomické činnosti (139n). Za druhé Parsons problematizuje představu egoistické ziskuchtivosti jako *jediné* hnací síly ekonomické činnosti: sám „vlastní zájem“ je komplexní fenomén implikující i morální činitele (sebeúctu, uznání druhých lidí), jinými slovy, i tu se ekonomická činnost pohybuje v širším rámci normativních institučních vzorů, které se ani nevyplácí natrvalo ignorovat. Ba v „plně integrovaném systému“ Parsons dokonce konstatuje konvergenci zistných a nezištných motivací: jen „špatně integrované soustavy“ připouštějí dilema úspěch–morálka, dilema, které vede k nejistotě a k neurotickým reakcím (156n, 174n).

Právě tato stať ovšem působí určité rozpaky, které nemusí být jen dílem nepochopení. Nejde jen o legitimní realistickou otázku, kde najít v novodobých dějinách takovou „plně integrovanou soustavu“; kromě toho si Evropan s historickými zkušenostmi musí klást i hodnotící otázku, je-li údělem člověka být integrovaným příspěvkem *jakéhokoliv* systému, jsou-li jeho hodnoty *jen* funkcemi systému.¹ A nepatří právě i „disfunkční“ vzpura proti systému k nutným sebeudržovacím silám *lidské* společnosti — o nichž snad i sociolog má vědět?

Za nejpodnětější studii sborníku sám považují navazující rozbor *akademických profesí ve společenské struktuře* (1939). Běžné vědomí považuje akademické profese (lékaře, vysokoškolského učitele) za reziduum „nezištných motivací“ v protikladu k prakticko-ekonomické sféře, orientované na zisk. Par-

sons tu především poukazuje na skutečnosti, že akademické profese jsou konstitučně významné pro moderní technickou společnost a že dochází k vzájemnému pronikání této sféry a sféry ekonomické praxe a institucí, které jsou s ní spjaty (byrokratická správa, vůbec smluvní vztahy abstrahující od konkrétních osob). Zvláště důležitá je ovšem *shodná* racionální struktura obou oblastí (163n), zejména univerzální kritérium odborné kompetence a funkční specifičnosti (proti tradicionalismu, funkční difúznosti a partikulární solidaritě primárních skupin). V mnohém shodný racionální a univerzalistický „vzor“ profesí akademických i neakademických (ve společné frontě s demokratickým státem)² tak stojí proti strukturám s odlišným vzorem (typu: příbuzenské vztahy). Udržení — zdaleka ne samozřejmé — racionálního vzoru je spjato s vynakládáním značné energie a může skončit neúspěchem (vytvoření kliky, zrušení cenzury mezi úředními a soukromými záležitostmi, uposlechnutí hlasu „vůdce“ apod.). Naproti tomu původně sledovaný protiklad akademických povolání a ekonomické praxe se liší jen různými „definicemi situace“.

Zbývající čtyři pojednání se zabývají různými aspekty sociální stratifikace. *Náběh k analytické teorii společenských vrstev* (1940) je rovněž poznamenán už zmíněnou tendencí k systémovému fetišismu. Parsons soudí, že (vždy i morálně akcentovaná) stratifikační škála daného systému hluboko proniká i do individuálního subjektivního vědomí, takže se jednotlivci od ní nemůže emancipovat, leda za cenu vnitřního konfliktu. To neznamená nic jiného, než že úspěšně sledovat vlastní zájem lze jen „respektováním instituční definice situace“ a snahou o postup podle dané stratifikační škály.

Význam má ovšem Parsonsovo rozlišení různých typů stratifikačních škál podle toho, je-li kritériem statusu příbuzenský vztah, výkon, vlastnictví, moc apod. Nesporně správné je poukaz, že o třídách lze hovořit jen tenkrát, spojuje-li se sociální status s příbuzenskou afiliací (191. srv. 213), čili je-li tu kontinuita statusu z generace na generaci. S tím souvisí, že primární kritéria statusu se spojují obvykle se symbolickými prestižními znaky, jejichž nositeli, aspoň v analyzované americké společnosti, bývají spíše ženy. Americkou stratifikační škálu přitom Parsons označuje za vágní, což bývá všude, kde profesionální výkon je jejím základním kritériem; vzniku přílišného napětí brání nejen horizontální a vertikální mobilita, ale i už popsaná příbuzenská soustava a v neposlední řadě také určitá diskrepance mezi

¹ „Tato sladěnost člověka a systému se stává normou, aniž je kladena otázka po místu obou těchto měřítek (funkční potřeby společnosti a schémata průměrného super-ego) v celku společenského procesu, a zvl. ne otázka po původu a právoplatnosti průměrného super-ego. I špatné, represivní poměry se mohou normativně obrazet v takovémto super-ego. (Parsonsovy) pojem integrace, tato pozitivistická napodobenina identity subjektu a objektu, připouští i nerozumný stav společnosti, pokud by jen měl dostatek moci, aby své příslušníky předem

zmodeloval. Koincidence průměrného super-ego a funkčních potřeb sociálního systému, totiž potřeb své vlastní perpetuace, je triumfálně dosaženo v Huxleyově knize *Brave New World*. Takovouto důslednost ovšem Parsonsova teorie nemá na mysli. Empiristické smýšlení ho chrání před tím, aby onu identitu vydával za uskutečňenou.“ (T. W. Adorno. *Zum Verhältnis von Soziologie und Psychologie*. Sociologica I, Frankfurt 1955, str. 13n).

² Parsons sem řadí i křesťanské církve (176) pro jejich univerzalistickou orientaci.

výši příjmů a prestiží, zřetelná např. v akademických povoláních.

Pojednání o *společenských třídách a třídním boji* (1949) je věnováno 100. výročí Komunistického manifestu a má význam potud, že dává preciznější představu o Parsonsově vztahu k marxismu, který se však ukazuje dosti málo centrální. Přiznává Marxovi pokrok proti starším utilitaristickým teoriím v tom, že objevil strukturovanost zájmů; podobně přiznává celkem šest momentů moderní společnosti, které potenciálně vedou k třídnímu boji, popřípadě k funkčním konfliktům. Domnívá se však, že tyto momenty, které také odmítá fatalizovat, jsou společné kapitalistické i socialistické variantě průmyslové společnosti. Dalšími jeho tezemi jsou a) zosťování třídního boje vlivem předkapitalistických reziduí, b) převaha etnické solidarity nad třídní, c) primát vzoru *povolání* před vzory vlastnictví a směny v novodobé společnosti (je to soustava profesí, která tvoří onen instituční rámec, jenž teprve umožňuje zkoumat ekonomické zákonitosti tržního mechanismu).

K otázce funkčních konfliktů se Parsons vrací ještě z jiné strany, pozoruhodným rozborem *agresivity ve společenské struktuře průmyslových společností* (1947). Ve výkladu socializačního procesu dítěte je důležitý poukaz na specifické nejistoty dívek a chlapců, známé už v souvislosti s „mládežnickou kulturou“, z níž je zde vyzdvihován zvláště neurotický kult mužnosti a násilí (jako revolta proti civilní rutině a střízlivosti všedního dne). Parsons si dále všímá sklonu mladých lidí k nedůtklivému sebepečování, které vyplývá z inkongruence rodinných a profesionálních rolí; odtud dochází k traumatickému zklamání a někdy k přijetí paranoických vzorů („spiknutí“). Dalším zdrojem agresivních reakcí bývá primát funkční výkonnosti průmyslové společnosti, který zvyšuje existenční nejistotu a zároveň — krajním ukázněním citů a bezprostředních impulsů — v lidech hromadí nevybité emoce. Konečně si Parsons všímá i faktu, jak moderní racionalizační proces rozbíjí tradiční jistoty a symbolické soustavy; to vede u některých skupin k „fundamentalistické“ reakci (248), tj. ke křečovitému důrazu na zproblematizované skupinové hodnoty.

Příkladem, jak Parsonsova sociologie se pokouší zvládat i aktuální témata současných dějin, je studie o *německé sociální struktuře před nacismem* (1942), která sborník uzavírá. Význam tu má zjištění, že stará správní byrokracie v Německu jednak předchází industrializaci, jednak si podržuje moc a prestiž vedle individualistického kapitalismu, do jehož procesů regulativním způsobem zasahuje. S tím jde paralelně mimořádně vysoká formalizace statusu a jeho symbolů (titulace, uniformy) i mimo vlastní povolání, např. v manželství, které má v Německu vysloveně neromantický charakter. Tato formalizace je doplněna únikovým romantismem spíše kolektivistického typu (proti anglosaskému individualistickému romantismu, jehož prvky pronikají i méně formální sférou po-

volání a intimněji pojatým manželstvím). Z těchto prvků německé společnosti se rodí možnost radikálně nové, protievropské struktury, antiburžoazní, vojensko-nacionalistického fundamentalistického povstání (279n).

Nakonec lze říci, že podnětnější než kritické zjištění, co kategorie Parsonsovy sociologie vidět *neumožňují*, se zdá závěr, že tyto kategorie se v mnohém přece jen ukazují plodnými a schopnými postihnout řadu důležitých strukturálních problémů moderní společnosti. Také sám Parsons se projevuje jako daleko méně nudný myslitel, než se zdá podle učebnicových informací.

Bedřich Loewenstein

Obzor problémů vědy o vědě

G. M. Dobrov, *Nauka o nauce. Vvedenie v obščee naukoznanie*.

Naukova dumka, Kiev 1966. Str. 270.

Kijevský historik vědy a techniky G. M. Dobrov, který je sám původní erudicí technik, patří nejen k nejspěšnějším průkopníkům vědy o vědě v SSSR, ale také k průkopníkům kvantitativních, matematicko-statistických a kybernetických metod v této oblasti. Jeho kniha je prvním systematickým a souhrnným zpracováním problémů vědy o vědě, které vyšlo v ruštině. Nesporným kladem této obšířlé monografie je skutečnost, že se opírá nejen o početné zahraniční výsledky, ale také o některé analytické studie kijevské skupiny, kterou autor sám vede.

Kniha je rozdělena na tyto kapitoly: Předmět a metoda vědy o vědě, Informační přístup k dějinám vědeckotechnického pokroku, Studium obecných rysů vývoje vědy, Lidé vědy, Problémy vědecké organizace práce vědeckých pracovníků, Plánování cest vědy, Vědecká prognostika. Z tohoto přehledu je patrné, že kniha zahrnuje nejdůležitější aspekty pojmu „vědy“ v jeho soudobé interpretaci. Kniha je vybavena obsáhlým statistickým materiálem, který je čerpán jak ze sovětských, tak také z mezinárodních pramenů. Autor také účelně používá k zobrazení některých základních vztahů blokových schémat, jak je běžné v technických vědách.

První kapitola shrnuje některé obecné úvahy o vědě o vědě a podává také informaci o některých nejstarších pracích na tomto poli (mezi ně patří nepochybně úvaha manželů Ossovských z roku 1936 a práce Bernalovy z konce třicátých let).

Druhá kapitola tvoří jakási prolegomena ke kvantitativní analýze fenoménu vědy. Proto autor na předním místě klade otázku adekvátních ukazatelů. Zde ovšem by bylo třeba požadovat, aby byly přesněji diferencovány různé významy mnohoznačného termínu „věda“. Tento termín totiž označuje některé jevy, které mají charakter poznávací činnosti (epistemický aspekt vědy), charakter určitých systematicky uspořádaných dat jisté povahy (informační aspekt vědy), charakter sociálních a institucionálních jevů (institucionální aspekt vědy, sociální aspekt vědy aj.).

Důraz, který G. M. Dobrov klade na pro-

blematiku měření a adekvátních ukazatelů tohoto měření, je tedy plně na místě, ovšem s tím, že je třeba zkoumat záruky, že jsou měřeny (a případně také srovnávány) identické jevy. Souhlasím také s Dobrovem v tom, že běžně uváděné parametry pro rozsah a růst vědy (například počet lidí angažovaných ve vědě, rozsah a dynamika nákladů, investic, publikace, citace aj.) jsou značně hrubé a ne vždy dostatečně spolehlivé. Z těchto důvodů je nepochybně velice perspektivní takový přístup k vědecké činnosti, který G. M. Dobrov charakterizuje jakožto informační přístup.¹ Z tohoto hlediska se věda jeví jako složitá dynamická informační soustava, kterou člověk vytvořil k získávání, analýze a zpracování informací určité povahy. Je možno dodat, že také produkty té činnosti, kterou obvykle jsme ochotni pokládat za vědeckou, mají povahu užitečné informace, takže tyto produkty se upotřebením neničí nebo neopotřebovávají, jako produkty materiálně výrobní činnosti.

S informačně teoretickým přístupem k činnosti ve vědě souvisí i významná okolnost, které autor po zásluze věnuje pozornost: Sledujeme-li růst vědy v posledních desetiletích, zejména exponenciální trend růstu publikační aktivity, musíme si uvědomit, že věda pracuje nejen „do zásoby“, jak se někdy říká, ale také „jen do zásuvek stolu“. Přitom v posledních letech koeficient účelného využití informačního bohatství, které věda produkuje, má zjevně sestupnou tendenci. Nesdílím však s autorem názor, že již tento fakt může být důvodem k znepokojení. Uvážíme-li pragmatickou povahu vědecké informace jakožto prostředku optimalizace a ekonomizace rozhodování, je zřejmé, že prostor alternativ, z nichž volíme jedno z možných reálných rozhodnutí, neustále roste. V tomto smyslu se věda stále více stává poznáním možných světů než jen poznáním nebo prohlubujícím se poznáním aktuálního světa. Z těchto důvodů roste přirozeně množství těch alternativ, které sice nejsou prakticky realizovány, které však musí být prozkoumány proto, aby mohly být realizovány jiné, výhodnější alternativy. Současně s těmito jevy dochází ovšem v průměru k zkracování té časové mezery, která je mezi skutečným objevem a jeho praktickou realizací.

Kladem kapitoly o obecných rysech vývoje vědy je zejména skutečnost, že se neomezuje na pouhé sledování základních trendů vývoje některých parametrů, které charakterizují rozsah činnosti ve vědě, ale že poukazuje také na některé vnitřní souvislosti. Také zde se ukazuje plodnost informačního přístupu k vědě, například při rozboru mechanismu vzájemného vztahu a vzájemných působení jednotlivých věd. Autor zde rozebírá některé typické jevy moderní vědy: procesy integrace a diferenciací, vznik nových syntetických nebo hraničních oborů apod. Snad by bylo účelné doplnit tyto části rozbo-

dynamiky klasifikace věd, a to nejen rozbohem klasifikační struktury soudobé vědy, ale také rozbohem struktury, povahy a geneze problémů, které vedou k vědecké činnosti.

Další dvě kapitoly se týkají specificky sociologických problémů vědy a vědeckého života. Statistický rozbor těch lidí, kteří jsou činní ve vědě, se přitom opírá o poměrně bohatý, z větší části sovětský materiál. V této souvislosti se omezím na formulace některých požadavků, které by po mém soudu mohly doplnit jinak užitečný rozbor sociálních a sociálně organizačních podmínek činnosti ve vědě: Bylo by možno podrobněji rozebrat psychologické a sociálně psychologické předpoklady tvůrčí činnosti ve vědě (například v souvislosti s problémem stability nebo mobility distribuce talentů v dané společnosti), problémy struktury těchto talentů apod. Nedostatečně je po sociologické stránce rozebrán pojem vědy jakožto povolání. (To je ostatně slabinou celé literatury z oblasti sociologie vědy, neboť dnešní situace by vyžadovala mnohostranně rozvinutí dnes již klasické studie Weberovy.) K dalším problémům sociologie vědy, které by vyžadovaly samostatnou a zejména objektivně kritickou analýzu, patří problematika institucionalizace vědy, problémy sociální kontroly ve vědeckém životě, otázky vztahu vědy a mocensko-politické struktury, problémy autonomie a heteronomie vědeckého života aj.

Autoru jistě nelze vytýkat, že pracoval hlavně se sovětskými prameny a že se na rozboru těchto pramenů snažil ukázat velikost a sílu sovětské vědy. Kritický čtenář u nás, který prožil události ve vědeckém životě v padesátých letech, ví ovšem velmi dobře, že pod hesly o vzoru sovětské vědy byl někdy u nás prosazován duch vědeckého dogmatismu a monopolismu některých škol a názorů, že i sovětská věda prošla v minulých letech těžkým obdobím nesnadného boje o ozdravení, o odstranění atmosféry obav a kontroly strachem, že se postupně zbavovala důsledků administrativních zásahů zvenčí, které byly původně vydávány za „vědecké diskuse“. Z těchto důvodů bude čtenář patrně požadovat kritičtější pohled na uvedené problémy sociologie vědy. Stejně tak kritičtější a patrně mnohem střídavější pohled by bylo třeba věnovat otázkám plánování a řízení vědy. Je pravda, že systém plánování vědy se poprvé systematicky rozvinul v socialistických zemích. Nelze však zapomínat, že tento systém vyrostl ve spojitosti s direktivně centralistickými metodami společenského řízení, že si vyžádal vytvoření nákladného byrokratického aparátu, který někdy může skutečně tvůrčím vědcům nejen pomáhat, ale i škodit. (Stačí uvážit jen tak jednoduché věci, jako je schválení a zajištění vědecké cesty do zahraničí.) Velice sympaticky zní citát o hereticiích ve vědě (str. 159). Tento citát je z úvah V. I. Vernadského z roku 1903! Kritický čtenář si ovšem

¹ Autor této recenze se pokusil o vypracování velice podobného přístupu k fenoménu vědy, který charakterizoval jakožto komunikační model vědy.

Viz např. L. Tondl: *Problémy sémantiky*, Praha, Academia 1966.

položí otázku, zda se od té doby a vůbec v prvních dvou třetinách dvacátého století v některých částech světa osudy heretiků ve vědě nějak zásadně změnily.

Vývoj vědeckého života v posledních desetiletích vedl k značnému posílení závislosti vědy a výzkumu na nejrůznějších aspektech sociálního života mimo sféru vlastní vědy. Přitom na druhé straně intelektuální, kulturní i emocionální vývoj těch lidí, kteří jsou činní ve vědě, zpravidla mnohem citlivěji reagoval na různé sociální konflikty, které v této souvislosti vznikaly. Vědci jsou zpravidla v silnější míře lidé s vyhraněnými pocity a tužbami po jisté nezávislosti, s touhou po možnosti (ať již tuto možnost hodnotíme jakkoliv) rozhodovat samostatně o svých vlastních krocích. Nechci ovšem tyto problémy určitě sociální atmosféry vědeckého života přeceňovat, chci zdůraznit pouze to, že suchá racionální analýza problémů řízení vědeckého života není s to postihnout všechny ty podmínky, v nichž vznikají a mohou vznikat tvůrčí objevy.

Kniha G. M. Dobrova o vědě je nepochybně cennou a průkopnickou prací na novém a dosud málo zpracovaném poli. Do tohoto pole přinesl Dobrov poutivou snahu o přesnost, objektivnost, snahu o přesné kvantitativní zobrazení základních vztahů. Bylo by žádoucí, aby kniha G. M. Dobrova, která pravděpodobně bude přeložena i do jiných jazyků, vyšla také v českém překladu.

Ladislav Tondl

John G. Kemeny, Laurie J. Snell: Mathematical Models in the Social Sciences (Matematické modely ve společenských vědách)

New York, Blaisdell Publ. Comp., 1963
(2nd Ed.), stran VII, 145.

Autoři této nepřilíhající objemné knihy jsou profesory matematiky na Dartmouth College v USA. Podle jejich názoru má výuka matematiky pro studenty společenskovědních oborů obsahovat tři přednášky: kurs diferenciálního a integrálního počtu a jednoduchých diferenciálních rovnic, kurs konečné matematiky a na ně navazující kurs matematických modelů, k němuž má tato kniha být učebnicí.

Kniha obsahuje devět na sobě nezávislých kapitol, v nichž (kromě první) jsou popisovány a řešeny matematické modely různých společenských problémů.

První kapitola, *On the Methodology of Mathematical Models*, pojednává o podstatě modelování. Autoři v ní rozebírají tři části práce nutné při vědeckém bádání, a tedy i při aplikaci matematiky ve společenských vědách: indukci, dedukci a verifikaci. Kapitola slouží též jako metodologický úvod ke knize a jako průvodce jednotlivými dalšími kapitolami. Modely jsou zde děleny z několika hledisek (deterministické — pravděpodobnostní; predikční — popisné; podle stupně abstrakce).

V druhé kapitole, *Preference Rankings*, je řešen problém vyhodnocování pořadí objektů seřazených každým členem skupiny „exper-

tů“. Zajímá nás výsledné pořadí, které reprezentuje názor celé skupiny. Problém je řešen z axiomatického hlediska. V množině všech možných výsledků seřazení je dána „vzdálenost pořadí“ pomocí šesti základních axiomů a z nich pak je odvozeno jediné možné explicitní zavedení tohoto pojmu. Výsledné pořadí je pak definováno jako „medián“ nebo „průměr“ z experty uvedených pořadí.

Kapitola třetí, *Ecology*, pojednává o dynamických modelech vývoje dvou systémů, z nichž jeden je nutný pro existenci druhého a je jím pohlčován. Vývoj systému je popsán pomocí soustavy diferenciálních rovnic prvního řádu. Obšírně jsou zde vysvětlena a diskutována řešení získaných rovnic a objasněn pojem rovnováhy obou systémů.

Kapitola čtvrtá, *Market Stability*, navazuje na předcházející a zabývá se modelem stability trhu a hledáním rovnovážné situace v cenách. Opět je k řešení použito soustavy diferenciálních rovnic.

Pátá kapitola, *Markov Chain Model in Sociology*, obsahuje příklad názorně ilustrující etapy uplatnění matematického modelu. Chování jednotlivce v malé skupině při experimentu (Ashův pokus a jeho Cohenova interpretace) je popsán pomocí Markovského řetězce s latentními stavy. Po formulaci a sestavení modelu následuje jeho řešení a odhad parametrů a jeho ověření. Jelikož výsledky nesouhlasí se skutečností, je vytvořen model zlepšený, jenž je se skutečným chováním skupiny v dobré shodě.

Markovských procesů je použito i v kapitole šesté, *Stabilization of Money Flow*, k modelování peněžního toku v nějakém ekonomickém systému. Pro řešení je vyvinuta tzv. teorie diskrétního potenciálu.

Kapitola sedmá, *Branching Processes*, se zabývá problémem „větvicích se procesů“ a jejich modelováním pomocí Markovského řetězce s nekonečným počtem stavů. Tímto způsobem je řešena Galtonova úloha odumírání a rozmnožování rodu a jednoduchý čekací model hromadné obsluhy.

Kapitola osmá, *Organization Theory*, obsahuje matematický aparát, kterého je velmi často používáno v sociologických výzkumech. Je to teorie grafů, která je aplikována na popis organizačních struktur, vztahů lidí ve skupině a na komunikační sítě. Čtenář se seznámí s některými pojmy této teorie a s rozbořem jednotlivých modelů.

V poslední, deváté kapitole, *Optimal Scheduling*, autoři popisují aplikace Bellmanovy teorie dynamického programování na optimální časové plánování uzavřeného ekonomického systému.

Kniha je zamýšlena jako učebnice a tím jsou dány i požadavky na její čtení, které spočívají ve znalosti základů vyšší matematiky. Některé matematické pojmy, které se v knize vyskytují, jsou vysvětleny v krátkých dodatcích. (Užitková funkce, Brouwerova věta o pevném bodě, konečné Markovské řetězce, vytvářející funkce apod.)

Modely, které jsou v knize uvedeny, jsou velmi jednoduché a snadno pochopitelné. Předností výkladu je jeho jasnost, názornost

a ilustrativnost. Každá kapitola kromě první je ukončena řadou příkladů, cvičení a projektů pro samostatnou práci, které nejen doplňují probíranou látku, ale obsahují i náměty na samostatnou práci v dalším rozvíjení teorie a prohlubování modelů.

Celkově lze říci, že kniha je dobrým úvodem do problematiky matematického modelování společenských jevů a že obsahuje vhodné příklady použití matematického jazyka v sociálních teoriích. Je dobrou průpravou pro orientaci v odborné literatuře.

Jan Reháček

Sociometrie a výzkum malých skupin

V naší sociologické literatuře nebyla dosud vydána žádná publikace, která by soustavněji informovala o využívání sociometrických technik při výzkumech malých skupin. Že to byl podstatný nedostatek, o tom přesvědčuje práce Dragoslava Slejšky *Sociometrické studie* (vydala Vojenská politická akademie KG, Praha 1965, str. 162, jako rotaprintovou publikaci v omezeném nákladu).

Práce je založena na výzkumech pracovních skupin, které autor prováděl se svými spolupracovníky ve dvou závodech spotřebního průmyslu v menším městě. Publikace dále využívá výsledků předvýzkumu brigád textilních dělnic jiného závodu a výsledků opakovaného zúčastněného výzkumu pracovních brigád v hutním závodě, který prováděl pod metodickým vedením autora J. Antuše.

Přesto, že autor pokládá realizaci těchto výzkumů za pouhé vymezení problematiky, jejíž řešení má být úkolem dalších výzkumů, je třeba říci, že už předložené výsledky přesvědčivě ukazují širší možnosti sociometrického zkoumání pracovních skupin. Dávají také zřetelnou perspektivu — po provedení dalších výzkumů — k zobecnění některých výsledků a k jejich využití pro praktickou řídicí činnost pracovních skupin v průmyslovém závodě.

Využití sociometrických technik v konkrétním výzkumu a jejich zpracování je jedním kladem této práce. Druhým je *instruktivní charakter* jednotlivých kapitol, umožňujících v rámci stanoveného rozsahu seznámit se s hlavními problémy teorie a techniky sociometrického zkoumání pracovních skupin.

Práce se opírá o bohaté metodické a praktické zkušenosti, které v této oblasti poskytují výzkumy západních — především amerických — autorů, ale uplatňuje také některá vlastní hlediska a přístupy.

Úvodní kapitola je stručným historickým přehledem uvádějícím hlavní postavy z dějin sociologie a psychologie, pokud zasahují do problematiky výzkumu malých skupin. Pojednává o biologizujících a geografických směrech sociologie 19. století, o tendencích zdůrazňovat psychologické činitele a o směrech sociologizujících. Empirické výzkumy 20. a 30. let otevírají cestu konkrétním výzkumům malých skupin a také sociometrii, již jako teorii, metodu i techniku výzkumu společenských skupin začíná uplatňovat J. L. Moreno.

V dalším oddíle jsou uvedeny některé nej důležitější aspekty skupinové struktury. Autor vyčleňuje čtyři obecné typy společenských skupin:

a) *agregáty* představují nahodilá a dočasná seskupení (diváci sportovních utkání),

b) *kolektivy* — malé skupiny (rodina, pracovní skupina),

c) *komplexy kolektivů* (větší dílna nebo závod),

d) *sociální kategorie*, tj. abstraktní skupiny odlišující se určitým příznakem a zpravidla nesložené z reálných kolektivů (věkové skupiny profesionální, pracovní kvalifikační aj.).

Pojem „sociální kategorie“ vzhledem k mnohoznačnosti pojmu „kategorie“ by snad bylo možno nahradit pojmem „společenský soubor“.

Za správné je třeba považovat Slejškovo zdůraznění *společenské činnosti* jako důležitého znaku při definování malé skupiny (str. 15). Rovněž uvedení do problematiky neformálních a formálních vztahů v malých skupinách má svůj podnětný význam v upozornění, že míra formálních a neformálních vztahů je dána celkovým charakterem skupin. Podíl formálních a neformálních vztahů je v různých skupinách různý (vojenské družstvo, pracovní skupina, rodina, sousedská skupina, skupina přátel, a „je nepravděpodobné podtrhávat význam jednoho z uvedených typů společenských vztahů na úkor druhého typu“ (str. 17).

Kapitola o metodách terénního výzkumu je přehledným a instruktivním úvodem do sociometrické praxe. Sociometrie je definována jako „metoda mikrosociologického měření směrů a intenzit neformálních vztahů v malých skupinách i bezprostředně je integrujících skupinách širších a jejich souvislosti s formálními vztahy“.

Při prováděných výzkumech byly zkoumány vzájemné *sympatie a antipatie* členů skupin pomocí *voleb* — tak se v sociometrii nazývá výběrové jmenování jednoho člena skupiny jiným členem. Volby mají svůj *aktivní aspekt* (volitelé) a *pasivní aspekt* (volení osoby).

V sociometrickém zkoumání je základní jednotkou *vazba* mezi dvěma jednotlivci. „*Vazbou* rozumíme elementární složku sociometrického vztahu, kterou tvoří každá jednotlivá komunikace či jednoho typu preference jednoho člena druhým“.

„*Vztahem* rozumíme souhrn formálních i neformálních interakcí, komunikací, jednostranných i vzájemných preferencí různého typu mezi dvěma osobami...“. Každý sociometrický vztah je souhrnem vazeb různého počtu a různého typu“.

Jednotlivé volby je možno rozřadit čtveřím způsobem:

1. *Z hlediska obsahu*, tj. na základě jakých činností tázaná osoba volí (rozdílujeme volby pracovní, rekreační, studijní atd.).

2. *Z hlediska zaměření* rozlišujeme volby *pozitivní* (volba, v níž má být vyjádřen kladný vztah volícího k volenému) a volby *negativní* (v nichž má být vyjádřen záporný vztah volícího k volenému). S tím jsou v praxi obtí-

že, protože jednotlivci nejsou vždy ochotni jmenovat jiného člena skupiny při negativní volbě. Dosáhne-li toho, že známe vedle pozitivních voleb i volby negativní, objeví se nepřímě i postoje neutrální (lhostejné).

V práci jsou uváděny příklady *sociometrické kombinatoriky*. Zjišťujeme-li pouze pozitivní volby, mohou vzniknout mezi dvěma osobami čtyři vazby, mezi třemi osobami jsou však již šedesát čtyři vazby. Připustíme-li ještě negativní volby, pak podle faktoriálního počtu množství případů rychle roste. U tří osob je to 729 vazeb.

3. Volby je dále možno třídit z hlediska *odstupňovanosti*, což vyžaduje vypracování kontinuální stupnice. Požadavek odstupňovanosti vychází z toho, že sympatie i antipatie vůči různým členům skupiny mohou mít různou intenzitu (různý stupeň). Kontinuální stupnice má splňovat požadavek *jednorozměrnosti* (unidimensionality), což znamená, že kladná odpověď na dotaz vyššího stupně zahrnuje odpovědi na všechny dotazy nižšího stupně.

4. Dále je možno odlišovat volby podle jejich *připustné početnosti*. Lze rozlišit pět přístupů:

- a) připustíme *libovolný počet* voleb,
- b) určíme *horní hranici* počtu přípustných voleb (např. nejvýše 3 volby),
- c) určíme *dolní hranici* počtu požadovaných voleb (např. alespoň 3 volby),
- d) určíme *dolní a horní hranici* voleb (např. nejméně 2 a nejvýše 4 volby),
- e) určíme pouze *jedinou možnost* (např. zvolte 2 členy — ani víc ani méně).

Každý z těchto přístupů má svoje výhody a také metodické nedostatky, a použití jednoho z nich je třeba v každém daném případě zvážit.

Autor uvádí *tři metodické postupy*, pomocí nichž lze získat příslušné sociometrické údaje: 1. Sociometrický test (dotazník). 2. Sociometrický rozhovor. 3. Pozorování interakcí.

Za nejsprávnější považuje uvedené metody podle možnosti kombinovat. Při prováděných výzkumech bylo používáno jako hlavní techniky terénního zjišťování údajů *sociometrického rozhovoru*, při němž výzkumník odpovídá (volby) ihned zaznamenával do *referentského archu*. V práci je uveden text referentského archu, na jehož vypracování se s autorem podílela Zdena Štastná.

Kapitola o metodách sociometrického záznamu seznamuje čtenáře s *grafickým znázorňováním* sociometrické struktury celé skupiny pomocí *sociogramů*, v nichž lze zakreslit jednotlivé pracovníky, druh volby, volitele, voleného pracovníka, podskupiny, prostorové rozmístění pracovníků a podle potřeby i některé sociální nebo psychické vlastnosti pracovníků.

Autor uvádí několik druhů grafického záznamu:

1. *Topologický záznam* kladě důraz na vyznačení prostorového rozložení členů skupin.
2. *Individuální záznam* kreslí v podstatě mikrosociogramy pro každého jednotlivce skupiny.

3. *Kruhový prostý záznam* uvádí jednotlivé členy skupiny na kružnici.

4. *Hierarchický osový záznam* uvádí jednotlivé členy skupiny v různé vzdálenosti od základní osy podle toho, kolik voleb obdrželi.

5. *Hierarchický kruhový (terčový) záznam* rovněž rozděluje jednotlivce podle obdržení voleb v různé vzdálenosti od středu kruhu.

6. Při zpracování výsledků provedených výzkumů bylo použito většinou *strukturálního záznamu*, jehož předností vidí autor v možnosti výraznějšího umístění autoritativních pracovníků, lepšího vyznačení jádra pracovníků s vysokým počtem pasivních voleb, dvojic i početnějších podskupin, v možnosti dobře opticky sledovat celkovou orientaci skupiny a podle směru šipek i koloběh neformálních vztahů.

V kapitole o *výběrovosti a soudržnosti* je nastíněna problematika hodnocení voleb, v nichž tázání odmítli někoho jmenovat. V zásadě je správná připomínka, že hodnota odmítnutí odpovědi může být různá a není správné každé odmítnutí hodnotit pro celkovou strukturu vztahů stejně. Je jisté rozdíl, když odmítne jmenovat někdo, kdo je ve skupině krátkou dobu a skutečně si těžko může vybrat, anebo když odmítne jmenovat někdo, kdo je ochoten dát přednost komukoliv ze skupiny. Mechanické posuzování odmítnutých odpovědí by mohlo vést ke zkreslenému vyjádření struktury neformálních vztahů. Jak *index expanzivity* (poměr počtu voleb k počtu členů skupiny), tak *index kohezivity* (poměr počtu vzájemných voleb k počtu členů skupiny) bude vykazovat jinou hodnotu podle toho, jak budeme posuzovat každé jednotlivé odmítnutí volby.

V souvislosti s tím se Slejška pokouší vyznačit několik stupňů integrace jednotlivce do pracovní skupiny (etapa nevyhraněného vztahu ke skupině, etapa individualizace v postojích ke členům skupiny a etapa plně vyhraněné kolektivity). K tomuto členění by mohly být vysloveny výhrady, jež by však přesáhly rámec záměru recenze.

Při prováděných výzkumech byl také zkoumán *problém postojů* jednotlivých členů ke skupině a na jejich základě uvádí autor předběžnou typologii těchto postojů. Vyznačuje několik typů: postoj neformálních autorit, postoj kritika, postoj samotáře, postoj epigona (souhlasí s neformální autoritou), a dále byl uvažován postoj formálních autorit a postoj konformisty (souhlasí s formální autoritou).

Závěrem kapitoly je uvedena definice *soudržné pracovní skupiny* jako takové skupiny, jejíž vnější pojítka jsou podepřena dostatečně intenzivními pojítky vnitřními.

V další kapitole jsou zjišťovány podrobným způsobem souvislosti mezi dvěma znaky vztahů ve skupině: mezi *kommunikacemi*, tj. skutečnými reálnými styky členů pracovní skupiny a mezi *preferencemi*, tj. postoji jednotlivců k jiným členům skupiny na základě voleb (výběru) podle *empatií*, tj. sympatie nebo antipatie. Byly uvažovány komunikace

v pracovní době a komunikace ve volném čase, a obdobně preference pracovní a preference rekreace. Současně byly při těchto korelacích uvažovány rozdíly mezi ženami a muži.

Tato část práce ukazuje další možnosti kombinatorické analýzy a dochází k výsledkům, které podstatně přispívají k přesnějšímu zjišťování neformální skupinové struktury.

Komunikační a preferenční vazby zasahují také vztahy jednotlivce k různým skupinám jako celkům. V souvislosti s tím je upozorňováno na problematiku *členských a referenčních skupin*. Autor zdůrazňuje, že „k úspěšnější interpretaci je třeba do definice vztahové (referenční) skupiny vedle pojmů postoje a hodnoty uvést pojmy zájmu a společenského nátlaku“.

Domnívá se, že v této kapitole by bylo vhodné poukázat na určitý kvalitativní rozdíl mezi dimenzí komunikační a dimenzí preferenční. Zatímco u preference jde výhradně o oblast racionální a emocionální na podkladě působení neformálních činitelů, u dimenze komunikační, máme-li na mysli zvláště pracovní skupiny, lze rozlišit tři stupně: a) *formálně nutné komunikace* dané organizačním pracovním programem; b) *komunikace z psychosociální potřeby* (téměř každý pracovník má potřebu během práce s někým promluvit); c) *komunikace na základě preferencí*. Sociometrické zjišťování těchto rozdílů je ovšem velmi obtížné.

V další části se autor zabývá *faktorem věku*, který bývá považován za hlavního ukazatele *stupně homogenity* pracovní skupiny. Příslušné tabulky uvádějí *věkové rozdíly* ve zkoumaných skupinách v rozdělení podle pohlaví a *indexy věkové výběrovosti* (poměr mezi věkovými rozdíly všech členů skupiny a věkovými rozdíly voličů a volených členů).

Ve zkoumaných skupinách se věková podmíněnost výběrovosti neprokázala, pokud šlo o pracovní volby; u rekreačních voleb se projevila věková podmíněnost asi třetinovou odchylkou od indexu 1,00, který znamená irelevantnost věkového rozdílu při volbách.

Muži volili častěji muže, ženy opět ženy. Autor dochází také k dalšímu zjištění, že faktor věkové homogenity, resp. heterogenity neměl u zkoumaných skupin žádný vliv na stupeň stmelení neformální struktury zkoumaných pracovních skupin (str. 87). K tomu lze dodat, že existují pracovní skupiny, kde z mnoha individuálních i společenských příčin faktor věku je velmi silným diferenciačním znakem při výběru (např. některé konzervativní pracovní skupiny).

Současně byla zkoumána otázka, zda mladší členové skupin volí spíše členy starší, nebo naopak. Vcelku se ukázalo, že tradiční autorita starších lidí dnes již zdaleka neplatí tak, jako dříve. Po stránce pracovní již začíná přesahovat autorita lidí mladších, po stránce zábavní ji dokonce vysoce předčí.

Z uváděných údajů autor vyvozuje, že se nepotvrzuje prvořadý význam faktoru věku

a věkové homogenity pro utváření neformální struktury pracovních skupin.

V kapitole o *strukturální typologii* je uváděna předběžná typizace neformálních strukturálních vztahů v malých skupinách. Jde v podstatě o to, že mnohotvárnost vztahů v malých skupinách lze podle některých kritérií rozdělit do několika typů, v nichž se projevují charakteristické znaky. Jsou uváděna tato kritéria:

1. Stupeň diferenciace do podskupin.
2. „Expanzivita“ skupiny, tj. stupeň její soudržnosti.
3. Podíl vzájemných vazeb na celkovém počtu neformálních vazeb ve skupině.
4. Charakter neformální autority ve skupině.
5. Stupeň stmelení jádra.
6. Intenzita zpětné vazby od jádra k ostatním členům skupiny.

Zvláštní význam je přikládán prvnímu z uvedených kritérií — *stupni diferenciace do podskupin*, zatímco ostatní kritéria mohou být shrnuta do ukazatele jednoho — *stupně soustředěnosti skupinové struktury*.

Na základě těchto dvou kritérií byly rozlišeny zhruba čtyři základní typy neformální struktury pracovních (dělnických) skupin:

1. Skupiny s rozptýlenou strukturou bez podskupin.
2. Skupiny se soustředěnou strukturou bez podskupin.
3. Skupiny se soustředěnou strukturou s podskupinami.
4. Skupiny s rozptýlenou strukturou s podskupinami.

Problémy jádra a autorit jsou obsahem další kapitoly, v níž jde o plastické zdůraznění významu a úlohy, jakou ve skupinové struktuře má *formální a neformální autorita*, která může být doprovázena vytvořením vícečlenného jádra kolem neformální autority.

Velkou úlohu zde hraje, zvláště v pracovních skupinách, *úloha mistra*, jehož postavení je v podstatě konfliktní. V poměru k neformální struktuře může být jeho postavení v podstatě trojí: a) mistr není volen žádným nebo jen některým členem skupiny; b) mistr je volen převážnou většinou členů; c) mistr je jednou částí pracovníků volen, druhou částí volen není, což je případ nejméně příznivý.

Velmi podnětné je upozornění na otázku *zpětné vazby od jádra k ostatním členům skupiny*. Sleduje se, jakou úlohu pro neformální strukturu malých skupin za klíčový problém, protože je s ním spojena celková otázka správného koloběhu vztahů a preferencí v celé skupině.

Také problém optimální míry shod a rozdílnosti mezi formální a neformální strukturou je v této kapitole vyznačen velmi zřetelně, včetně svého praktického dosahu.

Praktický význam mají také odstavce, v nichž se odpovídá na otázku, k čemu jsou dobré podobné sociometrické výzkumy a teoretické úvahy. Ukázkou využití sociometrických metod je následující příklad. Průmyslový podnik postupně ruší zastaralé provozy a současně budující nové již na bázi nejmodernějších technologických postupů bude

stát před otázkou, jak převádět pracovníky ze starých provozů do nových. S tím je spojena celá řada problémů, z nichž poukážu na jediný: Které mistry a jak převádět do nových provozů? Kromě psychologických testů by zde měl být uplatněn i sociometrický test, a to ve třech rovinách: Mistry do nových funkcí by sociometricky volili (pozitivně i negativně) 1. dosavadní podřízení pracovníci mistrů (členové pracovních skupin), 2. mistři sami, 3. bezprostřední i další nadřízení mistrů.

Získané podklady budou důležitou objektivní orientací pro řídící pracovníky vybavené příslušnou rozhodovací pravomocí.

V dosavadních kapitolách šlo o postižení skupinové struktury v určité sledované době. Zajímá nás však také, jak se vztahy ve skupinách mění v určitém časovém období. Na tyto otázky odpovídá studium *dynamiky pracovních skupin*.

Za tím účelem byl prováděn opakovaný výzkum pracovní skupiny v koksověného hutního závodu. Prvý výzkum proběhl v dubnu a květnu 1964, a druhý v prosinci 1964 a v lednu 1965. Struktury skupinových vztahů v daném časovém rozpětí (jejich rozdíly) ukazují příslušné sociogramy (str. 134 a 141).

V této kapitole jsou podrobně zpracovány záznamy pozorování vývoje interpersonálních vztahů, který je zajímavým dokladem toho, jak silně pulzujícím činitelem je malá pracovní skupina.

Pro výzkum *integrace pracovních skupin*, který tvoří poslední kapitolu Slejškových *Sociometrických studií*, byla vybrána jedna rozsáhlejší dílna jako celek.

Byly brány v úvahu jednak formální členění dílny do skupin, jednak neformální vazby pracovní a rekreační.

Výchozí hypotéza, podle níž by měly být neformální vazby tím méně intenzivní, čím širší (početnější, mnohotvárnější) jsou skupiny, jejichž rámec je brán v úvahu, se potvrdila jen pokud jde o nejmenší skupiny uvedené dílny. Nepotvrdila se však, pokud jde o střední skupiny (úseky).

Autor nepovažuje výzkum jediného objektu v této otázce za dostačující, ale vyslovuje na jeho podkladě otázku relativního oslabení neformálních vazeb u širších pracovních skupin v tom případě, jde-li o skupiny sukcesivní (pracovně návazné).

Závěrem konstatuje, že „rozdíly ve směřování formálních a neformálních vztahů jsou nejen korektivem principu jediného odpovědného vedoucího, ale i korektivem té jednostrannosti, kterou přináší soudobá dělba práce... Opět se potvrzuje, že maximální shoda formálních a neformálních vztahů v pracovní skupině sotva kdy může být považována za shodu optimální.“

Slejškova práce vnuká otázku využití sociometrických technik při základním výzkumu postavení člověka v průmyslovém závodě. Domnívám se, že pro hlubší poznání členitých a mnohotvárných sociálních procesů v pracovních skupinách, ale i v širší kolektivitě celého závodu bude sociometrický

výzkum nutným komponentem celého souboru ostatních výzkumných metod a technik. Pro splnění tohoto úkolu poskytují *Sociometrické studie* cenné zkušenosti.

Rudolf Battěk

K. M. Bolte, D. Kappe, F. Neidhardt: Soziale Schichtung,
C. W. Leske Verlag, Opladen 1966, 119 str.

Publikace vyšla jako 4. svazek edice *Struktur und Wandel der Gesellschaft*. Tato edice, jejímž vydavatelem a hlavním autorem je mnichovský ordinarius pro sociologii *Karl Martin Bolte*, představuje jakousi skromnou západoněmeckou obdobu Inkelesových *Foundations of Modern Sociology Series*. Dosud zde vyšly svazky věnované sociologické analýze současné epochy, sociologii města a vesnice, sociologii rodiny a demografii. Edice je zřejmě určena zejména studentům sociologie: v „základních sešitech“ podávají autoři hutný přehled problematiky, teoretických přístupů a výzkumných výsledků, přirozeně s akcentem na západoněmecký materiál; jako doplněk slouží drobné svazečky „učebních příkladů“. Vlastní přínos autorů spočívá především ve výběru a systemizaci látky, což není vždy úkol nejsnadnější.

K. M. Bolte, od něhož pochází většina textu svazku věnovaného stratifikaci, je považován autorem: první ze západoněmeckých sociologů uskutečnil začátkem 50. let rozsáhlé výzkumy profesionální prestiže a mobility, řadu let zastupoval NSR v Subcommittee on Social Stratification and Mobility při ISA. Utílá knížka nemá jiných ambicí než zprostředkovat přehlednou informaci o současném stavu teorie stratifikace a šetření, což ovšem při dnešním rozsahu literatury představuje značný problém. Autoři vycházejí především z teoretické diskuse o strukturálně funkcionálním pojetí stratifikace, probíhající od počátku 40. let na stránkách *American Sociological Review* (T. Parsons, K. Davis, W. E. Moore, M. M. Tumin, W. Buckley, D. H. Wrong a další), z výsledků empirických šetření americké společnosti (shrnutí zejména u W. L. Warnera, R. Centerse, P. K. Hatta, R. Bendixe, S. M. Lipseta, B. Barbera, J. A. Kahla a J. A. Davise), z poválečné německé diskuse o třídách v industriální společnosti (zejména T. Geiger, H. Schelsky, R. Dahrendorf) a z empirického materiálu shromážděného většinou v padesátých letech (H. Mayntzová, M. Janowitz, H. J. Daheim, H. Moore, G. Kleinig, E. K. Scheuch a další). Stranou zůstaly jak některé zajímavé výsledky anglické a skandinávské (D. Glass, K. Svalastoga), tak i americké přístupy vycházející z funkcionalistických předpokladů (C. W. Mills, K. B. Mayer, W. H. Goldschmidt).

V úvodních kapitolách se Bolte zabývá formami a determinantami sociální nerovnosti. Vychází z popisu a analýzy „grilling-procesu“, přiřazování sociálního hodnocení jedinci, zabývá se sociální relevancí kritérií, která jsou základem tohoto procesu, zvláště jejich relativitou v různých vztahových sys-

témec, např. podniku, obce, komplexní společnosti. Rozvíjí závažné Hattovo rozlišení mezi prestižem (prestige), vztahujícím se k sociální pozici, a účtou (esteem), vázanou na konkrétní osobu. Otázky spojené s pojmem sociálního statusu řeší poněkud problematickým způsobem: zabývá se sice podmínkami, na nichž závisí jeho jasné určení (převládající hodnotový konsenzus, dominance jedné sociální pozice atd.), vyhýbá se však klíčové otázce, zda je tento pojem použitelný při analýze společnosti, v níž tyto podmínky splněny nejsou, kde tedy nedochází ke „krytalizaci statusu“ (Lenski) a kde „kategorální kontakty“ (Scheuch) probíhají v izolovaných dílčích sociálních systémech. Při empirickém zjištění statusu rozlišuje tři procedury: 1. registrace sociálního chování (prototypem je Warnerova „evaluated participation“), 2. zjištění objektivních indikátorů (obvyklá metoda kombinovaných indexů), 3. sebehodnocení dotazovaných. Je nesporné, že k smysluplným výsledkům lze dojít jen kombinací všech tří přístupů, základní je však přístup druhý, především proto, že je použitelný pro všechny typy sociálních systémů. Pod nederencovaným označením „indikátor statusu“ splývají Boltemu determinanty klíčových sociálních pozic s druhořadými charakteristickými znaky či pouhými „symboly“. Zde je podle našeho názoru jedno z možných východisek kompetentní marxistické kritiky, nikoli v obvyklých sporech o to, co je „objektivní“ a co „subjektivní“. Část věnovaná příčinám existence sociální stratifikace je přehledem dosavadních neuspokojivých řešení: funkcionalistického, normativního Dahrendorfova atd.; zde je ovšem imanentní marxistická kritika předem vyloučena: marxismus postuluje historicitu sociálního rozvrstvení, zatímco všechny ostatní sociologické koncepce vycházejí z předpokladu jeho univerzality.

V následujících kapitolách se Bolte věnuje popisu a analýze rozvrstvení agrární stavovské společnosti a v hlavních rysech sleduje vývoj až po současnost. Používá především Lintonova rozlišení připsaných (ascribed) a získaných (achieved) pozic, vývoj jejich vzájemného vztahu je však nemožné pochopit bez analýzy funkcí a strukturálních proměn rodiny, což autor bohužel opomíjí. Pozoruhodné stanovisko zaujímá Bolte k Schelského teorii „niveлизованé středostavovské společnosti“, zdiskreditované četnými výzkumy v poslední době: považuje tuto kategorii za extrémně ideálnětypický protipól „třídní společnosti“ a odmítá jeho klasifikační vztahení k té či oné konkrétní společnosti.

Jádro knihy tvoří 5. kapitola, věnovaná diferenciaci statusu a vývojovým tendencím stratifikace ve Spolkové republice. V úvodu charakterizuje čtyři typy rozvrstvení, které zjistil při výzkumu obcí v Šlesvik-Holštýnsku: zemědělský typ s jasně vyhraněnými vrstvami, paralelní existenci dvou stratifikačních systémů v obcích, kde vedle zemědělského obyvatelstva žije skupina obyvatel vázaná na průmysl, maloměstský typ stratifikačních agregátů s neostrými hranicemi, a

konečně velkoměstský typ, kde jen v obou extrémních polohách dochází ke krytalizaci statusu, zatímco uprostřed vzniká široké pole „status-inconsistency“. To je také základní model, z něhož vycházejí všechny empirické výzkumy stratifikace v NSR, jejichž výsledky Bolte srovnává (zejména Janowitz, Mayntzová, Scheuch, Moore, Kleining), a konstatuje jejich konvergenci: shodují se, jak ani jinak být nemůže, s tímto výchozím modelem, zvláště v setření jasných hranic mezi vrstvami a ve výrazné tendenci ke kumulaci uprostřed statusového kontinua, takže grafické schéma stratifikační výstavby se podobá dvojité pyramidě. Do jaké míry tyto výsledky odpovídají skutečnosti a nakolik jsou funkcí výchozího modelu, není zde možné diskutovat, domníváme se však, že základní tendenci vývoje industriální společnosti v podstatě odrážejí. Zbývající část kapitoly analyzuje způsob, jímž se promítá sociální rozvrstvení do společenského vědomí, tzn. problematiku tzv. „obrazů společnosti“, „images“ a specifické tendence, projevující se při sebezařazení do tohoto „obrazu“.

Závěrečná kapitola F. Neidhardta zkoumá rozdíly sociálního chování, podmíněné příslušností k určité vrstvě. U „vyšší vrstvy“ zjišťuje snahu vyhnout se demonstrativnímu konzumu i pozornosti veřejnosti (tím se liší od záměrné „publicity“ části šlechty a hvězd zábavního průmyslu), tendenci k patriarchalismu a konzervativismu i značnou sociální distanci k ostatním vrstvám, projevující se především vysokým stupněm sebeprodukce. „Střední vrstvy“ jsou hlavním objektem politické agitace, vyznačující se specifickou středostavovskou ideologií, snahou diferencovat se především směrem „dolů“, výraznou orientací na vztupnou mobilitu, z čehož vyplývá vzájemná konkurence, „anticipující socializace“ (Merton) a konformismus, orientace na budoucnost, a zejména „vzor odsunutého uspokojení“ (Schneider, Lysgaard), projevující se nejvýrazněji v postoji ke vzdělání. U „spodních vrstev“ konstatuje Neidhardt nejnížší možnost vzestupu, nejvýraznější nespokojenost se sociálními poměry, specifické averze a agresivitu, značný rozsah kompenzačního chování a hodnotovou ambivalenci, podmíněnou vyhraněnou „subkulturou“, která se často dostává do konfliktu s převládajícími kulturními vzory.

Neidhardtova závěrečná kapitola je nejproblematictější z celé knihy: přestože všechny konstatované tendence jsou podloženy spolehlivými empirickými pozorováními, shrnuty do pestré mozaiky a vytrženy z konkrétního kulturního, institucionálního atd. kontextu představují obraz značně falešný. Jde totiž o to, jaký *smysl* toto chování dostává v konkrétním sociálním systému. Obecně řečeno: jakou roli hraje sociální rozvrstvení v celkové sociální dynamice Spolkové republiky? Jak se odráží vývoj sociální stratifikace v proměnách politické struktury? Jaký je vztah mezi sociálním rozvrstvením a převládajícím hodnotovým a normativním systémem? Nepředstavovala teorie „niveлизованé

středostavovské společnosti“ specifický německý ekvivalent „American Dream“? Jaký význam má z tohoto hlediska výzkum stratifikace a mobility? Tyto otázky si autoři nekladou.

Bohumil Jungmann

Sovětský sborník o sociologii práce

Nedávno vyšlý sborník s názvem *Práce a rozvoj osobnosti*¹ je dílem autorského kolektivu vědeckých pracovníků Leningradské státní university pod vedením A. G. Zdravomyslova a V. A. Jadova. Jednotlivé stati jsou podloženy četnými materiály z výzkumů a zabývají se především některými sociologickými problémy pracovní činnosti, ale také dalšími jejími aspekty (psychologickým, ekonomickým, zčásti i fyziologickým). Autoři použili výsledků výzkumů prováděných na závodech v Leningradě. Sborník obsahuje také některé praktické závěry a doporučení pro pracovníky v průmyslu, zabývající se otázkami organizace práce.

Základní metodologický význam pro celý sborník má úvodní stať A. G. Zdravomyslova a V. A. Jadova *O studiu pracovní činnosti člověka*. Je věnována některým teoretickým problémům v oblasti zmíněné problematiky, nad kterými se autoři zamýšlejí a snaží se dát základní směr jejich řešení. Vymezuji tak onu část široké a složité oblasti, které jsou pak věnovány i další příspěvky sborníku. Základním sociálním problémem v oblasti studia pracovní činnosti je podle autorů zkoumání faktorů a konkrétních cest přeměny práce z nutnosti v první životní potřebu. Je to problém odstranění sociálních a technicko-ekonomických příčin zabraňujících všestrannému a harmonickému rozvoji osobnosti v procesu práce. V podstatě jde o zkoumání těchto hlavních faktorů:

1. sociálně ekonomické a sociálně politické faktory,
2. technický pokrok — materiálně technická základna podniku,
3. konkrétní podmínky v závoď (technicko-ekonomické, sociálně psychologické i organizační),
4. subjektivní faktory (osobnost pracovníka, jeho individuální, typologické zvláštnosti, schopnosti, vědomosti apod.).

Autoři zdůrazňují nutnost těsné spolupráce vědců i praktiků v zájmu řešitelnosti takového výzkumného úkolu. Problém musí být osvětlen z různých aspektů v různých oblastech vědění: z hlediska fyziologie práce, psychologie práce, sociální psychologie, inženýrské psychologie, ekonomiky práce, sociologie práce. Jsou podány výstižné definice všech těchto oborů.

Výzkum a studium pracovní činnosti člověka v socialistické společnosti, jak autoři

dále konstatují, se ve svém sociálním zaměření principiálně odlišuje od analogických výzkumů buržoazních vědců. Jestliže si ekonom nebo fyziolog v podmínkách kapitalistické společnosti postaví za svůj cíl ulehčit práci člověka, pak výsledků jeho vědecké práce bude využito především v zájmu podnikatelů, kteří tuto práci financují proto, aby jí využili k větší exploataci pracovní síly. Své tvrzení dokládají citátem amerického psychologa prof. Herzberga, který hovoří o tom, že různých vědeckých zjištění může být použito pro posílení možnosti systematické manipulace s lidmi, že lidé zlé vůle najdou vždy dost technických prostředků pro takovou manipulaci. Naproti tomu lidem dobré vůle dávají tato zjištění velké možnosti uspořádat svět tak, aby se většina žilo lépe a mohli užívat všech plodů života.²

Domníváme se, že autoři recenzované práce v tomto směru poněkud zjednodušují velmi složitou problematiku postavení dnešního člověka v pracovním procesu, ať se již jedná o člověka v systému rozvinutého socialismu nebo kapitalismu. Celý komplex aspektů kolem odcizení práce, manipulace s lidmi apod. není brán dostatečně v úvahu zřejmě proto, že jej autoři v podmínkách socialismu nepokládají již za aktuální. To by byla ovšem chyba.

Jinak se autoři v úvodu dále stručně zabývají historií rozvíjení konkrétních sociálních a sociologických výzkumů, a speciálně výzkumů zabývajících se pracovní činností člověka v SSSR. Ve dvacátých letech se toto studium zaměřovalo předně na oblast ekonomiky a sociologie práce ve směru zjišťování podmínek ke zvýšení produktivity práce. Tento směr představuje Strumilin.

Další hlavní směr studia byl orientován na vědeckou organizaci práce. Tyto výzkumy se soustřeďovaly kolem centrálního institutu práce, který tehdy vedl A. K. Gustěv.

XX. sjezd vytvořil příznivé podmínky pro široký rozvoj sociálních výzkumů. Za posledních 5—8 let vznikly a rozvíjely se v SSSR nové výzkumné laboratoře v oblasti sociologie, sociální psychologie, inženýrské psychologie. Na stránkách různých odborných časopisů se úspěšně rozvíjely diskuse o pojetí konkrétních sociologických a sociálních výzkumů, a byly uveřejňovány výsledky práce mnoha autorů. V Leningradě byly obnoveny výzkumy v oblasti sociálních problémů práce prováděné sociologickou laboratoří a laboratoří ekonomických výzkumů (1960 a 1963). V r. 1964 vznikl dále v Leningradě Společenský institut sociálních výzkumů. Hlavní myšlenky, kterými autoři uzavírají úvodní stať knihy, jsou tyto: bez respektování lidského faktoru, pojímaného ve vší jeho složitosti, není možné dosáhnout dobrých ekonomických ukazatelů. Uspokojení rostoucích potřeb lidí se týká nejen potřeb materiálních i kulturních, ale zároveň samotné pracovní činnosti člověka.

¹ Trud i razvitiye lichnosti, Leningrad 1965, str. 192.

² F. Herzberg, B. Mautner, B. B. Snyderman: *The Motivation to Work*, New York, 1962 — podle cit. práce.

Výsledkem seriózních výzkumů je stať G. F. Komarova a V. R. Polozova *Automatizace a překonání staré dělby práce*.³

Úvodem autoři vystupují proti představám, podle nichž lze očekávat přeměnu dělníků v inteligenci dosavadního typu. Předpokládají, že nový pracovník komunistické výroby nebude ani soudobým inženýrsko-technickým či vědeckým pracovníkem, ani soudobým dělníkem. S poukazem na nové tendence dělby práce a profesionálně kvalifikační struktury dělníků, jež vznikají pod vlivem automatizace, právem vyvozují, že seřizovači automatické linky jsou představitelé nové profese širokého profilu. Na řadě konkrétních příkladů ze zkoumaných provozů analyzují charakter, obsah i organizaci jejich práce. Aktivní pozorování a řízení technologického procesu zabírá v jednom provozu 55 % jejich pracovní doby, vlastní seřizování 22 %, malé opravy 18 %, podávání materiálu 5 %. Jinde byly údaje ještě příznivější pro podíl aktivního pozorování (65–69 %) a pro obsluhu řízení (25–30 % pracovní doby).

Z toho Komarov a Polozov uzavírají, že u dané profese člověk již vychází ze sféry bezprostředně technologického procesu, že se vytvářejí předpoklady k likvidaci úzké profesionální specializace a že v obsahu práce seřizovačů se objevuje nová funkce skutečných organizátorů výrobního procesu. Je to podle nich tvůrčí práce s mnoha přechody od únavných, převážně fyzických funkcí k funkcím převážně psychické práce. Pokud ještě trvá dělba pracovních funkcí mezi operátorem a seřizovačem automatické linky, plyne to z neukončenosti automatizace.

Máme za to, že autoři velmi zevrubně analyzovali vedoucí aspekt změn charakteru práce v podmínkách automatizace. Zcela stranou však ponechali aspekty další, které snad nejsou v té míře významné, snad jsou i přechodné, v každém případě však charakterizují soudobou rozpornost daného procesu. Za prvé je to problém dequalifikace značné části pracovníků za současné etapy automatizace. Za druhé s tím související problém určitého omezení tvořivosti práce přímo v provozu za situace, kdy stále více procesů a činností je předem programováno speciálními pracovníky mimo provoz.

Zcela přesně autoři vyvozují, že existují tendence k likvidaci dělby práce podle operací. Jestliže např. poniklovací práce provádělo před automatizací šest galvaníků na různých operacích, po zavedení automatizace stačili dva pracovníci, z nichž jeden byl galvaníkem širokého profilu a druhý tzv. elektromontérem — operátorem, fakticky seřizovačem, který se ze 77,6 % zabýval převážně psychickými pracemi (výpočet, řízení) a s nimi organicky spojoval některé fyzické funkce (opravy a manipulace s materiálem). Překonávání dělby práce podle operací neznamená pro autory nivelizaci konkrétních rozdílů v obsahu práce, pokud jsou podmíněny spe-

cifikou užití automatické techniky a technologie. Podle toho by tedy nebylo možno hovořit o likvidaci dělby práce vůbec.

J. A. Dmitrijev a M. J. Kornějev sdělují některé výsledky svých výzkumů účasti pracujících dvou leningradských strojírenských závodů na zlepšovatelském hnutí. Pracovali metodou rozhovorů i zpracování osobních listků. S technickým pokrokem roste mezi zlepšovateli podíl inženýrsko-technických pracovníků, zejména však hodnota jejich návrhů, zvláště když obřežují potřeby konstruování nových pracovních prostředků. Pro dělníky platí, že čím vyšší jejich kvalifikace, tím vyšší jejich aktivita, tím cenější jsou jejich návrhy a tím vyšší i stabilita zlepšovatelských kádrů. Z dělnických profesí nejvyšší aktivitu vykazují nástrojář a montéři. Stejně velký význam má i délka práce na závodě. Podíl žen na zlepšovatelské činnosti je mnohonásobně nižší než jejich podíl na osazenstvu, přičemž u nich vysoce převládají inženýrsko-technické pracovnice (u žen 70,8 %, u mužů jen 42,3 %). Za základní cesty umožňující odstranit podstatné rozdíly v možnostech této aktivity u různých skupin považují autoři 1. změnu obsahu práce ve směru likvidace jednotlivých a málo kvalifikovaných prací, 2. vyrovnávání kulturně technické úrovně pracovníků, které povede mj. ke snižování vlivu faktoru zkušenosti a návyku. Ukázalo se též, že zlepšovatelská činnost kolektivů je efektivnější než činnost jednotlivců.

K. S. Točilov se v další stati zabývá problémy přáceschopnosti člověka v podmínkách monotónní práce. Ukazuje problém přáceschopnosti člověka z různých jeho aspektů: je tu těsná souvislost s produktivitou práce — základním předpokladem je organizace pracovního procesu a vztah člověka k práci. Je známo, jakou úlohu tu hrají zainteresovanost, pocit odpovědnosti, emocionální faktor. Tato tvrzení pak autor dokládá výsledky některých experimentů provedených v této oblasti. Podstatu pracovní činnosti a jakékoliv činnosti vůbec pak objasňuje i fyziologicky. Zabývá se tradičními otázkami rytmu práce, optimálního uspořádání pracovních přestávek, únavy, odpočinku a dalšími otázkami aplikace fyziologických a psychologických zákonitostí, které je třeba v pracovní činnosti respektovat. Autor dále poukazuje na nutnost, aby inženýrsko-technický personál na závodě dostatečně znal fyziologický základ organizace práce (což dosud není), aby dovedl docenit neblahý vliv monotónnosti na organismus člověka. Doposud panuje chybné mínění, že stačí člověka osvo- bodit od těžké svalové námahy.

Stať V. V. Vodzinské, nazvaná *Vztah mladého pracujícího k práci*, přináší výsledky a interpretaci zajímavého sociologického výzkumu pracovní motivace, který byl prováděn na dvaceti pěti průmyslových závodech v Leningradě. Autorka vychází z předpokladu,

³ Předběžnou informaci o těchto výzkumech podal D. Slejška ve Filosofickém časopise 1964, č. 5, str. 732 an.

že studovat proces přeměny práce v první životní potřebu znamená mimo jiné analyzovat vztah k profesi, motivy výběru určité profese, stupeň uspokojenosti profesí a jeho vliv na výsledek práce, možnost přeměny a autoritu profese. Celý vybraný soubor 2665 lidí byl diferencován v osm skupin profesí zahrnujících profese stejnorodé po stránce charakteru práce.

V odpovědi na otázku ankety: „Jakým způsobem jste si vybral svou nynější práci?“ byly tyto možnosti odpovědí:

1. Práce se mi zdála zajímavá.
2. Dobrý výdělek.
3. Okolnosti byly takové, že nebyl velký výběr.
4. Jiné motivy.

Nejvíce lidí odpovědělo, že je k výběru donutily „okolnosti“ — tedy že si práci vlastně nevybrali, ale šli tam, kde byla potřeba pracovních sil a kde zároveň mohly být uspokojeny jejich potřeby, které neměly přímý vztah k charakteru práce (blízkost místa bydliště, zvláště u žen, aj.). Uváděné „okolnosti“ byly zpravidla rozličného druhu u skupin lidí velmi kvalifikovaných a nekvalifikovaných. Jestliže „okolnosti“ hrály větší roli u žen než u mužů (54,7 % proti 43,2 %), pak u mužů zájem o určitý druh práce je významně mnohem silnější než u žen (42,2 % proti 28,4 %). Motiv výdělků zaujímá u obou pohlaví poslední místo.

Podstatná závislost se objevila dále mezi motivem výběru a úrovní vzdělání mladého člověka. Čím vyšší bylo jejich vzdělání, tím více si tyto lidé vybírali práci právě ze zájmu o ni.

Autorka se pak dále zabývá podrobnou analýzou vztahu motivů výběru určité práce a jejího ocenění v průběhu práce, spokojeností s profesí a vztahem k práci, motivy přechodu k jiné práci.

Tento příspěvek do sborníku představuje podnětnou, zasvěcenou studii o pracovní činnosti lidí a může být solidním základem pro další bádání v této oblasti.

A. A. Kissel ve statí *Úroveň vzdělání pracujících a vztah k práci* konstatuje, že v komplexu faktorů určujících formování komunistického vztahu k práci zaujímá důležité místo vzdělání pracujících mládeže.

Vzdělání jako předmět sociologického výzkumu je možno zkoumat z mnoha různých aspektů, z nichž autor vyděluje následující:

1. Národohospodářský význam vzdělání,
2. sociálně politický význam vzdělání,
3. kulturně osvětová funkce vzdělání,
4. morálně etický efekt vzdělání.

Na materiálu konkrétních sociologických výzkumů pak dokumentuje řadu postřehů a zjištění v okruhu zmíněné problematiky, např. příslušnost k určité profesionální skupině ve vztahu k úrovni vzdělání, difference v této otázce mezi pohlavími, apod. Dochází často v podstatě k stejným závěrům jako autorka předešlé studie. Dospívá mj. k těmto názorům:

1. Existuje přímá závislost mezi úrovní vzdělání a počtem dělníků, kteří dále pokračují ve studiu. 2. Vzdělání působí na subjektivní ukazatele vztahu k práci, na motivaci pracovní činnosti.

Nejrozsáhlejší závěrečná stať, kterou autoři S. S. Bljachman, A. G. Zdravomyslov a O. I. Škaratan nazvali *Problémy řízení pohybu pracovních sil*, podává všechny nejdůležitější výsledky částečně u nás již známého výzkumu, který zjišťoval příčiny a motivy fluktuace dělníků v dvaceti pěti leningradských podnicích. Byl to první větší výzkum leningradských sociologů, provedený přímo na objednávku sovnarchozu. Autoři vycházejí z toho, že fluktuace skrývá dva různorodé jevy: 1. V současnosti neplánovaný, ale trvalý a zákonitý proces pohybu pracovníků na pokročilejší výrobní úseky, do sféry vědeckotechnické tvorby a řízení výroby. 2. Nejen neplánovaný, ale přímo neplánovatelné živelné přemísťování pracovních sil při hledání přitažlivých pracovních podmínek. Celý výzkum vychází z toho, že lze zjistit určité pravidelnosti i v tomto druhu fluktuace.

Výzkum byl uskutečněn technikou standardizovaných rozhovorů, jež byly vedeny s 10 720 dělníky v těch závodech, do kterých přešli. Zpracování výsledků podle tří hlavních motivačních bloků postavilo na první místo nespokojenost s pracovními podmínkami a organizací práce (35,7 % — z toho nespokojivé pracovní podmínky, zahrnující i charakter práce, tvořily 19,6 %), dále nespokojenost s podmínkami života a bydlení (27,5 %) a nespokojenost s výdělkem (21,4 %). Autoři podrobně analyzují rozložení motivací podle odvětví, profese, kvalifikace, věku, pohlaví, vzdělání, příjmu na člena rodiny, délky práce (konflikty s nadřazenými se nejčastěji objevují u krajních skupin nováčků a veteránů), stranické příslušnosti, účasti v hnutí za komunistickou práci, umístění podniku a vztahu k dalšímu vzdělávání.

Kvantitativní analýza podle x^2 ukázala například u věku větší závislost mezi věkovými skupinami a motivacemi plynoucími z nespokojenosti s pracovními podmínkami života a bydlení. Závislost flukтуаční motivace na vzdělání byla podstatná.

Totéž se týká závislosti na dosavadní výši výdělků, což podle autorů znamená, že výdělek byl prapříčinou, skrytou i za mnoha jinými motivy odchodu. Na druhé straně autoři varují před přeceněním tohoto faktoru. Porovnání výše mzdy na starém a novém místě totiž ukázalo, že průměrné zvýšení bylo málo významné: 2,60 ruble. Asi třetina dělníků po přechodu zůstala dosavadní výše výdělků, u 28 % se dokonce snížil, takže ke zvýšení došlo jen u méně než 40 % dělníků. Přitom se ukázalo, že čím vyšší byl výdělek na starém pracovišti, tím více přecházejících si výdělek pohoršilo. Pracovní třídu si zvýšilo jen 19 % přecházejících dělníků, snížilo si ji však 36 %, u 45 % zůstala stejnou.

Velká pozornost je věnována problému stability profese, která byla nejvyšší u zámeč-

níků, elektromontérů, hutníků a slévačů, nejnížší u textiláků, pomocných dělníků a stovebníků. Byla zjištěna významná korelace mezi výší mzdy a stabilitou profese. Se zvyšováním vzdělání rostou požadavky na obsah práce. Autoři na základě toho docházejí k závěru (snad trochu paušálním), že nemá smyslu, aby dělníci s nižším vzděláním, kteří se ani dále neučí, si osvojovali složité profese operátorů, zámečnicků a montérů, a že mechanizace pomocných prací likviduje sféru použití práce dělníků s nízkým vzděláním.

Za rozhodující činitele jsou také považovány kulturní a ideologické faktory. S růstem vzdělání se fluktuace zvyšuje, přičemž zvláště vysoká je u vzdělaných lidí, kteří dále v učení nepokračují.

I z tohoto výzkumu vyplynula řada konkrétních doporučení pro praxi.

Tato stať je svou metodickou propracovaností i svými výsledky významným přínosem pro všechny sociology, studující problematiku fluktuace a vztahů pracovníků k závodu vůbec. Lze jí ovšem vytknout menší nepřesnosti, zejména drobné neshody mezi tabulkami a textem. Tak například autoři rozvádějí důvody, proč je práce operátorů na strojích méně populární než práce zámečnicků, a uvádějí to v souvislost s tím, že 9 % operátorů přešlo na zámečnické, elektromontážní a radiomontážní práce a 7,5 % na pomocné práce (166—168). Příslušná tabulka však ukazuje, že právě tak naopak 9,7 % zámečnicků a montérů přešlo na práci operátorů a 7,1 % na pomocné práce. Anebo se hovoří o zvýšené fluktuaci starších dělníků (179), což by se příkrře odlišovalo od výsledků některých našich výzkumů. Údaje obsažené v tabulce na str. 152 však tomu nenاسvědčují. Tabulka na str. 170 odporuje tvrzení, podle něhož profese chemika je přitažlivá pro dělníky se středním odborným vzděláním. Jsou to drobnosti, ale přesto by k nim při pečlivém zpracování sociologických výzkumů (a zvláště tohoto, který je jinak velmi dobře zkvantifikován) docházet nemělo.

Závadou celého sborníku je to, že se v něm vůbec nepoužívá grafů. Statistické tabulky jsou často velmi složité a pro běžného čtenáře nepřehledné.

I když jednotlivé příspěvky ve sborníku mají různou metodickou i teoretickou úroveň, znamená sborník jako celek bezesporu další krok vpřed v sovětské sociologii práce. Mnohé metodické přístupy jsou podnětné i pro přípravu našich výzkumů na tomto úseku.

Zdenka Štastná—Dragoslav Slejška

Boleslaw Maroszek: Společenská pouta a delinkvence mládeže (Wież społeczna a przestępczość młodzieży)

Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Gdansk 1963.

V této práci o 208 stránkách se autor pokusil ověřit si předpokládanou souvislost mezi porušenými společenskými vztahy a

delinkvencí mládeže. Podarilo se mu shromáždit z polských pramenů rozsáhlou literaturu týkající se této problematiky. Ze světové literatury jsou uváděna jen základní díla, pojednávající o problémech mládeže. Celá práce je rozvržena do sedmi kapitol. V úvodní podává autor osvětlení předsevzetého úkolu a metodiku práce. Téma se mu zdálo dostatečně závažným, poněvadž zklamaly naděje mnohých ideologů, kteří se domnívali, že po odstranění následků války, likvidaci kapitalismu a dobudování nové socialistické společnosti rázem zmizí různé negativní jevy starého zřízení a tím i delinkvence mládeže. Pojem „Wież społeczna“ — společenská pouta — je v této práci chápán jako souhrn vztahů, které spojují nějakou lidskou společnost. Jsou to zejména vztahy příbuzenské, pracovní, třídní společenské, zájmové, náboženské, národní apod. Především ale jde o vztahy mezi jednotlivými členy rodiny, posílenými vztahy manželskými, citovými, genetickými a genealogickými, a vztahy sousedské. Výzkumná data se zásadně týkají období mezi léty 1957—1961. Jejich podkladem jsou zprávy Státního úřadu statistického, veřejné bezpečnosti, soudů, školských úřadů, mládežnických organizací, závodů, referátů péče o mládež, městských, okresních a krajských národních výborů; některé údaje byly získány zpracováním dotazníků, autobiografií a osobních anamnéz.

Trestní zákoník v Polsku určuje, že nezletilci do 13 let, kteří se dopouštějí trestných činů, nepodléhají soudnímu stíhání. Pro trestné činy spáchané mládeží ve věku 13 až 17 let jsou příslušné soudy mládeže. Soud přihlíží k tomu, zda jsou si mladiství vědomi důsledků svého jednání. Pro trestné činy spáchané mládeží starší 17 let jsou příslušné normální soudy. Autor v této práci upouští od takového třídění a počítá trestnou činnost dětí a mladistvých až do věkové hranice 24 let, poněvadž soudí, že člověk teprve v tomto věku může být považován za dospělého.

Zajímavé jsou úvahy o ceně statistického zpracování přestupků a trestných činů mládeže. V dalším probírá autor různá hlediska přístupu k delinkvenci mládeže, jak se jevila postupem času v zpracování polských sociologů, psychologů a pedagogů. Někdy — v Polsku i v ostatních státech — byla tato hlediska pojímána odděleně, jindy stavěna i proti sobě. Tak socialističtí dogmatici spojovali delinkvenci mládeže s následky kapitalistického zřízení, někteří západní ideologové ji chtěli vysvětlit psychologicky poruchou osobnosti a interpersonálních vztahů, aniž by přihlíželi k vlivům sociálním, pedagogickým a politickým. Počet mladistvých provinilců odsouzených soudy mládeže dosahuje každoročně 15 až 20 tisíc. Mnoho společenských pracovníků různého zaměření se v Polsku vážně zamýšlelo nad narůstající delinkvencí mládeže a chuligánstvím. Autor cituje řadu jejich závěrů. Mnohé jsou velmi pozoruhodné a jdou zřejmě na kořen věci. Uvedme alespoň jeden. S. Kowalski soudí, že přestupek je nutno chápat v těsné sou-

vislosti se sociologicko-právním státním zřízením, jež má rozhodující vliv na morálku rodiny. Vlivem hlubokých společenských přeměn způsobených válečným děním, přeměnou státního zřízení, přesuny obyvatelstva i změnou státních hranic byla silně narušena kompaktnost polské rodiny, která následkem toho ztratila svou stabilitu a tím i vliv a morální váhu ve svém okolí. Uvolnil se vztah k dětem. Dezorganizovaná rodina „vytlačila“ dítě mimo rámec společnosti. Aby nastala náprava tohoto stavu, je nutno hledat cesty k ozdravení rodiny a jejích výchovných úkolů. Je třeba rychle vybudovat účinné pomocné výchovné instituce. Dále jsou to práce doc. Haliny Spionek, prof. Batawii, T. Cypriana, J. Szczepańskiego.

Na základě statistického zpracování dostupného materiálu dochází autor k závěrům, že delinkvenci mladistvých zřetelně podporují velká seskupení obyvatelstva, jako je tomu ve velkoměstech, zvláště v nových sídlištích a nových závodech, převážně osídlených mladými lidmi, odtrženými od svých rodin, často provizorně ubytovanými (v tzv. ubikacích, dělnických hotelích) a zpravidla s malou nadějí na získání bytu pro rodinu. Dále jsou to přesuny a migrace obyvatelstva, které jsou schopny narušit stabilitu a kompaktnost stálého obyvatelstva i starých dělnických kádřů. Nastává dezintegrace rodiny a celé společnosti se všemi důsledky.

To vysvětluje nepoměrně větší vzrůst delinkvence v těch oblastech polského státu, kde po válce nastaly velké přesuny obyvatelstva, jako jsou postupimskou dohodou získané severozápadní kraje, kde z 9,1 miliónů obyvatelstva před válkou zůstal po transferu sotva 1 milión, a celá tato oblast byla vlastně znovu zalidněna obyvateli převážně z východních a centrálních oblastí státu — ve značné míře mladšími ročníky. Tito lidé se lišili kulturně, sociálně, různorodostí nářečí a řadou dalších zvláštností.

Je příznačné, ale pochopitelné, že nejnižší delinkvenci mládeže mají kraje s tradičně zemědělskou strukturou obyvatelstva. Překvapuje ale, že kraje se zvýšenou delinkvencí mládeže jsou na tom po bytové a hospodářské stránce lépe než kraje s nejnižší delinkvencí mladistvých. Tedy neplatí stará zásada, že by se dala prostě ekonomickými faktory vysvětlit zvýšená trestná činnost mládeže. Naopak, na západě i v Polsku nadměrné příjmy mládeže delinkvenci spíše podporují.

Delinkvenci mladistvých podporuje špatný příklad a delinkvence dospělých. Autor považuje oficiální údaj o 5% spoluúčasti dospělých na delinkventní činnosti mládeže za nízký.

Podrobnějším rozбором situace v gdaňském kraji zjišťuje: V r. 1957 hlásila veřejná bezpečnost 1261 přestupků a v r. 1961 již 3186 přestupků. Přestupky byly páčány převážně v partách (r. 1961 67,2%; individuálně 32,8%). Postupně se snižuje věk delinkventní mládeže. Většinou jde o žáky základních škol.

Počet přestupků podle stáří pachatele v %

	Do 7 let	8—13 let	14—17 let
1959	4 %	40,2 %	55,8 %
1961	3,4 %	45,4 %	52,2 %

Konstelace rodin delinkventní mládeže v r. 1961:

Formálně úplných rodin	
bylo	82,8 %
Polosirotků	9, — %
Sirotků	0,7 %
Z rozvedených rodin	7,5 %

Zaměstnanost rodičů delinkventní mládeže v r. 1961:

Oba rodiče pracují	39,1 %
Jeden z rodičů pracuje	57,6 %
Oba rodiče nepracují	3,3 %

Nepříznivý vliv mají vysoké přirozené přírůstky obyvatelstva pro přepětí výchovných požadavků a potřeb, které nelze normálními prostředky zvládnout: nedostatek škol, jeslí, mateřských škol a dalších zařízení pro mládež.

Zarážející je zjištění, že vlastně škola a rodina podporují tvoření part. Ve škole seskupení stejně starých dětí umožňuje navazování kontaktů jak ve smyslu kladném, tak i záporném (party), umožňuje navazování kontaktů s partami již utvořenými. Příslušnost k partě má neblahý vliv na osobnost — vede totiž k depersonifikaci a postupnému snižování pocitu odpovědnosti za spáchané přečiny. Začíná to nevině — záškoláctvím. Aby záškoláci nebyli zpozorováni, nacházejí si úkryty. Vytváření part nevidí ráda ani rodina, ani škola. Mládežnické organizace však zatím nejsou dost atraktivní. A tak tyto děti mizí z dohledu, ač bylo prokázáno, že by se jim kutilo doma lépe než někde v bunkru.

Je příznačné, že jen nepatrný počet rodičů dětí obtížně vychovatelných spolupracuje se školou — často učitele ani do rodiny nepustí.

Záškoláctví často podporují kina, která promítají atraktivní dětské filmy v době školního vyučování. V delinkvenci mladistvých vedou jasně přestupky majetkového charakteru.

Autor dále upozorňuje, jak neblahé následky může mít na dezintegraci rodin a společnosti nedostatečné plánování a využití volného času. Dochází pak k pitkám, vyvádění v hospodě, v kině, k flirtům, ke rvačkám.

V práci B. Maroszka bylo shromážděno množství cenného materiálu a je velmi hod-

notným příspěvkem k osvětlování poválečného vzestupu delinkvence mladistvých v Polsku. Práce je cenná i proto, že uvádí podrobný přehled polských prací na diskutované téma.

Karel Maček

Gerhard Schmidthchen: Die befragte Nation — über den Einfluss der Meinungsforschung auf die Politik.

Frankfurt am Main u. Hamburg 1965, S. 390.

Za necelých deset let po druhé světové válce se některé západoevropské státy staly konkurenty USA nejen na hospodářských trzích, ale i ve vědních disciplínách donedávna převážně amerických. Příkladem může být empirická sociologie, v níž mají dnes západní Němci dobré výsledky. Kontinuita vývoje německé empirické sociologické školy byla nástupem Hitlerovým přerušena, ale zato hned po skončení druhé světové války se jí dostalo ze strany USA plné podpory. Američané chtěli i zde postupovat svými vlastními metodami a viděli ve výzkumu veřejného mínění jeden z nástrojů k obnovení politického života národa i zcela rozrušeného státního aparátu, a současně i barometr pro případ, kdyby začalo v Německu opět „přihořívát“. Proto v době, kdy většina domů ještě ležela v troskách, vzniká s pomocí americkou podporou a zásluhou Elisabeth Noellové a E. P. Neumanna v Allensbachu u Bodamského jezera Institut pro demoskopii, který je dodnes jedním z největších a nejvýznamnějších středisek pro výzkum veřejného mínění v NSR. Spojené státy touto podporou splatily jen nepatrný úrok ze zisku, který získaly před válkou přílivem evropských emigrantů-vědců. Toto zpětné oplodnění se projevilo jako velmi účinné, neboť Němci si zachovali i v empirické sociologii svůj tradiční smysl pro teoretické myšlení a tak po knize E. Noellové je práce G. Schmidthchena již druhou knihou pracovníků allensbachského střediska, kterou je třeba kladně hodnotit.

Knihla prof. Schmidthchena volně navazuje na již recenzovanou práci E. Noellové *Umfragen in der Massengesellschaft*, ovšem na rozdíl od Noellové, která se zabývá metodami sociologického výzkumu, pojednává Schmidthchen již o výsledcích demoskopických šetření v Německu a současně hodnotí, k čemu byly tyto výzkumy užitečné a jak pomáhaly či ovlivňovaly západoněmeckou politiku. V druhé části knihy nazvané *Umfragen, Demokratie und öffentliche Meinung* řeší autor především teoretické problémy vzniku a významu veřejného mínění a jeho zpětného vlivu na politiku. Vhodným doplňkem jeho knihy a zároveň i obrazu západoněmecké produkce v této oblasti jsou dva silné svazky ročenek veřejného mínění (*Jahrbuch der öffentlichen Meinung*, I. díl 1947 až 1957, II. díl 1958—1964), v nichž jsou shrnuty výsledky všech výzkumů veřejného mínění, které byly od druhé světové války uskutečněny. A tak v této graficky přehledné a pro nás zvláště po stránce metodické vel-

mi cenné publikaci se můžeme seznámit s výzkumy, které předcházely všem západoněmeckým volbám, s reakcí obyvatelstva na jednotlivé významné politické události (zvláště ve vztahu k NDR) i s názory o státní hymně, o vhodném motivu pro dobročinné známky či o patřičném dekoru pro čajovou soupravu.

Ovšem Gerhard Schmidthchen se ve své práci *Die befragte Nation* omezuje jen na analýzu politických výzkumů, které zabírají až 15 % veškeré činnosti allensbachského demoskopického střediska. S tímto střediskem uzavřel mimo jiné i kancléř Adenauer v roce 1950 smlouvu, aby sledovalo politické mínění západoněmeckého lidu a jeho reakci na různé reformy, výnosy a zákony. Bývalý předseda CDU-CSU se zajímal zvláště o postoje voličů ke své straně a později (od roku 1956) žádal, aby po měsících byla sledována i popularita jeho vlastní osoby. Výsledky průzkumů ukázaly nejen z jakých vrstev se rekrutují nerozhodní či lhostejní voliči, kteří svým neočekávaným rozhodnutím mohou zvrtnout politické prognózy, ale i jak by bylo možno získat tyto marginální skupiny voličů. Zde tedy sociologický výzkum dává již přímý návod pro vedení politiky. Ovšem G. Schmidthchen je si vědom i nebezpečí plynoucího z možnosti zneužití této služby, a proto se zamýšlí nad zpětným vlivem výzkumů na systém demokracie a ptá se, zda výzkumy nepřispívají vlastně k destrukci demokratického vedení, neboť místo aby politikové řídili, jsou sami řízeni, a jejich rozhodování je ovlivněno možností sledovat, jak klesá či stoupá jejich popularita.

Na konkrétních případech (diskuse o znovuzavedení trestu smrti, plebiscit v USA o autonomii Aljašky atd.) ukazuje, že kritické, kteří zatracují výzkum veřejného mínění, mají sice teoreticky pravdu, ale praxe dokazuje, že politikové stejně nedělají svá rozhodnutí podle demoskopických výsledků, ale používají jich pouze k ověřování vlastních stanovisek a k zjištění, zda mohou pro určitý projekt vůbec počítat se spoluprací lidu. Za větší ohrožení systému demokracie považuje autor zveřejňování výsledků ještě před volbami a zabývá se i vlivem těchto zveřejněných výzkumů na vytváření společenských doktrín, norem a hodnot.

V závěrečné části usiluje G. Schmidthchen o revizi pojmu veřejné mínění. Analýzou různých výroků z období klasické politické teorie a význačných teoretiků současnosti ukazuje, že dosud bylo za veřejné mínění považováno to, co si myslela *většina vzdělaných* (veřejné mínění bylo zastupováno a vytvářeno tiskem, manifesty politických stran či úmleckých skupin, představiteli univerzit atd.), zatímco zveřejněním výsledků demoskopických výzkumů se podílejí na tomto normotvorném procesu i „párijové“ společnosti. Vlastně je tím odkrývána i sociálně psychologická uniformita a spodní význam pojmu „veřejný“, který (stejně jako v češtině) nepřímou znamená i anonymní. Upozorňuje na možnost zneužití výzkumů k uchopení moci a rozebírá ji, ale současně znovu poukazuje

na rozdílný přístup k demoskopii ze strany vědců a politiků. Zatímco vědci jde o vytvoření politické teorie, o kontemplaci, chce politik především jednat, chce znát manipulaci a manipulovatelné faktory a využít jich pro získání politického vlivu. Schmidtchen současně upozorňuje, že je třeba rozlišovat manipulovatelné a nemanipulovatelné faktory, neboť jeden náleží do sféry výzkumných technik a druhý do oblasti politicko-psychologické. A na obhajobu výzkumu veřejného mínění uvádí, že při vytváření veřejného mínění převažují neovlivnitelné nebo jen dlouhodobě ovlivnitelné faktory (například vliv stupně vzdělání rodičů, sociální mobilita) a ty pomáhají demoskopie pouze odhalovat. Vyzvedá proto význam těchto *sebezporozumích, sebehodnotících systémů* pro západní státy, poukazuje na jejich vliv pro sebezporozumění člověka a vyslovuje přesvědčení, že společnost, která si bude vědoma svých vlastních postupů, bude s to se kladně odlišit od všech dřívějších lidských organizací. — A k tomu je správné ještě poznamenat, že kniha vyšla v masovém nákladu, v levném vydání ve Fischerově populární knižnici, což opětně přispívá k sebezpoznavacímu procesu, a veřejnost si nemůže stěžovat, že není obeznámena s postupem politiků.

V závěru, v němž se zabývá dějinnými perspektivami demoskopie, se autor snaží dokázat, že již dnes lze — *aniž je ohrožena svoboda a diferenciací individuálního života* — poznat a ovládnout vztahy lidí k vládě a k politickým a sociálním institucím tak dokonale, že bude možné je trvale usměrňovat. Stejně tak jako mnozí vědci na Západě, je i G. Schmidtchen přesvědčen, že poznáním struktury a organizace kapitalismu se definitivně odstranilo nebezpečí ekonomických krizí a vyslovuje naději, že jednou lidé pochopí a ovládnou stejně dokonale i politické procesy. Potom, na podkladě systematického kontaktu s národem, bude prý možné zabránit jakémukoliv ruinujícímu politickému momentu a dospěje se tak k trvale harmonickému politickému vývoji.

K tomuto poněkud utopickému závěru Schmidtchenovy výborné studie si dovoluujeme jen jednu poznámku: Co považuje autor za ruinující moment? A řekne-li, že demoskopie ho pomůže odhalit a jemu zabránit, může pak i nadále považovat výzkum veřejného mínění za nástroj neomezující svobodu jednotlivce?

Jiřina Šiklová

Stanislav Budín: Sedmá velmoc
Čs. spisovatel, Praha 1966, s. 195.

Při naprostém nedostatku původní české literatury z oblasti novinářství, který je takřka neuvěřitelný ve srovnání s množstvím i kvalitou prací třeba o dějinách, vývoji a dnešním stavu naší i zahraniční hudby, divadla, filmu — a nyní i filosofie a sociologie —, je třeba uvítat Budínovu knihu o sedmé velmoci už z toho důvodu, že je oázou v nekončící a neúrodné poušti. V na-

šem časopise však na ní chceme upozornit hlavně proto, že vedle své funkce informační, vedle toho, že po dlouhé, dlouhé době je to opět původní česká práce o publicistice, má i četné pasáže, které jsou příspěvkem k sociologii tisku, rozhlasu a televize. Proto se omezíme — pokud jde o novinovědné a historické partie knihy — na letmé poznámky, abychom se mohli podrobněji zabývat oněmi kapitolami Budínovy knihy, které se dotýkají této širší oblasti, ekonomickopolitického zázemí informačních zařízení, stránek, které ze širšího sociologického hlediska objasňují funkci i formy soudobé publicistiky — novinářské, rozhlasové i televizní — v odlišných podmínkách kapitalistické i socialistické společnosti.

Budínova kniha je tedy především přehlednou informací o předních časopisech průmyslových zemí západoevropských, o novinách a ostatních prostředcích masového ovlivňování v USA, Francii, Itálii, NSR, ale také ovšem o tradici a vývoji tisku v SSSR i u nás, o levicovém a komunistickém tisku v kapitalistickém světě. Tyto partie, určené širšímu kruhu čtenářů, opravdu vhodně splňují úlohu základních informací, potřebných zejména pro mladou generaci. Nezapomínejme, že je to generace, která z vlastního poznání a četby nezná přední časopisy Západu, a soudě podle časopiseckého vybavení pražských kaváren i obsahu mládežnického tisku, ani přední časopisy socialistických států. Autor podal kratičký přehled o vývoji československé žurnalistiky, v němž zdůrazňuje pokrokové tradice našeho novinářství (i předválečného, např. Herbenova Času), oceňuje Havlíkův odkaz, poukazuje na dosud nezměřený význam časopisů české radikální demokracie z let 1848. K předválečným pokrokovým časopisům řadí Budín Lidové noviny, Národní osvobození a Právo lidu; doplnil bych je zmínkou třeba o Činu, Dělnické osvětě atd., a také německými časopisy této kategorie, které tehdy vycházely v ČSR.

V partiích, jež jsou psány ze širšího sociologického hlediska, shrnul autor základní fakta, z nichž vychází každá sociologie novin a ostatních informačních prostředků: Publicistika dnes především přesahuje rámec novin, veřejné mínění spoluvytvářejí i rozhlas a televize. V kapitole *Město bez novin*, v níž líčí průběh stávky typografů v New Yorku, autor ukazuje, že „denní tisk je zvláštní, nenahraditelnou institucí moderního velkoměsta, že televize a rozhlas jej mohou doplňovat, ale nikoliv nahradit“ — že noviny jsou stále důležitým činitelem lidské kultury. Dalším podstatným znakem naší doby je obrovský rozmach všech informačních prostředků na celém světě a jejich soustředění — v kapitalistických státech cestou monopolizace, v socialistických převedením všech informačních prostředků do rukou státu. Autor uvádí četné příklady monopolizace a fúze novinářských koncernů na Západě i v USA, avšak tento proces pokračuje takovým tempem, že už dnes je možno Budínovy údaje doplnit: březnová zpráva

z Washingtonu (viz Trybuna 1966, 182) hlásí sloučení tří newyorských listů — New York Herald Tribune, Journal-American a World Telegram and Sun. Tuto monopolizaci hromadných sdělovacích prostředků nepokládá autor za zlo samo o sobě, protože logicky a organicky vyplynula z rozvoje výrobních sil, z vývoje komunikační techniky a polygrafie. „Idealizovat dobu (pokračuje), kdy si každý novinář mohl založit svůj vlastní list a šířit v něm své názory, a zatracovat existenci nynějších deníků s miliónovými náklady či mohutných vysílacích stanic slyšitelných po celém světě, je stejně nesmyslné jako idealizovat dobu poštovních dostavníků a zatracovat moderní trysková letadla. Bojovat proti existenci tiskových a rozhlasových monopolů je stejně donkichotské jako bojovat proti moderní velkovýrobě ve jménu návratu k živnostenské dílně.“

V kapitalistických státech vedle tisku masového existuje tisk určený pro „elitu“, který hraje velkou úlohu při formování veřejného mínění, zejména v zemích s dlouhou tradicí buržoazní demokracie. V této souvislosti je velmi zajímavá informace o Ústavu reklamní praxe — IPA —, který byl zřízen ve Velké Británii a na základě výzkumu vypracoval stupnici sociálního rozvrstvení britského obyvatelstva, podle níž klasifikuje i jednotlivé listy, které jsou v těchto vrstvách čteny. Zmíněný ústav roztrídil obyvatelstvo do skupiny AB = vyšší třída a vyšší střední třída — 14 %, skupina C1 = nižší střední třída — 17 %, skupina C2 = kvalifikovaní dělníci — 34 % a skupina DE = nekvalifikovaní dělníci a skupiny s nejnižšími příjmy — 35 %. Podle toho se dělí i tisk: pro vrchních 14 % a pro poslední dvě skupiny, tj. téměř 70 % britského obyvatelstva. Masový tisk (např. Daily Mirror), určený pro těchto 70 % obyvatel, má nejvyšší náklady (6 miliónů výtisků denně!) — a mnohem nižší inzertní sazby než např. elitní Times, jejichž náklad nepřesahuje 250 tisíc výtisků denně.

Sociologicky je zaměřena i partie o veřejném mínění, na jehož tvorbě se masové sdělovací prostředky podílejí největší měrou. V boji o vytváření veřejného mínění se používá četných prostředků, k nimž poskytují podklady masová psychologie a sociologie. Existují — zejména na Západě — nesčetná vědecká a výzkumná pracoviště, která se zabývají těmito disciplínami především z hlediska jejich využití pro masové sdělovací prostředky. Tak vznikla celá věda a o ní se opírající systém *public relations*, tj. veřejných vztahů, jehož cílem je ovlivňovat a vytvářet veřejné mínění. Zkoumá problémy člověka jako izolovaného individua v moderní atomizované společnosti a rovněž člověka uprostřed kolektivu — člověka „dávového“, a četné další mezilidské vztahy. I když celá tato oblast „public relations“ vznikla na půdě vyspělého kapitalismu a výsledky těchto výzkumů obsahují velmi mnoho z toho, co je typické pouze pro tuto společnost — „zahrnuje nicméně nemálo skutečně vědeckého poznání, jež platí pro člověka v mo-

derní industrializované společnosti vůbec, a obsahuje to, co jsme my v naší části světa dlouho zanedbávali pouze k vlastní škodě“.

*

Z oblasti sociologie publicistiky věnuje autor dále pozornost procesu vytváření veřejného mínění. Dovozuje, že se nevytváří pouze tlakem shora a že v každém okamžiku a v každé národní pospolitosti je „výslednicí dialektického působení na jedné straně této nepřetržité propagandy shora a na druhé straně spontánně vznikajícího vědomí lidu“. Toto vědomí je pak výsledkem působení mnoha činitelů — národní mentality, třídního rozvrstvení, stupně vzdělání, historické zkušenosti atd. Toto povědomí lidu, veřejné mínění, vytvářené v každém okamžiku spontánně zdola, odolává s větší či menší silou nátlaku shora, protože „nikde na světě nepřijímá lid tlak shora zcela trpně, vždy jej absorbuje, asimiluje a zpracovává podle své podoby a mentality“.

Velmi kritická je autorova úvaha o úpadku našich novin v době tzv. „kultu“ (jaký to nemarxistický termín u marxistického publicisty!). Kriticky je dále hodnoceno i novinářské zpravodajství, jeho objektivita, odpovědnost i vzdělání mladé generace novinářů, nebezpečí odcizení atd. — ale to vše už patří spíše do Novináře (tj. měsíčníku Svazu čs. novinářů pro teorii a praxi novinářské práce) než do SČ.

*

Z hlediska sociologického zájmu bychom si přáli podrobněji rozpracovat kapitulu o propagandistické masinérii nacismu a doplnit ji přehledem stěžejních děl, která se touto otázkou zabývají. O působení této propagandy, jejíž maxima autor správně vytýčil, na náš lid v době nacistické okupace by ovšem bylo možné uvést daleko více a podrobněji, než dovolila autorovi koncepce jeho práce — třeba už jen proto, že Budín ukazuje konečné selhání fašistické propagandy v Itálii, Německu a Španělsku. Jak tedy tomu bylo u nás? Především můžeme použít správného, sociologicky podloženého autorova výkladu, že proti propagandě shora působí vždy jako protisíla spontánně vznikající vědomí lidu, na němž se podílí mentalita, vlivy historického vývoje a zkušenosti (zda např. národ prošel reformací a buržoazně demokratickou revolucí, jako právě československý lid) a řada dalších složek. Tyto historické předpoklady odporu byly tehdy u nás dány, stejně jako zdravý rozum, věcnost a střízlivost našich lidových vrstev; lavinovitě se šířící vtípy na „vůdce“, „Protentokrát“ atd. krutě obnažovaly reálnou skutečnost ze závoje ryčných demagogických frází. Druhou složkou, která ovlivňovala morální rezistenci našeho lidu proti záplavě propagandy totalitního státu, byla skutečnost, že vlny této propagandy byly kříženy rozhlasovým zpravodajstvím Východu i Západu, které se všeobecně poslouchalo a které svou věcností a svým „nepropagandistickým“ stylem paralyzovalo, vítězně umlčovalo i poráželo celou

obrovskou ohlupovací mašinérii „krále lží“, Josepha Goebelse. K tomu pak ovšem přistupovala protinacistická šeptanda, mocná náhražka protektorátních novin, které bezesporu získaly světové prvenství v tom, že jim nikdo nevěřil a byly prakticky bez vlivu na lidové vrstvy, dále četné letáky, ilegální časopisy (také dosud soustavně nezpracované partie), až k narůstání aktivního odporu a květnovým dnům. (Autor této recenze psal o systému nacistické propagandy v okupované ČSR hned po válce v knížce *Noviny dnes a zítra*.)

Přáli bychom si dále, aby i tyto sociologicky zaměřené partie Budínovy knihy byly doplněny aspoň základní literaturou vztahující se k těmto otázkám, protože i ta je pro českého čtenáře (studenty, mladé adepty novinářství či zájemce o sociologii sdělovacích prostředků) povětšinou terra incognita; z této oblasti také dosud nebylo nic k nám uvedeno v překladu.

Tyto poznámky a připomínky — ani výhrady a možnost odlišných hledisk — nechtějí zastřít, že *Sedmá velmoc* je kniha velmi potřebná, podnětná a nabádavá; kéž by byla první vlašťovkou, která přináší jaro i naší novinovědě, a zvláště sociologii sdělovacích prostředků.

*

Stanislav Budín, mimo jiné autor monografie o Karlu Havlíčkovi a dodnes aktivní publicistická individualita starší generace, napsal svou knihu o sedmé velmoci jazykem živým a neotřelým (a tudíž novinářským ve starém slova smyslu), jehož lehkost dokonce někdy svádí k obcházení či nadlehčenému překračování hlubokých vědeckých a politických problémů. Napsal ji však se zaujatou láskou k novinám, se znalostí novinářského řemesla i umění, s pochopením potřeb moderní žurnalistiky, s porozuměním pro stále rostoucí význam novin; napsal ji jako autor, jemuž světový rozhled, seřetělost i vzdělání umožnily hlubší soudy kritické i výhledové, než jaké jsou u nás obvyklé. Napsal svou *Sedmou velmoc*, knihu ideově plně zaangažovanou a politicky bojovnou, jako své konfese literáta, jako svého druhu osobní zpověď. Pro to vše budou — a právem — nejdělejšími jejími čtenáři sociologové a publicisté všech druhů, dnes velmi široká obec „volbou spřízněných“, jimž české noviny jsou celoživotní láskou — a mnohdy i osudem.

Václav Osvald

Alphons Silbermann: Vom Wohnen der Deutschen,
Fischer Bücherei, Frankfurt a. M. u. Hamburg 1966.

Své publikaci dal autor podtitul *Sociologická studie o způsobu, jímž je prožíváno*

bydlení (Eine soziologische Studie über das Wohnerleben). Kniha je členěna do čtyř kapitol, přičemž těžiště je v kapitole druhé, nazvané *Studie o způsobu, kterým je prožíváno bydlení*. Publikace je pozoruhodná zejména pro svůj metodologický přístup ke zkoumání problematice.

V úvodu první kapitoly, která se zabývá některými obecnějšími sociologickými úvahami, zdůrazňuje autor nezbytnost interdisciplinární spolupráce při zkoumání různých otázek bydlení a architektury a urbanismu vůbec.

„Ve všech dobách své existence se člověk staral o své bytové podmínky. Jakkoliv nazval člověk své obydlí, ať jeskyní, domovem, domem nebo dvorem, zámkem... nebo... boudou, vždy šlo o to, vlastnit „střechu nad hlavou“. Tato střecha nebyla jen přizpůsobena klimatickým a přírodním podmínkám, nýbrž podléhala neustálým změnám, které vyvážaly z vývoje různých společenských skupin a společností... Je proto jen přirozené, že tu spolupracují různí odborníci, architekti, estetikové, kulturní kritici a plánovači — zkrátka všichni, kteří mají odpovědnost za lidské bydlení — aby společně analyzovali různé problémy bydlení.“ Vzápětí však dodává, že „sociologie je v Německu považována přes její značné zásluhy — za sekundární vědu nejnepříjemnějšího druhu... a mnozí... odmítají pomoc sociálních věd vůbec. Budují sice jako diplomovaní architekti, diplomovaní inženýři a stavební inženýři stavby a sídliště se zřetelem na otázky sociální, sociologické, hospodářské, správní, architektonické, aspekty krajiny, zahradnické, stavební technické a hygienické, odmítají však přímou spoluúčasť sociologů“.

To pak vede k tomu, že se „vychází z laciných sociologismů, jako jsou mnohokrát a často neodborně používané termíny „masová produkce“, „masový konzum“, „masová móda“ nebo „industriální společnost“, aniž by zde byl jen stín úvahy o tom, že je především nutné existující jevy nejprve prozkoumat a poznávat, než mohou být označeny za platnou pravdu“.

Autor vysvětluje, že neshody mezi architektem a sociologem vznikají především tehdy, jestliže architekt pokládá architekturu za zcela autonomní oblast, za ryzí umění, za věc o sobě, aniž se ohlíží na průměrného spotřebitele bytu, zatímco sociolog považuje umění — kromě mnoha jiného — za určitý sociální proces, který se tím či oním způsobem realizuje. (Popravdě řečeno, tak extrémní stanoviska se dnes mezi architekty už takřka nevyskytují, funkční účely již nebývají opomíjeny.)

„Bydlení stejně jako umění jsou pojmy, do kterých společnost vložila určité dynamické představy.“

Autor nevelké publikace *Vom Wohnen der Deutschen*, prof. Silbermann se narodil v r. 1909 v Kolíně nad Rýnem. Studoval práva a sociální vědy v Kolíně, Freibergu a Grenoblu. V roce 1933 emigroval do Sydney, kde působil jako profesor na N. S. W. State Conservatorium of Music. Dnes je

profesorem na universitě v Kolíně nad R. a na universitě v Lausanne. Zároveň je ředitelem výzkumného ústavu pro masové komunikace university v Lausanne a stejného ústavu v Kolíně. Prof. Silbermann je reprezentantem empirické sociologie a patří mezi významné sociology v Evropě.

V dalším upozorňuje autor na nejasnost samotného pojmu „bydlení“, které bývá často bez exaktního rozlišení směřováno: bydlení — byt — obytný dům. To se projevuje v celé sociologické literatuře; chce pojednávat o bydlení, a konec konců přece pojednávat o bytu. Celá řada studií a publikací se zabývá bydlením jen zdánlivě, spíše bývají zkoumány otázky s tím spojené — např. se pojednává o nebezpečí, že by se člověk mohl stát otrokem svého bytu, nebo bývá zkoumán byt — v širokém rámci celé soudobé společnosti a v jejích neustálých změnách. Zkoumá se životní styl dnešní společnosti, tj. pozadí, ve kterém se odehrává proces bydlení. Je samozřejmě nutné poznávat toto sociální pozadí, často však bývá rozmazáno pouhým označením „poměšťování“, které zahrnuje další pojmy jako „zmasovění“, „nivelezace“ apod. a vede k výsledné tezi, že u fenoménu bydlení jde o totožné problémy. „Urbanizace a individualismus nebo také individualismus a uniformita jsou označení za nepřeklenutelné protiklady, což povede k poeticko-filosofickým exkurzím, které mohou sloužit leda k označení toho, co je, jako toho, co by mělo být“ (aus dem Sein ein Soll).

„Touha po anonymitě, fenomén adaptace a standardizace, tyto tři důležité charakterové rysy poměšťování a jejich vliv na bydlení bývají uváděny jen okrajově, protože jako pozorovatelná a zkoumatelná fakta překážejí určitým iluzionistickým představám o sociálním životě.“

Sociologové zdůrazňují, že při plánování městské jednotky je nutné vycházet z jednotlivé místnosti některého soukromého bytu; je to nutné jak z hlediska sociologie, tak i z hlediska samotné koncepce konstrukce. Člověk je centrem všech sociologických úvah, není prostředkem, nýbrž je účelem.

Proto je nutné zkoumat všechno to, co souvisí s bydlením, z hlediska vztahů jednotlivce a skupiny, resp. vztahů mezi skupinami. V tomto ohledu může právě způsob, kterým je bydlení prožíváno, tyto vztahy odhalit. Způsob, jakým je bydlení prožíváno, může být aktivní a sociální, může být „významným momentem“, může jako sociální skutečnost tvořit východisko i průsečík sociologie bydlení. Jakkoliv je na první pohled toto zjištění triviální, je nutné mít na zřeteli, že každá obývací místnost, pokud není obydlena, je stejně mrtvá jako pokoj ve výkladní skříni nábytkářského obchodu.

Metodologicky zdůvodňuje autor přístup ke zkoumané problematice zdůrazněním skutečnosti, že v „každém období existuje úzký vztah mezi zvyklostmi, duchem skupiny a aspektem místa bydlení...“, proto jsme věnovali pozornost také způsobu života a chování lidí, buď tím, že vycházíme z prostředí obývacího pokoje nebo k němu směřujeme“.

Pokládáme bydlení za určitý způsob chování společnosti a způsob, jakým je prožíváno bydlení, za zkoumatelnou a tedy pochopitelnou skutečnost... Fundamentálním elementem společnosti je člověk a jeho potřeby. Vzhledem k tomu, že hlavní těžiště

zkoumání je umístěno do čtyř stěn obytné místnosti, může a musí nás zajímat jen onen sociální proces, který označujeme za způsob, jímž je prožíváno bydlení. Z tohoto procesu musí vše vycházet a opět k němu směřovat, aby byl empiricky poznatelný“.

Autor zdůrazňuje, že pro model výzkumu je nutné prozkoumat především jednotlivé sociální faktory způsobu bydlení, aby na základě těchto znalostí mohly být poznány normy způsobu, kterým je bydlení prožíváno: Normy nikoliv ve smyslu povinných pravidel, nýbrž ve smyslu sociálního chování.

V druhé kapitole, která pojednává o „způsobu, jakým je bydlení prožíváno“, se autor opírá o sociologický průzkum provedený během půl roku (1961—62) v oblasti Kolína n. R. a Bergneustadtu. Vybrané skupině 476 osob nad 21 let bylo položeno 68 otázek. Kromě toho bylo použito výsledků dvanácti otázek Institutu pro výzkum veřejného mínění a sociální výzkum v Bielefeldu, které sloužily především k účelům srovnání s hlavní anketou reprezentativní skupiny Spolkové republiky. Otázky byly kladeny jednotlivým osobám, nikoli hlavě domácnosti. Tento výzkum obsahoval 2100 interview s osobami nad 16 let. Poté byly provedeny obsahové analýzy časopisů věnovaných bydlení a nábytkářských prospektů a byly provedeny některé experimenty.

Výsledky analýzy umístění bytu a bytového standardu: Byl především podán srovnatelný přehled o vlastnictví domu, typu domu, poměru velikosti bytu k počtu obyvatel bytu, druhu místností a posléze stavu bytů v Kolíně n. R. a Bergneustadtu. Tyto problémy byly zkoumány podle věkových skupin, rodinných poměrů, příjmových skupin, velikosti domácností a podle konfese. Výsledky dosažené tímto výzkumem potvrdily celkovou tendenci bydlení ve Spolkové republice.

Otázka zde zněla: „Z kolika místností se skládá váš byt (včetně kuchyně)?“ Výsledek byl porovnán s výsledky podobného výzkumu z roku 1955 a bylo zjištěno, že se celkové bytové podmínky podstatně zlepšily.

Počet místností včetně kuchyně	1962 %	1955 % (přepočítáno)
1—3½ místností	44	62
4—4½ místností	28	21
5 a více	26	15

2100 respondentů NSR odpovědělo na otázku o počtu místností, a byl získán přehled uvedený v tabulce na str. 342 nahoře.

Vcelku platí to, že mladí respondenti bydlí stísněněji, manželé sice stísněně, ale ve větších bytech, se zvětšující se velikostí domácnosti klesá relace „každé osobě alespoň jednu místnost“ z 98 % u dvoučlenných rodin na 50 % u pětičlenných a vícečlenných ro-

Počet místností	%
1— $1\frac{1}{2}$	4
2— $2\frac{1}{2}$	10
3— $3\frac{1}{2}$	30
4— $4\frac{1}{2}$	28
5— $5\frac{1}{2}$	14
6	7
7	2
8	2
9	1
neodpověděli	2

din. V dalším byla věnována pozornost už přímo obývacímu pokoji a hlavní zájem směřoval k tomu, aby se zjistilo, která místnost bytu vlastně je pro dnešního člověka obývacím pokojem.

Vcelku vlastní přibližně tři čtvrtiny dotázaných domácností v Kolíně n. R. a Bergneustadt místnost, kterou lze označit za obývací pokoj.

Metodologicky je důležité, že autor provedl umělé odtržení otázek ve smyslu „čím je sociálně určován způsob, jímž je prožíváno bydlení (uvnitř) a čím je určován způsob, jímž je prožíváno bydlení sociálně (venku)“.

Podle takto kladených otázek bylo možno zjistit, že směrem dovnitř převládá značná adaptace způsobu bydlení fyziologickým a technologickým změnám: opačným směrem nebylo možno zjistit žádné (nebo jen velmi nepatrné) adaptační jevy ve skupinách architektů a plánovačů. „Tak jako dříve se lidé řídí převážně podle běžných šablon a jen s nechutí se podvolují provést progresivní změny ve způsobu bydlení.“ Důvody jsou jednak v omezeních architekta, který je vázán „programem administrativního orgánu“, jednak jsou to jeho vlastní představy o rodině, které často nespočívají na objektivní analýze reality, nýbrž převážně na osobních zkušenostech, a ty jen zřídka přesahují hranice vlastního prostředí a končí představou standardizované rodiny.

V dalším výkladu se autor zabývá historií zařizování obývací místnosti, zkoumá, které předměty a který nábytek se převážně dědily ve srovnání s dneškem, a které zařízení si lidé převážně pořizovali sami.

Bylo zjištěno, že nábytek, jímž jsou dnešní byty zařízeny, byl většinou pořízen po roce 1949. Celkem byl získán tento obraz:

První nákup 1913—1929 8 %
První nákup 1930—1949 26 %
První nákup 1950 a později 41 %

I když se první nákupy po roce 1950 týkají především středních ročníků, mají též starší ročníky relativně nový nábytek. Výrazná tendence se však projevuje především v tom, že si lidé nezařizují byt jednou provždy, jak tomu bylo dříve, nýbrž že jej neustále doplňují, resp. mění. Jde tedy o relativně stálý proces.

„Podle jakých představ si lidé zařizují obývací pokoj?“ — byl další komplex otáz-

zek. Zde se autor výslovně distancuje od hodnotících postojů (jako: vkusné, estetické nebo ekonomické) a odůvodňuje tento svůj postoj množstvím protichůdných a různorodých představ o ovlivňujících činitelích, které se mohou vztahovat k stejné situaci. Některé postoje, které byly v určité době rozhodující, náhle vymizí a vznikají nové, odlišné. „Neustálá proměnlivost nás nutí ponechat stranou dočasné jednotlivosti a zaměřovat se na nadřazené, motorické jevy zkoumaných akcí, na vůdčí sociálně kulturní ideje uvnitř sociálního procesu. K těmto idejím patří přání a představy o hodnotách, které se úzce prolínají.“ Při zkoumání této problematiky vychází autor ze čtyř základních impulsů, které vyjadřují to, co člověk hledá (William I. Thomas). V prvé řadě je to touha člověka po nových zkušenostech — tj. po změně —, což se projevuje např. cestováním, novými zálibami ve smyslu „hobbies“ nebo také novými variacemi bydlení. V určitém protikladu k prvnímu impulsu je druhý impuls — touha po jistotě, člověk touží po bezpečném útočišti, po jistotě, že se může kdykoliv vrátit k rodině, kde je s láskou vítán. Nejde zde o jistoty v ekonomickém smyslu, nýbrž ve smyslu soudržnosti. Třetí impuls spočívá v opětvání citů — hlavně v lásce, a konečně čtvrtý je touha po uznání jinými lidmi, tj. po získání statusu uvnitř sociální skupiny.

V této souvislosti je zkoumán problém tradice a ekonomických aspektů ve spojitosti s představami o hodnotách. Zde převažuje impuls k racionálnímu; spotřební hodnota je převažujícím kritériem pro střední a nižší příjmové skupiny. Všude se projevuje definitivní, fixně racionální, nikoliv afektivní určení hodnot (Wertbestimmung). Směrem „ven“ je nutno počítat s tím, že typické vlastnictví moderní společnosti není už vlastnictvím výrobních statků, nýbrž vlastnictvím konzumních statků.

Dále je prováděn pokus o porovnání vlastního bytu jednak s bytem rodičů, jednak s byty známých. Zajímavé jsou výsledky, které byly takto získány.

Srovnání s bytem rodičů (Kolín n. R. a Bergneustadt)

Otázka zněla: „Když si představíte byt svých rodičů a srovnáte jej s vaším vlastním — jak značné rozdíly nacházíte?“

	Kolín n. R. %	Bergneustadt %
Liší se velmi značně	41	54
Liší se méně značně	21	24
Skoro se neliší	26	20
Vůbec se neliší	7	2
Neodpověděli	5	—

Stejně tak zněla otázka na *porovnání bytu vlastního s bytem známých*. (Viz tabulku na str. 343).

	Kolín n. R. %	Bergneustadt %
Liší se velmi značně	15	16
Liší se méně značně	23	21
Skoro se neliší	28	49
Neodpověděli	34	14

V další otázce, v čem se tedy byt rodičů liší velmi značně nebo méně značně, vyzněl výsledek jednoznačně v emfatických tvrzeních „staré“, „staromódní“, v protikladu k „nové“, „moderní“. Zcela jiný obraz vznikl při stejné otázce v porovnání s bytem známých: zde silně převládaly odpovědi estetického charakteru. Bylo zřejmé, že lidé pohlíží na byt rodičů a jinak na byt známých, což se potvrdilo i tím, že na byt rodičů se pohlíží jako na celek, kdežto v bytech známých vyvolávají pozornost nejdříve jednotlivé kusy nábytku a ostatního zařízení, a až poté zapůsobí celkové uspořádání bytu.

V symbolické funkci bytového zařízení se silně projevuje motiv touhy po uznání; bytové zařízení svědčí o souladu s určitými normami vkusu v mezích dané skupiny. Symboly statusu se však často mění — v této souvislosti je nutné hovořit o symbolických hodnotách, které nespočívají pouze v materiálních statcích, nýbrž vytvářejí též pocitu, například pocit sounáležitosti, pocit domova, který pak dává bytu nebo jednotlivým kusům nábytku zcela specifický význam. Někdy se přehlíží, že „to nejsou jednotlivé kusy bytového zařízení, které ovládají člověka, nýbrž člověk, který jim dává symbolickou hodnotu, je zcela primární původce a iniciátor, a musí jím zůstat“. Silbermann samozřejmě připouští, že sociální status vzniká původem, tradicí, majetkem, prestiží v zaměstnání, výchovou a mnoha jinými faktory, které bezprostředně a těsně souvisí se sociálním způsobem bydlení; avšak se rozhodující považuje nutnost odhalit systém sociálních a psychologických aktivit, které vytvářejí postoj k hodnotám.

V dalším je zkoumána otázka činnosti v bytě ve volném čase. Bylo zjištěno, kolik procent činností ve volném čase vykonává člověk doma a kolik mimo dům, a to ve všední den a v sobotu. Výsledek ukázal tento obraz:

Činnosti mimo dům	52 % ve všední den	78 % v so- botu
Činnosti v domě	208 % ve všední den	206 % v so- botu

Tento trend se opět změnil ve prospěch narůstajícího podílu činností mimo dům, vztahuje-li se otázka na neděli.

Činnosti ve volném čase jsou takřka paralelní jak ve všední den, tak v sobotu. Jsou přirozeně odlišnosti podle pohlaví, podle věkových skupin a podle příjmových skupin, avšak vcelku lze shrnout, že volný čas je převážně tráven doma. Podle výzkumu v celé Spolkové republice vznikl tento obraz o činnostech v domě:

	Shrnutá účast včetně účasti na několika činnostech
Všeobecné rozptýlení a zábava	192 %
Rekreační činnosti	162 %
Komunikace s lidmi	148 %
Práce nebo činnosti podobné práci	33 %

Obývací místnost slouží tedy v první řadě rozptýlení a zábavě, a až pak následuje typ činností označených jako rekreační (do kterých autor zahrnuje spánek, vaření, jídlo, odpočinek, péči o tělo apod.), tj. činnosti, které kdysi tvořily hlavní náplň a cíl volného času.

Přítomnost dětí v rodině ovlivňuje některé činnosti volného času: čím více dětí, tím méně se čte a tím více se objevují činnosti jako vaření, ruční práce a přirozené samotné činnosti s dětmi. Na druhé straně se však zdá, že komunikování s lidmi je nezávislé na počtu dětí. Návštěvy a společenské hry se však v daleko největší míře realizují ve větších bytech.

V souvislosti s otázkou lidských komunikací rozebírá autor často diskutovanou otázku sousedských vztahů. Mnozí architekti se řídí proklamovanou myšlenkou „Společenství v sousedských vztazích“. „Svět ulic a náměstí, svět veřejných budov, svět domů a bytů — to je krajina velkoměsta a prostředí uvnitř domu působí jak na fyzickou, tak na psychickou stránku člověka a přes ni na generativní procesy života. Žádná jiná oblast nepodléhá tolik kritice a tvorbě, tím však zároveň neustálým změnám“ (E. Pfeil: *Großstadtforschung*, Bremen-Horn 1950). Zde vytýká autor architektům, že se sice odvolávají na tyto myšlenky, nevidí však, že jsou v úzké relaci k sobě a nerovnoměrné protěžování jedné nebo druhé stránky vede k snům o „lidsky organizovaném sousedství“. Příslušné analýzy ukázaly, že průměrný okruh známých čítá jen 5–10 osob, a to jistě netvoří sousedství, tím méně pak společenství (Gemeinschaft). Tím autor nechce tvrdit, že se sociálním vývojem ztratila schopnost člověka ke kontaktům. Nevěří však tomu, že by společnost mohla vyvolávat „lidskými kontakty v sousedství cennou potenciální sílu pro rozvoj každého jednotlivce“. (H. Klages: *Myšlenka sousedství a sousedská skutečnost v městě Kolíně*, Kolín a Opladen 1958). Avšak architekti a urbanisté v to věří. Staví buď podle tzv. „Neighbour-

hood Unit Plan“ Američana Clarence A. Perryho z roku 1929, nebo vytvářejí velké uzavřené bloky domů či malé otevřené bytové jednotky a domnívají se, že tím pomáhají proměnit vůdčí ideu „sousedství“ v reálnou skutečnost. Každý kolektivní život podléhá určitým napětím, které by bylo nutno nejdříve prozkoumat právě z hlediska sousedských vztahů. Při takto zaměřeném průzkumu se vyslovilo 16 % dotázaných pro poskytování vzájemné pomoci mezi sousedskými rodinami a 56 % se vyslovilo proti tomu s odůvodněním: „Ať každý zůstane doma, jinak bývají jen hádky“. Kdo tedy tvrdí, že únik do absolutní sociální izolace bydlení je utopie, ten musí také dodat, že vynucování sousedských vztahů plánovaným bytovým výstavbou je právě takovou „utopií“.

Pojmy jako „osamělost“ a „demokracie“ vyvolaly značné úsilí o realizaci myšlenky sousedství. Postupující industrializace povede nesporně k dalšímu poměškování a tím se také rozvíjejí určité vlastnosti v souvislosti s tímto procesem, například anonymita.

Konfrontuje-li jednotlivec obrovský výběr aktivit, které skýtá pouze velkoměsto se svými zájmy, svým časem a svými finančními možnostmi, cítí se právě množstvím těchto možností tak přemožen, že upadá do stavu pochybností a apatie. Tento fenomén by bylo možno označit jako „přetížení komunikací“. V tomto stavu přetížení touží člověk po soukromí, a aby je mohl uskutečnit, odvrací se od lidí — tak vzniká pocit osamělosti. „Soukromí, které hledá člověk pro sebe, vytváří osamělost ostatních. Osamělost ve velkoměstě je de facto větší než v menších obcích, a to proto, jakkoli paradoxně to zní, že možnosti úniku jsou nepohodlné a namáhavé“.

Z tohoto hlediska hraje rozhlas a televize v domě — ať tak či onak — roli, která překonává pocit ticha a izolace, osamělost a strach.

Poslední úsek této obsáhlé kapitoly se zabývá rozbořem kultury bydlení. Zde průzkum dokázal, že většina sociálních skupin při posuzování estetické stránky přehlíží jádro krásna, formu krásného objektu, a převažují zde hlediska, která podléhají funkčním kritériím. Zřetelně se projevuje poměr změny vkusu ke změně sociální. Estetická aktivita podléhá jak určitým sociálním podmínkám neestetického charakteru, tak různým technikám, stylům a školám — tedy kritériím čistě estetického charakteru. Projevují se zde momenty sociálně kulturních komponentů jako je inteligence, aktivita a sensibilita člověka, které určují, že na jedné straně si přeje stejný počet lidí ve svém nábytku zestránout, na druhé straně takřka stejný počet lidí si přeje během dalších dvaceti let nové bytové zařízení. Bydlení jako takové jistě není módou. Protože však nezáleží jen na tom, co člověk činí, ale také jak to činí, zachvacuje móda stejně jak bydlení, tak celého člověka. Staromódní, konformní věci se zavrhnou, každý se snaží držet krok s dobou, chce si však přesto zachovat individualitu, přičemž v této oblasti napětí

umožňuje adaptabilitu jistě vyrovnání. V každém případě působí sociálně kulturní faktor bydlení v tom směru, aby se nestavělo nic na odiv, aby se neproklamovalo procovství — a to s rizikem, že bude působit prostota zařízení obývacího pokoje nezajímavě a nudně.

Hešlo dne zní „bydlet vesele“, což je vlastně ve stručnosti vystižený dnešní životní styl na rozdíl od dřívějšího, který vyžadoval „bydlet reprezentativně“. Zde nemění nic ani snahy architektů, ani reklamy interiéru, které dokazují, že není na závalu prostoty, použijí-li se pestré závěsy, květované koberce, vzorkované nábytek, stříbrné přístroje, brokát a samet. Průzkumem bylo zjištěno, že architektonické časopisy, prospekty bytového zařízení a odborné rady architektů ovlivňují vkus a skutečné bytové zařízení daleko méně, než by se dalo očekávat. V odpovědích na příslušné otázky v tomto směru se výrazně projevovala tendence o „rozhodujícím vlastním vkusu“.

Sociálně kulturní komponenty vedou — jak bylo zjištěno — k určitým napětím, vyvolávajícím otázky jako: „Cítíme se v našem prostředí dobře?“ „Tvůri naše prostředí náš opravdový domov?“ „Nejsme smutní, že staré odešlo?“ „Máme prostor pro odpočinek?“ „Existuje ještě interiéry?“ atd. atd. Tyto otázky jsou jistě oprávněné, zejména tam, kde bylo zjištěno — a s tím je nutno počítat —, že každý člověk vnímá své prostředí jednak vlastním očima, jednak očima ostatních. Konečně jsou důležité tam, kde se způsob bydlení v konkrétní domácnosti odlišuje od představy, které si o něm vytvořil architekt. Zde „vzniká napětí mezi dvěma různými názory, které se bude projevovat v postojích rodiny a zvláště v kritických názorech“ (Chombart de Lauwe: *Famille et habitation*).

Tento okruh problémů lze snadno opomenout, a také se to často stává. K tomu slouží průzkumy přání, zejména jestliže pak vzniká teze, že „postoj a přání týkající se bydlení a bytu jsou mnohdy stereotypní systémy, které jsou sociálně psychologicky motivovány.“ (R. Bergler: *Das sozialpsychologische Umfeld des Wohnens*, Fulda 1962.) Vychází-li se z takového předpokladu, stává se skutečnost ideálním profilem, přičemž je nutno zdůraznit, že se bezpochyby nejedná o izolovaný profil přání, nýbrž že se přání vytvořilo na základě specifického stereotypního systému skupiny. „Ideální profil“ pak vypadá tak, že se především volá po útulnosti (Gemütlichkeit) (viz předtím citovaná práce). Takováto zjištění jsou zbytečná, nedají se ani koordinovat a nevedou k ničemu jinému než „k vágnímu množství ideálních představ“.

Autor uzavírá tento okruh otázek zjištěním, že žádná kultura, ani kultura bydlení, není člověku vrozena. Členové každé generace nosí v sobě kromě sociokulturních komponentů části kulturního dědictví předcházejících generací a přizpůsobují svůj způsob bydlení prostřednictvím těchto komponentů a jejich jednotlivých částí stejným způsobem, jakým se adaptují v jiných aspektech

hmotného prostředí. „Sociální kulturní faktor ovlivní způsob bydlení tím, že umožní uplatnit zděděnou kulturu, prolíná se s ní a předává ji potomkům“.

Třetí kapitola se zabývá normativními faktory způsobu bydlení. Hned na začátku zdůvodňuje autor svou metodu: „Táčka bezohledně jsme vytrhli jednotlivé části z celku, otáčeli jsme je a znovu je obraceli — aby tak bylo možno přistoupit k normativnímu poznání způsobu bydlení... Jestliže nyní přistupujeme k zařazení jednotlivých částí do rámce sociálního procesu, neznamená to, že tím budou vytvořena pravidla způsobu bydlení; jde pouze o to, odhalit souvislosti jednotlivých zjištění a jejich vzájemné vztahy“.

Stává se dosti často, že jsou spojitosti mezi bydlením, plánovanou výstavbou měst, dopravou a způsobem života nedostatečně zpracovány a mohou se tak proměnit v neprogniturnou džungli. Nahodile a nekvalifikovaně se řadí vedle sebe heslovité komplexy jako „totalita života“, „sousedské svazky“, „mobilita“, „ztráta individuality“, „fyzická existence“, „uniformované vzorky tapet“, „nedostatečná integrace“ — takže se v této spleti ztrácí cesta k hlubšímu poznání jednotlivých jevů.

„Jestliže budeme nyní hovořit o normách, nemíníme tím normy logické, etické nebo estetické ve smyslu pravidel, která mají být uplatňována... nemíníme pravidla sociálního chování jako imperativ, nýbrž ve smyslu očekávaných způsobů chování... Jde o to poznávat, na kterých normativních pravidlech je chování závislé, resp. které normy ovlivňují způsob chování uvnitř skupiny.“

Bylo již několikrát zdůrazněno, že jednotlivé faktory způsobu bydlení jsou jako části sociálního procesu ve vzájemné závislosti. Jde právě o to rozpoznávat tyto vztahy, tyto vzájemné závislosti na základě jevů, které je ovlivňují. Možno je označit jako přírodu, proměnlivost a závislost.

Přírodou rozumí autor všechno, co jednak existuje bez zásahu lidské inteligence, jednak bylo lidským zásahem pozměněno. Velká část přírody je právě zásahem lidské inteligence pozměňována, a přísně vzato, neměla by tedy tvořit součást přírody; autor však vychází z toho, že inteligence člověka je součástí struktury přírody. *Proměnlivostí* označuje všechny vlivy, které bezprostředně vyprovokují změny ve zvyklostech a tradicích, v jednomyslných názorech a institucích. *Závislost* pak je vzájemné podmiňování určitých sociálních procesů, které působí ve směru chování.

„Studiem proměnlivosti se ozřejmují určité sociální procesy, které ve vztahu k bydlení pomáhají interpretovat naše statistické důkazy a také je čas od času korigují“.

Při analýze bytového standardu byly zkoumány výlučně fyziologické a technologické aspekty. Tím mělo být zdůrazněno, že fyzické prostředí, které ovlivňuje vývoj života, tvoří jednu z dimenzí přírody.

„Zatímco pro nižší druhy zvířat, které svůj život přizpůsobily úzkému okruhu podmínek

prostředí, má přirozené prostředí primární význam, je toto prostředí u člověka mnohem komplexnější a neobyčejně variabilní. Biologická podstata člověka není tak rozhodující jako u nižších druhů zvířat, neboť člověk žije za nejrůznějších podmínek. Podstatnější je, že se prostředí člověka skládá z velké části z přirozených zdrojů (flora, fauna, země atd.) a z nich vyrobených věcí (nástroje, budovy, ošacení apod.). To znamená, že příroda byla zkoumána včetně intervence lidské inteligence, tedy vlastně zásahu přírody do přírody.“

Příroda je považována za rozhodující faktor ve způsobu, jakým je bydlení prožívané, a to ve smyslu reagování člověka na přirozené a skutečné prostředí. Technika — od přírody vybojovaná nebo přírodu pozměňující — může vést jak k rozptylování, tak i k soustředování lidí, což opět znamená, že způsob bydlení je podřízen přírodou vyvolané normě. Vysoká mechanizovanost organizace, která se nesporně bude v dalším vývoji ještě zdokonalovat, elektronické mozky, automatizace nebo telekomunikace ovlivní jak způsob bydlení, tak celý urbanistický vývoj. Nejsou to tedy sny ani halucinační představy, nýbrž pouze nutnost, jestliže se intenzivně usiluje o maximální variabilitu a adaptabilitu konstrukcí nebo i terénu, aby tak bylo dosaženo alespoň relativní nezávislosti budoucího vývoje.

V souvislosti s problémem závislosti postavil autor tezi, že „nejen události a různá časová období konstituují substanci života skupiny, nýbrž také určité vnější znaky. Vnější znaky jsou však současně expresivními symboly, které obsahují tradici podmiňené vlastnosti: jednak směrem k hodnotám a hodnocení, jednak směrem k primární akci za účelem bezprostředního uspokojení... Vztah společnosti a individua není vztahem protikladů, nýbrž vztahem vzájemné závislosti“.

„Způsob, jakým je prožíváno bydlení, se realizuje v intimitě nebo před širokou veřejností, avšak nikdy bez interakce různých organizátorských prvků. Čím silněji tato interakce působí, tím spíše povede ke kolektivnímu chování, které dává způsobu bydlení formu, strukturu a systém. Proto jsou rozhodující normy: příroda, proměnlivost a závislost. Je to spojení těchto tří faktorů jako určitého sociálního systému, který vyvolává společnou subjektivní orientaci v chování, v postojích a ve vztahu k způsobu bydlení a vytváří představy, které lidé mají o sobě, o vztazích k sobě, o svých skupinách i o způsobu, jakým prožívají bydlení“.

V závěrečných poznámkách cituje autor Waltra Gropia: „Architekt je v prvé řadě koordinátor — muž širokého rozhledu a kompetence s úkolem harmonicky řešit rozličné sociální, technické, hospodářské a umělecké problémy, které vznikají v souvislosti se stavbou“ (W. Gropius: *Architektur*, Frankfurt n. M. 1959). Takovýto úkol zavazuje. Zavazuje je první řadě architektky k poznání, že oni a spolu s nimi inženýři, stavitelé a jiní odborníci v oblasti stavebnictví a by-

tové výstavby se stali novou funkční skupinou ve společnosti, v níž mají jednotliví členové stejný podíl při racionalizaci života a humanizaci společnosti. Architekt ztratil funkci „autorativního generálního intendant“ ve výstavbě bytů. Pozice koordinátora ho zavazuje k tomu, aby neustále měl na zřeteli, že „není žádoucí žít ve společnosti, jejíž normy jsou nejisté a vyvíjejí se neznámým směrem“ (K. Mannheim: *Diagnosis of our Time*, London 1950). „Poznávat tyto normy, mít je na zřeteli a dál je rozvíjet znamená stát po boku člověka v jeho sociálním bytí“.

K práci prof. Silbermanna zbývá ještě dodat, že poznání nutnosti interdisciplinárního přístupu při řešení všech těchto problémů

vedlo v ČSSR ke zřízení nového pracoviště ČSAV — Kabinetu architektury a tvorby životního prostředí —, kde na základě týmové spolupráce nejrůznějších odborníků má být vypracován projekt „Životního prostředí z hlediska potřeb člověka a společnosti“. I když zatím nelze hovořit o výsledcích, je tato skutečnost pozoruhodná a zřejmě ve světě zatím ojedinělá. Prakticky byla tato spolupráce uskutečněna již při mezinárodním symposiu architektů a sociologů v roce 1966 v Liberci, kde na základě společného postupu vznikla celá řada zajímavých projektů řešení libereckého městského centra.

Margit Maršálková

I. celostátní porada československých sociologů

Porada se konala ve dnech 22.—26. listopadu 1966 v zotavovně **Bedřichov ve Spindlerově Mlýně**. Pořádajícími organizacemi byly: Sociologický ústav ČSAV, Sociologický ústav SAV, Československá sociologická společnost, Vědecké kolegium filosofie a sociologie ČSAV a Ústav marxismu-leninismu pro vysoké školy.

Porada byla svolána v etapě dovršení procesu institucionalizace sociologie v ČSSR. Rychlý rozvoj sociologie v ČSSR v posledních letech akcentoval nebezpečí živelnosti a nutnost přechodu od kvantitativního rozvoje sociologie ke kvalitativnímu prohlubování sociologické práce jak po stránce teoretické, tak po stránce metodologické. Vystal naléhavý úkol zhodnotit dosavadní výsledky sociologické práce, konfrontovat tyto výsledky s požadavky základního i aplikovaného výzkumu i se stavem sociologického bádání v mezinárodním měřítku a určit nejprogresivnější i nejproduktivnější teoretické a metodologické přístupy pro další období.

Porada si dále kladla za cíl projednat některé koncepční otázky výstavby marxistické sociologie jako teoreticko-empirické vědy, ujasnit vztahy mezi sociologickou teorií a empirickým výzkumem, mezi sociologickým výzkumem a společenskou praxí socialistické společnosti.

VI. světový sociologický kongres v Evianu ukázal možnosti marxistické sociologie ovlivnit podstatně celkový rozvoj světové sociologie. Účast sociologů ostatních socialistických zemí na konferenci měla přispět jednak k vyjasnění rozdílů v pojetí některých základních koncepčních otázek marxistické sociologie, jednak k prohloubení vzájemné spolupráce.

V neposlední řadě šlo o to, projednat optimální možnosti takové koordinace a organizace sociologických výzkumů, která by bez byrokratických opatření zaručovala potřebnou evidenci a náležitou teoretickou a metodologickou úroveň empirických sociologických výzkumů.

Původní koncepce počítala s cca 350 účastníky z ČSSR. Zájem o konferenci byl však tak intenzivní, že trvalý skutečný stav účastníků z ČSSR se pohyboval kolem 450, přičemž část pracovníků se nezúčastnila celé konference a na konferenci se vystřídala, takže celkový počet účastníků byl cca 500.

Z přihlášek byly zjištěny tyto základní statistické údaje o účastnících porady:

Věkové složení

21—25 let	10
26—30 let	35
31—35 let	75
36—40 let	127
41—45 let	122
46—50 let	36
51—55 let	27
56—60 let	13
61—65 let	3
66—70 let	2
70—75 let	2
80—85 let	1

Zaměření původního vzdělání

Filosofie	99
Politické a sociální vědy	69
Právo	51
Ekonomie	38
Sociologie	36
Historie	33
Psychologie	27
Pedagogika	26
Filologie	13
Architektura — stavitelství	12
Osvěta — novinářství	9
Technické obory	8
Zemědělské vědy	6
Přírodní vědy	5
Matematicko-fyzikální vědy	4
Umění — estetika	3
Lékařství	15
Bohosloví	2
Etnografie	1

Složení podle současné profese

Pedagogičtí pracovníci — vysokoškolští učitelé a asistenti	157
Vědeckotechničtí a odborní pracovníci, aspiranti	130
Sociologové	61
Reditelé — vedoucí pracovníci	23
Psychologové	17
Redaktoři	12
Lékaři	11
Pracovníci personálních útvarů	9
Úředníci	9
Projektanti — technici	6
Politici pracovníci	5
Ekonomové	4
Osvětoví pracovníci — knihovníci	4
Sociální pracovníci	1

Vědecké hodnosti

Dr.	138
Inž.	70
CSc.	105
DrSc.	6
Profesor vysokoškolský	13

Docent	54
Akademik	1
Člen korespondent	0

Složení podle pracoviště

Vysoké školy	163
ČSAV — SAV	78
Ostatní výzkumná pracoviště	72
Ostatní školství a osvěta	28
Průmyslová a hospodářská pracoviště	17
Tisk, rozhlas, televize	14
Společenské organizace	11
Oborová ředitelství	13
Státní úřady	10
Ústřední orgány	9
Projektové organizace	9
Zdravotnická zařízení	8
Jiná pracoviště	1
Důchodci	2

Sektorové zastoupení

Věda — školství — osvěta	268
Stavebnictví	29
Politické a společenské organizace	28
Zdravotnictví	25
Státní organizace — spravedlnost, prokuratura	23
Armáda	14
Masové komunikační prostředky	13
Zemědělství	12
Strojírenství — hutní provozy	10
Obchod, služby — cestovní ruch	10
Spotřební průmysl	5
Sociální zabezpečení	4
Doprava — spoje	4
Paliva — energetika	3
Potravinářský průmysl	3
Chemický průmysl	2

Zastoupení podle krajů

Středočeský — Praha-město	281
Jihomoravský — Brno	37
Severomoravský — Ostrava	22
Východočeský — Hradec Králové	13
Severočeský — Ústí nad Labem	8
Západočeský — Plzeň	8
Jihočeský — Č. Budějovice	5
Západoslovenský — Bratislava	75
Východoslovenský — Košice	5
Středoslovenský — Banská Bystrica	2

Ze statistického přehledu vyplývá, že hlavní podíl na poradě měli pracovníci střední generace, především ve věkovém rozmezí 30–45 let. Poměrně malé zastoupení mladší generace svědčí o tom, že hlavními iniciátory rozvoje sociologie v posledních letech u nás jsou především pracovníci, kteří se již v minulém období iniciativně podíleli na procesu marxistického přebudování společenských věd, tedy pracovníci společensky a politicky angažovaní, kteří však byli zároveň do té či oné míry poplatní období dogmatismu. Struktura původního vzdělání účastníků svědčí zároveň o tom, že jen část dnešních pracovníků v oblasti sociologie prošla sociologickým vzděláním, že pracovníci přešli na úsek sociologie z filosofie či z ostatních společenských věd. Kladným jevem je spolupráce vědeckých pracovníků ČSAV a SAV a pra-

covníků vysokoškolských, dále pak spolupráce sociologů s pracovníky ostatních vědních oborů a z jednotlivých resortů. Převaha vysokoškolských pracovníků na konferenci se vysvětluje především zájmem pracovníků kateder marxismu-leninismu. Negativním jevem je poměrně malá účast politických pracovníků.

Rozbor složení účastníků porady nemůže plnit funkci vědecké analýzy, přesto však signalizuje některé jevy, s nimiž je nutno v dalším rozvoji sociologie u nás počítat. Bude zřejmé nutno věnovat mimořádnou péči kvalitnímu výškolení těch pracovníků, kteří přecházejí na úsek sociologie z jiných vědních oborů, dále bude nutno klást mimořádný důraz na kvalitní výškolení vysokoškolských posluchačů sociologie a budovat sociologická pracoviště na úseku sociotechnické praxe postupně tak, jak budou vychovávaní kvalifikováni sociologové na vysokých školách, aby nedošlo k rozšiřování diletantismu. Zvláštní úkoly vyplývají z této situace pro ediční politiku na úseku sociologie, kde je bezpodmínečně nutné dohonit zpoždění za celkovou světovou úroveň.

Porady se zúčastnilo celkem 34 zahraničních účastníků ze socialistických zemí. V delegaci byli zastoupeni přední představitelé oboru z jednotlivých zemí. Mimořádný význam měla přítomnost nově zvoleného prezidenta Světové sociologické asociace akademika J. Szcze pa ň s k é h o z Polska. Zahraniční účastníci se aktivně podíleli na jednání konference jednak v plénu, jednak v sekcích, a vesměs hodnotili konferenci jako mimořádně úspěšnou.

Další jednání porady bylo rozděleno do řady odborných sekcí.

Plenární zasedání porady zahájil J. K l o f á č, předseda Československé sociologické společnosti. V kratším úvodním projevu se zabýval zejména společenskou funkcí sociologie a potřebami prohloubení vědeckého charakteru sociologické práce v širokém měřítku; v centru jeho úvahy byly otázky odborné, případně vědecké připravenosti našich sociologů, otázky přípravy k profesi sociologa a analýza кадровého stavu i výhledu v našich sociologických pracovištích.

Hlavní referát M. K a l á b a, ředitele Sociologického ústavu ČSAV, se soustředil ke čtyřem tematickým okruhům: 1. otázka místa marxistické sociologie ve vývoji soudobé světové sociologie; 2. otázky marxistického pojetí sociologie jako odborné společenské vědy, která představuje rozvířený teoretický systém, jehož jednotlivé součásti mají různé tematické zaměření a různou úroveň obecnosti; 3. sociologická problematika socialistické společnosti; 4. koncepční otázky empirického výzkumu.

P. M a c h o n i n, místopředseda vědeckého kolegia pro filosofii a sociologii ČSAV, se ve svém vystoupení soustředil na otázky rozvoje vědeckovýzkumné práce v československé sociologii. Analyzoval základní praktické problémy československé sociologie v soudobé etapě jejího vývoje, základní směry roz-

voje vědeckého výzkumu a cesty spojení sociologického výzkumu s praxí.

A. Sirácky, ředitel Sociologického ústavu SAV se zabýval otázkami pojetí marxistické sociologie, vymezení jejího předmětu, analyzoval vztahy sociologie k nejbližším společenským vědám a k filosofii, zdůraznil potřebu reintegrace společenských věd a naznačil úlohu sociologie jak v tomto úsilí o reintegraci, tak v současném interdisciplinárním hnutí vůbec. Hlavní tematickou osou úvahy akademika Siráckého byly vztahy marxistické sociologie k marxismu-leninismu, k společenské, zejména politické praxi a k celé revoluční přeměně současného světa.

Texty hlavních referátů budou publikovány ve sborníku, jehož vydání se připravuje.

V plenární diskusi, jež byla ukončena v poslední den zasedání, vystoupilo celkem osmnáct diskutujících, z toho sedm zahraničních hostů.

M. Jodl promluvil o některých problémech vztahu sociologie a ideologie. R. Roško v obsáhlém vystoupení podal sociologickou analýzu národnostního uspořádání ČSSR a některých problémů koordinace a řízení vědeckovýzkumné práce z tohoto hlediska. J. L. Fischer diskutoval zejména k použití strukturálně funkcionalistického přístupu v sociologii, jemuž bylo věnováno i obsáhlé vystoupení polského hosta Z. Bauma a a kritická poznámka R. Supka (Jugoslávie). Z téhož aspektu se dějinami československé sociologie zabýval J. Macků. Svůj pohled na problematiku dějin naší sociologie sdělil poradě nestor tohoto vědního oboru, profesor J. Král.

V. Lamser diskutoval o metodologii sociologických výzkumů. D. Slejška věnoval krátkou poznámku sociotechnickým funkcím sociologie. M. Vašíček diskutoval o vztahu sociologie a společenské praxe. O. Klusák se přimlouval za rozšíření specializované výuky sociologie na vysokých školách. B. Šimáčková rozebírala problémy bibliograficko-dokumentační služby v sociologii. J. Tauber tlumočil některé závěry z jednání sekce sociologie venkova. J. Szczepański promluvil o úkolech Mezinárodní sociologické asociace a o možnostech aktivní účasti naší sociologie na její práci.

V. Skaržinskaja (SSSR) navrhla poradě koordinaci některých výzkumných prací mezi ČSSR a SSSR. Ostatní zahraniční hosté — V. Kelle (SSSR), R. Schulz (NDR) a A. Hegedüs (MLR) přednesli stručné pozdravné, popř. informativní projevy.

*

Další jednání porady bylo rozděleno do řady odborných sekcí.

Základem jednání sekce **Sociologické problémy vědeckotechnické revoluce v současné etapě světového vývoje, problémy existence a sociální revoluce** byly předem rozeslané teze (vypracoval J. Filipec), úvodní slovo I. Dubské a referát R. Richty (autor nebyl přítomen a text byl

přečten). V diskusi vystoupilo celkem třináct účastníků, z toho tři zahraniční hosté — R. Schulz, R. Supek a N. Kuzmin (SSSR). Některé příspěvky přesahovaly zaměření sekce a patřily svým charakterem buď do sekce obecné sociologie nebo do sekce politiky a mezinárodních vztahů, které na konferenci nebyly plánovány.

V diskusi došlo k určitému tematickému zpřesnění a rozšíření úkolů, které by měla sociologie v dalším průběhu práce na problematice vědeckotechnické revoluce zpracovávat. Hlavní přínos diskuse lze spatřovat v podnětech dvojího druhu:

a) Potřeba a dosah sociologického aspektu pro další řešení otázek vědeckotechnické revoluce — ve směru stanovení zprostředkujících článků, zkoumání předpokladů a podmínek subjektivních zásahů, které leží ve sféře mezi projektem a skutečností (J. Filipec, J. Cvekl, J. Solář a další).

b) Podněty ve směru ujasnění charakteru a metody marxistické sociologie samé (otázky kritičnosti marxistické sociologie, vztahy historicko-genetické a strukturálně funkcionalistické stránky v dosavadní práci, metodologické podněty přicházející z jiných společenskovědních disciplín, otázky terminologického ujednání mezi filosofií a sociologií atd. (M. Svoboda, J. Janoušek a další). Velmi cenné bylo v tomto směru vystoupení R. Supka, které se vyznačovalo vzácnou jednotou tzv. antropologického a sociologického přístupu.

*

Sekci **Otázky vývoje sociální struktury socialistické společností** předsedal A. Sirácky. Úvodní referát P. Machonina byl věnován zhodnocení výsledků a významu výzkumu v této oblasti a některým závažnějším teoreticko-metodologickým problémům. Důkladně se zabýval zejména pokusem o marxistickou kritickou interpretaci teoretických přístupů strukturálně funkcionalistických, problémy vztahu kultury a sociálního systému a problémy vztahu teoretických hypotéz a historické reality. V závěru demonstroval pojetí jednoho z typů šetření sociální makrostruktury na plánovaném výzkumu vertikální sociální diferenciace a mobility obyvatelstva ČSSR.

V diskusi předložil Z. Strmiska své pojetí kategorií systému a struktury a upozornil na některé specifické socialistické hodnoty příznačné pro strukturu naší společnosti. K hlavnímu okruhu problémů hovořil J. L. Fischer, jenž současně vyzdvihl význam politické funkce pro konstituování sociálního systému. Z. Bauman se rovněž vyjádřil ke kategorií struktury a funkce. Zejména se pak pokusil konkretizovat svou myšlenku o rozdělení různých směrů v sociologii na strukturalistické a pluralistické, a o marxistickou interpretaci strukturalismu. K filosoficko-metodologickým problémům pojetí sociální struktury diskutoval V. Wagner, jenž zejména podtrhl význam kategorie zájmu. J. Macků reka-

pituloval stručně vývoj strukturalismu-funkcionalismu v naší sociologii až k pokusům o jeho marxistickou reinterpretaci. E. Urbánek varoval před nekritickým přejímáním pojmů nemarxistické sociologie, počínaje pojmem „systém“ a konče pojmem „role“. Přednesl i své pojetí interpretace pojmu „kultura“. B. Jungman se zabýval některými opomíjenými aspekty sociální struktury, zejména problémy sdílených hodnot a postojů.

Oba němečtí hosté, K. Braunreuther a H. Steiner vymezovali ve svých obsáhlých vystoupeních teoreticko-metodologickou bázi výzkumu sociální struktury, jež se rozvíjejí v NDR. Steiner, podobně jako Urbánek, podtrhoval přímý význam Marxova odkazu pro sociologii.

Až extrémní zaměření většiny příspěvků k otázkám obecně teoretickým bylo pouze částečně vyváženo několika příspěvky konkrétnějšími. F. Tašký požadoval těsnější spolupráci mezi výzkumem celostátním a slovenským. D. Draškovič seznámil sekci s velmi zajímavými výsledky výzkumu sociální struktury a mobility dělnické třídy v Jugoslávii, zejména se zjištěním tendence k integraci dělnictva do celku společnosti. Kebort referoval jménem svým i Strnadovým o výzkumu společenského prestiže lékařského povolání.

*

V sekci **Sociologie práce a průmyslu** přednesl hlavní referát J. Kohout na téma *Sociologie a ekonomické řízení*. V první části se pokusil o vymezení předmětu sociologie práce, průmyslu, podniku a trhu. Na druhou část, zabývající se problematikou nové soustavy hospodářského řízení a aplikací vnitropodnikového řízení, navázal svým koreferátem J. Kolář. Ukázal, že uplatňování nových principů řízení vyvolává tyto hlavní tendence: zvětšení rozsahu podnikové sféry, růst samostatnosti podniku, změna vnějších i vnitřních cílů podniku, zvýšená úloha mzdových stimulů, nové formování pozic a rolí v podniku (zvláště růst úlohy ředitelů), změna podnikového klimatu. Je silná snaha vytvořit nový styl řízení, který by byl účinný a současně demokratický.

Diskuse v této sekci byla značně roztržiténa, přesto však lze z ní vysondovat dvě hlavní linie. Za prvé byly sdíleny některé výsledky a závěry z výzkumů v průmyslových závodech: Špaňhel — z výzkumů stabilizace a pracovních skupin horníků OKR; Hájek — z výzkumů vztahů mezi pracovním a rodinným prostředím; Sedláček — o problematice propojování makrostrukturálních a mikrostrukturálních výzkumů; Skalický — o významu vztahů v pracovních skupinách pro utváření podnikového klimatu (výzkum cementárny); Slejšková — o sociologických výkumech ve sféře obchodu, aj. Krátkost času nedovolila, aby materiály z výzkumů byly analyzovány soustavněji, a proto hrály úlohu spíše ilustrativní.

Avšak i tyto údaje dostatečně potvrdily,

že jedním ze základních problémů společenské funkčnosti sociologie průmyslu je otázka vztahu rozporné jednoty mezi její socio-technickou funkcí (uplatňovanou v zájmu věcně sociálních vztahů, výrobně účelového fungování podniků a jejich řízení) a funkcí humanizační (uplatňovanou v zájmu rozvoje osobnosti pracujících a jejich lidsky sociálních vztahů, jak tuto problematiku označil D. Slejška). Bylo zcela přirozené, že tato otázka vytvořila druhou osu diskuse v sekci. Vycházelo se z toho, že mezi zájmy řídicích a řízených dochází k rozporům. Přitom podle V. Wagnera velmi disfunkčně působí uplatňování zásady, podle které jsou konflikty kanalizovány zpravidla na úkor podřízených. I. Pleskoť poukazoval na možnost jednostranného omezení sociologie pouze na prostředek manipulace s lidmi. O. Tenzer zdůraznil, že sociologie práce analyzuje rovněž proces humanizace ekonomiky. Procházka naopak varoval před utopickým přístupem k tomu, co se dá dnes v humanizaci práce udělat. Samospráva jde v jednotě s direktivou, nekonformnost v jednotě se stupněm nutného konformismu. D. Slejška uvedl, že je do budoucna spíše nebezpečí, že humanizační opatření se dostanou do pozadí. Vedoucí orgány žádají na sociologii především zjištění společenských předpokladů vyššího výkonu, řadový pracovníci ozřejmění cesty k lepším pracovním a jiným podmínkám. Jediné rostoucí samospráva skýtá sociologovi záruku, že jeho práce nebude nástrojem jednostranného manipulování s lidmi. Synteticky se snažil tento problém vystihnout i A. Hegedüs (Maďarsko), podle něhož má sociologie pomoci v hledání optimální formy společenské kontroly podniků, přičemž na jedné straně provádí diagnózu v zájmu existujícího řízení a manipulace, na druhé straně v zájmu kritiky forem řízení a změny institucí k lepšímu.

*

V sekci **Ekologické otázky v současné sociologii a sociologie města** se hlavní referát, který zpracovali J. Musil a L. Kotačka (*Soudobé teorie města*), zaměřil na kritické posouzení hlavních směrů dosavadního vědeckého výzkumu města s cílem naznačit cestu, která by vedla k vybudování takové teorie města, jež by odpovídala současnému rozvoji sociologie a ostatních vědních oborů.

V úvodu byl vymezen vztah mezi sociologií města a ostatními vědami, zejména geografii, teorií stavby měst a demografií. Sociologie města je charakterizována jako převážně analytická a kritická disciplína, která se snaží vytvořit teorii města jako fungujícího společenského systému, jehož poznání umožňuje pochopit jednotlivé dílčí stránky městského života, jako je např. městská rodina, mocenská struktura města, kriminalita mládeže apod.

Dosavadní teorie města lze rozdělit podle druhu používaných informací a podle způsobu zpracování tématu. Z kombinace těchto dvou hledisek vyplývají následující typy

teorii města, jež byly předmětem rozboru v hlavním referátu:

Druh informací	Způsob zpracování	
	aplikující	teoretický
Kvantitativní	Praktické studie	Empirické teorie
Kvalitativní	Reformátorské koncepce urbanistů a politiků	Systematické teorie

V závěru referátu byl učiněn pokus o vymezení náplně obecné sociologické teorie města, zahrnující jednak studium urbanizačních procesů (přeměna neprůmyslové společnosti v moderní průmyslovou, urbánní společnost), jednak studium fungování města jako společenské jednotky sui generis.

Koreferát H. Janišové se zabýval koncepcí sociologického průzkumu Prahy pro účely územního plánování. Vycházel z rozboru situace „člověka ve městě“ v jejích prostorových a časových dimenzích; předmětem průzkumu je demografická struktura města, prostorové rozložení jednotlivých kategorií obyvatelstva a sociálních skupin, rozmístění jednotlivých prostorových útvarů (členění města), sociálních organizací a institucí, a konečně současný stav a vývoj potřeb a zájmů obyvatelstva (bydlení, doprava, rekreace apod.). Zvláštní pozornost se věnuje zejména vypracování vývojových prognóz.

Program tohoto výzkumu je tak rozsáhlý, že přesahuje možnosti jednoho pracoviště: jako první krok ke koordinaci úsilí na tomto úseku koreferentka navrhla vybudování centrální evidence všech dílčích sociologických průzkumů v Praze probíhajících nebo plánovaných.

Druhý koreferát, jehož autorem byl J. Zemko, nebyl na konferenci přednesen. Jeho text byl účastníkům předán. Tématem tohoto koreferátu byly výsledky sociologického průzkumu bydlení ve venkovských obcích na Slovensku.

V diskusi V. Lamser objasnil užitečnost pojmů společenské situace a demografického potenciálu pro analýzu městské struktury a pro plánování města. Zdůraznil rovněž význam zpracování metodiky společenských prognóz. Ullmann se zamýšlel nad postupy při územním členění měst a vymezení městského zázemí. Douša ukázal na význam statistického rozdělení obcí na městské a venkovské pro plánování a komunální politiku. Pavlík zdůraznil nutnost teoretického odlišení dvou sice blízkých, avšak odlišných společenských procesů industrializace a urbanizace, z hlediska růstu obyvatelstva. V. Kalista vysvětlil hlavní zásady nového právního statutu měst v ČSSR a nadhodil některé možnosti aplikace sociologie v správním členění měst. F. Fajfr hovořil o příčinách úpadku komunální po-

litiky a o poklesu zájmu občanstva o lokální záležitosti. Vidláková v této souvislosti uvedla, že uvedené jevy jsou důsledkem dosavadní ekonomické a právní nesamostatnosti měst. Krise na konkrétním příkladě Špindlerova Mlýna ukázal na to, co očekává urbanista od sociologa při územním plánování. V závěru byla konstatována potřeba hlubšího seznámení s některými otázkami sociologického průzkumu politické struktury města, zejména v souvislosti se změnami právního a společenského postavení československých měst; bylo usneseno uspořádat na jaře 1967 v sekci sociologie města při Sociologické společnosti na toto téma zvláštní seminář.

*

J. Tauber zahájil jednání sekce **Sociologie venkova** přednesem referátu o sociálních důsledcích vědeckotechnické revoluce v zemědělství. V diskusi Lešková promluvila o výsledcích výzkumu sociální a třídní struktury vesnic v košickém okrese. Vavřík diskutoval na téma *Komunisté a sociální struktura venkova*. Burian referoval o chystaném výzkumu postavení žen v socialistickém zemědělství. Matuška sdělil výsledky průzkumu světového názoru studentů na VSZ v Nitře. Domorázek informoval o přípravě průzkumu názorů zemědělců na aktuální otázky v zemědělství. Lednár pohovořil o některých sociálních problémech slovenského horského zemědělství. Schimmerling promluvil o problematice sociologie v zemědělství. Kodedová uvažovala o vzájemných vztazích sociologie a historie. Sagara a Foltýn zaslali úvahu o některých podmínkách rozvoje iniciativy kolektivů v JRD. Křenek přednesl referát o sociálním systému JZD. Horáková hovořila o sociologické analýze JZD. Pašiak referoval o sociologickém výzkumu družstevních rolníků na Slovensku. Němcová informovala o průběhu výzkumu vedoucích pracovníků JZD. Kohn referoval o výzkumu vztahu družstevníků k práci. Šťastný sdělil výsledky průzkumu vlivu příslušnosti k bývalým sociálním skupinám slovenského rolnictva v dnešním JDR. Kocura referoval o výsledcích svého sociologicko-ekonomického průzkumu JZD. Turi-Nagyová promluvila o metodologických otázkách při výzkumu činnosti funkcionářů JRD na Nitransku a Modrák předložil referát *O otázce kvalifikace družstevních rolníků*.

Diskutováno bylo i o organizačních a metodologických otázkách a plénum sekce projevilo pak souhlas s některými závěry, z nichž uvádíme:

Pro další rozvoj oboru sociologie venkova a zemědělství je především dále třeba prohlubovat teoretickou a metodologickou práci souběžně s prováděním empirických výzkumů a považovat pro nejbližší období za jeden z hlavních úkolů systematickou spolupráci teoretických a empirických oborů sociologie.

Pokud jde o předmětnou náplň, doporučuje se zaměřovat především na problematiku sociologie zemědělství v souvislosti s ře-

šením zásadních problémů zemědělské velkovýroby (zejména na otázky zemědělské práce a podniku, řízení a organizace zemědělství) a věnovat velkou pozornost dosud málo řešeným problémům, jako jsou

- a) problémy vědeckotechnické revoluce v zemědělství, zejména jejich sociálních důsledků a pronikání vědeckotechnického pokroku do zemědělské praxe,
- b) problémy rozvoje iniciativy a socialistické demokracie,
- c) problémy zemědělské mládeže a žen,
- d) sociologické problémy horských zemědělských oblastí,
- e) rozšíření základny průzkumu postojů a názorů zemědělců také na území Slovenska,
- f) sociálně politické otázky rozvojových zemí.

Vedle již existující spolupráce venkova a zemědělství a zemědělské ekonomiky je nutno prohlubovat i formy spolupráce mezi sociologií a historií zemědělství, sociální psychologií a jinými společenskými vědami a věnovat všestrannou pozornost agrárním otázkám socialismu. Dále je zapotřebí pracovat systém vysokoškolské výchovy sociologů pro zemědělské podniky a pro nadpodnikové orgány řízení zemědělství, a zabývat se s větším úsilím v rámci sociologie venkova i jiných úsekových sociologií prostorovým uspořádáním venkovských sídlišť a jejich všestranným společenským a kulturním rozvojem.

*

V sekci **Sociologie mládeže**, již předsedal F. Kahuda, přednesla úvodní referát M. Kubíčková. Referát byl věnován těmto problémům:

- a) Zvýšený zájem celosvětové společenské vědy a zvláště sociologie o problematiku mládeže a výchovy.
- b) Formální a metodické aspekty současné sociologie mládeže a výchovy.
- c) Obsahové problémy sociologie mládeže v současné společnosti.
- d) Specifika sociologie mládeže v naší společnosti.
- e) Přehled dosavadní a nástin další výzkumné činnosti v oblasti sociologie mládeže.

V diskusi se hovořilo k teoretickým a metodologickým otázkám, na něž byl položen zvláštní důraz, k poznatkům v sociologii mládeže v zahraničí, k specifickým problémům naší sociologie mládeže a k bilanci dosavadní práce. Diskusi prolínala i politická hlediska, týkající se sociologie výchovy, školství a mládeže vůbec. V sekci se projevil živý zájem o projednávanou problematiku, což dokázala i velká účast na večerním zasedání i zájem o vystoupení v diskusi, jemuž nemohlo být plně vyhověno. Ze zahraničních účastníků promluvil k otázkám vědeckotechnické revoluce a kvalifikace mládeže R. Schulze. S hodnotícím stanoviskem k některým diskusním příspěvkům vystoupil J. L. Fischer.

Z přijatých závěrů uvádíme:

- Je nezbytné pokračovat ve vypracovávání teoretického systému sociologie mládeže.
- Z některých výzkumů a teoretických studií vyplývá, že naprosto nezbytnou podmínkou socializace mládeže je optimalizace struktury a systému organizace mládeže. Doporučuje se, aby těmto otázkám byla věnována zvýšená pozornost nejen studijní, ale aby se jí vážně zabývaly i příslušné řídicí orgány.
- Pro zkvalitnění a soustředění výzkumné činnosti v oblasti sociologie mládeže je nezbytné sjednocení východisek a standardizace technik v jednotlivých problemových okruzích. K tomu je třeba, aby Laboratoř sociálního výzkumu mládeže jako koordinující pracoviště vytvářela podmínky a organizovala tematické semináře k výměně zkušeností z našich i zahraničních výzkumů.

*

Jednání sekce **Sociologické a sociálně psychologické problémy malých skupin**, jež řídil A. Jurovský, sledovalo dvojí cíl:

- a) v připravených referátech upozornit na problematiku malých skupin, navázat tak na stav výzkumu malých skupin ve světě podle charakteristických kritérií a znaků tohoto výzkumu;
- b) povzbudit výzkumy v této oblasti u nás referáty o doposud prováděných výzkumech na tomto poli.

Z přednesených šesti referátů, jakož i z diskusních příspěvků lze vyvodit tyto závěry:

Interdisciplinární charakter výzkumů malých společenských skupin se projevil nejen v obsahu referátů, ale i v odborné příslušnosti referentů a účastníků jednání, mezi nimiž byli psychologové, sociologové, pedagogové, psychiatři atd.

Objasnily se základní problémy výzkumu malých společenských skupin, a to jak co do jejich sociologické a psychologické problematiky, tak co do jejich vztahů ke společenským makrostrukturám.

Objasnily se problémy skupinových vlastností a výkonů v experimentálním výzkumu jak u nás, tak i za hranicemi.

Jednání sekce poskytl účastníkům vhodnou příležitost k seznámení se souběžnými výzkumy malých skupin u nás, obzvláště v oblasti pracovní, léčebné a výchovné.

*

Zasedání sekce **Sociologie rodiny a demografické otázky** řídil J. Prokopec. Teze hlavního referátu připravila H. Švarcová (pro nemoc se nemohla zasedání zúčastnit). Hlavní referát přednesla V. Fišerová. Hlavní referát byl uveden stručným historickým přehledem o konstituování sociologie rodiny. U nás se problematice rodiny věnovala pozornost zejména v souvislosti se zaměstnaností žen a s některými ekonomickými a sociálně politickými problémy. Výrazem toho je například jednání na demografické konferenci v Liblicích (1961), kde problém

rodiny nebyl zařazen v programu (pouze zaměstnaná žena), a založení SPOK (1948) jako výraz aktivního přístupu k problematice rodiny.

Současná sociologie přistupuje k otázkám rodiny tradičně z pozic funkcionální analýzy: z hlediska funkce rodiny ve společnosti. Fišerová kriticky rozebírá funkcionální přístup k rodině, ukazuje na jeho nedostatky, které brání vidět rodinu jako rozpornou jednotku s vlastními zákonitostmi jejího vnitřního života. Ukazuje na nebezpečí mýtizace úlohy rodiny ve společnosti.

Autorka věnovala obsáhlou část svého výkladu „manželské rodině“ jako specifickému typu rodiny industriální společnosti; v této rovině pak je možno hovořit o rodinách různých společenských vrstev, kde existuje specifická situace, specifická kultura. Ukazuje, že i tento typ rodiny je ve své podstatě typem konfliktním. Zdroje konfliktů spatřuje mimo rodinu (prudké změny v širší společenské struktuře, konflikt zaměstnanec-kých a rodinných rolí, omezení v možnostech realizace některých potřeb a činností vzhledem k nedostatečné schopnosti jiných institucí je uspokojovat a umožňovat). Konfliktní situace ovšem vyvolávají i skutečnosti uvnitř rodiny: konflikt mezi vztahem dítěte k rodičům a k vlastní rodině, kterou si zakládá; změny vztahů uvnitř rodiny v souvislosti s biologickým a životním cyklem aj.

V závěru se Fišerová zabývala otázkou vývojových trendů rodiny v industriálních společnostech: ústředním problémem je, zda tento vývoj směřuje k jakémusi univerzálnímu typu, či naopak k příkré diferenciaci. Zejména se zřetelí k situaci v tzv. „třetím světě“ se soudí, že vzory chování manželské rodiny se zde šíří rychleji než sám proces industrializace.

V diskusí k тезím a hlavnímu referátu vystoupilo osmnáct účastníků zasedání. Většina diskusních příspěvků se soustřeďovala zejména k změnám v jednotlivých funkcích rodiny. K hlubšímu sociologickému studiu moderní rodiny, zejména k studiu rolí jejích jednotlivých členů, je bezpodmínečně nutná týmová spolupráce odborníků širšího okruhu, mj. i právníků a psychiatrů. Obsáhle byly projednány otázky související se zaměstnaností žen a s reprodukcí obyvatelstva, s plánovaným rodičovstvím, s činností interrupčních komisí. Závěrem se účastníci jednání shodli na zdůraznění potřeby rozvíjet hlubší teoretické studium otázek rodiny a rozvíjet sociologii rodiny. Konstatovali, že v současné době se teoretickým otázkám toho druhu nevěnuje soustavně žádné sociologické pracoviště u nás.

*

Sekce **Sociologie volného času a mimopracovní činnosti** diskutovala text hlavního referátu B. Filipcové (jež byla právě v zahraničí a proto se nemohla osobně zúčastnit) na téma *Některé sociologické aspekty kulturního vývoje v ČSSR a volný čas*. V referátu se Filipcová zabývala otázkami vlivu industriální společnosti na charakter volného

času. Charakterizovala teoretické přístupy a názory na volný čas tak, jak jsou uváděny ve světové literatuře. Dále provedla rozbor stavu naší společnosti a jeho vlivu na prožívání volného času. Závěrem se zabývala novými tendencemi kulturního vývoje a výzkumnými problémy.

B. Weiner přednesl koreferát, jehož obsahem byly zkušenosti a výsledky mezinárodního srovnávacího výzkumu časového rozpočtu dne člověka pracujícího v průmyslu a žijícího v průmyslovém městě (výzkum se uskutečnil v Olomouci). V referátu se zabýval metodologickými problémy výzkumu, problémy sebepozorování a zjišťování objektivních dat, otázkami primárních a sekundárních aktivit. Uvedl číselná srovnání výsledků výzkumů zúčastněných zemí. Výsledky ukazují na to, že ČSSR se charakterem prožívání dne řadí k vyspělým zemím. Významným problémem je skutečnost, že podíl volného času u nás zaostává za ostatními, zvláště vyspělými zeměmi.

Zaměření diskuse v sekci se po obsahové stránce rozdělilo do těchto otázek: první skupina problémů řešených v referátech i v diskusních příspěvcích se zabývala otázkami volného času, druhá skupina otázkami sociologie kultury a třetí skupina problémy a působením masových sdělovacích prostředků.

Velmi živá diskuse se rozvinula kolem otázek vymezení kategorie volného času a kolem některých konkrétních otázek připravovaných výzkumů modelu dne člověka (časový rozpočet). Již ta skutečnost, že v sekci byly předneseny referáty a diskusní příspěvek ze tří relativně samostatných oblastí, znamenala určité narušení jednotlivosti jednání a značně široký a pro účastníky velmi náročný záběr problematiky.

Jednání dospělo k těmto závěrům:

Bude nutno hlouběji rozpracovat kategorii volného času zvláště v tom smyslu, aby se přešlo od dosavadního negativního rozboru k pozitivnímu rozboru a k vymezování obsahu. Bude nutno daleko více prohloubit koordinaci výzkumů a dospět k minimálnímu plánu koordinovaných výzkumů tak, aby tyto výzkumy byly uskutečňovány v následných časových intervalech, umožňujících zachytit dynamiku změn a vývoje. Zvláště v oblasti sociologie kultury bude nutno zabezpečit spolupráci s historiky a výzkum probíhajících historických procesů. Bude nutno promyslet a uskutečnit hlubší spolupráci a širší zapojení sociologů do přípravy plánovaných i uskutečňovaných společenských projektů.

*

Sekce **Aktuální problémy metod, procedur a technik sociologického výzkumu** zasedala dva dny. Patřila k nejpokrokovější obsazeným sekcím konference. To je důkazem pozornosti, která se věnuje těmto otázkám. Současně však tato okolnost svádí dohromady pracovníky různých vědních oborů, takže je neshodné nalézt společný základ a společný jazyk.

Úvodní referát přednesl V. Lamser. Za-

býval se vztahy mezi výzkumem a teorií, výzkumem a praxí, různými typy výzkumů, výzkumnými modely, typologií a aplikací matematiky. Referáty slovenských sociologů J. Pašiaka a M. Katriaka se zabývaly výsledky metodologického výzkumu na Slovensku (proporce základního a aplikovaného výzkumu v sociologii) a verifikací empirických faktů. M. Disman se soustředil na pracovní hypotézy.

V dalších referátech byly soustavně probrány některé matematické postupy v sociologii. P. Pergler se zabýval programem pro vyčíslení sociologických výzkumných akcí pod názvem PROSA a měřením souvislosti společenských jevů pomocí teorie informací, F. Charvát věnoval pozornost kvantifikaci společenských struktur v podobě matematického modelu a V. Vrećion vystoupil s dvěma referáty o automatizované metodě vytváření a ověření sociologických hypotéz a zákonů, jakož i o exaktní metodě nalézání extrémálních sociologických skupin.

Další vystoupení byla rozptýlena do různé metodologické problematiky. Ukázalo se, že čím dále tím více se řeší nejen problémy obecné, ale také vztahující se k speciálním sociologickým disciplínám. Sociologický výzkum zasahuje oblasti ekonomie, lingvistiky, zdravotnictví, kriminologie atd.

Dalším výrazným rysem byla snaha prezentovat programy pro samočinné počítače a více jich využívat při zpracování výsledků výzkumů. Kromě uvedeného referátu Perglerova se objevil referát Šafářův o univerzálním vyhodnocovacím programu.

Závěrem zasedání byla přijata rezoluce, která obsahovala tyto hlavní body:

- Věnovat v základních sociologických ústavech větší pozornost výzkumu, evidenci a koordinaci jednotlivých výzkumných akcí.

- Zaměřit teoretické práce v oboru metodologie na teorii komunikace, programování a aplikaci matematiky.

- Respektovat potřeby empirické sociologie při výuce na vysokých školách.

- Prohloubit spolupráci se statistickými orgány.

- Zavést jednotnou terminologii v metodách a technikách sociologie.

*

Předsednictvo porady se rozhodlo mimo předem stanovený program zorganizovat dvě diskuse u kulatého stolu.

Diskuse u kulatého stolu k otázkám sociologické teorie

Program konference nepočítal se sekci ani s jiným speciálním jednáním, jež by byly věnovány otázkám sociologické teorie. I když k této problematice se především soustředily hlavní referáty a většina diskuse na plenárním zasedání, ukázalo se, že zastoupení této tematiky v programu konference nebylo ještě dostačující; široký a intenzivní zájem účastníků konference o otázky sociologické teorie si vynutil uspořádání zvláštní diskuse u kulatého stolu.

Program diskuse obrysové naznačil Z. Strmiska; navrhl, aby se diskuse soustředila ke třem problémovým okruhům: k otázkám pojetí sociologické teorie a zejména obecné sociologické teorie, k problémům vztahu sociologické teorie a sociologického výzkumu a k otázkám vztahu sociologie a společenské praxe v podmínkách socialistické společnosti. V průběhu živé, v některých místech až vzrušené diskuse se pochopitelně nepodařilo důsledně dodržet rozdělení diskuse podle tematických okruhů, nicméně si diskuse uchovala svůj logický řád, orientovala se na navržené problémy a zejména se soustředila na první dva tematické okruhy.

Diskuse vyšla z otázky, zda z marxistického hlediska je zdůvodněné a účelné rozlišovat obecnou sociologickou teorii od filosofické teorie společnosti. J. Klofáč ve svých diskusních poznámkách spíše naznačoval problematičnost logického diferencování a praktického konstituování dvou uvedených typů teorie, tj. obecné sociologické teorie na úrovni odborné společenské vědy na straně jedné a filosofické teorie (historického materialismu) na straně druhé. Žádal větší zdůvodnění a rozpracovanost koncepcí, pro něž je tato distinkce podstatná. Řada diskutujících se vyjadřovala pro diferenciaci různých typů teorie, pro respektování jejich specifičnosti a ovšem také pro jejich vzájemnou spolupráci, která se ovšem může stát plodnou teprve po jejich rozlišení a vydělení. J. L. Fischer v několika svých diskusních vystoupeních kladl důraz na specifičnost sociologické teorie, na potřebu výstavby obecné sociologické teorie a současně dokládal potřebu spojovat sociologickou teorii s filosofií, zejména s obecnými strukturologickými koncepcemi. Snažil se zběžně naznačit filosofické předpoklady pro výstavbu obecné sociologické teorie a v některých souvislostech načrtával projekt této výstavby. Nutnost rozpracování obecné sociologické teorie zdůrazňovali také jiní diskutující, např. M. Kaláb, M. Jodl, B. Jungmann, Z. Strmiska a další, přičemž jejich stanoviska měla své dílčí významové odlišnosti a rozdíly v akcentování jednotlivých aspektů. M. Jodl odmítl takové pojetí sociologické teorie, kdy se historický materialismus chápe jako strnulá základna, jakožto usměrňující zavřená soustava; i historický materialismus se vyvíjí, i on je otevřenou soustavou; zároveň zdůraznil M. Jodl nutnost plodného kontextu s celosvětovou sociologickou teorií. J. Szcze-pański (Polsko) svými uváženími zásahy vnášel více klidu do velmi živé diskuse, ukazoval na meze významu metateoretických problémů pro rozvoj vědních disciplín, i když tento význam ovšem nepopíral, avšak kladl důraz na vlastní konkrétní problematiku sociologie.

V souvislosti s diskusí o otázkách pojetí sociologické teorie vyvstala také otázka místa a úlohy kategoriální analýzy ve výstavbě sociologické teorie. J. Fibich se přimlouval za rozvíjení kategoriální analýzy při řešení specifických sociologických problémů,

jiní diskutující zdůrazňovali spíše potřebu systematické výstavby kategoriální soustavy pro sociologickou práci.

V diskusi o vztahu sociologické teorie a empirie kladl Z. Bauman (Polsko) důraz na empirickou orientaci sociologie, v níž spatřoval bytostnou dimenzi veškeré sociologické práce. Jedině respekt k empirii umožňuje překonání dogmatismu a spekulativnosti, bez soustavného zřetele k empirii degeneruje vědecká práce ve všech svých kvalitách, tak jako práce středověkých botaniků, kteří opisovali své herbáře jeden od druhého, takže zobrazované rostlinné druhy se stále méně podobaly skutečnosti. V této souvislosti se distancovali někteří diskutující, např. R. Supek (Jugoslávie), L. Urbánek aj., od skeptického poměru k filosofické a vědecké tradici, zejména vyzvedli závažnost podnětů obsažených v Marxově díle, které v autentické interpretaci je stále živým, dosud nedostatečně využívaným zdrojem pro rozvoj sociologické práce.

O nástin řešení problematiky vztahů mezi sociologickou teorií a empirií se pokusil B. Jungmann, který poukázal na složitost celého poznávacího procesu sociologického výzkumu a výstavby sociologické teorie; rozlišil základní roviny tohoto procesu, které jsou spjaté specifickými transformacemi, v nichž se právě uskutečňuje poznávací proces; integrace teorie a empirie se uskutečňuje specifickým způsobem v každém článku tohoto procesu i v jeho celku.

V souvislosti, která se týkala jednak celkového pojetí sociologie, jednak vztahu sociologie k společenské praxi, kritizoval R. Supek (Jugoslávie) hypertrofii systémové práce v sociologii a přednostní orientaci na výstavbu sociologického systému. Snažil se ukázat malou teoretickou i prakticko-spoolečenskou přínosnost takového pojetí sociologie a energicky obhajoval stanovisko, které smysl sociologie spatřuje v soustředěné, důsledné a nesmlouvavé kritice dané společenské skutečnosti. Někteří diskutující, např. Z. Strmiska, vyslovovali výhrady k takovému pojetí a snažili se ukázat, že výstavba systému sociologické teorie podmiňuje účinnost sociologické kritiky a že také ve vztahu k praxi nelze absolutizovat kritickou funkci sociologie na úkor jejího úkolu podílet se svými prostředky na pozitivní výstavbě nové společnosti.

Diskuse ve svém průběhu také ukázala, že naše sociologie je si vědoma úkolů, které má plnit ve vztahu k společenské praxi, že se cílevědomě distancuje jak od romantických představ, které přehlíží gnoseologickou a společenskou podmíněnost využívání společenských věd v praxi, tak také že jí je cizí akademismus „čisté“ vědy a s ním spjaté formy pasivity, že prostě marxistická sociologie v podmínkách socialistické společnosti nechce a nemůže hrát úlohu „hodné panenky v koutě“ (A. Knešl).

Improvizovaná diskuse u kulatého stolu se setkala s neobyčejně živým zájmem a vcelku i s příznivým ohlasem u účastníků konference. Její hlavní předností byla ži-

vost, bezprostřednost a věcnost, umožnila výměnu názorů k důležitým, dosud nedořešeným nebo zcela otevřeným otázkám a jistě přinesla mnoho podnětů pro její účastníky i pro posluchače. Nedostatkem bylo, že některé podstatné stránky problematiky mohly být probrány jen velmi povšechně, což patrně způsobilo některá nedorozumění a nejasnosti, jak dosvědčují i některé tiskové referáty o této diskusi. Požadavek výstavby sociologie jako svěbytné společenskovední disciplíny nelze samozřejmě vykládat za jakési oddělení sociologie od marxismu, nýbrž právě naopak tento proces výstavby znamená ve své podstatě využití a zhodnocení teoretických a metodologických předností marxismu ve svěbytné oblasti vědecké práce. Otázka marxistického charakteru sociologie byla ostatně široce rozbírána v hlavních referátech na plenárních zasedáních, a diskuse u kulatého stolu nedospěla v této otázce k jiným závěrům.

*

Také další diskuse u kulatého stolu na téma **Sociologie politiky** byla ustavena v průběhu porady a byla motivována potřebou vyjasnit některé teoretické problémy této speciální disciplíny, jež se v mnohých směrech prolíná s tematickým okruhem „Sociologická teorie politických systémů a vědeckotechnická revoluce“, jedním z úkolů Sociologického ústavu ČSAV. Diskuse, kterou řídil M. Soukup a které se účastnili zejména: M. Formánek, J. L. Fischer, V. Stupka, J. Fibich, M. Kaláb, M. Soukup, L. Krbeč, Z. Halouska, byla celkově živá, polemická, byla na ní přednesena řada podnětných příspěvků a přispěla k vyjasnění některých teoretických problémů předmětu a metod sociologie politiky (a politické vědy), i když pochopitelně většina problémů zůstává otevřena.

*

Předsednictvo porady uspořádalo v jednotlivých dnech speciální setkání a besedy postupně se všemi zahraničními delegacemi. Na těchto besedách došlo k vzájemné výměně informací, k předběžným dohodám o spolupráci, k dohodám o výměně publikací a vzájemné spolupráci sociologických žurnálů. Z dosažených dohod je nutno uvést předběžnou dohodu o trojstranné spolupráci sovětsko-polsko-československé na úseku konkrétních empirických výzkumů, dohodu o uspořádání československo-polské sociologické konference k výročí dvacetileté spolupráce, dohodu o tom, že jedno číslo Sociologického časopisu bude věnováno polské sociologii a naopak. Z jednání vyšla celá řada návrhů na publikování statí našich sociologů v časopisech ostatních socialistických zemí atd.

Během porady uspořádalo předsednictvo tiskovou konferenci se zástupci tisku, již se aktivně zúčastnil i J. Szczerpański. Hlavní zájem byl o pojetí marxistické so-

ciologie a vztah sociologického výzkumu k praxi komplexního řízení společnosti.

Na závěrečném plenárním zasedání, po dokončení diskuse, byla jednomyslně schválena rezoluce konference, kterou Sociologický časopis již otiskl.

Porada dovršila proces institucionalizace sociologie v ČSSR a podala přehled o stavu dosavadní práce jak na úseku obecné sociologie, tak na úseku jednotlivých sociologických disciplín. Konfrontovala současný stav sociologické práce s požadavky, které kladou na sociologii potřeby výstavby socialismu v ČSSR, se stavem sociologické práce v ostatních socialistických zemích i s požadavky, které klade celková úroveň světové sociologie, a vtyčila základní směry další práce. Porada v podstatě splnila úkoly, které si položila.

Celkové výsledky konference, její klady i zápory jsou odrazem vývoje stavu sociologie v ČSSR. Módní zájem o sociologii rozšířil značně počet účastníků nad původně předpokládaný počet. I když část pracovníků se zúčastnila konference spíše pasivně ve funkci pozorovatelů a část využila konference spíše jako příležitosti ke školení, měla masová účast na této první konferenci především ten význam, že si účastníci mohli konfrontovat své vlastní možnosti a aspirace se skutečnými požadavky, které sociologie jako vědní obor klade. Vzhledem k tomu, že konference usilovala o přechod od kvantitativního rozvoje k rozvoji kvalitativního, splnila i po této stránce svůj účel.

Porada konstatovala, že přes dosavadní péči stranických, školských a akademických orgánů zaostává materiální a кадровé vybavení naší sociologie za úkoly, které před ní stojí. Jde především o dobudování sítě sociologických pracovišť, o dobudování slovenských pracovišť tak, aby mohly být prováděny úspěšné celostátní výzkumy, a v neposlední řadě jde o кадровé a materiální zabezpečení evidence a koordinace empirických výzkumů, které by mělo sehrát důležitou roli při zvyšování kvality výzkumů a zamezit negativní jevy provázející živelný rozvoj výzkumů.

V dalším období minimálně čtyř let nelze počítat s obdobnou obecnou celostátní konferencí, ale především s dílčími konferencemi monotematickými, kde by byly zhodnoceny výsledky našich vnitřních i mezinárodních komparativních výzkumů a kde by výsledky našeho bádání byly konfrontovány nejen s obdobnými výsledky v socialistických zemích, ale ve světovém měřítku. Je nutno předpokládat, že příští celostátní konference bude podstatně výběrovější než první porada, a po této stránce bude mít poněkud odlišnou funkci.

Po poměrně úspěšném vystoupení československých sociologů na VI. světovém sociologickém kongresu v Evianu jde o první rozsáhlejší veřejnou akci, již se představili českoslovenští sociologové před naší i mezinárodní veřejností. Je možno konstatovat, že československá sociologie získala v krátké

době spolehlivý přehled o celkovém stavu světové sociologie, že nastoupené směry bádání jsou produktivní a na úrovni současné světové vědy, přičemž se velmi výrazně projevuje úsilí o prosazení tvůrčího marxistického přístupu v rozvíjení disciplíny. Celkově je možno říci, že konference upevnila prestiž československé sociologie a ukázala možnosti její participace jak na úseku vědeckého řízení socialistické společnosti, tak na úseku mezinárodní konfrontace ideologií. Výrazným rysem rozvoje československé sociologie je úsilí o spojování teoretických a empirických hledisek v sociologické práci. V tomto směru bylo prospěšné, že zejména v sekci „Sociologické problémy vědeckotechnické revoluce v současné etapě světového vývoje, problémy koexistence a sociální revoluce“ bylo možno konfrontovat filosofické a sociologické přístupy k dané problematice a ujasnit si jejich komplementárnost. Jistým nedostatkem je poměrná izolovanost obecné sociologie a speciálních sociologických disciplín, kde namnoze převládá dosud iniciativa pracovníků ostatních vědních oborů, nikoli sociologů. Jisté nebezpečí se projevuje i v tom, že základní výzkum v oblasti metodologie značně předstihl možnosti svého reálného uplatnění v konkrétních empirických výzkumech a hrozí na tomto úseku určitá nezdravá izolace. Jistá disproporce se jeví mezi široce a dlouhodobě založeným základním výzkumem na jedné straně a často nekvalifikovanými, nekoordinovanými, živelnými drobnými výzkumy na straně druhé. V plánu vědecké práce chybějí především méně rozsáhlé krátkodobé výzkumy strategického významu pro teorii i praxi.

Jistou nevýhodou konference byla skutečnost, že byla uspořádána v poměrně malém časovém odstupu od Světového kongresu v Evianu, proto nemohla po odborné stránce překročit úroveň přínosu československé delegace na Světovém sociologickém kongresu.

Podstatným kladem politické atmosféry konference bylo pozitivní, optimistické ovzduší, přesvědčení o možnosti účinné pomoci rozvoji socialismu. Na konferenci nechyběly kritické projevy k současnému stavu naší socialistické společnosti, nebyly to však projevy akademického skepticismu, ale projevy reálného úsilí o zlepšení daného stavu, provázené konkrétním úsilím o věcné řešení situace.

Dalším kladným rysem jednání bylo živé střetávání názorů i osobních věcně podložených stanovisek, diskuse provázené osobní angažovaností, nezasťirající názorové difference, ale usilující o překonávání těchto diferencí na úrovni vědy. Tato tvůrčí atmosféra vynikla zejména na diskusích u kulatého stolu, které se prokázaly jako velmi účinný prostředek výměny názorů a vyjasnění stanovisek.

Konference potvrdila, že rámec marxismu je dosti široký pro integrování všech vědecky cenných podnětů světové vědy a dává dostatek prostoru pro střetávání názorů, které je životodárnou pítudou pro rozvoj

vědy. Orientace na sociologické tradice může být plodná jen potud, pokud přispívá soudobému tvůrčímu úsilí o rozvoj marxistické sociologie a nemá tendence ustrnout v samoučelnosti.

Výrazným rysem konference byla politická angažovanost většiny účastníků. Intenzivní zájem o politickou problematiku našeho života. Jak na plenárním zasedání, tak v jednotlivých sekcích a zejména pak v diskusi u kulatého stolu k problematice sociologie politiky se projevilo cílevědomé úsilí o využití sociologie v politické praxi naší společnosti. Zejména kladné je nutno hodnotit zájem o vytvoření sociálně politického modelu řízení naší společnosti, který by doplňoval koncepci nového způsobu ekonomického řízení a plně respektoval nové socialistické kvality naší společnosti. V tomto smyslu upozornila konference na nutnost intenzivnějšího koordinovaného rozvoje sociologie politiky.

Konference měla v pravém slova smyslu pracovní charakter. V maximální míře se vyhnula formálním projevům a orientovala se na otevřené řešení problémů. Výhodné umístění konference umožnilo maximální pracovní soustředění, takže lze říci, že účastníci produktivně využili celé denní doby i mimo čas stanovený k zasedáním. Konference dala příležitost k osobním kontaktům pracovníků příbuzného zaměření, poněkud málo času bylo vyhrazeno společenským kontaktům mimopracovním. Zejména je nutno vyzdvihnout intenzitu práce v jednotlivých sekcích. Sekce si prodlužovaly čas určený k zasedání, organizovaly si mimořádná zasedání; účast však byla tak živá, že zdaleka se nedostali ke slovu všichni zájemci. Většina sekcí proto plánuje pro budoucí období samostatné konference. Pozoruhodný byl zájem o diskuse u kulatého stolu, které, ač improvizované, trvaly dlouho přes určený čas a místnosti nebyly s to pojmout všechny zájemce.

Pozitivně je nutno hodnotit účast sociologů ostatních socialistických zemí. Účast neměla oficiální, formální charakter; zahraniční hosté v plénu, v sekcích i v diskusích u kulatého stolu vystupovali několikrát, a to přímo k otevřeným diskusním otázkám, čímž významně pomohli při řešení diskusních otázek. Vystoupení hostů se neomezila na předem připravené projevy; významná byla především jejich účast v bezprostřední diskusi. Nešlo o zdvořilostní projevy; i zde se uplatnilo živé střetávání názorů a koncepcí na jednotné základní bázi marxismu. Konference byla v podstatě první příležitostí k tak široké mezinárodní výměně názorů sociologů socialistických zemí a v tomto směru sehrála pozitivní roli. Prokázala možnost vytvořit mezinárodní frontu sociologů — marxistů, která by mohla výrazně ovlivnit vývoj světové sociologie.

Předsednictvo porady usilovalo o to, aby entuziasmus v přístupu československých sociologů ke složitým úkolům, které vyplývají z požadavků rozvoje vědy a praxe, byl doplněn realismem v očekávání konkrétních

výsledků rozvoje vědy. neboť čas k rozvoji sociologie v ČSSR byl příliš krátký a sociologie nemůže splnit často přemrštěné, iluzorní očekávání jednotlivých sociologů, popřípadě veřejnosti. V tomto smyslu byly vysloveny požadavky sociologů i na zástupce tiskových orgánů, zejména požadavky týkající se serióznosti popularizace sociologické práce a jejich výsledků.

Závěry celostátní porady se již staly základním vodítkem pro činnost vědeckého kolegia filosofie a sociologie ČSAV i Československé sociologické společnosti.

Na zpracování zprávy se podíleli: M. Kaláb, P. Machonin, I. Dubská, D. Slejška, J. Musil, L. Kotačka, J. Tauber, F. Kahuda, L. Růžicka, B. Weiner, V. Lamser, Z. Strmiska, M. Soukup, A. Jurovský a další.

Na závěr metodologického semináře

Jestliže se stalo v poslední době na setkáních sociologů a v denním tisku téměř zvykem poukazovat na nízkou úroveň mnoha našich sociologických výzkumů, je podstatně méně shody v tom, jak neutěšený stav napravit. Někdo vidí lék v publikaci instruktivních příruček, jiný se zasazuje o schvalování a kontrolu výzkumů, další radí počkat, dokud se nevyškolí kvalifikovaní odborníci. Debataje se a život jde zatím dál, výzkumy se rodí, v Polské kultuře a v Sovětské knize se na pultech objevují kvalitní metodologické příručky v jazycích našich čilejších sousedů a filosofická fakulta v Praze připravuje už druhý ročník sociologů spíše pro katedrovou práci než pro praktickou činnost. Situace však přece jen není tak černá. V lednu letošního roku například skončil, a dlužno říci, že úspěšně, třísemestrální kurs teorie a praxe sociologického výzkumu, uspořádaný v Praze sekci metod a technik Sociologické společnosti.

Kurs byl určen v první řadě pracovníkům provádějícím v rámci svého zářetání sociologický výzkum; formou postgraduálního školení jim měl poskytnout solidní základní znalosti potřebné pro přípravu výzkumu, práci v terénu i zpracování získaných informací. Vedl jej a přednášel v něm doc. dr. V. Lamser CSc. ze Sociologického ústavu ČSAV. Vyučovalo se jednou za čtrnáct dní vždy po celý den: dopoledne bylo věnováno přednáškám, odpoledne obvykle cvičením, v nichž frekventanti kursu vystupovali s vlastními příspěvky.

Program kursu se zhruba shodoval s osnovou nedávno vyšlé Lamserovy práce *Základy sociologického výzkumu*, rozšířenou ovšem o řadu aplikací a aktualizací. V prvním semestru, zahájeném v říjnu 1965, se probíraly obecné metodologické otázky vědy, problematika různých druhů sociologického výzkumu a jeho hlavních fází. Podrobná pozornost byla věnována přípravě fází výzkumu. Druhý semestr navázal na jaře 1966 výkladem o pozorování a jeho různých technikách, otázkami kvantifikace a detailním rozbořením experimentální, monografické, historické a typologické proce-

dury. Třetí semestr měl na pořadu témata o problémech měření a konstrukci různých ukazatelů, programování výzkumu, o středních hodnotách a jejich použití pro typologii, o variabilitě společenských jevů a o problémech kauzality. K tomu účelu byly zařazeny též souběžné přednášky J. Řeháka ze Sociologického ústavu ČSAV o některých matematicko-statistických pojmech a principech. V nich byla probírána látka o rozložení četností, středních hodnotách, měření rozptýlení, asymetrie a excesu, principy testování statistických hypotéz a některé konkrétní testy parametrické i neparametrické (většně pořadové korelace).

V rámci semináře byla též pořádána dvě dvoudenní soustředění. První se konalo v Hradištku u Stěchovic v červnu 1966. Jeho úkolem bylo shrnout látku obou prvních semestrů a v referátech účastníků a společné diskusi se vyjádřit k probraným tématům. Druhé soustředění se konalo v lednu 1967 v Peci pod Sněžkou. Vytčený cíl byl zde již vyšší, neboť účastníci měli přednést své seminární práce, které byly již výsledkem vlastních výzkumných zkušeností. Toto druhé soustředění se od prvního lišilo především vyšší kvalitou referátů a vyšší úrovní diskusních připomínek. Uvedme zde alespoň názvy a autory deseti přednesených seminárních prací:

Z. Brixiová (Propagační služba, Praha): *Příprava sociologického výzkumu na téma Samota a sblížení*,

Dr. J. Čiháková (Ústav organizace zdravotnictví): *Výzkum funkce závodních lékařů v SONP Kladno, Postoj pacienta k závodní zdravotní péči v SONP Kladno*,

M. Hrubý (Osvětový ústav Praha): *Výzkum profilu osobnosti osvětového pracovníka*,
Z. Kadlecová (Čs. rozhlas Praha): *O technice panelové analýzy a možnostech jejího využití při výzkumu posluchu rozhlasu*,

Dr. Z. Kopecká (Výzkumný ústav organizace zdravotnictví): *Výzkum péče o akutně nemocné dítě v rodině*,

K. Kříž (VŠE Praha): *O metodice výzkumu brigád socialistické práce, O problémech konstrukce dotazníku*,

B. Pinkava (Orgalen, Dvůr Králové): *Pozorovací chyby při výzkumech prováděných technikou rozhovoru*,

Dr. O. Osmančík, Dr. Z. Švancar (Výzkumný ústav kriminologický): *Výzkum příčin kriminality mládeže*,

Dr. S. Utěšený (Ústav pro jazyk český ČSAV): *Perspektivy sociologického výzkumu české jazykové situace*.

Zvláště bychom chtěli vyzvednout společný referát dr. Osmančíka a dr. Švancara a vystoupení dr. Utěšeného, které měly značnou metodickou úroveň a shrnovaly řadu zajímavých praktických zkušeností. Soustředění bylo velmi úspěšné a nemálo přispělo k vytvoření neformálního prostředí mezi účastníky, kteří závěrem vyslovili požadavek podobné akce pro absolventy semi-

náře opakovat a vytvořit tak podmínky k pravidelné výměně výzkumných zkušeností.

Kursu se zúčastnilo 79 posluchačů a 34 jej ukončilo. Složení účastníků výmluvně dokládá skutečnost, že v současné době se u nás sociologizuje řada velmi rozmanitých oborů. Zastoupeni byli kromě sociologů z profese i právníci, lékaři, ekonomové, osvětáři, jazykovědci, pracovníci dopravy, textilního průmyslu, redaktoři a další. Kurs nesporně splnil svůj úkol a jeho absolventi se také netajili spokojeností. Hlavní zásluhu lze přičíst po odborné i pedagogické stránce vynikajícímu vedení kursu, značnou roli jistě hrál i zájem a iniciativa posluchačů. K jeho úrovni přispěla i rozmanitost pracovních oborů, které posluchači reprezentovali. Umožňovala vzájemné myšlenkové obohacení a ověřování metodologické problematiky na výzkumech nejrozrůznější povahy. Příští metodologická školení podobného typu, která již budou moci stavět na zkušenostech tohoto kursu, bude pravděpodobně účelně tematicky více zúžit a pokud budou zamýšlena jako kursy postgraduální, i značně zpřísnit.

A abychom se vrátili k úvodním větám. Systematická školení tohoto typu jsou zřejmě jednou z účinných cest, jak za dnešních okolností pozdvihnout úroveň sociologického výzkumu.

M. Illner, J. Řehák

Sociální psychologie na XVIII. mezinárodním psychologickém kongresu v Moskvě

XVIII. mezinárodní psychologický kongres byl uspořádán Mezinárodní unií vědecké psychologie ve dnech 4.—11. srpna v Moskvě. Byl největším ze všech dosud konaných kongresů, zúčastnilo se ho téměř šest tisíc psychologů a pracovníků příbuzných oborů. Jednání probíhalo kromě úvodního a závěrečného zasedání a tří večerních přednášek v třiceti osmi sympoziích a deseti tematických sekcích, a to paralelně ve čtyřech proudech.

Na kongresu byly zevrubně posouzeny otázky biologických a fyziologických základů psychiky, otázky obecné a vývojové psychologie a otázky sociální psychologie. V tomto sdělení se omezím na sociální psychologii.¹ Sociální psychologii byla věnována čtyři symposia.

1. Symposium *Teoretické a metodologické problémy sociální psychologie* organizované L. Festingerem (Stanford, USA) ukázalo, že pro soudobou sociální psychologii je typický obrat od empirismu ke snaze o hlubší teoretické a metodologické pojetí spojené s rozmachem experimentálního výzkumu.

D. I. Česnokov (Moskva) v referátu *Sociální psychologie a sociologie* vymezil předměty těchto věd takto: sociologie zkou-

¹ Celkový přehled kongresu přináší Československá psychologie.

má nejobecnější zákony vývoje společnosti, vzájemné působení všech jejích stránek, kdežto sociální psychologie jako část psychologických věd zkoumá vztahy osobností vůči sobě navzájem, v kolektivech a vůči kolektivům.

H. H. Kelley (Los Angeles) v referátu *Účinky velikosti incentív na interpersonální vyjednávání* upozornil na úskalí extrapolace u experimentů s nízkou motivací. Při zvýšené motivaci za jinak stejných podmínek částečné shody a částečného konfliktu zájmů projevily dvojice vyjednávajících týmů větší tendenci k vzájemné dohodě než při nižší motivaci.

H. T. Himmelveitová (Londýn) hovořila o *Sociálním pozadí, výchově a práci*. Na základě výzkumu adolescentů ukázala, že v sociální psychologii je třeba více brát v úvahu sociální systém, v němž jednotlivec působí. To vyžaduje i odlišný typ statistické analýzy než je ten, jehož se obvykle užívá ve výzkumech socializace.

S. Faucheux a S. Moscovici (Paříž) předložili příspěvek *Psychosociologie jazyka*, v němž se zabývali vztahy mezi lingvistickými vlastnostmi a komunikačními procesy. Zkoumali vliv tlaku a vzdálenosti v komunikativním systému na redundanci a lexikální objem, a rovněž vliv změn v komunikativním kanálu na gramatickou strukturu.

E. E. Jones (Durham, USA) v referátu *Pojmová obecnost a experimentální strategie* rozlišil empirickou obecnost potvrzovanou v různých podmínkách různými procedurami, a pojmovou obecnost potvrzovanou v různých podmínkách různými procedurami, která je u sociálně psychologických jevů vzhledem k jejich kulturní podmíněnosti jediné možná.

H. Tajfel (Oxford, Anglie) v příspěvku *Povaha informace v sociálním vlivu* ukazoval, že asimilace sociální informace může probíhat buď blokováním hledání empirického potvrzení pod vlivem kompetentnosti druhé osoby, nebo selektivním hledáním tohoto potvrzení pod vlivem kompetentnosti druhé osoby.

R. Pagès (Paříž) v příspěvku *Od nedi-
rektivního pozorování k experimentální re-
prezentaci psychosociální reality* charakteri-
zoval pozorování jako limitní případ experi-
mentálního přístupu proto, že i minimali-
zace zásahu pozorovatele zůstává zásahem.

M. Mulder (Utrecht, Holandsko) ve sdělení *Sociálně psychologický experiment jako prostředek výzkumu motivovaného chování na rovině reality* posoudil problém rozlišení reálných a ireálných podmínek experimentu.

S. Schachter (Columbia University, USA) hovořil o *Kognitivním označení tělesného stavu v souvislosti s výzkumy hladu a otylosti*.

E. Aronson (Texas) se zabýval *Problé-
mem zjistit pocit nepříjemnosti jako funkci
„disonantního“ úspěchu*. Osoba se sníženým
sebevědomím vzhledem k typu úkolu bude
mít nepříjemný pocit, když v řešení bude

neočekávaně úspěšná (aplikace Festingerovy
disonantní teorie).

J. T. Lanzetta (Dartmouth, USA)
shrnuje výzkumy přímých a nepřímých pro-
cedur při *Kontrolě a měření subjektivní ne-
jistoty*.

M. von Cranach (Mnichov) hovořil
o *Změně postoje a pravděpodobnosti „bu-
merangového efektu“ jako funkci zakotve-
nosti v hodnotové orientaci*.

V. N. Subkin (Novosibirsk) předložil
sdělení *Kvantitativní vyhodnocování ve vý-
zkumu kolektivu*. K výzkumu vztahů ve
skupině vědeckých pracovníků použil pěti-
bodového systému.

J. P. French (Michigan, USA) v pří-
spěvku *Metodologické problémy lékařské
sociální psychologie* dokumentoval nutnost
vystihnout kauzální mezičlánky mezi sociál-
ním prostředím a nemocí.

A. L. Svencickij (Leningrad) shrnul
výzkumy zaměřené na *Zvýšení efektivity
interviewu jako metody sociální psycho-
logie*.

H. B. Gerard (Kalifornská universita,
USA) v příspěvku *Účinek přisnosti výběru
na sympatii ke skupině* interpretoval z hle-
diska disonance teorie fakt, že čím více
subjekt trpí, aby něčeho dosáhl, co se po-
tom ukáže jako bezcenné, tím pozitivněji
hodnotí to, čeho dosáhl.

L. Bark a N. S. Mansurov (Moskva)
předložili sdělení o *Metodě „sociálních jed-
notek“ v sociální psychologii*. Sociálními
jednotkami chápou statisticky vydělené sku-
piny lidí, pro něž je charakteristická pří-
tomnost řady parametrů.

J. Janoušek (Praha) v předloženém
příspěvku *Reverzibilita interakční analýzy*
posoudil možnost využít ke klasifikaci in-
terakčních jednotek reverzibility procesu
interakce mezi iniciátorem a příjemcem.

Celkově materiály zařazené do programu
symposia ukazují, že složitost sociálně psy-
chologických jevů není dnes již důvodem
k rezignaci na jejich exaktní zachycení a
rozbor. Usilovné přezkoumávání různých
výzkumných metod postrádá však dosud
širší, propracovanou teoretickou bázi.

2. Další symposium se zabývalo *Utváře-
ním osobnosti v kolektivu*. Jeho organiza-
tory byli L. I. Božovičová (Moskva) a
U. Bronfenbrenner (Cornell University,
USA). Symposium si kladlo za cíl objas-
nit, jaká je úloha jednotlivých sociálních
faktorů působících na subjekt, a jakou roli
tu má naopak sám subjekt, jeho minulá
zkušenost, vztahy k okolí a vlastní aktivita.

L. I. Božovičová v referátu *Stálost
osobnosti, proces a podmínky jejího utvá-
ření* shrnula výsledky práce svého kolektivu
zabývajících se výzkumem utváření mravní
stálosti osobnosti u dětí. Mezi použitými
výzkumnými metodami měl hlavní místo
„přetvářecí experiment“, tj. výzkum dětí
v podmínkách aktivního formování jejich
osobnosti.

Jednotlivé oblasti tohoto výzkumu byly
konkretizovány v příspěvcích L. S. Slavi-
nové *Výzkum dětí s afektivními formami*

chování, E. S. Machlachová O některých podmínkách utváření vlastností osobnosti školáků v kolektivu, E. J. Savoňková Věkové zvláštnosti v orientaci dítěte na hodnocení jinými lidmi a sebehodnocení, M. S. Nejmarková Výzkum zaměřenosti osobnosti u dospívající mládeže.

U. Bronfenbrenner v referátu *Odeza na tlak vrstevníků ve srovnání s tlakem dospělých u sovětských a amerických školáků* shrnul výsledky srovnávacího výzkumu na sovětských a amerických školách. Hypotéza, že v sovětském prostředí děti pocítují tlak vrstevníků jako méně konfliktní vůči hodnotám dospělých než v prostředí americkém a anglickém, a že se více identifikují se zásadami chování dospělých, byla v podstatě potvrzena.

T. E. Konniková (Leningrad) hovořila v referátu *Úloha kolektivu v utváření osobnosti dítěte* o vlivu kolektivu na přeměnu požadavků vychovatele v motivy aktuální pro dítě. Jsou k tomu nutné dvě podmínky -- vytyčení vhodného a přitažlivého cíle kolektivu a možnost aktivní účasti každého člena na jeho realizaci.

A. Bandura (Stanford, USA) v referátu *Úloha zástupného učení ve vývoji osobnosti* na základě experimentálního materiálu dokumentoval, že všech forem učení lze dosáhnout prostřednictvím pozorování chování sociálních modelů a jejich zpevňování. Účinnost obrazových modelů se vyrovná účinnosti modelů živých, což objasňuje výrazný vliv prostředků masové komunikace. Děti nenaodobují u modelu vše, zvláštní vliv má prestižní status, sociální moc modelu a specifické odměňovací a trestací důsledky jeho chování.

V referátu B. Zazzo (Paříž) *Srovnávací analýza hodnot „já“ u dítěte a dospívajícího* byl posouzen vliv sociálně kulturních faktorů na sebeuvědomění. Jestliže se vývoj sebeuvědomění u dětí ze sociálně nižších rodin opožďuje, avšak škola rozdíl vyrovnává, v adolescenci rozdíl už nemohou být vyrovnány, neboť právě v tomto období diferenciací budoucích sociálních rolí akcentuje existující rozdíly.

V rámci symposia byla předložena řada dalších příspěvků:

L. Kohlberg (Chicago): *Vztahy mezi zralostí morálního úsudku a morálním chováním*, M. L. Hoffman (Michigan, USA) a H. D. Saltstein (MIT USA): *Způsoby výchovy dětí a vývoj vědomí*, K. Perron (Paříž): *Vliv kulturního prostředí na vývoj hodnotového systému u dítěte*, W. Vier (Berlín, NDR): *Standard a struktura morálních úsudků v 5., 7. a 9. ročníku*, J. M. Rabbie (Utrecht, Holandsko): *Kulturní srovnávací výzkum způsobů výchovy dětí v USA a západní Evropě*, P. V. Vasiljev (Charkovo, Bulharsko): *Srovnávací výzkum zaměřenosti školákovy osobnosti*, M. Sokołowska (Varšava, Polsko): *Úloha rodiny a školy v utváření postoju mládeže vůči jejím životním perspektivám*, J. L. Kolominskij (Minsk, SSSR): *Experimentální výzkum meziosobních vztahů ve třídě*, M. I.

Boriševskij (Kijev, SSSR): *Kolektiv a utváření sebekontroly v chování mladších žáků*, M. Gomelaury (Tbilisi, SSSR): *Konflikty v období adolescence a sociální očekávání*, A. Dalla Volta (Janov, Itálie): *Frustrace v duševním vývoji dítěte*, H. Chuckrow a F. Steuer (Cornell University, USA): *Ověření metody Nejmarkové* (srv. výše o jejím příspěvku), P. L. Gorfunkel (Iževsk, SSSR): *Závislost stimulující síly motivu na době jeho realizace*, G. I. Ščukina (Leningrad): *Kognitivní zájem jako faktor ovlivňující vývoj osobnosti adolescence*, M. Hurtig (Paříž): *Souvislost psychosociálního vývoje a sociokulturního prostředí*, S. Komlósi (Maďarsko): *Ovlivnění postoju školních dětí k učení a práci rodinnou atmosférou*, J. Aronfreed (Pennsylvánská universita, USA): *Internalizace sociální kontroly prostřednictvím trestu*, L. Jackson (Londýn): *Projektivní test pro výzkum základních sociálních vztahů dětí*, F. H. Palmer, A. Haeblerle a J. Kagan (New York): *Faktory ovlivňující skóry mentálních testů*, D. V. Antonov (Kalinin): *Mravňí vědomí a jeho funkce*.

V tomto symposiu se ukázalo nejvíce styčných bodů mezi problematikou rozpracovávanou sovětskými a americkými psychology. Symposium zároveň dokumentovalo velký výchovný dosah sociálně psychologického výzkumu.

3. Symposium *Vývoj osobnosti v podmínkách různých kultur*, řízené O. Klinebergem (Paříž) a organizované H. Tajfelem (Oxford, Anglie), navazovalo na značný rozvoj kulturně srovnávacích výzkumů v posledních letech. V úvodu bylo poukázáno na hlavní problém těchto výzkumů: teoretický model musí obsahovat údaje z různých kultur na vyšším stupni obecnosti, což předpokládá testování hypotéz v podmínkách odlišných od těch, v nichž vznikly.

E. Jacobson (Michigan, USA) v referátu *Metodologické problémy v kulturně srovnávacích výzkumech* podal přehled hlavních současných mezinárodních kulturně srovnávacích projektů a výzkumů.

H. Tajfel a G. Jahoda (Oxford, Anglie) hovořili o *Vývoji pojmů o vlastních a jiných národech, a postojů k nim u dětí*. Soustředili se zejména na vztah mezi vývojem afektivních a kognitivních složek postojů. Bylo prokázáno, že pozitivní emocionální postoj vůči vlastní národní skupině se zakládá u dětí v raném věku.

J. P. Averkieva (Moskva, SSSR) referovala na téma *Osobnost a kultura*. Na základě shrnutí faktů sovětské psychologie a etnografie analyzovala psychické zvláštnosti etnických společenství.

M. Cesa-Bianchi (Milán, Itálie) hovořil o *Dvou kulturně srovnávacích výzkumech socializace*. Oba výzkumy vznikly na základě podnětu konference o kulturních rozdílech dětí a mládeže v Chicagu v r. 1964. Jeden se týká postojů vůči zákonům a pravidlům, druhý se zabývá řešením úkolů a interpersonálním chováním.

H. A. Witkin (New York, USA) referoval o *Kulturních vlivech ve vývoji kognitivního stylu*; zvláštní pozornost věnoval dimenzi závislosti či nezávislosti vnímání na poli.

R. Diaz-Guerrero (Mexico) zhodnotil první výsledky *Kulturně srovnávacích výzkumů vývoje osobnosti u školních dětí*. Srovnávací výzkum se prováděl v Austinu (USA) a Mexico City.

Dále byly předloženy příspěvky:

W. E. Lambert (McGill University, USA): *Slovně asociační odpověď ve srovnání amerických a francouzských monolingvistů s kanadskými monolingvisty a bilingvisty*, M. Zavaloni (New York): *Hodnocení sebe a budoucnosti u mládeže*, A. Heron (Zambie): *Experimentální výzkumy duševního vývoje v podmínkách rychlé kulturní změny*, M. Cole (Irvine, USA): *Jazyk a učení na základě výzkumu dětí liberického kmene Kpele*, D. A. Tachmasib (Baku, SSSR): *Přestavba osobnosti Azerbajdžanky v nových sociálních podmínkách*, S. N. Ghei (Vermont, USA): *Multivariační analýza potřeb (na vzorcích amerických a indických studentů)*, F. Berrien (USA), S. Ihawara (Tokio): *Kulturně srovnávací výzkum japonských a amerických hodnot*, P. Mussen (Berkeley, USA): *Výzkum venkovských puertorikánských chlapců z rolnických a dělnických rodin*, S. H. Irvine (Bristol, Anglie): *Faktorová analýza afrických schopností a vědomostí*, N. Pelluso (Turin, Itálie): *Aspekty vývoje logického a kombinačního myšlení u lidí na různých kulturních úrovních*, J. L. Tapp (Chicago): *Integrované schéma kulturně srovnávací analýzy chování a motivace (na indických vzorcích)*, H. Gulliksen (Princeton, USA): *Faktorová analýza postojů mezi různými národnostními skupinami*, B. S. Dohrenwend a B. P. Dohrenwend (New York): *Sociální třída a typ psychických poruch*, A. Altmyšbaev a A. Brudnyj (Frunze, SSSR): *Vzájemný vliv kultur a změny v psychologii Kirgizů*.

Na sympoziu vystoupil s diskusním příspěvkem také prezident kongresu A. N. Leontjev. Zdůraznil zrychlující se proces kulturního a psychického vyrovnávání lidí, k němuž v dnešním světě dochází. Zároveň připomenul, že je nutno výrazněji odlišit specifiky psychologického přístupu k těmto otázkám.

Symposium ukázalo, že kulturně srovnávací výzkumy mají specifický význam pro problematiku rozvojových zemí, které jsou do značné míry do těchto projektů zapojeny, mají však svůj dosah i pro země civilizačně vyspělé. Měla by proto být zajištěna i účast našich sociálních psychologů na podobných projektech.

4. Značnou pozornost vzbudilo symposium o *Psychologii vzájemných vztahů lidí v malých skupinách*. Organizátor H. Hiebsch (Jena) v úvodu zdůraznil význam malých skupin pro poznání sociálního života lidí a potřebu teoretické integrace faktů v této oblasti narůstajících.

J. L. Moreno a Z. Moreno (New York) v obsáhlém referátu *Sociometrie a mikrosociologie, některé principy mikrogrup* podali nástin principů a metod sociometrického systému. Sociometrie je podle nich nutný krok výzkumu v kterémkoliv hodnotovém systému a může být dobře aplikována i na kolektivy v socialistické společnosti.

S tímto názorem polemizoval v diskusi V. N. Kolbanovskij (Moskva), který sociometrii vysoce ocenil, zároveň však poukazoval na její společensko-historickou podminěnost.

A. Tabouret-Kellerová (Strasbourg, Francie) hovořila o *Validitě lingvistických kritérií jakožto psychologických kritérií situace v malé skupině*. Zkoumala úhrn jazykových komunikací v diagnostické skupině se zřetelem k variaci vztahu mezi nově užívanými a znovu užívanými substantivy v průběhu řady sezení.

M. Vorweg (Jena, NDR) se zabýval *Vývojovými faktory v malých skupinách*. Faktorovou analýzou byly odkryty dva základní faktory — „tendence k zhušťování komunikací“ a „tendence k uvolňování komunikací“. Při převažování první tendence se objevoval třetí faktor — „tendence k izolování specialistů“.

E. Gunderson (San Diego, USA) hovořil o *Struktuře malé skupiny a výkonu v extrémních podmínkách*. Shrnl poznatky o skupinové interakci a výkonu při dlouhodobé izolaci na výzkumné stanici na jižním pólu.

L. Langová (Jena, NDR) předložila referát *Efektivnost distribuce rolí ve skupinách řešících problémy*. Pro větší část úkolů byla ověřena hypotéza, že přísouzení rolí odpovídajících skupinovému úkolu má zlepšující účinek na skupinový výkon.

M. Deutsch (Columbia University, USA) referoval o *Kooperativních a konkurenčních procesech při řešení konfliktů*. Shrnl výsledky výzkumu různých strategií v podmínkách hry z hlediska navození spolupráce.

J. L. Kennedy (Princeton, USA) se zabýval *Některými účinky změny skupinového projektu na výkon při simulaci „obchodu“*. V laboratorních podmínkách dosáhl tým složený převážně z abstraktně myslících jedinců výrazně lepšího výkonu.

M. Feffer (New York) v referátu *Decentrační implikace sociální interakce* použil Piagetova decentračního pojmu v interpersonální oblasti. Efektivní sociální interakce je funkcí schopnosti každého zúčastněného jednotlivce posuzovat své chování z více než jedné perspektivy současně.

B. Bass (Pittsburgh, USA) se zabývá *Použitím samostatných cvičení v malých skupinách pro administrativní trénink a výzkum*. V referátu byly popsány typy cvičení a zobrazen materiál týkající se řady problémů organizační psychologie.

F. D. Gorbov (Moskva, SSSR) přednesl referát *Experimentální a klinický aspekt vzájemného vztahu individua a skupiny*. Vložil princip integrativního hodnocení činnosti skupiny v jejím sukcesivním i si-

multálním zŕetēzení a popsal řadu původních metodik k její registraci.

A. P. Sopikov (Leningrad, SSSR) předložil příspěvek *Vliv skupiny na chování člena skupiny*. Zkoumal konformismus při vnímání délek metodou vlivu umělé skupiny, která po předchozí domluvě odpovídala experimentátorovi nesprávně, na pokusnou osobu.

Do symposia byly dále zahrnuty příspěvky:

H. Fischer (Zürich, Švýcarsko): *Komunikace a organizace v malých skupinách*, B. Hornowski (Poznaň, Polsko): *Vliv morálních postojů v malých pracovních skupinách*, B. H. Raven (Los Angeles): *Psychologické účinky obměňovaných vzorců vzájemné závislosti v triádě*, I. V. Golubeva, I. M. Ivaňuk (Leningrad): *Efektivnost práce malých skupin*, L. N. Fomenko (Leningrad): *Výběr optimálních skupin ve výrobních podmínkách*.

Symposium potvrdilo vzrůstající zájem o problematiku malých skupin. Sociometrie je stále široce využívána k výběru lidí pro malé skupiny, pro zmapování skladby těchto skupin po stránce vzájemných emocionálních vazeb. Těžiště se však dnes zřejmě přesouvá od klasické sociometrie k otázkám skupinové dynamiky. Středem pozornosti se stává rozbor kooperace, interakce a komunikace.

Kromě uvedených čtyř symposií vystoupila sociálně psychologická problematika i v symposiích dalších: *Motivy a vědomí člověka*, *Problémy výzkumu osobnosti*, *Práce a osobnost* atd. Bohužel zdaleka ne všechny — často velmi důležité — příspěvky mohly být předneseny a prodiskutovány.² Pokud jde o sociální psychologii, bylo rozhodnuto pořádání menších specializovaných mezinárodních konferencí.

Celkově svědčil kongres o velkém rozmachu sociální psychologie v současné době. Jak ukázalo jednání a jak potvrdily rovněž osobní rozhovory s pracovníky různých zemí, vznikají ve všech vyspělejších zemích specializované a dobře vybavené výzkumné instituce pro sociální psychologii. To je významné momentum pro nás, kde zejména oddělení sociální psychologie Psychologického ústavu ČSAV nemá dosud základní podmínky pro rozvoj výzkumné práce. Poznatků z mezinárodního psychologického kongresu bude využito pro činnost našich pracovišť, zabývajících se sociální psychologií, i pro činnost sociálně psychologické sekce Československé psychologické společnosti.

Jaromír Janoušek

K začátku priemyselnej sociológie

Buržoaznými revolúciami nastolená kapitalistická sociálnoekonomická formácia vytvorila základ pre rozvoj moderného spôsobu výroby. Feudálna rozdrobenosť bola vy-

striedaná vyššou kvalitou kooperovania výrobných síl, určujúcou sa stala kolektívna výroba. Reprodukčný proces v ekonomike sa realizoval vo väčších, menších i veľkých spoločenstvách ľudí. Nová ekonomická základňa spoločnosti intenzívnejšie determinovala rozvoj prírodných a spoločenských vied. V tom čase Marx vedecky formuloval kategórie výrobných síl a výrobných vzťahov. V 19. storočí sa začala vytvárať, diferencovať od iných spoločenských disciplín, sociológia. Jej hlavným predmetom záujmu sa stali existujúce a fungujúce ľudské spoločnosti.

Vedno s inštitucionalizovaním sociológie začal proces jej diferenciácie podľa špeciálnych oblastí vedeckých interesov o spoločenský život. Napriek tomu do 20. rokov nášho storočia nezasahovali sociologické záujmy do sféry materiálnej výroby, sociológia sa vždy zastavila pred bránami fabrik. Sociológovia ešte nespoznali tlak potrieb praxe na rozšírenie a špecializovanie sociologickej teórie a empirie v oblasti priemyslu. K tomuto poznatku došli náhodne, a nie sociológovia, ale ľudia z oblasti riadenia výroby a psychologovia z vysokej školy.

Centrum progresu výrobných síl po prvej svetovej vojne sa presunulo z Európy na americký kontinent. Tam najďalej pokročila priemyselná revolúcia a rozšírená reprodukcia kapitálu kladla veľké nároky na intenzívne využívanie celého komplexu výrobných síl, na zvyšovanie produktivity práce. V Chicagu, v meste Cherron, zamestnávali veľké telekomunikačné závody 30 000 ľudí. Okolo roku 1920 dostal sa podnik do situácie stagnovania výroby. Známe metódy zainteresovania pracujúcich na zvyšovaní produktivity práce nevedli k lepším výsledkom. Majstri, vedúci cechov a oddelení si sťažovali na nedobrú pracovnú klímu poznačenú nezáujmom na zvyšovaní pracovných výkonov, na silnejúcu antipatičnosť zamestnancov k práci a napätosť vzťahov medzi ľuďmi. Vedenie podniku Western Electric sa rozhodlo uskutočniť pokus, ktorý v dejinách sociológie považujeme za vydatený experiment v spoločenských vedách, lebo položil základy sociológie priemyslu.

Experiment začal podrobným štúdiom vybranej skupiny piatich dievčat, ktoré pracovali na montovaní telefónnych relé. Pozornosť bola sústredená na zisťovanie vplyvu fyzických faktorov na výrobu. Skupina dievčat pracovala pod stálym lekársym dozorom, podrobila sa mnohým lekársym prehliadkam a testom. Experimentom boli hľadané najoptimálnejšie podmienky pracovného prostredia, organizácie práce a reprodukovania pracovných síl. Bol menený spôsob a intenzita osvetlenia pracoviska, teplota a vlhkosť vzduchu, dĺžka pracovnej doby, počet a trvania pracovných prestávok, spôsob odmeňovania a výplaty miezd. Experimentá-

² V tomto sdělení vycházím proto především z oficiálního programu symposií, aby přehled byl úplnější.

tori boli prvýkrát prekvapení, keď pri zníženom osvetlení dosiahla skupina dievčat vyššie pracovné výkony a po dvoch rokoch takýchto výskumov vzrástla produktivita práce o 40%. Výsledky vedecky posúdili pracovníci Harvardskej vysokej školy v čele s psychológom profesorom Mayo (1880 až 1949). Pozitívne stránky pokusu zaujali profesora tak, že sa rozhodol vo výskume pokračovať a v krátkom čase obrátil pozornosť zo strany skúmania fyzických činiteľov na stranu ľudských vzťahov, ktoré panovali v skupine piatich dievčat. Profesor Mayo zistil, že skupina bola organizovaným jednotným kolektívom, v ktorom vládli dobré interné a externé vzťahy, interesy formálnej a neformálnej skupiny neboli v disproporcii.

Profesor Mayo rozšíril experiment a výskum aj na druhú skupinu dvanástich pracovníkov, ktorí montovali z hotových dielcov panely. Tento kolektív bol tiež z hľadiska potrieb výroby dobre organizovaný, ale výsledky produkcie nezvyšoval v kvalite ani v kvantite. Skúmanie príčin umožnilo výskumníkom poznať pôsobenie zákonitostí, ktoré determinovali chovanie členov skupiny na základe nepísaného a nedeklarovaného kodexu, ktorý však napriek tomu bol uznávaný a dodržiavaný každým príslušníkom pracovného kolektívu. Jeho zásady možno približne vyjadriť takto: 1. neusiluj sa veľa pracovať, ak by siš sa o to snažil, nebudeš mať dôveru ostatných v skupine, budeš „povyšencom“! 2. nepracuj nápadne málo, ak by si tak robil, nebudeš mať sympatie spolupracovníkov v skupine, budeš považovaný za „lenivca“! 3. nebuď v úprimnom vzťahu s vedúcim skupiny, nehovor mu nič také, čo by mohol využiť na neprospech tvojich spolupracovníkov; ak to nebudeš rešpektovať, kolektív skupiny ťa odsúdi ako „pätolizáča“ a „zradcu“!

Sila sankcií tejto neformálnej skupiny bola pôsobivejšia než sila skupiny formálnej, než sila celej formálnej hierarchie správy a vedenia závodu.² Experiment a skúsenosť potvrdili silu neformálnej (prvotnej) pracovnej skupiny.

Harvardská vysoká škola založila oddelenie „ľudských vzťahov“, ktoré viedol profesor Mayo. V čase svetovej hospodárskej krízy vydal svoje prvé sociologické dielo *Ľudské problémy industriálnej civilizácie* a neskôr *Sociálne problémy industriálnej civilizácie*. Mayo, filozoficky omedzený idealistickým svetonázorom a metafyzickou metódou, vyslovuje veľké znepokojenie: „Chaos utrpenia a zlosti... ovládol našu niekedy hrdú civilizáciu“, napísal v roku 1945. Príčinu nevidí v základnom antagonizme protirečení, ale v rozvinutej technike. „Následky narušenia rovnováhy medzi rozvojom technických a sociálnych znalostí v spoločnosti sa ukázali katastrofálnymi.“³ Východisko vidí v organizovaní novej „živeľnej

spolupráce“ a obracia sa k technokratom. Sila inžinierov a vzdelaných manažérov môže už v cechoch očakovať „ducha kolektívu“. Manažéri a inžinieri sa majú okrem svojich technických a ekonomických odborností stať špecialistami v narovnávaní vzťahov medzi ľuďmi. Konflikty v spoločnosti označuje ako „chorobu spoločnosti“, spoluprácu, harmóniu ľudských vzťahov ako príznak „sociálneho zdravia“, a protest proti existujúcemu spoločenskému poriadku ako „sociálnu anomáliu“. Pramene konfliktov nehľadá v nevyhovujúcom ekonomickom usporiadaní spoločnosti, ale v psychických komplexoch. Hovorí, že treba preinventarizovať rysy ľudskej psychiky a stimulovať správanie ľudí na takých vlastnostiach ako ctižiadosť, potreba spoločenského uznania, úsilie o kariéru, o spolupatričnosť, doporučuje sledovať a využívať náboženské cesty, potrebu vlastného prejavu a tiež možnosti využiť radosť, ktorú spôsobuje proces práce. Mayo kladie dôraz na prácu s ľuďmi v malých neformálnych skupinách, na ich vzdelávanie, pretože na tom závisí spokojnosť pracujúceho človeka. Utilitárne interesy kapitalistickej industrializácie spoločnosti využili výsledky Mayových experimentov, vedeckých záverov a vytvorili priaznivé podmienky pre rozvoj sociologickej priemyslu.

Vedecký prínos experimentu realizovaného pred 46 rokmi v telekomunikačných závodoch pod vedením profesora Maya je v tom, že objavil zákonitosť, na základe ktorej v každej formálnej ustanovenej pracovnej skupine objektívne vzniká, jestvuje a funguje neformálna skupina, ktorá mocne ovplyvňuje život a činnosť celej pracovnej skupiny. Tak bolo možno vysloviť ďalšie vedecké poznatky, že objem výroby závisí na spokojnosti ľudí s prácou, na postoji k práci, čo závisí od neformálnej štruktúry pracovnej skupiny a v nej platného nepísaného kodexu. S týmito faktami dnes počítajú oba typy industriálnej spoločnosti, priemyselná sociológia je jednou z vedeckých disciplín v teórii vedeckého riadenia súčasnej vyspelej kapitalistickej a socialistickej spoločnosti.

Viliam Leschnitzký

Jan Tauber: Třikrát za sociologii venkova v roce 1966

Ve dnech 17.—30. března 1966 jsem navštívil Sovětský svaz (na pozvání Společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí v Moskvě), abych zde přednášel o současné československé sociologii venkova. Ve dnech 20. června—2. července jsem se zúčastnil Světové konference o pozemkových reformách v Římě a konečně ve dnech 10. srpna až 5. září byl jsem hostem svých vědeckých přátel v Anglii a Irsku a využil jsem této příležitosti k tomu, abych se zúčastnil kon-

¹ J. Brown: *The Social Psychology of Industry*. London, 1959.

² L. Baritz: *The Servants of Power*. Middletown, 1960, s. 93.

³ E. Mayo: *The Social Problems of an Industrial Civilization*, Boston 1945.

gresu Evropské společnosti sociologie venkova v Maynooth u Dublinu v Irsku.

I.

V Sovětském svazu existují už mnohé instituce zabývající se sociologií venkova:

1. *Sociologické oddělení Filosofického ústavu Akademie věd SSSR*, kde se věnují kromě metodologie sociologickým problémům průmyslové práce, volného času atd., i sociologii venkova. Oddělení vede prof. J. V. Osipov s cca padesáti spolupracovníky. V roce 1967 vznikne z tohoto oddělení samostatný sociologický ústav Akademie, kde bude též oddělení sociologie venkova asi s dvaceti odborníky; nyní je v sociologickém oddělení Filosofického ústavu jen malá skupina, skládající se ze dvou až tří lidí, kteří začínají soustavněji studovat sociální problémy vesnice. Zde se A. I. Libanov s dvěma dalšími vědeckými pracovníky zabývá sociální problematikou rolnictva.
2. *Sociologická laboratoř katedry vědeckého komunismu Moskevské státní univerzity* má pět vědeckých pracovníků a řadu aspirantů. Zabývá se studiem sociální struktury zemědělského a venkovského obyvatelstva a sociální mobilitou se zvláštním zřetelem k rolnictvu. Tuto laboratoř i katedru vede prof. J. V. Aruťuňan. Zatím toto pracoviště je nejaktivnější složkou sovětské sociologie venkova.
3. *Sociologická laboratoř při Leningradské univerzitě*, tzv. Institut komplexních společenských výzkumů (inkl. zemědělství a venkov). Tato laboratoř je zatím největším sociologickým pracovištěm SSSR. Zabývá se převážně sociologií práce a průmyslu. Laboratoř vede V. A. Jadov. V Leningradu se zabývají také otázkami metodologickými a sociální strukturou.
4. *Oddělení konkrétních sociologických výzkumů při Etnografickém ústavu Akademie věd SSSR*. Zabývá se sociologií kultury na venkově. Toto oddělení rovněž vede J. A. Aruťuňan.
5. V Akademii společenských věd při Ústředním výboru KSSS je oddělení konkrétních sociologických výzkumů, které na základě zpráv místních organizací KSSS sestavuje elaboráty sociologické povahy. Zde se také zabývají efektivností politické a ideologické práce na venkově.
6. *Ústav zemědělské ekonomiky* (prof. Kolesněv) na Timirjazově akademii zemědělských věd ustavuje skupinu pro sociologii venkova.
7. Ústředí Komsomolu vybudovalo *Institut pro studium problémů mládeže*, který také věnuje značnou pozornost zemědělské mládeži.
8. V Novosibirsku je *Laboratoř statisticko-matematických metod*, kde působí Dr. Subkin; také se zabývá matematickými metodami sociologického výzkumu

venkova. Pod jeho vedením pracuje na metodologii sociologie venkova T. I. Zaslavskaja.

9. Otázkami sociálních důsledků mechanizace zemědělství se zabývá V. G. Vjenzher v *Institutu zemědělské ekonomiky Akademie věd SSSR*.
10. Na *Vysoké škole pedagogické v městě Orel* věnuje se sociologické problematice venkova S. Sucharev.
11. Na *oddělení propagace ÚV KSSS* věnuje se sociologickým problémům zemědělské propagace P. J. Simuš.
12. Na *Institutu filosofie Běloruské akademie věd* se zabývá sociologií venkova S. Davidjuk.
13. V *sociologické sekci Institutu filosofie Moldavské akademie věd* v Kišiněvě pracuje S. Jegurazov, který se rovněž zabývá sociologickými otázkami venkova.
14. V *Lesnickém institutu* (Lesomechaničeskij institut) ve Sverdlovsku působí jako vedoucí katedry marxismu-leninismu S. Rjekurov, který se zabývá problémy sociologie venkova (nikoliv lesnictví).
15. P. Gugušvili, ředitel *Institutu ekonomiky a práva v Tbilisi* se zabývá sociálními, historickými a ekonomickými problémy rolnictva a zřídil ve svém ústavě oddělení sociologie venkova.
16. V. M. Kvačachija z Filosofické fakulty university v Tbilisi se svou skupinou mladých sociologů se zabývá otázkami sociologie vědomí — do značné míry i problémy socialistického vědomí rolnictva. Kvačachija je současně vedoucím sociologické laboratoře na univerzitě v Tbilisi, která se zabývá rovněž problémy sociologie venkova.
17. Uvažuje se o zřízení skupiny pro sociologii venkova při katedře marxismu-leninismu Timirjazovy akademie zemědělských věd (Vysoká škola zemědělská v Moskvě — S. Saskovec).

Uvedená pracoviště jsou zatím ve stavu zrodu a všechna mají v programu se v příštích letech podstatně rozšířit. V příštích měsících vzniknou pravděpodobně další pracoviště v oboru sociologie venkova, a to jak v zmíněném Institutu sociologie Sovětské akademie věd, tak na řadě vysokých škol, akademií, při Institutu zemědělské ekonomiky ministerstva zemědělství atd. Podle vyjádření akad. Kolesněva se sociální problémy rolnictva a vůbec sociální a psychologická problematika venkova posunula do popředí zájmu a je problémem číslo jedna sovětského zemědělství.

Z významných prací z oboru sociologie venkova, které v dohledné době vyjdou, je třeba se zmínit o Aruťuňanově knize *Sociální struktura rolnictva*. Před dvěma lety vydal tentýž autor práci *Rolníci za druhé světové války*. (Je již rozebrána.) Na trhu je dosud kniha *Mechanizátoři sovětského zemědělství v letech 1929—57*. Nedávno vydal

knihu *Kolchozy — škola kolchozního rolnictva*.

Nejvýznamnější sovětský sociolog venkova je prof. Arufunjan, který je vzděláním historik. Snad proto živě sdílél můj názor, že sociologie a historie má co nejúžeji spolupracovat. Považoval spojení sociologie s historií v našem Institutu v Praze za velmi progresivní myšlenku. Sám má rovněž v úmyslu na svém pracovišti spojit historii zemědělství se sociologií venkova a považuje oddělování současné historie zemědělství od sociologie venkova za umělé, nemarxistické a neživotné.

Prof. Osipov vypravoval o nynějším stavu příprav na zřízení Sociologického ústavu Sovětské akademie věd. Roku 1967 bude mít Institut již 350 vědeckovýzkumných pracovníků. Zřídí navíc pobočné pracoviště v Leningradě, Sverdlovsku a Novosibirsku. Pro Sociologický ústav se již staví nová budova. Ústav bude mít deset oddělení s příslušnými laboratorii. Bude zde například oddělení všeobecné teorie, mezitřídních vztahů, společenských skupin, chování jednotlivce ve společnosti, sociologie města, sociologie venkova, mládeže, protispolečenských jevů, sociální psychologie, sociální demografie, sociální statistiky (v úzké návaznosti na Ústřední statistickou komisi) a jiné. Navíc budou v ústavu centrální laboratoře, a to: 1. pro metodologii a techniku, 2. pro kvantitativní a matematické zpracování výsledků výzkumu. V ústavu bude též vytvořeno oddělení pro výzkum veřejného mínění.

Sociologická společnost, již prof. Osipov předsedá, má sedmdesát kolektivních členů (sociologických pracovišť); sekce pro sociologii venkova má devět členů a vede ji prof. Arufunjan.

Rozvoj sociologie venkova v ČSSR a v ostatních socialistických zemích je sledován v SSSR s velkým zájmem a všeobecně byla uznána nutnost spolupráce sociologie venkova s historií zemědělství a zemědělskou ekonomikou. Všechna navštívená vědecká pracoviště si přála udržovat s naším Institutem i s pracovišti sociologie venkova na vysokých školách zemědělských trvalé kontakty a zorganizovat výměnu pracovníků. Byla pocífována nutnost větší kooperace pracovníků z oboru sociologie venkova i v mezinárodním měřítku. Vesměš byl projevem souhlasu s výsledky listopadové konference sociologů ze socialistických zemí v r. 1966.

II.

V Římě jsem byl hostem světové Organizace pro výživu a zemědělství (FAO). Konference poskytl delegátům příležitost seznámit světovou veřejnost s výsledky pozemkových reform a s problémy, které se staví do cesty uskutečnění hlubších strukturálních změn v zemědělství.

Rezoluce sice obsahuje obecnosti přijatelné všem účastníkům konference bez ohledu na politickou nebo geografickou příslušnost, například, že má být pořádána řada regionálních porad o pozemkových reformách, že má

být pokračováno v materiální a odborné pomoci těm zemím, které samy nejsou schopny provést hlubší pozemkové reformy (pokud o to požádají kompetentní orgány Spojených národů), že orgány Spojených národů mají pokračovat ve vydávání analytických zpráv a studií o pozemkových reformách a jejich postupu — ale význam konference nespočívá v rezoluci, nýbrž v tom, co bylo přeneseno delegáty z těch zemí, kde byla úspěšně provedena pozemková reforma.

Byla zde početná (12) a dobře připravená delegace sovětská, v čele s prezidentem Leninovy akademie zemědělských věd akademikem P. P. Lobanovem a jeho spolupracovníkem prof. J. Tulupnikovem. Významnou i početnou delegaci (5) vyslalo též Rumunsko; byli zde zástupci Polska, Jugoslávie, Kuby (5), kteří měli velký ohlas. Tuto delegaci vedl dřívější předseda pozemkového úřadu Kuby a nynější prezident Akademie věd Nunez Jimenez. Zastoupena byla též Albánie.

Téměř všechny země světa vyslaly delegace, z nichž mnohé předložily významné materiály, bez nichž se sotva obejdou budoucí badatelé světové problematiky pozemkových reform. Promluvil jsem na konferenci o sociálních důsledcích vědeckotechnické revoluce a nezbytnosti agrárních přeměn, aby mohly být výsledky vědy a techniky soustavně využívány.

III.

Dále jsem se zúčastnil kongresu *Evropské společnosti sociologie venkova o budoucnosti evropské vesnice*, který se konal v obci Maynooth u Dublinu.

Kongres se konal v koleji Sv. Patricka v Maynooth u Dublinu, která je součástí tamější katolické university, byl zahájen 22. srpna. Pozdravil jej předseda Evropské společnosti sociologie venkova prof. J. V. Hofstee, vedoucí katedry rurální sociologie a sociometrie na Vysoké škole zemědělské ve Wageningen (Holandsko), a též irský ministr zemědělství Ch. J. Haughey: irské zemědělství potřebuje prý takovou sociologii, která se obírá nejen teoretickými otázkami, ale také řeší konkrétní sociální problémy zemědělství a venkova. Sociální problematika zemědělství na celém světě se posunula na první místo v souvislosti s hlubokými strukturálními změnami na venkově, resp. industrializací zemědělské výroby. Bylo typické pro katolické Irsko, že v předsednictvu kongresu zasedal i kardinál arcibiskup dr. Thomas Morris, který mimo jiné řekl, že Církev si váží vědeckého poznání, a že je nutný plynulý dialog se společenskými vědami.

První referát proslovil prof. Newman z katolické university v Maynooth na námět *Současný vývoj studia sociální problematiky venkova*. Zdůraznil význam společenské teorie jako hodnotícího měřítka ve výzkumu a upozornil na překotné změny v zemědělství, které přináší mnoho sociálních problémů. Diskuse k referátu prof. Newmana vyzněly v tom smyslu, že teorie může být jen tehdy

dobrym vodítkem, není-li pouhou imaginací.

Doc. D. F. Kühnen z Ústavu světového zemědělství v Göttingen promluvil o sociálních důsledcích pronikavých hospodářských a technických změn v poválečné Evropě. Tyto změny sice silněji ovlivnily průmysl a obchod, ale nepřímo působily i na zemědělství — zejména tím, že se od něho požadovala vyšší produktivita a kvalitnější výrobky, a nemálo také tím, že průmysl a služby z něho odčerpaly mnoho lidí. Tato okolnost prospěla zemědělství především v tom smyslu, že se zvětšil zemědělský závod a byla umožněna racionální výroba. Disparita v příjmech i ve způsobu života mezi zemědělstvím a průmyslem však pokračuje se všemi sociálními důsledky, což se projevuje zejména dalším odchodem lidí ze zemědělství. Kühnenův referát byl oponován prof. J. Bohlenem z Ames (USA) a prof. G. Marsellim z Itálie. Doplnili jeho zajímavý výklad zkušenostmi ze svých zemí. I další diskutující potvrdili, že nastává kvalitativně nová situace na vesnici v důsledku technicko-ekonomických změn nejen v zemědělství, ale v celém hospodářství — což má dalekosáhlý vliv na společenskou strukturu i na společenský vývoj.

Dále byla na pořadu přednáška prof. B. Benvenutiho ze sociologické sekce Výzkumného ústavu pro zemědělskou ekonomiku a sociologii v Benátkách. Jeho referát se zabýval formalizací funkcí nově narůstajících institucí venkova a věnoval se především teoretické části této problematiky. Doc. Gałęski z Polska a dr. P. Rambaud z Francie polemizovali s názory Benvenutiho, ale omezili se jen na některé partie z jeho velmi široce koncipovaného referátu.

24. srpna se konala celodenní exkurze. Shlédlí jsme mimo jiné osídlovací projekt, prováděný tzv. Zemědělskou komisí (orgán, který vykupuje půdu a osídluje na ní bezzemky, kteří jinak houfně emigrují z Irska do všech konců anglosaského světa). Viděli jsme dvě desetihektarové usedlosti, které byly velmi racionálně uspořádány. Hospodáři si však postesklí, že brzo neobstojí v konkurenci s většími závody.

25. srpna jsme pokračovali v kongresovém jednání. Přednášel anglický sociolog R. E. Pahl z fakulty společenských věd Kentské university v Canterbury o souvislosti (continuu) mezi městem a venkovem — v podstatě úvaha o urbanizaci venkovských oblastí a také o prvcích venkovské civilizace a psychiky, kterou zanášejí noví přesídlenci z vesnic do měst. I když to byl vynikající referát, přece bylo možno v něm najít mezeru — což učinil E. Lupri z NSR a dr. Cvjetičanin ze Záhřebu, jejichž oponentské posudky přečetl a doplnil prof. Kötter z NSR. I já jsem vystoupil s diskusním příspěvkem a upozornil jsem na to, že Pahl kladl otázku příliš z hlediska polarity města a venkova a málo z hlediska uspořádání sa-

mostatného venkova, a že si méně všímal vlivu měnící se technologie zemědělství na sídelní otázky vesnice. Upozornil jsem též na některé vývojové rysy ve společenském životě venkova v důsledku industrializace zemědělství. Zmínil jsem se též o probíhajících teoretických pracích o vědeckotechnické revoluci v ČSSR a předložil jsem obšírný referát o povaze vědeckotechnické revoluce v zemědělství sekretariátu konference. Můj příspěvek byl příznivě komentován a dr. Pahl projevil přání s námi spolupracovat.

Holandský vodohospodář F. C. Prilevitz z Říšského plánovacího úřadu v Haagu se zabýval technickohospodářskými otázkami scelování a přetváření krajiny v Holandsku. Oponenty Prilevitzě byl J. P. Groog z Wageningen, který jej doplnil z hlediska sociologie.

Téhož dne zasedal také zvláštní ad hoc výbor, aby posoudil významnou práci prof. J. Bohlena z Ústavu rurální sociologie státní university v Iowa (USA). Jeho referát se nazýval *Nutnost výzkumu modelu přejímání poznatků v zemědělství*. Byla to velmi cenná studie o psychologických a sociologických procesech odehrávajících se při výkonu poradenské služby v zemědělství. Bohlen velmi významně přispěl k teorii šíření zemědělského pokroku a vyzývá k dalšímu prohloubení výzkumu. Velmi jej zajímalo, že se u nás rovněž zabýváme účinností metod šíření zemědělského pokroku a že existuje v Evropě mezinárodní srovnávací projekt stejného zaměření.

Na valném shromáždění členů Evropské společnosti sociologie venkova byla učiněna některá důležitá sdělení, například že Evropská společnost sociologie venkova má 400 členů a že příští kongres má být ve Wageningen v Holandsku od 1. srpna 1968. Potrvá asi týden a jeho námětem bude *Vývoj sociální struktury na venkově*; bude zde též jednáno o sociologii poradenství, o změnách v povaze rodiny a politického života, o výsledcích mezinárodního srovnávacího výzkumného projektu *Sociální důsledky mechanizace zemědělství*, který byl právě zahájen za účasti čs. sociologů z vysokých škol zemědělských v Praze, Brně a Nitře.¹

Světová konference sociologů venkova se bude konat až v roce 1970. Uvažuje se o těchto městech: Praha, Varšava, Bělehrad, Řím, Bonn. Mnozí členové předsednictva by uvítali, kdyby tato konference byla v Praze a tak se prohloubila kooperace se sociology ze socialistických zemí. Snaha o sblížení s marxistickými sociology se projevila i v návrhu, aby do předsednictva Evropské sociologické společnosti byli zvoleni někteří delegáti ze socialistických zemí. Plénem konference souhlasilo s návrhy výboru na doplnění členů o prof. J. Taubera z ČSSR, prof. S. Dubiče z Jugoslávie, doc. B. Gałęského z Polska a některých osobností ze západních zemí.

¹ O postupu srovnávacího výzkumu bylo jednáno v Praze 7. března 1967 v rámci mezinárodního kolokvia o vědeckotechnické revoluci v zemědělství.

Před ukončením kongresu zasedala také komise zabývající se mezinárodním srovnávacím výzkumem sociálních důsledků mechanizace zemědělství. Předsedal jí doc. Constandse z Wageningen. Jednalo se o tom, do jaké míry je rozpracována metodika výzkumu, eventuálně jak daleko postoupil samotný výzkum. Na výzkumu participuje ze západních zemí Holandsko, Francie, Dánsko, Finsko, Švýcarsko a NSR a ze socialistických zemí Polsko, Maďarsko, Jugoslávie a ČSSR. O účast na tomto výzkumu projevili zájem i sociologové z NDR, SSSR a Rumunska. Komise se usnesla nebránit přístupu dalších zemí, protože tato okolnost může jen zkvalitnit výsledky výzkumu. Českoslovenští delegáti mohli oznámit, že metodika je rozpracována do té míry, že na podzim (r. 1966) bude možno přikročit k terénnímu výzkumu. Projekt byl zařazen do oficiálního výzkumného plánu a metodika přizpůsobena podmínkám socialistické země. Bylo též navrženo, aby o postupu výzkumu bylo jednáno na symposiu o vědeckotechnické revoluci v zemědělství v Praze ve dnech 7.—9. března 1967, jehož se zúčastní i zahraniční členové projektu.

Kongres v Maynooth byl úspěšný: seznámil se současným stavem výzkumu v oboru sociologie venkova a přinesl mnoho podnětů pro další vědeckou práci. Projevila se též snaha po kooperaci se sociology ze socialistických zemí a byly navázány užitečné styky. Účastnilo se ho mnoho významných osobností, jejichž jména jsou zahrnuta v seznamu, který vydal Institut sociologie venkova a historie zemědělství pro potřebu všech našich rurálních sociologů.

Jan Tauber

Seminář k některým problémům lékařské sociologie

Ve dnech 7. a 8. listopadu 1966 pořádala sekce sociologie lékařství Čs. sociologické společnosti při ČSAV dvoudenní celostátní seminář k problémům lékařské sociologie. Seminář byl pořádán v Praze. Ze zahraničních hostů byla přiftomna doc. dr. Magdalena Sokolowska ze Sociologického institutu Polské akademie věd ve Varšavě. Semináře se zúčastnili odborníci různého zaměření: lékaři, sociologové, filosofové, statistici, organizátoři zdravotnictví a další. Jednání probíhalo v plénu formou referátů a diskusí a vedl ho předseda sekce sociologie lékařství MUDr. Pavel Vodák.

Na semináři byly předneseny tyto referáty: *Sociologie medicíny v Polsku a ve světě* (doc. dr. M. Sokolowska, Polská akademie věd, Varšava), *Medicínská sociologie a sociální politika* (doc. dr. V. Lamser, Sociologický ústav ČSAV, Praha), *Zpráva ze zasedání sekce lékařství na VI. světovém sociologickém kongresu v Evianu* (doc. dr. L. Růžicka, lékařská fakulta hygienická UK v Praze), *Invalidita a změněná pracovní schopnost*

v socialistické společnosti (prof. dr. R. Bureš, lékařská fakulta UK v Plzni), *Sociologický výzkum nemocnice* (dr. R. Fischel, Ústav pro doškolování lékařů, Praha),

Některé problémy sociologie dětského věku (prof. dr. K. Kubát, fakulta dětského lékařství UK Praha, dr. O. Štolová, ministerstvo zdravotnictví, dr. A. Syrovátka, Ústav pro péči o matku a dítě, Praha), *Sociologický výzkum mentálních defektů a duševních chorob dětského věku* (dr. P. Vodák, KÚNZ středoevropského kraje, Praha), *Sociologické problémy stáří* (prof. dr. F. Bláha, lékařská fakulta hygienická UK v Praze),

Problematika sebevražd z hlediska lékaře (doc. dr. Dobiáš, psychiatrická klinika FVL UK v Praze),

Problematika sebevražd z hlediska sociologa (doc. dr. L. Růžicka, lékařská fakulta hygienická UK v Praze).

Mimo tyto hlavní referáty byla přihlášena řada dalších diskusních příspěvků, například *Sociologické modely života* (dr. I. Sviták), *Lékařská sociologie a ekonomika* (dr. A. Slejškova), *Posuzování změněné pracovní schopnosti* (dr. V. Ovečka), *Sociologický výzkum nemocnice* (dr. V. Kalivoda), *Několik poznámek k teorii biosociálních skupin* (dr. H. Steinerová). Řada drobnějších diskusních příspěvků se týkala hlavních referátů nebo poukazovala na některé důležité problémy lékařské sociologie. (*Problematika interpersonálních vztahů ve zdravotnictví* — E. Kružík, *Ke koncepci empirických výzkumů ve zdravotnictví* — L. Sobotka, a další).

Bylo potěšující, že vedle teoretických referátů byla přednesena řada příspěvků, které vycházely z empirických poznatků vlastního výzkumu. Mnohé příspěvky potvrdily, že sociologické výzkumy v našich podmínkách jsou nezbytné, má-li dojít k úspěšnému odstraňování vlivů, které působí negativně na fyzické i duševní zdraví člověka.

Z tohoto hlediska byl zajímavý zvláště referát prof. dr. K. Kubáta a jeho spolupracovníků, který mimo jiné upozornil na vliv sociálních podmínek a vztahů v rodině na vývoj osobnosti dítěte a jeho zdravotní stav. I v našich podmínkách jsou dosud ve značné nevýhodě (nejen po stránce ekonomické) děti tzv. osamělých matek. Velkým problémem po stránce zdravotnické, psychologické a sociologické zůstává rovněž umístění a výchova dětí v kolektivních zařízeních (nemocnost těchto dětí je značně vyšší než nemocnost dětí žijících v rodině).

Otázkou dětí a mládeže z hlediska sociálně psychologického se zabýval dr. P. Vodák. Ve svém referátu ukázal na výsledcích výzkumů prováděných ve středoevropském kraji, jak nepříznivé sociální podmínky působí na vznik a rozvoj mentálních defektů a duševních chorob (rozvrácená rodina, alkoholismus rodičů, prostituce, nízká kulturní úroveň atd.). Například u delikventní mládeže souvisí jen relativně malá část delikventního chování s vrozenou sníženou inteligencí. Dále větší množství případů je podmíněno

vážným narušením socializačního procesu v rodině (nevhodný příklad rodičů a sourozenců, nedostatek vhodné motivace aj.). S podobnými závěry se setkáváme i u zahraničních sociologů, kteří za nejvážnější problém u delikventní mládeže ze sociálně nejnižších vrstev považují nedostatek vhodné motivace nebo neschopnost dětí a mládeže tuto motivaci vůbec získat (prof. Ollendorf).

Otázkami sebevraždy se zabývali doc. Dobíáš a doc. Růžička. Empiricky se ověřuje, že u nás, podobně jako v jiných industrializovaných zemích, stoupá počet dokončených sebevražd i sebevražedných pokusů. Sebevražednost je podmíněna mnoha faktory biopsychologické a sociologické povahy. Někteří psychiatři považují sebevražedný čin za jev převážně psychopatologický. Je ovšem problém, zda lze tímto způsobem vysvětlit tak vysoké procento pokusů o sebevraždu a dokončených sebevražd. Referenti správně zdůrazňují, že vedle těchto hledisek se musí nezbytně uplatňovat i aspekt sociologický. Mnozí sociologové se domnívají, že narůstání sebevražednosti v industriálních společnostech je podmíněno mimo jiné vzrůstem existenciálních frustrací. Prokazuje se, že se vzrůstem industrializace v mnohých zemích — bez ohledu na prudké zvýšení materiální životní úrovně — narůstají negativní sociální jevy: narušení interpersonálních vztahů, oddizení v pracovním procesu i ve spotřebě, byrokratismus, narušení hodnot ve společnosti a zvláště hodnot morálních, které podmiňuje vznik existenciálních frustrací. Výsledky výzkumů sebevražednosti u nás ukázaly, že sebevraždy jsou častější u mužů než u žen (zvláště u žen s nezaopatřenými dětmi); častější jsou u osamělých lidí — svobodných a rozvedených, a především u starších osamělých osob. Sebevražednost je větší ve velkých městech a v jejich centrech než na okraji měst, na venkově a podobně. Zvláště závažným sociálním jevem je vzrůstající sebevražednost dětí a mladistvých. Z hlediska sociologického je pozoruhodná tak zvaná manifestační sebevražda, kterou se individuum dovolává pomocí svého okolí (propuštění ze zaměstnání, přeložení na jiné pracoviště, neshody v rodině, izolace v kolektivu aj.).

Svoji závažností se k této problematice řadí i otázky gerontologické. V ČSSR nebyla této problematice z hlediska sociologického věnována dostatečná pozornost. Odborný zájem byl soustředěn převážně na otázky úzce zdravotnické, hygienické a na otázky sociální pomoci. Teprve v poslední době jsou činěny soustavnější pokusy zkoumat tento problém jak z hlediska psychologického a sociálně psychologického, tak i sociologického. Sociologickým otázkám gerontologie je v zahraničí věnována velká pozornost, mimo jiné proto, že stoupá počet občanů, kteří se dožívají vysokého věku. Podobně je tomu i v Československu, avšak znalost podmínek pro vytvoření vhodného prostředí (v nemocnicích, léčebných zařízeních, domovech důchodců, v bytových jednotkách) je nedostatečná. Zahraniční výzkumy ukázaly, že kon-

centrace starých osob do určitých domů nebo vytváření speciálních sídlišť jsou značně problematické, narušují přirozený rytmus života starého člověka, vedou ke konfliktům v interpersonálních vztazích a k pocitům izolace a zbytečnosti vlastní existence. Je narušena přirozená věková struktura sídlišť, která vede k jednostranné adaptabilitě individuí a k jejich předčasnému stárnutí psychickému i fyzickému.

Vedle těchto příspěvků, vycházejících převážně z empirických výzkumů, byla přednesena řada referátů teoretického charakteru. Jejich autoři se zabývali jednak vymezením a klasifikací lékařské sociologie jako samostatné vědecké disciplíny, jejím vztahem k ostatním vědním oborům (V. Lamsers), jednak vymezením a úkoly jednotlivých disciplín lékařské sociologie. Zvláštní pozornost otázkám výzkumu nemocnice věnoval ve svém referátu R. Fischl. Zdůraznil zvláště potřebu sociologických výzkumů v oblasti organizace a řízení zdravotnických zařízení, interpersonálních vztahů jak mezi zdravotníky navzájem, tak mezi zdravotníky, lékaři a pacienty, života na nemocničním pokoji aj. Přínos tohoto příspěvku je rovněž v tom, že autor upozorňuje na složitost problematiky sociologie zdravotnických zařízení a na to, že empirické výzkumy musí být teoreticky předem kvalifikovaně připraveny a prováděny. Měly by se opírat mimo jiné i o bohatou zahraniční literaturu a zkušenosti. Ve svém modelu zdravotnického zařízení se dr. Fischl snažil tento požadavek plně uplatnit. Doc. M. Sokolowska podala přehled o polské literatuře a výzkumech v lékařské sociologii a následně této problematice v zahraničí. Ukazuje se, že lékařská sociologie, a to jak v empirických výzkumech, tak i v teorii, má v Polsku značný předstih před námi. Souvisí to mj. s tím, že rozvoj polské sociologie nebyl násilně přerušen, jako tomu bylo v ČSSR. Lékařská sociologie je především rozvíjena v industrializovaných společnostech, kde urychlenou měrou narůstá potřeba všestranného průzkumu zdravotnických otázek v USA, NSR, Velké Británii, Francii.

Referáty, jak již bylo řečeno, vycházely jednak z dílčích empirických výzkumů, převážně zdravotnických zaměřených, jednak se zabývaly některými teoretickými otázkami lékařské sociologie. Vzhledem k tomu, že seminář podával přehled činnosti na úseku lékařské sociologie, domníváme se, že by bylo bývalo vhodné zařadit referát konceptní, který by nejen zhodnotil současný stav bádání, ale určil by i směry a tendence další badatelské činnosti (v rámci současných možností koordinovat dosavadní výzkumy a vymezit oblasti, jejichž zkoumání z hlediska sociologického se jeví jako nejnaléhavější).

Domníváme se, že seminář splnil očekávání účastníků. Pro svoji různorodost byl však spíše určen pro informaci širší vědecké veřejnosti, což bylo dáno i tím, že jednání probíhalo v plénu a nebyly vytvořeny pracovní sekce. To do určité míry narušovalo

i diskusi, neboť řešení speciálních otázek z referátů nebylo v širším plénu vždy možné. Nesporným kladem semináře bylo, že se stal příležitostí k setkání různých specialistů při řešení otázek, které jsou předmětem společného badatelského zájmu. Domníváme se, že by bylo užitečné pro širší sociologickou a lékařskou veřejnost, kdyby některé referáty ze semináře byly publikovány v celostátním měřítku (například v Čs. zdravotnictví, v Sociologickém časopise — třeba jako monotematické číslo, popřípadě v samostatné publikaci).

*

Aby badatelská činnost v lékařské sociologii mohla být intenzivněji rozvíjena, navrhovali bychom:

1. Vytvořit kartotéku—evidenci, ve které by byli zachyceni pokud možno všichni pracovníci na úseku lékařské sociologie (jejich pracovní zaměření atd.), a pokusit se zjistit alespoň základní údaje o zpracovávaných oblastech lékařské sociologie a výzkumech. Tento přehled publikovat v tisku, zajistit jeho pravidelné doplňování a publikaci přírůstků informací (nejméně jednou za rok v pravidelných lhůtách).
2. Zorganizovat seminář ke všem problémům lékařské sociologie, který by byl přehledkou dosud vykonané badatelské práce a pracovníků (seminář konaný 7. a 8. 11. 1966 může být v jistém smyslu považován za reprezentativní, i když ani zdaleka nepodal přehled o všech zpracovávaných otázkách — výzkumy prováděné na FVL UK, LFH UK v Praze, LF UK v Hradci Králové, LF v Brně atd.). Tento seminář by bylo vhodné pořádat vždy za delší časové období.
3. Realizovat semináře jen k určitým okruhům, například k problémům sociologie medicíny (role pacienta v nemocničním zařízení, vztah lékaře a zdravotní sestry, vztahy v nemocnicích atd.), a sociologie v medicíně (například patologicko-sociální projevy — sebevraždnost, delikvence, alkoholismus, toxikomanie aj.). Tyto semináře pořádat v kratších časových intervalech (alespoň jednou za rok) a považovat je za pracovní. Jejich smyslem by byla oponentura výzkumů, zpráv z výzkumů atd. v úzkém kruhu odborníků pracujících na relativně stejném úseku. (Předpokládá se, že zprávy o výzkumech a výsledky výzkumu by byly účastníkům semináře předem rozeslány).
4. Pokusit se — zpočátku alespoň pro pracovní účely — vymezit obsah sociologie lékařství a jejích disciplín s ohledem na hraniční obory (organizace zdravotnictví, tzv. sociální lékařství, psychiatrie, atd.). Tento problém je celosvětově zkoumán a různě řešen; domníváme se, že z ryze praktických důvodů by bylo třeba tento problém zkoumat i u nás intenzivněji než dosud (s ohledem na výsledky zahraničních bádání). I když nelze očekávat, že by teoretické vymezení působnosti jednotlivých vědeckých disciplín ovlivnilo stav výzkumů a badatelské činnosti vůbec, přispělo by v praxi alespoň k tomu, že by četné zdravotnické výzkumy nebyly považovány za sociologické, a naopak. Bylo by proto třeba zorganizovat i pracovní tým teoretiků sociologie lékařství.
5. Vytvořit při sekci lékařské sociologie „poradenskou“ službu v tom smyslu, že by sociologové, statistici, programátoři a další, pracující i mimo oblast lékařské sociologie, poskytovali konzultace těm, kdo chtějí pořádat sociologicko-zdravotnický výzkum a podobně. Tuto „poradenskou“ službu by bylo třeba organizovat centrálně.

Ladislav M. Sobotka

Z činnosti Čs. sociologické společnosti

11. ledna 1967 se konala přednáška australského filologa prof. E. Koch-Emmeryho z University v Camberu *O životních podmínkách v Austrálii*. Americký sociolog prof. dr.

Arnold Rose z Minnesotské university 13. ledna 1967 hovořil na téma *Proměna společensko-kulturních modelů v postupující americké revoluci*.

Sekke integrální antropologie zahájila svou činnost schůzkou 18. ledna 1967, na které hovořil doc. K. Mácha o poslání a úkolech sekce při studiu a výzkumu mezilidských vztahů. Dr. V. Kadlec se ve svém diskusním příspěvku zabýval především vymezením integrální antropologie z hlediska sociologie a dr. J. Wolf uvedl charakteristiku pojetí a činnosti sekce z hlediska dosavadní tradiční antropologie jako vědy o člověku. V diskusi dále vystoupili M. Purkrábek (k otázce profilových disciplín), M. Vyroubal (k pojetí a potřebě interdisciplín v armádní klasifikaci věd), dr. A. Fázik a dr. J. Šiklová (k otázce modelu člověka, pojmového aparátu a metodám studia člověka, stanovení etap práce sekce) aj. Na další schůzce 22. února přednášel dr. Z. Strmiska na téma *Sociologická skutečnost jako jednota a různost (sociologické poznámky k aplikaci kategorií struktury a systému)*.

Na schůzce sekce sociologie národnosti otázky 26. ledna hovořil dr. K. Pomaizl o *Národnostní otázce za socialismu* a byla projednána další práce sekce.

Doc. J. Procházka pojednal o svých zkušenostech z oboru sociologie venkova, získaných na studijním zájezdu do Jugoslávie na schůzce sekce sociologie venkova 22. února 1967.

Společně s Jednotou filosofickou byla uspořádána 13. února přednáška prof. J. L. Fischera *O objektivitě ve vědě*.

Alena Gabalová

*

Z činnosti Slovenskej sociologickej spoločnosti

27. 9. 1966 sa konalo I. valné zhromaždenie sociologickej spoločnosti na Pile pri Častej. Zpravu K niektorým otázkam súčasného stavu a rozvoja sociológie predniesol Doc. Dr. J. Pašiak CSc. Konfrontáciu programu a úloh spoločnosti vykonal Vojtech Wagner CSc. Za nového predsedu bol zvolený Dr. Martin Katriak CSc., vedeckým tajomníkom zostal Vojtech Wagner CSc.

28. 9. 1966 nadviazal na valné zhromaždenie seminár o VI. svetovom sociologickom kongrese v Eviane. Úvodný referát o pléne kongresu a hlavných problémoch predniesol Róbert Roško CSc., koreferáty z pracovných skupín ďalší účastníci kongresu zo Slovenska.

5. 10. 1966 bola hosťom spoločnosti poľská sociologička z odboru sociológie rodiny Mgr. Barbara Łobodzińska z Varšavy. Prednášala na tému *Výsledky výskumov predstav mladých ľudí o budúcom partnerovi*.

7. 10. 1966 pre sekciu sociológie vidieka prednášal Prof. Dr. Ing. J. Tauber z Prahy o *Riešení problémov sociologických a psychologických v poľnohospodárstve v Anglii*.

Ďalším hosťom spoločnosti bol v dňoch 24.—28. 10. 1966 predseda Slovenskej sociolo-

gickej spoločnosti, Zdravko Mlinar z Lublane. Pod patronátom sekcie sociológie vidieka prednášal v Bratislave na tému *Výskum spoločenskej participácie v lokálnych spoločenstvách*. Ďalej prednášal pre naše odbočky v Nitre a Prešove.

Na 5.—8. 12. 1966 pripravila sekcia sociológie práce spolu s Krajskou komisiou pre vedecké riadenie v Západoslovenskom kraji kolokvium o sociológii práce. Behom štvordňového rokovania prednášali: Prof. Dr. Alfred Klein z university v Rostoku, NDR, Prof. Dr. Hegedüs András a Dr. Márkus Mária z Maďarskej akadémie vied, Ing. Parányi György z Budapešti, MLR, Mgr. Eugénusz Halpern, Jageloňská univerzita, Krakov, Mgr. Jerzy Indraszkiewicz, podnikový sociológ, Krakov, a Mgr. Teresa Denisová, podniková sociologička, Tarnov, PLR, Dr. Dragoslav Slejška CSC. a Doc. Bedřich Weiner z Prahy, z Bra-

tislavy potom: Prof. Ing. Pavel Stahl, Róbert Roško CSC., Ing. Sigfrid Milly, Dr. Štefan Hora, Ing. Olga Kontšeková CSC., Olga Grünnarová, Ing. Vasil Ducár, Doc. Ing. Ernest Fabian CSC., Ing. Anton Eliáš, Dr. Jozef Magala, Ing. Ladislav Jašík a prom. psychológ Imrich Tichý.

Krajskou komisiou pre vedecké riadenie pri KR ČSVTS, Bratislava, Ul. Obrancov mieru č. 39 bol z tohto kolokvia vydaný zborník.

19. 12. 1966 sa konala prednáška významného francúzskeho sociológa Prof. Georga Friedmanna na tému: *Technický pokrok — sloboda či otroctvo?*

Na začiatok roka 1967 pripravila Slovenská sociologická spoločnosť celoslovenský seminár k sociológii mládeže v Prešove, 23.—24. februára.

L. Friedová

Z domova...

Ústav pro politické vědy

navrhl vybudovat prezident republiky Antonín Novotný ve své prosincové zprávě *Ke kontrole usnesení ÚV KSČ z listopadu 1965 o činnosti ústředních orgánů*. (Denní tisk 21. XII. 1966.) Jde o samostatné a specializované vědecké pracoviště pro politické vědy, které by všestranně zkoumalo procesy probíhající v naší společnosti. Pracoviště by vedle vlastní badatelské činnosti v těsném sepětí s praktickou činností strany pomáhalo sjednocovat činnost ve státním společenskovo-vědním výzkumu, syntetizovalo a dále rozvíjelo výsledky práce těchto pracovišť. — „Za nejvýhodnější organizační formu... považujeme vytvoření Ústavu pro politické vědy při ÚV KSČ, který by byl v soustavě institucí ústředního výboru strany volně zařazen. Ústav by byl budován jako badatelské centrum s několika vědeckými pracovníky a nutným počtem pomocných odborných pracovníků. Činnost ústavu by měla začít výzkumy, které jsou již relativně vyzrálé a pro praxi pracoviště potřebné.“

Základní sociologický výzkum na Slovensku

Prof. Andrej Sirácky, ředitel Sociologického ústavu SAV, v rozhovoru otištěném v týdeníku *Kultúrny život* (1966, č. 49) pojednává o hlavních úlohách základního sociologického výzkumu na Slovensku: Je soustředěn v SÚ SAV a na katedře sociologie FFUK; aplikovaná sociologie se pěstuje v různých institucích. SÚ SAV byl pověřen výzkumem sociální struktury socialistické společnosti se zřetelem na Slovensko. Prvou etapou je výzkum života a socialistického vědomí družstevních rolníků, který se začal roku 1964. „Projekt má reprezentativní charakter, skúmalo sa 125 JRD na území celého Slovenska. Spolu 3500 respondentov. Metóda: dotazníky, anketa, štandardizovaný rozhovor. Už z predbežných výsledkov výskumu vidno, že pri riešení pracovných výsledkov družstiev sa takmer úplne zaznávali mimoeconomické faktory (kultúrny, sociálny, výchovný, ideový)... Vysoký vekový priemer a prevládajúci podiel ženskej pracovnej sily značne ovplyvňuje produktivitu práce. Vznikajú veľmi komplikované vzťahy vnútri družstva a medzi družstevníkmi (vedenie, autorita, organizovanie práce, funkcie, odmeňovanie, demokratizácia). Ťažko sa prekonáva malomeštiacka, individualistická

mentalita; úsilie jednotlivcov sa koncentruje na osobné, rodinné, skupinové záujmy, kým problémy družstva, poľnohospodárstva a socializmu majú len sekundárny význam.“ — Důležitý je zejména problém identifikace rolníka s družstevním způsobem výroby. „I keď socialistická revolúcia v sfére drobnej poľnohospodárskej výroby zrušila súkromovlastnícké vzťahy, nová kvalita družstevnovlastníckych vzťahov nemá ešte adekvátny odraz v psychike roľníkov. Mechanizmy, ktoré spejú k integrácii roľníka a družstva, nie sú dosiaľ „zabehané“. Dvoma extrémnymi výrazmi straty identifikácie sú tendencie (nepatrná) k „reprivatizácii“ a tendencia úniku z poľnohospodárstva“.

Spojení sociologie s ekonomikou

je dnes běžně chápáno jako výraz snahy postihnout řízenou realitu v její komplexnosti, praví doc. dr. J. Kohout v článku *O sociologii pro vedoucí hospodářské pracovníky* (měsíčník Moderní řízení 1966, I., č. 4). Podnik — pokračuje — „je vždy aglomerací určité techniky, určitých ekonomických vztahů, také však určitých sociálních skupin a vazeb mezi nimi“. Hospodářští vedoucí se denně setkávají s tím, že např. fluktuace v podniku zdaleka není způsobena jen vyšší mzdou jinde, že ji vyvolává i sociální klima, styl práce mistrů a řada podobných faktorů; a tak již sama praxe vede k zájmu o sociologii. Požadavek, aby ředitel byl dříve profesí sociolog či psycholog, vychází z překonané polyhistorické koncepce ředitelské profese. „Avšak vzhledem k tomu, že praktické řízení a vedení lidí reprezentuje vlastně každodenní práci se sociálními skupinami a uvnitř nich, cítí vedoucí hospodářský pracovník právem, že by jeho znalost sociologie a psychologie měla být ne-li tedy profesionální, potom jistě zase větší, než je tomu u každého běžného pracovníka; tedy větší, než jen součást obecného vzdělání a informací“.

Sociologie stáří,

gerontologie, směr sociologických výzkumů životních forem starých lidí, který se prosazuje na Západě (viz ČS 1966, 6), našel by zřejmě značné úkoly a odkryl by bolestnou problematiku stáří také u nás. Svědčí o tom např. dvojí pojednání Ivana Klímy v LN (1966, č. 46 a 49) a množství odpovědí čtenářů, zejména těch, kteří „stojí již na břehu řeky Léthe a čekají na zavo-

lání převozníka ve smutném vědomí, že nemají mnoho co ztratit“. Autor zjišťuje rozbořem těchto dopisů — a to je vlastně první faktografický materiál budoucí čs. gerontologie —, že nejčastější životní pocity starých lidí jsou hořkost z nezaslouženého opomíjení, pocit marnosti a vykořeněnosti, pocit „přetržené souvislosti, odtržení na jedné straně od světa hodnot vlastního mládí, na druhé straně odtrženost od vlastních dětí, které už byly zrozeny v období nedůvěry ke všemu, co předcházel“. V dopisech jsou bohužel i stížnosti bezbranných důchodců, „kteří se jenom se slzami v očích mohou bránit výrokům, že na svůj důchodeček nemají právního nároku, tedy že jim jejich penzi dává veřejná ruka jaksí z milosti“. — Ivan Klíma není patrně informován o zákonu č. 40/58 Sb. (nyní už bohudík zrušeném), jehož důsledky, často ještě daleko drastičtější, než je uvedeno v citovaném plangu důchodce, by mohly tvořit další faktograficko-statistický materiál k problematice čs. gerontologie, stejně jako statistická paralela věkového rozložení a příjmů důchodců podle jejich povolání a zaměstnání. Klímovo spisovatelské pero by také zřejmě dovedlo odhalit příčiny „hořkosti z nezaslouženého opomíjení“ u mnohých starších pracovníků vědecké a kulturní fronty. Také v rozhlasu jsme slyšeli další informaci o této problematice, že totiž jen v Praze na 200 tisíc důchodců hledá vhodné zaměstnání.

Plně lze souhlasit, že všude tu jde o nepalcivější otázky, „které se musí dotýkat každého člověka, jehož cítění a myšlení není zcela otupeno“, že prezírání starších lidí (nejen v jejich problémech, nýbrž i v jejich kvalitách, rysech osobnosti) „velmi vážně a někdy až tragicky ohrožuje možnosti mravního růstu mladých“; že na vztahu k starým lidem „lze prověřit skutečnou hodnotu společenských ideálů i panujících lidských vztahů“.

Kandidátské obhajoby ze sociologie

Věstník ministerstva školství a kultury (10. XII. 1966, ročník XXII, sešit 34) uveřejnil *Oznámení Státní komise pro vědecké hodnosti, jímž se vyhláší seznam pracovišť, při nichž jsou zřízeny stálé komise pro kandidátské obhajoby*. Pokud jde o sociologické vědy (skupina věd: 13), jsou zde uvedena tato pracoviště: Vysoká škola politická ÚV KSČ v Praze, Filosofická fakulta University Komenského v Bratislavě, Sociologický ústav ČSAV v Praze, Ústav marxismu-leninismu pro vysoké školy při UK v Praze a Sociologický ústav SAV v Bratislavě. — Současně upozorňuje Státní komise pro vědecké hodnosti, že na pracovištích, při nichž jsou zřízeny stálé komise pro kandidátské obhajoby, lze podávat také žádosti o povolení obhajob doktorských disertací, vypracovaných v příslušném oboru, popřípadě jeho úseku.

Sociologický výzkum ve stranické práci

V poslední době se v praktické činnosti komunistů stále více využívá sociologie, konstatuje teoretický a informační časopis komunistických a dělnických stran Otázky míru a socialismu (1966, 12), a pokračuje: V současné době probíhá v KSČ celá řada pokusů o praktické uplatnění sociologie v politické práci strany v okresech a v krajích. Jedním z nich je výzkum názorů komunistů na politickou výchovu, skutečný obvodní organizací KSČ v Praze 8.

Autoři (Augustin, Kosina a Matys) informují pak o metodologických principech, jimiž se řídili, o přípravě průzkumu a jeho předběžných výsledcích, o nichž uvedena stať jedná podrobněji. V závěru shrnují své teoretické názory: Sociologie strany a stranická práce jako teoretická disciplína se teprve začíná formovat; problematika sociologických výzkumů ve straně není však okrajovou záležitostí. „Její úspěšné řešení v teoretické i praktické rovině bude tvořit jeden ze základních předpokladů pro studium a osvětlení toho, jaké je skutečné místo a postavení marxistické sociologie jako společenské vědy i jako důležité součásti vědeckého řízení společnosti“.

O pokračující dezintegraci rodiny

svědčí další statistické údaje z konce roku 1966, které se týkají především hlavního města. Praha drží mezi ostatními československými městy primát v rozvodovosti: z 2 807 rozvedených manželství šlo v 1 535 případech o manželské dvojice s nezletilými dětmi, jichž bylo takto postiženo 2 086. Rozvodovost svědčí o postupující dezintegraci zejména mladých manželství, a to mezi druhým a třetím rokem jejich trvání. V 69 případech se také rozešli lidé, kteří spolu žili déle než 30 let; nejčastějším důvodem rozvodu je tu naprostá nesnášenlivost, která se postupem doby stupňovala.

Svědectvím o narušeném morálním stavu společnosti v oblasti sexuální je dále skutečnost, že valem přibývá pohlavních chorob (RP 1966, 351). Ve srovnání s 1.—3. čtvrtletím 1965 se počet onemocnění kapavkou zvýšil o 23,2 %, a zvýšil se i počet onemocnění příjici; bylo hlášeno 686 případů, o 67 více než loni. Čerstvých nákaz bylo 52, z toho na Slovensku pouze jedna. Stoupá také potratovost — za prvních devět měsíců roku 1966 bylo provedeno 67 106 interrupcí na žádost proti 58 217 ve stejném období roku 1965. To má přirozeně neblahé důsledky populační — za rok 1966 očekáváme (podle údajů dr. J. Prokopce, RP 1967, č. 10) další úbytek kolem deseti tisíc nenarozených ve srovnání s rokem 1965. V němž ovšem populační situace také nebyla příznivá. K tomuto absolutnímu poklesu nadto dochází v době, kdy se zároveň značně zvýšil počet žen ve věku potencionálního mateřství — jen za léta 1963—1965 přibýlo sto tisíc žen ve věku 18—29 let. Úmrtnost zaznamenala v r. 1965 značný

vzestup, zemřelo 141 018 osob; v roce 1966 nedošlo k žádnému zlepšení.

Sociologie řízení

Ve všech průmyslových státech světa existuje problém zvýšení úrovně řídicí činnosti, její profesionalizace a zvědečtění. Zvýšení úrovně řídicí činnosti je všude ve světě považováno za jednu z rozhodujících rezerv dalšího rozvoje výrobních sil. Zkoumáme-li, na kterých činitelích další rozvoj závisí, dojdeme k závěru, že je to na prvním místě úroveň těch vědních oborů, jejichž poznatky mají být v řídicí činnosti využívány. Jde především o takové vědní obory jako kybernetika, psychologie a sociologie, teorie organizace a další vědní obory, které přinesly řadu poznatků, jejichž využití by podstatně zvýšilo úroveň práce — dovozuje prof. inž. J. Řezníček v časopise *Moderní řízení* (1966, 6).

Jak mnoho zde máme dohánět a v čem může pomoci aplikace sociologie na řídicí proces, ukazují fakta, jimiž autor svá doporučení doprovází: Naši vedoucí věnují pouze 14 % svého času zásadním perspektivním koncepčním otázkám, zatímco 60 % času připadá na operativní činnost a zbytek na práce, jež nelze přesně vymezit. Další negativní rys je nízký podíl práce z vlastní iniciativy (40 %), vysoký podíl práce kolektivní (75 %), zejména schůze, jednání, a nízký podíl práce individuální. Snímky pracovního dne také ukazují, že v práci vedoucích pracovníků jsou zhruba jen dvě třetiny práce skutečně nutné, zatímco plnou třetinu tvoří práce zbytečné, které by měl vykonávat někdo jiný. — Nedostačuje ani úroveň odborného vzdělání našich vedoucích hospodářských pracovníků. Jen 40 % pracovníků ve vedoucích funkcích splňuje požadavek odborného vzdělání. Stále existuje vysoký počet praktiků (osob pouze se základním vzděláním) v řídicích funkcích. „To je tím závažnější, že 70 % vedoucích pracovníků je mladších 45 let, čili jsou to pracovníci, kteří měli a mají předpoklady pro doplnění chybějícího vzdělání“. V závěru autor doporučuje organizovat různé typy účelových kursů, v nichž by těžištěm byla samostatná práce posluchačů pod vedením učitelů.

Pohled do školních lavic

V *Občanské výchově* (1966, 1) se pokouší učitelka Roháčková o objektivnější pohled do školních lavic a uvádí podle vlastního výzkumu některá fakta doplňující četné varovné hlasy o předčasném pohlavním životě naší mládeže. Autorka především soudí, že z charakterových rysů mládeže zarážejí některé vlastnosti, např. větší sobectví, vyplývající z touhy po co největším uplatnění individuality člověka — což je zřejmé i reakce na dřívější jednostranné zdůrazňování jen a jen kolektivního života. V citových vztazích mládeže — pokračuje autorka — je něco nezdravého: „Přibývá

sexuálních vztahů mezi žáky 2., 3. ročníků, přicházejí nám žádosti o povolení sňatků před maturitou, dokonce i když se žákyně nemusí vdávat; tyto vztahy často nepříznivě ovlivňují prospěch žáků. Zarážejí nás nedobré signály otupění vztahů chlapců a děvčat, signály hrubšího vzájemného chování, jež není jen výrazem pubertálního siláckého projevu zakrývajícím skutečnou hloubku citů. Společenské chování těchto dvojic nebývá pěkné. Okázale dávají najevo své vztahy, chovají se až příliš intimně, asi tak, jak to vidí ve filmu. Když s nimi hovoříme o nevhodném společenském chování a snažíme se působit hlavně na děvčata, pokládají nás většinou za nemoderní, zkostnatělé škarohlidy.“ — Autorka kritizuje i působení literatury nevhodné pro mládež a soudí, že je třeba „důrazně zapůsobit na náš film, rozhlas, literaturu, aby se nesnažily přesvědčovat mládež, že něco ztrácí, když už v sedmnácti letech plně nežije.“

... i ze světa

O práci sociologa ve společnosti

promluvil prof. dr. Jan S z c z e p a ŋ s k i, nově zvolený předseda Mezinárodní sociologické asociace, v prosincovém čísle *Kultury* (1966). Sociologie patří k nejpobulárnějším směrům studií — je však otázka, zda ve společnosti je dost pracovních příležitostí pro nové sociology. Skutečnost ukazuje, že asi 30 % absolventů sociologických studií v Polsku je umístěno na vysokých školách a ve vědeckých ústavech. Další pracovní možnosti jsou v průmyslu, kde zatím pracuje asi sto sociologů. Stále větší počet sociologů zaměstnávají také obory, jako je plánování, urbanistika, zdravotní služby, tisk, instituce zabývající se rozšiřováním kultury atd. Povolání sociologa se teprve počíná formovat a univerzitní studia se snaží přizpůsobit se tomu. Učitelé sociologie vidí více oblastí pro uplatnění sociologa než představitelé praxe. Vcelku se však prof. Szczepański neobává, že by se v nejbližší době vyskytly obtíže při zaměstnávání sociologů. Pouze snad v akademických střediscích, zvláště ve Varšavě, ale i tu je nabídka v rovnováze s poptávkou.

Sociologického rozboru populačních změn v SSSR

se dožaduje Lev Dionin v prosincovém čísle časopisu *Voprosy filosofii* (1966). Na základě analýzy početnosti sovětských rodin dochází k závěru, že v SSSR existuje celková tendence ke zvolnění tempa populačního růstu a jistá stabilizace populačních procesů. Pokles počtu rodin s více dětmi počal nejen v městech, ale i na venkově. Podle počtu dětí v rodině dělí autor sovětské republiky do tří skupin; do první patří Estonsko a Litva, kde je největší procento rodin o dvou osobách a velmi málo

rodin s více dětmi; v druhé skupině (Bělorus, Ukrajina, Litva, Moldavie a RFSSR) převažuje rodina o třech osobách; republiky středoaasijské (Kazachstan, Turkmenie, Uzbekistan atd.) mají největší procento rodin s větším počtem dětí. Největší procento rodin s více dětmi je mezi dělnictvem a kolchozníky, nejmenší u duševních pracovníků. Tak tedy (uzavírá autor) v míře historického rozvoje, při vzrůstu životní a kulturní úrovně mas počet rodin s více dětmi klesá, což způsobuje mírnější vzrůst populace. Proto je třeba společné práce sociologů, demografů, ekonomů a jiných odborníků, aby byly stanoveny metody optimálního regulování populačních procesů.

Politická věda v USA

Význam a úloha politické vědy v USA neustále roste v souvislosti se snahami uplatnit ji v širším měřítku jako teorii politického jednání v mezinárodní i vnitřní politice. Přibližně ze dvou tisíc universit v USA je na více než jedné třetině politická věda samostatným předmětem výuky, asi na čtvrtině jsou samostatná oddělení (katedry) politické vědy a na ostatních jsou učitelé politické vědy zařazeni do oddělení sociologie, ekonomie, historie nebo sociálních věd. Ovšem ve výuce jsou stanoveny kursy politické vědy pro všechny vysokoškolské studenty jako součást celkového systému politické indoktrinace, a mimoto existuje specializovaná výuka politické vědy. Průzkum na hlavních amerických univerzitách ukázal tendenci — pokračuje Vladimír Soják v *Nové myslí* (1966, 24) — k rostoucímu podílu mezinárodních vztahů a komparativní politiky v systému výuky politické vědy; tyto komparativní studie jsou nyní především zaměřeny na socialistické a rozvojové země.

Pokud jde o směry politické vědy v USA, autor uvádí směr vycházející z tradice humanitních věd, který se snaží vysvětlit společenskou skutečnost především na základě rozboru myšlení a duchovní struktury života lidí. Druhý, novější směr je charakterizován jako scientismus, jehož důležitou složkou tvoří používání kvantitativních matematických metod. Nejvýraznější se tyto tendence projevují v behaviorismu, jehož nástup v politické vědě znamená hlavně vycházení z výzkumu individuálního a skupinového chování, zdůraznit mezivědní jednotu sociálních věd, věnovat větší pozornost přesnosti, měřitelnosti a kvantitativní technice a vypracovat systematickou empirickou teorii.

Informativní studie Sojáková uvádí dále základní literaturu předmětu a je uzavřena výkladem o postoji různých směrů americké politické vědy k marxismu a socialismu.

Problémy vysokoškoláků v Jugoslávii

Pojednává o nich časopis *Jednota* (1966, XXI, č. 51/52). Rozbor situace mladých odborníků vychází z výmluvných statistických dat: Z cca 700 tisíc dělníků, kteří vstoupili

do zaměstnání v období 1961—1965, bylo 58 % nekvalifikovaných; také přes 40 % ředitelů podniků nemá žádoucí kvalifikaci. „Na druhé straně — pokračuje rozbor — v seznamu osob hledajících zaměstnání, se-staveném k 1. červenci roku 1966, je na 1 600 osob s vysokoškolským vzděláním, více než 1 000 osob s vyšším odborným vzděláním a více než 10 000 osob se středním odborným vzděláním. Pozornost zasluhuje i to, že více než 87 % těch, kdo hledají zaměstnání a mají vysokoškolské vzdělání, jsou lidé do 40 let věku. To prakticky znamená, že se mladým odborníkům, zejména těm, kteří končí vysokou školu (a těch je, jak se uvádí ve Svazovém výboru, nejvíce), velmi těžce otvírají dveře do zaměstnání“.

O rozvoji sovětské sociologie

podal zprávu J. Fastyn ve varšavské *Trybuně* (1966, č. 374), z níž vyjímáme údaje o konkrétních úkolech, které nyní sovětské sociologové studují a řeší. (Je to zároveň doplněk k informacím o sovětské sociologii v *SC* 1966, 4.) Vnější rozmach sociologie v SSSR — prof. Szczepański použil dokonce termínu „eksplozja socjologii“ — charakterizuje, že během čtyř let (1960—64) vyšlo na 10 tisíc sociologických publikací; provádí se sta průzkumů v kolchozech i továrnách, knihy z oboru sociologie jsou rychle roz-brány, mezi vysokoškoláky roste zájem o společenské vědy, stranické orgány pořádají sociologické přednášky, ředitelé továren se radí se sociology o příčinách fluktuace dělníků atd. Současně však se leningradští sociologové dožadují skupinové přetřechů malých pracovních skupin ve velké vědecké a výzkumné centra, jež by byla vybavena nejmodernější početní technikou a mohla se specializovat na jednotlivé problémy.

Z konkrétních úkolů sovětských sociologů autor uvádí studie o problémech práce a řízení, a zejména podrobné a objevené studie o dělnické třídě, o kvalifikaci a vzdělání dělnictva, o jeho ambicích a ideálech, o poměrech v závodech atd., kterážto problematika je shrnuta v knize o dělnické třídě a technickém pokroku. Tato publikace z roku 1966 je založena na sociologických průzkumech, které byly prováděny ve velkých závodech města Gorki (loděnice a továrna GAZ na výrobu aut Volga). Kniha je příkladem dobré sociologické práce, a proto stranické i hospodářské orgány ji používají jako jakési vadumecum při řešení komplikovaných společenských problémů sovětského průmyslu.

Další směr studií je věnován problematice volného času a vytváření optimálního programu odpočinku a zábavy. Průzkumy volného času ukázaly, že nejvážnějším problémem volného času je — jeho nedostatek. Třetinu dne stráví člověk prací; dalších šestnáct hodin je mu k dispozici jen zdnalivě. Po odečtení času nutného pro spánek a pochůzky zůstane zbytek, který se dělí na dvě části: ztráta času při cestě do práce

a z práce a při obstarávání domácnosti. Obě tyto položky absorbují tolik času, že vlastně tvoří největší překážku pro kulturní rekreaci. Proto sovětští sociologové soudí, že nejdůležitější otázkou je hledání rezerv volného času pomocí změn ve struktuře mimopracovní doby. Hlavní důraz je proto třeba klást na rozvoj a modernizaci všech druhů služeb. Proto také při budování experimentálního sídliště v jihozápadním předměstí Moskvy povstal jeho plán ze spolupráce mezi Institutem filosofie a sociologie Akademie věd a Akademií architektury. Byla vzata v úvahu doporučení sociologů, kteří architektům navrhli optimální uspokojení bytových, kulturních i společenských potřeb budoucích obyvatel i nové formy mezilidských vztahů v tomto sídlišti.

Počátky adaptace

je název úvahy o prvním kroku nově nastupujících zaměstnanců, kterou A. Žmuda otiskl ve varšavské Trybuně (1967, č. 14). Studie je opřena o průzkum názorů a zkušeností skupiny více než dvou set nových pracovníků zaměstnaných v závodech nejdéle čtyři měsíce, jež provedli sociologové závodů Leninovy huti, a o souběžné závěry pracovníků Ústavu sociologie práce Polské akademie věd, kteří prováděli podobný výzkum v dalších podnicích, zejména v závodech těžkého průmyslu. Výsledky obou průzkumů lze krátce shrnout v řadu závěrů:

Více než 70 % dotázaných má kladný poměr k práci, 25 % částečně kladný, zbytek však zcela negativní. Informace o výši výdělků se splnily v 87 %, ale pokud jde o podmínky práce (hluk na pracovišti, teplota atd.) pouze v 20 %; podmínky práce byly těžší, než bylo lze soudit z předběžných informací.

Podle výzkumů sociologů PAV si noví pracovníci v jiných závodech stěžují na technické podmínky práce, na špatný stav strojů, na to, že nemohou uplatnit svou kvalifikaci apod. Z hlediska psychologie a sociologie práce jsou zajímavá především tato zjištění: Atmosféra v pracovních kolektivech není vždy dobrá; nově nastupující pracovníci oceňují kladně péči a pomoc brigádníků a v druhé řadě mistrů; méně však oceňují chování soudruhů, s nimiž spolupracují. U nich totiž převažuje „odborné tajemství“. Střeží si své nabyté zkušenosti a odbornou zdatnost právě tak žárlivě, jako kdysi v době cechů. Také školní příprava k rychlé adaptaci mladých pracovníků je označována jako nedostatečná — „struktura závodních škol není vždy zaměřena k potřebám průmyslu“.

Vcelku tedy polské sociologické průzkumy „prvního kroku v práci“ ukazují mnohé vážné problémy adaptace a zdůrazňují, že to nejde jen o pouhý akt přijetí nového pracovníka, ale především o důležitý a složitý problém jeho adaptace v novém prostředí, a to právě v době prvních týdnů a měsíců; uvedené průzkumy pak signalizují, o jaké konkrétní otázky a nedostatky při této adaptaci jde.

Sociologický rozbor fašismu a nacismu

je problém vzbuzující pozornost sociologů — zřejmě proto, že je třeba stále nových a hlubších studií všech politických hnutí našeho století (i patologických), a jistě také proto, že lze nyní zaznamenat častější symptomy recidivy staré choroby v krajně pravicových a neonacistických hnutích i politických směrech. U nás byl před nacistickou okupací nejhluběji sociologicky fundován rozbor nacismu v knize J. L. Fischera *Třetí říše*. Ideovou analýzu nacismu podal Emanuel Rádl v knize *O německé revoluci* (J. Laichter, Praha 1933) a touto problematikou se po porážce nacismu zabýval také Arnošt Kolman v knize *Ideologie německého fašismu* (Svoboda, Praha 1946).

Na počátku letošního roku se znovu zamyslel nad podstatou fašismu B. Suchodolski. Ve varšavské Trybuně Ludu (1966, č. 8) vyložil svůj názor, že fašismus i hitlerismus byly přesvědčujícím důkazem společenské i politické slabosti všech oněch idejí, které — vytvořené renezací a osvícenstvím — se měly stát trvalými a všeobecně platnými hodnotami lidské civilizace. Ukázalo se však, že bylo možno u dvou velkých národů v samém srdci Evropy zničit ideje pravdy a spravedlnosti, kulturu racionalismu a humanismu, vynutit poslušnost zmateným mýtům, provádět inkviziční pálení knih, věznit celé národy v koncentračních táborech, rozpálit plameny nenávisti a agrese atd. „Proto se otázka (pokračuje autor), jak se to mohlo stát, stala hlavním tématem úvah o podstatě civilizace i údělu lidstva. Odpověď na tuto otázku vyžaduje značně hlubší a daleko širší historické úvahy, než se obvykle soudí. Kořeny této katastrofy tkví v antagonickém charakteru buržoazní civilizace, který byl zřejmý od jejího zrození.“

Současně na tuto otázku odpovídá práce Kotze-Krausnicka *Es spricht der Führer*, která přináší sedm vybraných a dosud nepublikovaných řečí nacistického vůdce, jež byly určeny pro nejužší kruh jeho zločineckého gangu. Ale: Oskar Wiesflecker, který tuto práci recenzuje ve vídeňské komunistické Volksstimme (1967, č. 11) vzpomíná, jak führerovy demagogické projevy, pronášené s hysterickým pathosem a štekavým hlasem, uchvacovaly Hitlerovy posluchače skutečně až k slzám. Teprve dnešní mladá generace — dodává autor — poznává jejich prázdnotu, primitivnost i směšnost.

„Jak mogło się to stać?“ „Wie konnten ihr auf so etwas hereinfallen?“ ptá se Polák i Němec; táž otázka by mohla být položena i v jiných jazycích — současně jako doznání, že dosud nebyla na ni dána konečná a všestranně vysvětlující odpověď.

Nová orientace americké mládeže

je předmětem *Studie o mladých lidech* založené na obsáhlém sociologickém průzkumu mladých Američanů. Dovojuje, že se

podstatně mění jejich profil a že obraz dnešní americké mládeže je podstatně jiný než obraz prvních poválečných generací.

Studie vychází ze zjištění, že ve vývoji americké civilizace si mladí lidé vždy počínali neodvlekle, a vidí v tom pokračování tradice otců — průkopníků. Druhým základem studie je teze, že vývojový cyklus, který dříve trval asi půl století, se nyní zrychluje a trvá 20–30 let; v důsledku toho se v posledním období 20–30 let podstatně změnil i obraz americké mládeže. V čem je tedy podstata těchto změn?

Prvé poválečné období lze nazvat „obdobím zločinnosti“. V něm se mládež ztotožňovala se společenským antihrdinou a vyznávala názory obsažené např. v *Příběhu ze západní čtvrti*. Toto období bylo charakterizováno růstem gangů, zejména ve velkoměstech USA, růstem zločinnosti, negace i destrukce, pesimismu i životní beznaděje.

Obrat ve smýšlení mládeže symbolizovalo především rozplývání gangů; i v Novém Yorku prý téměř neexistují. Neznamená to ovšem, že se už mladí lidé vůbec nedostávají do konfliktu se zákonem, že neprovádějí různé nepřechy; vcelku však organizované silné gangy mládeže skutečně prý už neexistují. Tato vnější změna se pak projevuje i v názorech a životním postoji nejmladší americké generace. Zmíněná práce črtá (ovšem jen v hrubých rysech) její nový duchovní portrét; zjišťuje, že přichází generace „šlechtného mládí“ se silným sklonem k romantismu, k puritánskému a cílevědomému životu — tedy vcelku opak toho, co tvořilo charakteristiku předchozí generace.

Studie se pokouší i o jakousi předpověď, o odhad dalšího duchovního vývoje této „nové mládeže“. Vychází ze skutečnosti, že jde o generaci, která má k dispozici — na rozdíl od všech předchozích — větší množství volného času; je prý naděje, že ho využije pro šlechtěné cíle, k prohloubení vzdělání, ke kulturnímu růstu života, k jeho konstruktivní a kladné naplni, k tomu, aby podnikla velké věci, aby se svým životem stala „důležitou generací“.

Nejmladší americká generace je velmi silná i svou početností, je produktem „populační exploze“, a proto prý její nový životní styl postupně pronikne do všech společenských vrstev a do všech oblastí pospolitého života USA.

Václav Osvald

Informace o edici: *Überblick zur wissenschaftlichen Jugendkunde*

Sociologie mládeže má v Německu svou dlouhou tradici, a tak je pochopitelné, že i po druhé světové válce je NSR vedle USA nejprůběšnější právě v této sociologické disciplíně. Jednou z nejzajímavějších edicí věnovaných problematice mládeže je edice *Überblick zur wissenschaftlichen Jugendkunde*, kterou vydává Deutsches Jugendinstitut v nakladatelství Juventa v Mnichově, a jež má dnes již více než dvacet svazků.

Cílem edice je poskytnout širší odborné veřejnosti přehled o současném stavu bádání v různých oblastech sociologie mládeže a podat vedle zasvěceného přehledu určitého dílčího úseku i dokumentaci, ukázat metodu, již se k těmto poznatkům dospělo a upozornit na novou literaturu. Jejich cílem není vytvářet nová díla, ale zasvěceně informovat. Knihy mají maximálně 150 stránek, v nichž je zahrnuta dokumentace a částečně i empirický materiál. Autoři jednotlivých svazků jsou sociologové, psychologové, pedagogové a historici, a je samozřejmé, že mezi nimi převažují Němci, i když to není podmínkou: předmětem totiž není pouze německá mládež, ale mládež tzv. západoevropská, což, zdá se, úzce souvisí s dnešní snahou některých německých vědců o integraci západní Evropy. Autorem prvního svazku je Gerhard Wurzbacher, který ve své studii *Gesellungsformen der Jugend* podává své všeobecné teze k sociologii mládeže. Dalším svazkem je práce A. Flitnera a G. Bittnera *Die Jugend und die überlieferten Erziehungsmächte* a Lüscher a Königa *Jugend in der Familie*, a kniha autorů M. Keilhacker a E. Wasema *Jugend im Kraftfeld der Massenmedien*. Další svazky se zabývají volbou povolání mládeže, volným časem, motivací jednání, psychickým a tělesným vývojem současné mládeže, její inteligencí a samozřejmě i deviantním chováním.

Anitra Karsten v osmém svazku knižnice, nazvaném *Die Aderen im Urteil der Jugend*, si všímá zvláště rasistických předpokladů mezi mládeží a na empirickém materiálu ukazuje, jak a v kterém věku jsou dětem vštěpovány rasistické předpoklady a nacionální citění (použita Bogardova škála na měření sociální distance). Obdobným problémem, jenomže z hlediska historického, se zabývá i Ludwig von Friedeburg a Peter Hübner v sedmém svazku této edice, který se jmenuje *Das Geschichtsbild der Jugend*. Autoři v něm rozebírají především poměr dětí a mládeže k dějinám, jejich touhu získat v dějinách hodnotovou orientaci a morální měřítko pro vlastní život. Konfrontují tento spontánní přístup mladých lidí k dějepisu s obvyklou vyučovací praxí na školách, v níž jsou dějiny redukovány na činy všemocných subjektů nebo personifikovaných kolektivů a vykládány podle stereotypního sociálního schématu nebo podle skoro antropomorfizovaných vztahových kategorií. Proto 92 % středoškolských zahrnutých do reprezentativního vzorku vysvětluje vznik druhé světové války velikášstvím Hitlera; jednotlivé národy mají podle záků povahové vlastnosti subjektu, vystupují jako nediferencované kolektivy a většinou hrají zcela pasívní úlohu. Takovýto výklad dějin je sice jasný, pochopitelný a snadný, ale neučí myslet a nestaví před mládež otázky, neproblematizuje, ale pouze uspořádává a zařazuje a tak vychovává k manipulovatelnosti.

Jiřina Šiklová

Armand Cuvillier: Introduction à la Sociologie

Collection Armand Collin. 198. 7. vyd., Paris 1965, 224 str.

Cuvillier je u nás znám hlavně jako autor dobré středoškolské příručky filosofie, z níž se učili i Češi a Slováci, když studovali na lyceích v Dijonu a v Nimes. Kromě toho vydal Cuvillier i několik spisů sociologických (*Où va la Sociologie française?* 1953; *Sociologie et Problèmes actuels*, 1958).

Úvod do sociologie (poprvé roku 1936) sleduje především cíle didaktické. První část, věnovaná základním sociologickým problémům, pojednává v první kapitole o normativním a pozitivním hledisku a o relativní stránce společenské skutečnosti, v druhé kapitole o specifičnosti společenských jevů (o přírodovědné a psychologické sociologii), a v třetí kapitole dospívá k vlastnímu sociologickému hledisku (od sociologizující historie k sociologii formalistní, durkheimovské a posléze marxistické). Druhá část, jež se zabývá postuláty, metodami a hypotézami sociologie, probírá ve čtvrté kapitole pojem společenské skutečnosti, kritérium společenského a otázku sociologického determinismu, v páté kapitole sociologické metody (monografickou, historicko-srovnávací, statistickou a etnografickou), a konečně v šesté kapitole fideci hypotézy (biologická, přírodní a lidská základna). V závěru se připomíná, že sociologie je vědou o člověku a že její hlavní pracovní hypotézou by mělo být uznání působení člověka na přírodu, tudíž jádrem předmětu výzkumu by měl být pracovní svazek, pokazený pojmáním lidské práce jako zboží — tato koncepce vedla i k odlidštění sociologie, k posuzování různých jejích otázek z úzkých zorných úhlů finančních a obchodních. V dodatku je přehled některých důležitějších výzkumů (měst, venkova, veřejného mínění aj.). Připojen je také přehled nejdůležitějších sociologických časopisů, slovníků, edic i jednotlivých děl (např. i Roučková *Contemporary Sociology*). Osobní rejstřík neobsahuje všechny autory, jejichž mínění se Cuvillier dovolává.

Spisek byl zřejmě napsán s převažujícím zájmem o vědoslovnou stránku. K vlastní společenské realitě se autor dostává oklikou při uvádění příkladů rozborů této reality, sloužících však jen k ilustraci metodologických zásad. Třebaže byl zřejmě ovlivněn Durkheimem a jeho školou, přece se snaží správně pochopit i marxistickou sociologii, kterou hájí proti výtce výlučného ekono-

mismu, zneuznání psychologických a ideologických činitelů a proti výtce fatalismu (str. 71—86). Pedagogickou hodnotu knížky zvyšuje, že Cuvillier hojně pracuje s obšířnými, dobře volenými citáty (z českých sociologů cituje na str. 82 Masaryka).

F. P.

J. Harvey, L. Bather: The British Constitution

London — New York 1965 (přetisk 1. vydání z r. 1963, doplněný podle stavu z roku 1965)

Kniha jest zamýšlena především jako učebnice o britském systému vlády pro přípravu ke zkouškám administrativních úředníků i universitních studentů. Přece však není pouhou příručkou popisující obsah různých zákonů a ústavních zvyků. Její rámec je daleko širší. Probírá důkladně sociální rámec všech ústavních institucí, tendence směřující k důležitějším reformám, a nezanedbává ani historický rámec, bez něhož — jak autoři uvádějí — není možný výklad britské ústavy. Je proto knihou hodně dynamickou, mající na zřeteli ústavu v souvislosti s jejím časovým vývojem a zařazením. To autorům umožňuje líčit i některé instituce nacházející se teprve v zárodečném stadiu — tak správní soudnictví, cizí anglickému právu 19. stol., které však již dnes nalezlo své uplatnění i v tomto systému, arci ve formě ještě rudimentární (viz kap. 21), nebo instituce nalézající se v prudkém vývoji — tak zřízení britské říše (viz část VI). Ovšem, že kniha probírá i četné teorie, které byly vyvolány potřebou výkladu a pochopení britské ústavy. Nejzajímavější po této stránce je výklad autorů o „vládě zákona“ (kap. 2. a 22.). Zde konfrontují názory Diceye, velmi vážného autora druhé poloviny minulého století (*Introduction to the Law of the Constitution*, 1. vyd. z r. 1885) s naukou Sira Ivora Jenningse, dnes nejvýznamnějšího znalce britského ústavního práva, zejména s jeho knihou *The Law and the Constitution* (1933). Autoři se spíše přiklánějí k nauce Diceyově, již však vytýkají přílišnou statičnost a závislost na tehdy převládajícím liberalismu a snaží se ji nově upravit na základě větší dynamičnosti a vycházejíce z politických zkušeností posledních desetiletí. I v právníkém popisu platného ústavního práva je kniha velmi úplná a v některých částech i hodně podrobná, pokud tak obrovskou látku lze stěsnat na 552 stránek. V podstatě je to kniha umožňující i sociologické studium britského státního zřízení.

Z. P.

Wladyslaw Markiewicz: Společenstvo i sociologia w Niemieckiej republice federalnej
Poznań, Wydawnictwo Poznańskie 1966.
407 str.

Kniha je první polskou prací, která se systematicky v širokém záběru zabývá vývojem německé sociologie vůbec a současným stavem sociologie a společnosti v NSR zvláště. Autor touto publikací vyplňuje mezeru v systému polských informací o současném stavu společenských věd v západním světě. První část knihy, nazvaná *Sociologie*, je věnována retrospektivnímu pohledu na vývoj německé sociologie dovedenému chronologicky až do současnosti. Předchůdci německé sociologie i její významné osobnosti, jako je F. Tönnies, G. Simmel, L. v. Wiese, M. Weber a jiní, nejsou pouze popisně prezentováni, ale je provedena kritická analýza jejich učení na základě konfrontace rozmanitých názorů odborníků společenských věd. Přínosná, i když rozsahem nevelká, je část publikace zabývající se německou sociologií v období hitlerovského fašismu. V posledním oddíle první části knihy se autor obšírně zabývá vývojem západoněmecké sociologie po II. světové válce. Snaží se postihnout organizaci a problematiku vědecké práce v oblasti obecné sociologie i jednotlivých oborových sociologií (sociologie průmyslu, mládeže, armády atd.). V souvislosti s tím si všímá společenské funkce sociologie v NSR. Druhá část knihy, nazvaná *Společnost*, není sice všeobsáhlou sociologickou syntézou společenských procesů a jevů v NSR, ale v jednotlivých tematických okruzích jsou výstižně naznačeny uzlové problémy současné západoněmecké společnosti. Autor sleduje poválečné přeměny v národním charakteru Němců, otázky neofašismu, předsídleneckých organizací, systém politické výchovy v NSR apod. Zvláštní pozornost věnuje sociální struktuře NSR. Rozbor koncepce nové střední třídy, role velkého kapitálu v společensko-politickém životě a problematika proletariátu i intelektuálů tvoří závěrečné kapitoly publikace. Práce je materiálově velmi bohatá a má značnou informativní hodnotu.

L. M.

Elizabeth Draper: Birth Control in the Modern World

Penguin Books, London 1965.

Kniha se zabývá jednak problémy vyvolanými tlakem populace, jednak minulými i přítomnými zkušenostmi s metodami řízení porodnosti a pojednává o tom, jak oboje spolu souvisí. Autorka soudí, že populační problémy nemají jednoduché příčiny a že jim nelze snadno odpovíci, doporučuje však široce založený výzkum a výchovu k plánování rodiny jako cestu k zmírnění nynější bídý a k zajištění větší spokojenosti v rodinném životě. Kniha je bohatě vybavena faktickými i statistickými informacemi čerpanými z četných oficiálních pramenů. Autorka aktivně působila

v British Family Planning Association (Britská asociace pro plánování rodiny) a věnuje proto hodně místa zkušenostem anglickým.

Ukazuje na příkladu poválečné Anglie, že předpovědi demografů jsou často daleko od skutečnosti a že je třeba věnovat více pozornosti tomu, proč jednotlivec jedná specifickým způsobem. Při plánování rodiny se řídí téměř úplně svými osobními zřeteli (hospodářská situace, ambice s již žijícími dětmi atd.), málo na něho působí světové nebo národní populační trendy a doporučení expertů, zda má či nemá mít děti.

Podobně přijetí antikoncepčních prostředků nebo určitých metod regulujících porodnost je vysoce individuální a závisí na mnohých faktorech. Skutečnost, že odborníci pokládají některou metodu za lepší než ostatní, ještě neznamená, že bude přijata a pravidelně používána určitým manželským párem nebo sociální skupinou.

Autorka podává historii různých metod, uvažuje o jejich účinnosti i o faktorech, které rozhodují o jejich přijetí. Dále pojednává o potratových zákonech včetně zkušeností ze socialistických zemí, o zákonodárství týkajícím se sterilizace i o vyhlídkách orální antikoncepce a eugenického výběru.

Jedna kapitola je věnována postojí různých církví ke kontracepci, jiná zákonodárství jednotlivých zemí regulujícím šíření informací o antikoncepci. Autorka také uvažuje o roli výrobců a distributorů léků, o práci organizací, obzvláště o Asociaci pro plánování rodiny, a o cestách, jimiž veřejnost získává informace.

-hl-

Jean Maze: Paris à l'heure du choix

E. Flammarion, Paris 1965, 323 str.

Také hlavní město Francie stojí před otázkou, jak bude žít jeho obyvatelstvo za deset let, jak v roce 2000. Měla-li Paříž v roce 1965 přes 9 miliónů obyvatel, roku 1975 jich bude mít 10–11 miliónů. V letech po první světové válce se neklady žádné překážky průmyslové a bytové výstavbě, Paříž se vyvíjela zcela živelně, a tak okolo krásného centra, vybudovaného prefektem Haussmanem, vyrostly šedivé a nezdravé kasárenské čtvrti bez zelených pásů. Teprve od r. 1958 se pracuje vážně a úsilovně na plánu nového urbanistického řešení, které by znamenalo záchranu Paříže.

Měla-li Paříž na přelomu století na 5 tisíc vysokoškolských studentů, má jich v roce 1950 již desítnásobek a pro rok 1975 se počítá nejméně se 180 tisíci, avšak již dnes je situace v Latinské čtvrti téměř zoufalá. Při přednáškách musí někteří profesoři dávat pozor, aby nešlapali po rukách posluchačům sedícím na stupinku. Rektor Sorbonny Antoine prohlásil, že pařížská universita existuje jen proto, že polovina studentů nechodí na přednášky a jen asi desatina používá knihoven. Autor by si přál novou Sorbonnu nejen rozšířenou, ale také obklopenou zelení. Podobné problémy se kladou i v souvislosti s umístěním úřadů a ob-

chodních kancelářů, s novou dislokací průmyslu, s estetičtější a zdravější bytovou výstavbou, komunikacemi, zelenými pásy a v souvislosti s rekreačními zařízeními. Příslušné dílčí plány byly již veřejně vyloženy, zdá se však, že občanstvo na ně reagovalo v nepatrné míře.

Autor upozorňuje na práce francouzského „geosociologa“ Jeana Gottmanna, který studoval dlouho a podrobně urbanizační problémy v USA a razí pro regionální aglomeraci termín „megapolis“, jejíž problémy uvádí, i když je si vědom toho, že Paříž zatím vlastně svým vývojem k podobné regionální aglomeraci (jako je v Evropě oblast Amsterdam — Dortmund — Kolín n. R. — Liège — Lille) nesměruje.

Kniha, napsaná temperamentním slohem, se snadno čte.

F. P.

Louis Malassis: Croissance économique, développement rural, sciences et techniques agricoles.

Tiers — Monde, sv. V. č. 20, říjen — prosinec 1964.

Autor, profesor zemědělské ekonomie, vychází ze známých fakt. Zatímco v pokročilých zemích činí průměrná denní spotřeba

na obyvatele v průměru 3 000 kalorií, v zemích nevyspělých činí jen asi 2 000 kalorií. Ještě závažnější je poloviční spotřeba bílkovin v zaostalých krajích. Asi 50 % obyvatelstva na zeměkouli trpí podvýživou v různém stupni. Kolem roku 2000 bude na zemi víc než 6 miliard lidí. Výživa této populace předpokládá zdvojnásobení produkce potravin. Pokud by ovšem měla být současně odstraněna dnešní podvýživa velké části lidstva, musela by stoupnout produkce potravin na trojnásobek, v některých oblastech Asie dokonce na čtyřnásobek.

Produktivita práce vzrůstá v zemědělství rychleji než v ostatním hospodářství. Tento zjev však není jenom výsledkem vyspělé technologie, ale i lepší společensko-hospodářské organizace výroby. Projevuje se zejména v rozšiřování zemědělské půdy, ve zvyšování osevu a v dokonalejším využití pícnin. Např. v Dánsku proti předválečnému období stoupla živočišná produkce do roku 1960 o 42 %, na pícninovou jednotku v průměru o 28 %. I údaje z ostatních zemí nasvědčují značným možnostem zvýšení zemědělské výroby. Aby se plány agromů staly skutečností, je nutné je organicky včlenit do celkového programu hospodářského a společenského vývoje vytyčujícího cíle a prostředky zemědělské činnosti.

F. P.

Volný čas nemá společenský aspekt?

(K článku J. Dumazediera: Volný čas, Sociologický časopis 3/1966)

Vymezení pojmu „volný čas“ se nejen v naší, ale i ve světové literatuře u jednotlivých autorů liší natolik, že často např. znemožňuje porovnání výsledků empirických výzkumů. To samozřejmě není náhodné. Nacházíme se v situaci, kdy se u nás sociologie volného času teprve konstituuje jako samostatný vědní obor, a proto ani z hlediska základních pojmů nemáme zatím jasno.

O to větší zájem a pozornost na sebe poutají ti autoři, kteří se pokoušejí zmenšit prostor nevyjasněných kategorií.

Jedním z nejpovolanějších je bezesporu přední představitel francouzské sociologie volného času, Joffre Dumazedier.

Ve stati *Volný čas* (Sociologický časopis 3/1966, s. 443–447) vymezuje rozsah a hranice pojmu volného času v moderní civilizaci. Za volný čas označuje každou činnost, mající dvě negativní a dvě pozitivní vlastnosti.

Negativní vlastnosti jsou určeny vztahem k povinnostem, jež ukládá společnost.

1. Volný čas osvobozuje od určitých povinností, jež ukládají společenské organizace. 2. „Volný čas v zásadě nemá žádný zistný cíl jako profesionální práce, žádný utilitární cíl jako povinnosti v domácnosti, žádný ideologický nebo přesvědčovací cíl jako úkoly politické nebo duchovní. Ve volném čase ani hra, ani činnost tělesná, umělecká, intelektuální nebo společenská neslouží žádnému materiálnímu nebo společenskému cíli, i když na nich, jako na všem, leží břímě materiálního a sociálního determinismu“.

Jednou z nejvzácnějších aktivit volného času je dobrovolná, „neprofesionalizovaná“ politická činnost — která záměrně, výslovně a cílevědomě slouží společenským cílům.

Nevidět tuto skutečnost znamená nevidět kvalitativní odlišnost dvou dnešních světů. Společenská angažovanost, která se promítá

v náplni volného času, může být v prožitku subjektu nejen bez materiálních cílů, ale i nejvyšší hodnotou naplňující volný čas.

Pozitivní vlastnosti jsou, jak uvádí J. Dumazedier, určeny vztahem k potřebám osobnosti.

1. Volný čas je hedonistické povahy. Stav uspokojení lze pokládat za cíl sám o sobě. 2. Volný čas uspokojuje osobní požadavky. „Všechny funkce charakterizující volný čas odpovídají — i podle mínění těch, kteří jej prožívají — potřebám jednotlivců oproti povinnostem, které ukládá společnost“. Ani toto vymezení není pro společnost kvalit socialismu akceptabilní. Míra jednoty, stupeň subjektivního ztotožnění se jednotlivce s celospolečenskými potřebami nemůže být vždy absolutní. To ale nic nemění na skutečnosti, že zájmy a potřeby společnosti, společenských skupin a jednotlivců jsou ve svých nejobecnějších rovinách totožné.

Například v souladu se zájmy a potřebami individua, stejně jako celé společnosti, desetitisíce našich lidí navštěvují a absolvuji ve svém volném čase různé formy mimoškolního vzdělávání. Potřeby jednotlivce tu nestojí oproti povinnostem, které ukládá společnost. Naopak — realizují se prostřednictvím rozmanitých možností a stimulů, které naše společnost záměrně vytváří a poskytuje.

Volný čas je hodnotou, ve které se bude zpravidla výraznější než v ostatních sférách lidské činnosti úzce spojovat vztah subjektu a společnosti.

Oprávněný požadavek respektovat volný čas jako autonomní fenomén však nemůže znamenat posuzovat činnosti v této době jen v individuální rovině.

Výhrady zde vyslovené neznamenají, že bychom se neměli zmocňovat rozsáhlého pozitivního poznání, kterého Joffre Dumazedier v oblasti sociologie volného času dosáhl. Náš přístup by však měl současně odhalovat i ideové a společenské rozpory, které tu jsou.

Karel Rychtařík

Jaroslav Klofáč—Vojtěch Tlustý: Some Considerations on the Relation of Political Science and Sociology of Politics

The basic problem is whether it is possible to single out a certain part of social reality which might become the subject of a special science, of politology (political science), and whether there is any space left for the special area of sociology of politics.

In the real processes of social life politics, political activity, political relations form — together with all the other activities and relations (economic, cultural, etc.) — a complex concrete whole of social relations and processes; thus they are empirically one aspect of social events. In the process of scientific abstraction political relations, institutions, etc. can be analytically separated from the rest and conceived as a special system which will then form a sub-system of the whole social system.

In the total structure of society the political system is then represented as a structure which is a sub-system of the total social system.

Structures, elements of the political system are political roles (behaviour patterns in situations revealing a certain stability and permanence), institutions and organizations of various kind (up to the organization of government and State). The interaction of the elements of the systems represents the performing of more or less specialized functions, some of which are indispensable for the existence of the system. The political system is variable, subject to change, although the pre-condition of its stability and relative permanence is a certain balance which can be conceived as a variable, dynamic balance.

Like all social systems, the political system must be conceived not as absolutely balanced and harmonious, but as a contradictory whole with conflicting structures and functions which must be analysed also from the point of view of its movement and development of its partial and general variability. Thus social systems are conceived as historical structures.

The contemporary political analysis generally adopts a broad definition in the sense that a political system involves every relatively lasting pattern of relations in which relations of power, authority and government play a significant part. This means that a number of institutions and organizations currently not considered as political can be conceived as a political

system. The political system thus forms a broad aspect of the whole social structure.

Such a definition is considerably abstract. It can be further concretized. Thus it is clear that a political system is a system of structures and processes the primary function of which is the integration of the whole social order, the maintenance of order, the determination of general social aims, deciding and regulating the processes by which they can be attained; the harmonization of individual as well as group interests, the control and regulation of conflicts, the preservation of the integrity of the system against other political systems and the general adaptation to the environment; the general integration of great sub-systems — economic, cultural, stratification, etc.

According to our opinion the Marxist approach must be concentrated on the content of the functions of the political system, i.e. on the content, quality and the concrete shape of the aims and objects of conflicting interests. However, considering the matter from the developmental perspective, the principal aim to be pursued by the political system — if it wants to avoid serious disorders — is the conservation of, increase in, and continual raising of the standard of living for the members of the social system, because this is all the citizens' natural interest. We, therefore, consider the study of the kind of decisions made by the political system and concerning economic politics to be of primary importance. Thus we come across a problem which has for centuries been in the focus of social conflicts, i.e. the problem of equality, just reward and social security.

Political science will, first of all, deal with the analysis and comparison of the power structure, study the processes of management and decision-making, and thus constitute the theoretical basis of practical politics. In this respect, it will cooperate with the general theory of management. One of the first tasks of political science should be the study and comparison of various concrete political systems. Processes of formulating opinions and forming interests, of political participation, etc. should be the prior subject of studies in public opinion. External relations of the political system belong primarily into the area of studies in international politics. A number of other disciplines, such as the theory and sociology of law, sociology of organization, social psychology etc. — all of which are

already established special disciplines — will pursue their own interests.

According to our concept, the sociology of politics should investigate elements of the political system and their relations to special structures. This means that the main areas of the sociology of politics are the following:

1. Forms of political power.
2. Forms and structures of conflicts and consensus.
3. Structure of values and norms — here, first of all, ideology as a significant factor of the value and normative structure of the consensus, the determination of aims and the legitimation of power.
4. Problems of equality, of a just reward and of the share in decision-making (with respect to the priority of economic politics as the aim of the political system).

Jaroslav Kapr: American Empirical Sociology

The present article deals concisely and informatively with the beginnings of empirical sociology in the U.S.A., with its development in the interwar period and with some of its contemporary tendencies.

A close relation is ascertained between empirical sociology and significant social changes in the American society which had an inspiring and stimulating influence on its development. Making use of some classical books published in the period between the two world wars, the paper illustrates both the characteristic features of radical empiricism of this period and its contribution to sociology; besides, it indicates some tendencies developed chiefly after the Second World War.

After World War II empirical sociology abandoned its radical attitudes in many respects. The realization of the need of a general theory and the search for methods of applying it in empirical research represent the most significant change. This change is reflected in methodology by a wide mathematization of research processes, in research planning by making up a systematic and logically indisputable research project, in the impact upon the conceptual apparatus in the sense of designing a sufficiently general conceptual context in which its separate elements can be empirically studied or at least from which elements can be derived that can be subjected to empirical study.

At the close of the article the opinion is stated that — in spite of this rapid and positive development — new trends of empirical sociology represent promising tendencies rather than realities of our time.

Dragoslav Slejška: Tendency to the Reversibility of Factors of the Workers' Identification with the Social System of the Plant

What is the relation between the extent of the frequency of positive (P) and negative (N) attitudes toward various factors

of the conditions and the life in the plant, and the intensity of the effect of these factors on the range of satisfaction with the plant (S) of those workers who have a positive attitude towards these factors, or on the range of dissatisfaction (D) of those who have a negative attitude toward them? Is the tendency more prevalent according to which, with the growth of P, S also increases and D decreases and, analogically, with the increase of N, D increases and S decreases (i. e. do the factors with which the greater part of the staff is satisfied influence this greater part more favourably than those factors with which the smaller part of the staff is satisfied, influence this smaller part?), or is the opposite tendency more prevalent according to which, with the increase of P, A decreases and D increases and analogically with the increase of N, D decreases and S increases (i. e. do the factors with which only the smaller part of the staff is satisfied influence this smaller part more favourably than those factors with which the greater part of the staff is satisfied, influence this greater part?)

During the research work, which included the whole staff of a large cement-works, the workers were asked whether they were satisfied or not satisfied with the factors which concerned social relations during work (1. companiability of the co-workers, 2. behaviour of the foreman, 3. attention paid to critical remarks), the organizational and economic position of labourers (4. wage, 5. organization of labour, 6. shifts, 7. commuting), the character of work (8. utilization of qualification, 9. extent of labour variations, 10. fatigue, 11. technical operation) and exterior working conditions (12. safety, 13. hygiene, 14. microclimate, 15. noise, 16. atmosphere).

At the same time we investigated how the workers were satisfied with the plant as a social system on the basis of the criteria of their willingness to carry out special work for the plant, total satisfaction with the plant, willingness to remain working for the plant and willingness to recommend the work in the plant to their children.

For those groups of workers who were satisfied and for those who were not satisfied with the respective factor, the values of the combined index of identification were then calculated as the sum of all averages of the answers to the questions according to the four criteria. For the satisfied the value represented S of the respective factor, for the dissatisfied its D. The factors were then arranged into degrees according to the values P, N, S and D. The coefficients of the order correlations between the respective series were: $-0,735$ for P-S, $+0,684$ for P-D, $-0,796$ for N-D, $+0,827$ for N-S.

These results showed very significant correlations according to which the second of the above-mentioned tendencies greatly prevails.

The phenomenon found is what we call

the reversibility tendency of factors of the workers' identification with the social system of the plant.

If these relations are proved by further research, we could formulate them a) as the tendency to an increasing intensity of dissatisfaction in the direction from the habitual negative factors to the exceptional negative ones, and b) as the tendency of the increasing intensity of the satisfactory effect in the direction from the habitual positive factors to the exceptional positive ones.

Joseph L. Porket: Substance of Social Management

Social management means the management of formally organized groups (i. e. of social organizations). Social organizations occur in some form on all developmental stages of every historical society, so that they represent a universal historico-social phenomenon. Management, being an indispensable aspect of every social organization, is on the one hand a universal historico-social phenomenon and as such, always has — from the formal point of view — some common (general) features; on the other hand, however, it simultaneously reveals certain specific features resulting from concrete conditions (under which it is taking place) and from concrete problems (which it has to solve). In itself (as an abstract concept), it has no content and is morally neutral.

Management presupposes relations of superiority and subordination; on the other hand, relations of equality exclude all management. Management takes place both within social organizations and among them. Since it concerns social relations, it is not only a problem of the managing technique, but also a sociological and a psychological problem.

Management can be defined as the coordination of human effort to attain a given collective aim. This definition implicitly contains certain fundamental assumptions and leads to the following conclusions:

1. Management is a decision-making process which, however, does not mean that every decision-making is management;
2. management is a process of communication, which, however, does not mean that each process of communication is management;
3. management is based on authority;
4. authority is necessary for the coordination of activities carried out by subordinate subjects with respect to the subject, time and space aspects, under conditions of the division of labour and with regard to determined collective aims;
5. determined collective aims are, on the one hand, global (referring to the respective organization as a whole) and, on the other hand, partial (these are derived from global aims, refer to incorporated groups and are meant to contribute to the realization of global aims);
6. management necessarily involves also the use of material objects, but the managing subject as such

does not use these objects directly (by himself), but only through subordinate subjects.

Managing activities (functions) are special activities characterizing and forming management, by means of which management manifests itself. It is possible to talk about social management and about a managing subject only where all these activities are performed by the same subject. The performance of these activities, therefore, differentiates management from non-managing activities.

The separate managing activities complement and condition one another; the managing subject, however, need not perform all the managing activities by himself (personally). The activities are: planning, organizing, staffing, directing and controlling.

Planning means consciously determining future activity which should lead to the required results. It lies a) in fixing a qualitatively and, if possible, also a quantitatively defined aim that should be attained — or in fixing what should be attained; b) in defining the desirable, necessary and adequate means and ways of using them — or in fixing by means of what and how should the proposed aim be reached; c) in determining the time and space — or in fixing when and where the aim should be attained and the means used.

Organizing involves a) the definition, specification, classification and grouping of activities necessary for attaining the given collective aims; b) the delimitation of duties, responsibilities and rights of the members of the organization; c) the determination of mutual horizontal and vertical relations among the members of the organization.

Staffing involves a) the acquiring and admitting of organization members; b) the selection and appointment of workers to certain positions, functions; c) the training of workers; d) the transfer of workers; e) the dismissal of members of the organization.

Directing is based upon guiding subordinate subjects and supervising them. It is concerned with direct work with the employees in fulfilling their tasks and is due to the fact that the managing subject makes the subordinate subjects carry out the given decision.

Controlling a) follows processes which are actually in operation, as well as their consequences (including the attained results) and compares them with standardized aims and processes; b) takes preventive measures against the emergence of deviations from standardized processes; c) eliminates deviations arisen and ascertained during the processes, as well as deviations discovered additionally.

Social management represents only one kind of management. It is, therefore, also necessary to state the general features of management, i. e. features which are common to regulation in all systems, be it biological organisms, social groups or mechanical systems. The substance of management

as a universal phenomenon lies in balancing the deviations from the programmed condition — it is therefore limited to some processes included under the concept of "control" in a wider sense. The programmed (also: normal) condition in all the systems means those relations, processes and activities that are necessary for the existence, integrity, stability and the undisturbed functioning of the given system. Management as a universal phenomenon 1. takes place only in the present; 2. takes place only in established systems; 3. involves selection (and is, therefore, a decision-making process); 4. involves a process of communication and the so-called feed-back. From the logical point of view, this definition of management as a universal phenomenon represents the highest degree of abstraction and generalization that can be reached in determining the substance of management and has, therefore, the narrowest content and the widest (in this case universal) extent.

The above-described definition of management as a universal phenomenon refers to the management within systems. But also the management among various established systems (e. g. among individuals, among social groups, between man and machine, among machines) reveals the same general features that characterize management as a universal phenomenon. Even here, however, these general features are supplemented by additional features which depend on the nature of the systems involved — both regulating and regulated — as well as on the nature of the relations existing among them.

In concluding the article on social management it must be emphasized that social management is connected with sociological, psychological, economic, pedagogic, technical, mathematical, cybernetical and other problems. It can, therefore, be studied from various viewpoints and by various scientific disciplines; this study — if it is to be integral and exhaustive — requires, however, not an isolated approach of the separate disciplines, but an interdisciplinary (complex) approach, i. e. the collaboration of all relevant disciplines.

Libuše Šilhánová: Research into Reading Interests of Young People

The research, prepared and conducted by the authoress of the present article not only for the needs of the Publishing House Mladá Fronta, but also with the aim to study, from the sociological view, some characteristic features of the Czech young generation's cultural life, particularly of its reading interests, was carried out in Bohemia and Moravia in April and May 1965. Basic information on the preparatory stage was published in the Sociological Journal, No. 5, 1965.

Altogether 5 623 young people (i. e. young people in general, not only readers) in the age group of 15–30 years were examined by means of a questionnaire. Among these

there were 2 763 students — apprentices included —, 2 587 employed young people and 273 soldiers in active service. The researchers visited 99 schools (apprentices', secondary schools and universities), as well as 156 enterprises and institutions.

The study of the qualitative aspect of reading led to the following conclusions: To a great extent young people preferred adventurous (mainly detective) stories and novels by Karl May and Jules Verne. Almost in all socioprofessional groups of young people detective stories were mentioned most frequently in replies to questions referring to literary genres. University students formed an exception: they more often mentioned short stories and novels dealing with contemporary situations and stories and novels by earlier authors. In the majority of groups, stories and novels from the present period were on the second place.

Considerable interest in adventurous literature testifies to an extraordinarily strong need of thrilling stories on the part of young people. It must, of course, be borne in mind that the mentioned interest is also due to the fact that, until recently, in Czechoslovakia this literary genre was neglected both in editorial programs of publishing houses and in equipping the libraries. The strong liking for May's novels also in the higher age groups testifies to a facultative age retardation in the consumption of literary works, caused by the neglect of particular literary genres. At the same time, of course, it helps to prove the fact that reading is influenced by the film.

Some novels by contemporary authors are highly in favour: Young people wish and need to find in literature certain patterns of behaviour and conduct as well as trends in the orientation of ideas about life in a world which is becoming increasingly complicated. They especially choose literature describing the life of young people. The statements of some groups of young people revealed a retardation of culturally evaluative information. The custom to find patterns of behaviour and conduct in novels, of course, involves the danger of a patterned, instructional and therefore schematic approach to the actions and heroes of the modern novels and short stories whose norm-producing value conceived in patterns may often have a negative effect.

The novels of earlier authors, e. g. Balzac, Stendhal, London, Tolstoy, etc. were mentioned relatively often. It is surprising that the young generation of today likes literature dealing with war themes. Numerous statements give evidence to the fact that the need for the continuity between generations as well as for a culturally historical continuity is their subjective need; they prove that young people wish and require to get acquainted with the sources of the present world, with what preceded it, that they want to acquaint themselves with and confront past events not in the form of events and processes presented in a dry text-book

manner, but in the form of live, artistic, emotionally appealing information.

The respondents relatively rarely mentioned works of poetry, although — according to other objective data — the Czechoslovak young people read it comparatively very frequently. The reading of poetry proved to be such an intimate matter that a great number of readers did not want to display this predilection. — A low occurrence of popular instructive literature can only partially be explained by an excessive competition of other kinds of literature and by classifying this literature under the concept of study rather than that of reading.

The quantitative aspect of reading was examined by two questions in the questionnaire referring to the frequency of reading and to its extent. The research showed that — although attractive cultural means are numerous — the reading of books plays an important role in the emotional and moral cultivation of young people under conditions prevailing in Czech regions, and that it is extremely desirable to promote the development of the readers' interests by most effective means. Thus among 1 609 apprentices there were 38.5 % of respondents reading often, 35.5 % reading sometimes, 22.9 % reading rarely and 3 % reading no books at all. Among 550 pupils of secondary vocational and trade schools there were (in the same order) 51.1 %, 36.0 %, 12.9 %, 0.0 % of respondents; among 335 pupils of secondary general vocational schools: 56.06 %, 34.0 %, 10.0 %, 0.0 % of respondents; among university students: 67.0 %, 23.4 %, 8.9 %, 0.7 % of respondents. Not only in the case of students but also in the case of employed young people there appeared a great dependence of the quantity of reading on the degree of qualification. Almost in all socio-professional groups women read more frequently than men. Higher quantitative data were given by women in more demanding literary genres.

We assumed that conditions existing in smaller communities, e. g. in small towns, are more favourable for reading as a "chamber" cultural interest. The research, however, refuted our hypothesis. The curve of frequent readers in our tables has revealed a significantly ascending tendency in the direction from smaller communities towards large cities, whereas in the last two negative columns the curves are unambiguously descending. The comparison of the frequency of reading according to family types confirmed our hypothesis on the direct dependence of reading on the qualification level of adult family members. As to the apprentices, the family environment appeared to be slightly more suitable for reading books than the boarding-school environment.

One of the aims of the research was the ascertainment of sources of information about books. Friends, comrades and acquaintances were shown to be the most frequent sources in all the groups. In groups where lower age groups predominated, the second

place was occupied by parents and relatives, in "older" socioprofessional groups by love partners or marriage partners. Among "material" sources, an important part was played by the wireless, with purposeful readers also by newspapers and propagatory as well as bibliographic materials.

Interesting findings were derived from the answers to questions concerning the free time of young people and of their groups. Significant places among the favourite activities were occupied by sports, appointments with friends, with a boy-friend or a girl-friend, televiewing and cultural enterprises.

The first stage of the research brought basic items of information only.

The second stage is expected to bring a more detailed and a more profound ascertainment of facts and dependences — and, if possible, an international comparison.

Irena Dubská: Who is Woman?

On the occasion of the Czech edition of Simone de Beauvoir's book *Le deuxième sexe*, the present article deals not only with the contribution and limits of this fundamental work in its area but also with the situation and further perspectives of elaborating these problems in the world literature.

Beauvoir's contribution to earlier works is seen in the method of approach, in examining the traditional interpretations and in the new conception of the subject-matter which transcends feminist and socially emancipating problems and claims. Beauvoir is concerned with the total diagnosis of humanity, deformed in woman by history up to the present, with the structure of woman's existence situated in a world created by man and functioning according to his image. Her starting point being existentialistic, Beauvoir's conception places her among sociologizing interpretations which began to infiltrate into the views on the relation between the two sexes after World War I, often possessing features of extreme reaction to earlier interpretations. Especially the progress of personality psychology, cultural anthropology and social psychology was connected with the transformation of traditional approaches to problems concerning the relations between the two sexes. Beauvoir's sociologizing biases are most distinctly revealed in the fact that her idea of the feminine human being remains abstract and that coordinates of specifically feminine existence are not solved. In many respects phenomenological criticism is justified, especially Buytendijk's, whose own analyses and conclusions, however, revive the qualitative metaphysics of woman as a being different from man.

Finally the paper discusses impulses leading to a further positive solution of the given questions, i. e. those arising from criticism of the existentialistic conception of human existence, particularly of woman's existence, from psychology, from more recent cultural

anthropology and from analyses of other forms of alienation than those taken into consideration by Beauvoir, and also impulses presented by the development of the women's movement and by changes in the position

of woman in developed industrial countries of both types which have taken place in the twenty years after the first French edition of Beauvoir's work.

! Autorům příspěvků pro Sociologický časopis !

Maximální rozsah příspěvků pro náš časopis byl určen takto:

Statí — 25 stran strojopisu

Recenze — 10 stran

Anotace — $\frac{1}{2}$ stránky

Resumé — 2—3 stránky (je nutné, aby bylo dodáno zároveň se statí, k níž patří, jinak nebude v angličtině otištěno).

Příspěvky se píší na psacím stroji, jen po jedné straně normalizovaného formátu. Norma: píše se ob řádek, 30 řádků na stránku, 60 písmen na řádek. Všechn text (tj. včetně textu, určeného pro přetištění petitem, včetně poznámek apod.) se píše stejně hustě, tj. podle uvedené normy. Poznámky se číslovají průběžně. Je-li jich mnoho a jsou-li rozsáhlé, zařazují se na závěr statí; jsou-li ojedinělé a krátké, lze je zařadit na příslušné stránky. Celý text se stránkuje průběžně.

Autor posílá redakci čistý strojopis s konečnou verzí textu, bez poznámek, vpisovaných rukou, bez nepřehledných škrťů apod. Případné změny v textu je možno vlepit, je však nepřipustné užívat sešívacích drátků. Nutné úpravy textu (přepis textu, který neodpovídá normě, jazykové úpravy atd.) jdou na úkor autorského honoráře. Zvláštní sazba se označuje takto: *Kurzíva*: podtržení vlnovkou; *proložena slova*: podtrhují se čárkovaně; *petit* se označuje svislou čarou na okraji rukopisu s poznámkou „petit“. Úprava matematických vzorců se řídí normou ČSN 01 1001 a ČSN 88 0220. Případné obrázky musí být průběžně číslovány. Rýsují se tuší na kladívkový nebo pauzovací papír. Popisují se buď na stroji nebo šablonou č. 5; velikost obrázků 2 : 1. Odkazy v textu na obrázky musí být provedeny již při odevzdání rukopisu.

Redakce žádá, aby jí byly všechny příspěvky zaslány v 1 originále a 2 kopiích. *Upozorňujeme naléhavě, že všechny rukopisy, které nebudou vyhovovat těmto směrnicím, budou buď opraveny na účet autora, nebo mu budou vráceny.*

Redakce SC

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydává vědecké kolegium filosofie a sociologie ČSAV, Příkoppy 29, Praha 1 - Staré Město, dod. PÚ 01, tel. 230-819 — Rozšiřuje Poštovní novinová služba, objednávky a předplatné přijímá PNS, ústřední expedice tisku, administrace odborného tisku, tř. Obránců míru 2, Brno. Lze také objednat u každé pošty nebo doručovatele. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — ústřední expedice tisku, odd. vývoz tisku, Jindřišská 14, Praha 1. — Tiskne Knihotisk, n. p., závod 4, Sámova 12, Praha 10 - Vršovice, dod. PÚ 101. — Časopis vychází šestkrát ročně. — Cena výtisku Kčs 8,—, předplatné na celý rok Kčs 48,—, US \$ 6,60, £ 2,7,0. — Rukopis tohoto čísla odevzdán do tiskárny v březnu 1967. Číslo vyšlo v červnu 1967.

A-13*71145

Ⓓ Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1967.

